ପ୍ରଭାତ ପ୍ରକାଶନୀ—ଷଷ୍ଠ ଅବଦାନ ।

ଜୀବନ ଚିନ୍ତା

(ପ୍ରଥମ ଧାରା)

ଶ୍ରୀ କପିଳେଶ୍ୱର ଦାଶ, ଏମ୍.ଏ.,ବି.ଇଡ୍.

ପ୍ରଥମ ପ୍ରକାଶ:— ୧୦୦୦
୧୯୫୨

ମୂଲ୍ୟ ଦୁଇଟଙ୍କା ଚାରିଅଣା

ପ୍ରଚ୍ଛଦପଟ:—
ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳ କାନୁନ୍‌ଗୋ, ବି.ଏ.

ମୁଦ୍ରାକର ଓ ପ୍ରକାଶକ:—
ରାଜା ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବ ବର୍ମା,
ଶ୍ରୀ କମଳକୁମାରୀ ପ୍ରେସ୍,
ଟିକଲି, (ଶ୍ରୀକାକୁଳ ଜିଲ୍ଲା)

ପଦେ

‘ସହକାର’, ‘ନବଭାରତ’, ‘ଚତୁରଙ୍ଗ’, ‘ବୀଣା’, ‘ନବୀନ’ ଇତ୍ୟାଦି ସାହିତ୍ୟ ପତ୍ରମାନଙ୍କରେ କୋଡ଼ିଏ ପଚିଶି ବର୍ଷ ତଳୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ମୋର ଅନେକ ଲେଖାରୁ କେତୋଟି ମାତ୍ର ଏ ପୁସ୍ତକରେ ଦିଆ ଯାଇଛି । **‘Prabuddha Bharata’, ‘Modern Review’, ‘Vedanta Kesari’, ‘Dharma Rajya’, ‘Educational India’, ‘Educational Review’** ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଖ୍ୟାତ ଇଂରେଜୀ-ପତ୍ରମାନଙ୍କରେ ସେହି ଦିନରୁ ପ୍ରକାଶିତ ମୋର ଅନେକ ଇଂରେଜୀ ଲେଖାରୁ ଅଳ୍ପ କେତୋଟିର ଓଡ଼ିଆ ସଂସ୍କରଣ ମଧ୍ୟ ଏଥିରେ ଅଛି । ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନେକ ଅପ୍ରକାଶିତ ଲେଖା ମଧ୍ୟ ରହିଛି । ସେହି ସବୁ ଓଡ଼ିଆ ଓ ଇଂରେଜୀ ଲେଖା ପ୍ରକାଶ କଲେ, ଏପରି ଚାରି ପାଞ୍ଚ ଖଣ୍ଡ ପୁସ୍ତକ ହେବ । ଏ ପ୍ରକାଶ ବିଦ୍ୱଜ୍ଜନଙ୍କ ସହାନୁଭୂତି ସାପେକ୍ଷ ।

ଏଥି ଭିତରୁ ଦୁଇଟି ପ୍ରବନ୍ଧ ବର୍ତ୍ତମାନ ଉତ୍କଳ ବିଶ୍ୱବିଦ୍ୟାଳୟର ଆଇ. ଏ., ଓ ବି. ଏ., ର ପାଠ୍ୟ ରୂପେ ଗୃହୀତ ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟରେ ଏବେ ଗଳ୍ପ, ଏକାଙ୍କିକା, କବିତା ବହୁତ ଦେଖା ଯାଉଛି, କିନ୍ତୁ ସମାଲୋଚନା-ମୂଳକ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ପ୍ରବନ୍ଧ ଅତି ଊଣା -- ଏ କଥା ଆମେ ଶୁଣୁଛୁଁ । ସେ ଅଭାବ ଏ ପୁସ୍ତକ ତଥା ସୂଚିତ ଗ୍ରନ୍ଥମାଳା ଯତ୍କିଞ୍ଚିତ୍ ପୂରଣ କରି ପାରିବାର ଓଡ଼ିଆ ପାଠକ-ସାହିତ୍ୟିକ ବର୍ଗ ମଣିଲେ, ଶ୍ରମ ସାର୍ଥକ ମନେ କରିବି ।

ବହୁ ବର୍ଷ ତଳୁ ଲେଖାଯାଇ ଥିବାରୁ, କେତେକ ପ୍ରବନ୍ଧ ସେହି ସମୟକୁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ରଖି ସହୃଦୟ ପାଠକ-ପାଠିକା ପଢ଼ିବା

ପାଇଁ ଏକାନ୍ତ ଅନୁରୋଧ । ନ ହେଲେ ଠାଏଁ ଠାଏଁ କାଳ-ନିରୂପଣ-ଭ୍ରମ (Anachronism) ଭଳି ବୋଧ ହୋଇପାରେ ।

ପୁସ୍ତକଟିରେ ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗର ସନ୍ନିବେଶ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ସବୁଥିର ମୌଳିକ ସୋହ୍ମ ଏକ ବିଷୟ ରହିଛି — ଜୀବନ ସେଥିପାଇଁ 'ଜୀବନ ଚିନ୍ତା' ଶିରୋନାମାଟି ଗ୍ରହଣୀୟ ତଥା ଆଦରଣୀୟ ହେବ ବୋଲି ଆଶା ।

ମୋର ପରମ ସ୍ନେହ-ଶ୍ରଦ୍ଧା ଭାଜନ , ସାହିତ୍ୟ ତଥା ଚିତ୍ରାଙ୍କନ-କ୍ଷେତ୍ରରେ ସହକର୍ମୀ ଟିକିଲି ଜୁନିଅର୍ ରାଜଭ୍ରାତା ଦ୍ଵୟ—'ଆଶା'ର ସମ୍ପାଦକ ଶ୍ରୀ ମଧୁସୂଦନ ଦେବ ଓ ରାଜକବି ଶ୍ରୀ ଜଗନ୍ନାଥ ଦେବ ବର୍ମାଙ୍କର ପୂର୍ଣ୍ଣ ସାହାଯ୍ୟ ଓ ଆନୁକୂଲ୍ୟରେ ଏ ପୁସ୍ତକ ମୁଦ୍ରିତ ଓ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଥିବା ଯୋଗୁଁ ସେମାନଙ୍କ ଠାରେ ମୋର ଆନ୍ତରିକ କୃତଜ୍ଞତା ଜଣାଉଛି ।

ମୋର ଚିତ୍ରାସାଙ୍ଗ ଖ୍ୟାତନାମା ଶିଳ୍ପୀ ଶ୍ରୀ ଗୋପାଳକାନୁନ୍‌ଗୋ ପୁସ୍ତକଟିର ପ୍ରଚ୍ଛଦ-ପଟ ଚିତ୍ରାଙ୍କନ କରିଥିବାରୁ ତାଙ୍କୁ ଧନ୍ୟବାଦ ଦେଉଛି । ଛବିଟି ବିଖ୍ୟାତ ଫରାସୀ ଶିଳ୍ପୀ ରୋଦାଁ [Rodin] କୃତ 'ଚିନ୍ତା' [Thought] ନାମକ ପ୍ରସ୍ତରମୂର୍ତ୍ତି [SculPture] ର କେତେକ ପରିବର୍ତ୍ତନ-ସହ ଚିତ୍ରଣ । 'ଜୀବନ ଚିନ୍ତା' ର ତାହା ଅନୁକୂଳ ହେବା ସ୍ଵାଭାବିକ । ପୁଣି ତହିଁରେ ଦିଆଯିବା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଲୋକ , ପକ୍ଷୀରାଜ ଘୋଡା , ମସ୍‌ଜିଦ୍ , ଉଡନ୍ତା ପକ୍ଷୀ , ଦିଗନ୍ତ ବ୍ୟାପ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ପୁସ୍ତକର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ— ସଂସ୍କୃତି , କବିତା , ସାହିତ୍ୟ , ଇତିହାସ ଆଦିର ପ୍ରତୀକ ।

ଗ୍ରନ୍ଥଟି ସବୁ ଉତ୍କଳୀୟ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ କର-କମଳରେ ସ୍ନେହ ଓ ସମ୍ମାନ ସହିତ ଅର୍ପଣ କରୁଛି । ଇତି—

ବିନୀତ

ଲେଖକ

ଅସୀମର ଆହ୍ୱାନ

ମୁକ୍ତିପାଇଁ ପ୍ରେରଣା ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ । ସସୀମର ଅସୀମରେ ପଦାର୍ପଣ ହିଁ ମୁକ୍ତି । ଅସୀମ ଆମର ଅତି ପରିଚିତ, ଅତି ନିକଟ, ଅତି ଘନିଷ୍ଠ; ତଥାପି ଅତି ଅଜ୍ଞାତ, ଅତି ଦୂର, ଅତି ଅପରିଚିତ । ଅସୀମରେ ଆମର ଜନ୍ମ, ବର୍ଦ୍ଧନ, ଅବସାନ; ଅସୀମକୁ ଆମେ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଦେଖୁଛୁ, ଅନୁଭବ କରୁଛୁ, ସ୍ପର୍ଶ କରୁଛୁ. ଅସୀମ ସହିତ ଖେଳୁଛୁ । ତଥାପି ମନେହୁଏ, ଅସୀମ ଯେପରି କୌଣସି ଦୂରାଗତ ଅତିଥି, ସ୍ୱପ୍ନ-ପୁରୀର ମାୟା, ସ୍ୱର୍ଗ-ଲୋକର କଳ୍ପନା । ଏଠାରେହିଁ ସୃଷ୍ଟିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ଜୀବନର ରହସ୍ୟ ।

ଅସୀମ ପ୍ରତି ମନୁଷ୍ୟର ଆକାଂକ୍ଷା, ତୃଷ୍ଣା, ଶ୍ରଦ୍ଧା ପ୍ରବଳ । ଜାଣିଶୁଣିବା ନଜାଣି ନଶୁଣି ମନୁଷ୍ୟ ଅସୀମ ଆଡ଼କୁ ଶର ଆକୃଷ୍ଟ । ଏହି ଆକର୍ଷଣ ବା ଇଚ୍ଛାହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ କ୍ରିୟା କଳାପରେ, ବିଭିନ୍ନ ଉଦ୍ୟମର ମୂଳରେ ଥାଏ । ଧର୍ମ ସସୀମ ଠାରୁ ଅସୀମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ମାର୍ଗକୁ ସୁଗମ, ସଂଯତ, ଶୃଙ୍ଖଳିତ କରେ; କଳା ତାହାକୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ସମ୍ମୋହନ ରୂପ ଦିଏ; ବିଜ୍ଞାନ ତାହାର କେତୋଟି ଅଦୃଷ୍ଟ ସଂକେତ ଦିଏ; ଜୀବନ ତାହାର ପ୍ରତିରୂପ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କନ କରେ । ସବୁ ସେହି ଅସୀମର ଦ୍ୟୋତକ, ପ୍ରକାଶକ; ଅସୀମର ଆହ୍ୱାନରେ ସମସ୍ତେ ଚଞ୍ଚଳ, ଅଗ୍ରଗାମୀ ।

ବାସ୍ତବ ସାଂସାରିକ ଜୀବନରେ ମନୁଷ୍ୟର ତୃପ୍ତି ନାହିଁ । ସେ କୌଣସି ଗୋଟିଏ ପଦାର୍ଥ ପାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛାକଲେ, ତାହା ପାଏ ; କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଏନାହିଁ । ଆଉ କିଛି ପାଇବାକୁ ପୁଣି ବ୍ୟଗ୍ର, ଅଧୀର ହୋଇଉଠେ । ସେ ଭାବନା କରେ, ଗୋଟିଏ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ସେ କାମ୍ୟସୁଖ ଲାଭ କରିବ, ସେ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚେ; କିନ୍ତୁ ଦେଖେ ତହିଁରେ ସୁଖର ସତ୍ତା ନାହିଁ, ତାହା ଯେପରି ଗୋଟିଏ ରିକ୍ତ ଶୂନ୍ୟତା । ସେ ପୁଣି ଅନ୍ୟ ଅବସ୍ଥାରେ ଉପନୀତ ହେବାର ଉପକ୍ରମ କରେ । ଏହିପରି ତାହାର ଲାଗିଥାଏ ଚିର ଅତୃପ୍ତ-ଅଶାନ୍ତି ଜନିତ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ସଂଘର୍ଷ । ଏ ସଂଘର୍ଷର ମୌଳିକ ତଥ୍ୟ ସେ ପ୍ରାୟ ବୁଝେ ନାହିଁ, ଏଣୁ ବିଶେଷ କ୍ଲେଶ ଅନୁଭବ କରେ । ଏହା ହିଁ ସଂସାର ମାର୍ଗର ଅଭ୍ୟସ୍ତ ଲକ୍ଷଣ ।

ଏ ସଂଘର୍ଷ ହିଁ ସାର ନୁହେଁ, ମନୁଷ୍ୟ ମୁକ୍ତି ଚାହେଁ । ସେ ଅଳ୍ପରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନୁହେ, ଅଧିକ ଅଧିକ ଆଶାକରେ । ଯେଉଁ ଅବସ୍ଥାରେ ପହଞ୍ଚିଲେ ଆଉ ଆଶା କରିବାକୁ କିଛି ନଥିବ, ମନ୍ଥ୍ୟ-ତାମ ହେବ, ସେ ଅବସ୍ଥାରୁ ଊଣାରେ ମନୁଷ୍ୟ କେବେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇବ । ସେ ଅବସ୍ଥା ବା ଠିକ୍ କହିଲେ ଅବସ୍ଥାତୀତ ଅବସ୍ଥା ହିଁ ଅସୀମ । କିନ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟ ସସୀମ ଜଗତକୁ ଭ୍ରମରେ ଅସୀମ ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରେ । ଏହା କିନ୍ତୁ ଅସମ୍ଭବ; ସେଥିପାଇଁ ତାହାର କଷ୍ଟ । ଜ୍ଞାନୀ ଲୋକେ ଏ ପରିସ୍ଥିତିରେ ଅସମ୍ଭାବନା, ବ୍ୟର୍ଥତା ବୁଝନ୍ତି; ଏଣୁ ସାଧାରଣ ଲୋକଙ୍କ ଠାରୁ ଭିନ୍ନ ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଏହା ବୋଲି ସାଧାରଣ ଲୋକ ମଧ୍ୟ ଅସୀମ ଆଡକୁ ଅଗ୍ରସର ନ ହୁଅନ୍ତି, ଏ କଥା କହି ହେବନାହିଁ । ତେବେ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଭାବରେ ନୁହେଁ ପରୋକ୍ଷ ଭାବରେ, ଜ୍ଞାନୀ ଯେଉଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ପ୍ରତି ସଚେତ.

ସାଧାରଣ ଅଚେତ ; ଜ୍ଞାନର ପଥ ସରଳ, ସାଧାରଣର କୁଟିଳ ; ଜ୍ଞାନୀ ଦ୍ରୁତଗାମୀ , ସାଧାରଣ ଆଳସ୍ୟ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ; ଜ୍ଞାନୀ ଏବେ, ଏହିଠାରେ, ଏହି ଜୀବନରେ ମୁକ୍ତ; ସାଧାରଣର ମୁକ୍ତି ବହୁଜୀବନ, ବହୁ ଆୟାସ ସାପେକ୍ଷ । ତଥାପି ସେହି ଅଖଣ୍ଡ ଆନନ୍ଦରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ସଞ୍ଚାର , ଶେଷରେ ସେହି ଆନନ୍ଦରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରବେଶ । ସେଥିପାଇଁ ପରା ଉପନିଷଦ ବଜ୍ରଗମ୍ଭୀର କଣ୍ଠରେ କହୁଛି, "ମହତ୍ ଆନନ୍ଦରୁ ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି , ମହତ୍ ଆନନ୍ଦରେ ଜଗତର ସ୍ଥିତି, ସେହି ମହତ୍ ଆନନ୍ଦରେ ପୁଣି ତାହାର ଲୟ ।"

କିନ୍ତୁ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ, ମନୁଷ୍ୟ କାହିଁକି ନୈତିକ ସମାଜରେ ଦୁର୍ଗତି ନ ହେବ ? ଜଗତର ସୀମାକୁ ମନୁଷ୍ୟ କିପରି ଅତିକ୍ରମ କରିବ ? ଏ ଶିକ୍ଷା କି ବିଷାଦ-ବାଦ (Pessimism) ନୁହେଁ ? କଠୋର ଅନୁଭୂତି ଉତ୍ତର ଦିଏ, ନା , ଏ ଶିକ୍ଷା ବିଷାଦ-ବାଦ ନୁହେଁ , ଏହା କଠୋର ବାସ୍ତବ । ମନୁଷ୍ୟ ବାହାରେ ମନ ମତାଣିଆ ଭାବରେ ଯାହା କହୁନା କାହିଁକି, ହୃଦୟର ଗଭୀର ଅନ୍ତସ୍ତଳରେ ଏ ସତ୍ୟ ଉପଲବ୍ଧି କରେ । ଜୀବନରେ ସୁଖ ଗୁଣେ ବଢ଼ିଲେ ଦୁଃଖ ଦଶଗୁଣ ବଢ଼େ । ଫୁଲରେ କଣ୍ଟା ଥାଏ, ଚାନ୍ଦରେ କଳଙ୍କ ଥାଏ । ଆମର ଶାନ୍ତି , ସୁଖ ଭଙ୍ଗ କରିବାପାଇଁ କେଉଁଠି ନା କେଉଁଠି କାରଣ ଅହେତୁକ ଭାବରେ ଆମ ଆଗରେ ଠିଆହୁଏ । ମନୁଷ୍ୟ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ବର୍ଷ ହେଲା ଏ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଲୋକରେ ବଞ୍ଚି ଆସିଛି, ବିରାଟ ସଭ୍ୟତାର ଦୃଢ଼ ଦୁର୍ଗ ତୋଳିଛି ବୋଲି ଦମ୍ଭ ଧରୁଛି; ତଥାପି ଏ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀରେ ଦେଖୁଛୁ, ପ୍ରଥମ ଶତାବ୍ଦୀ ଅପେକ୍ଷା ତାହାର ଜୀବନ କୌଣସି ପ୍ରକାର ନିରାପଦ ନୁହେଁ । ଧନର ଅଭାବ ନାହିଁ , ବିଳାସରେ ଭେସ ମାତୁଛି । ତଥାପି ଅଭାବ ଅପେକ୍ଷା ବିଳାସର ଆତିଶଯ୍ୟ

ଅଧିକ ବାଧା ଦେଉଛି । ସମର ହୁଙ୍କାର ଶୁଭୁଛି । ସେତେବେଳେ ତାହାର ବିଳାସର, ସୁଖର ସ୍ୱପ୍ନ ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଯାଉଛି; ବସ୍ତ୍ର ଚାରିଆଡ଼ୁ ପରିପ୍ରଶ୍ନ ହେଉଛି । ଆଧୁନିକ ଜୀବନରେ ନାନା ସୁବିଧାର ସୃଷ୍ଟି ହେଉଛି;ଜୀବନକୁ ସୁଖମୟ କରିବା ପାଇଁ ବିଜ୍ଞାନ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ଜନକ ଆବିଷ୍କାର କରୁଛି । ତଥାପି ବିଜ୍ଞାନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆବିଷ୍କାର ଏପରି ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ସମସ୍ୟା ଆଣି ଥୋଉଛି, ଯାହାର ସମାଧାନରେ ଜଗତ ସ୍ତମ୍ଭିତ ହେଉଛି । ପରମାଣୁ ବୋମା ଗୋଟିଏ ମାତ୍ର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । ଏ ସବୁ ସତ୍ତ୍ୱେ ଯଦି କିଏ କହେ, ଜଗତରେ ମନୁଷ୍ୟ ଅସୁଖୀ ନୁହେ, ତେବେ ବାସ୍ତବିକ୍ ସେ କି ମିଥ୍ୟାବାଦୀ ନୁହେ ?

ଶେଷ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ଏ ଅସୁଖର କାରଣ କଅଣ ? ପ୍ରାଚୀନମାନେ ବହୁପୂର୍ବରୁ କହିଛନ୍ତି । ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖ ମନୁଷ୍ୟର ମନର ଅବସ୍ଥାନ୍ତର ମାତ୍ର । ବିଖ୍ୟାତ ଇଂରେଜ କବି ମିଲ୍‌ଟନ୍ ସେଥିପାଇଁ ଗାଇଛନ୍ତି, 'ମନହିଁ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ନରକରେ, ନରକକୁ ସ୍ୱର୍ଗରେ ପରିଣତ କରେ !" ମନୁଷ୍ୟ ଶରୀର ଓ ମନକୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ମନେକରେ । ଶରୀର ଓ ମନ ସ୍ଥିର ବସ୍ତୁ ନୁହେ, ଏଥିପାଇଁ ସେ କଷ୍ଟ ଭୋଗକରେ । ଆଜି ଆମ ଶରୀର ସୁସ୍ଥ, କାଲି କିନ୍ତୁ ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ ରୋଗାକ୍ରାନ୍ତ । ଅଲଗା ଘୋଡା ପରି ମନର ଦ୍ରୁତ ଅସ୍ଥିର ଅବସ୍ଥା କିଏ ପ୍ରତି ମୂହୂର୍ତ୍ତରେ ଅନୁଭବ ନକରୁଛି ? ସେଥିପାଇଁ ପରା କବି ତାହାକୁ ଲକ୍ଷ କରି ଗାଇଛନ୍ତି, 'ପ୍ରଭଞ୍ଜନର ବେଗ, ଆଲୋକ ଗତି '। ଏପରି ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ, ଘୂର୍ଣ୍ଣଶୀଳ ପଦାର୍ଥ ଉପରେ ନିର୍ଭର କଲେ, ବାଧା ଛଡା ଆଉ କଅଣ ମିଳିପାରେ ?ସେଥିପାଇଁ ଅଖଣ୍ଡ ଶାନ୍ତି ଲଭିବାକୁ ହେଲେ, ମନାତୀତ ହେବାକୁ ହେବ ।

ଏଠାରେ ପୁଣି ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ, ମନାତୀତ କପରି ? ମନ ବାହାରେ ଆଉ କଅଣ ଥାଇପାରେ ? ତାହା କି କେବଳ ଶୂନ୍ୟ ନୁହେ, ଅପରିକଳ୍ପିତ ଧ୍ୱଂସାବଶେଷ ନୁହେ ? ତାହା କପରି ଶ୍ରେୟ ? ଏଠାରେହିଁ ଆସ୍ତିକତା-ନାସ୍ତିକତାର ମୌଳିକ ମତଭେଦ । ମନାତୀତ ରାଜ୍ୟ ଅଛି । ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରାକ୍‌କାଳରୁ ପ୍ରକୃତ ଯୋଗୀ, ଋଷି, ସିଦ୍ଧ, ସାଧକ ସେହି ରାଜ୍ୟରେ ପହଞ୍ଚିଛନ୍ତି ଏବଂ ତଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାୟୀ ନିତ୍ୟ ଶାନ୍ତିସୁଖ ଲାଭ କରିଛନ୍ତି । ପୁଣି ଲୌକିକ ଜୀବନ ଉପରେ ସେହିମାନେ ହିଁ ଅପରିମିତ ପ୍ରଭାବ ବିସ୍ତାର କରିଛନ୍ତି ଓ କରୁଛନ୍ତି । ପୁଣି ଅନେକେ—ଯେଉଁମାନେ ନିଜେ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହୋଇ ନାହାନ୍ତି ଅଥଚ ଅସୀମ ପଥରେ ପଥିକ ହୋଇଛନ୍ତି-ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନକୁସୁମ ଯେଉଁ ସୌରଭ ବିକୀରଣ କରୁଛି, ଅପରୋକ୍ଷ ପ୍ରମାଣ ଥାଉଁ ଥାଉଁ ତହିଁରେ କିଏ ସେ ସନ୍ଦେହ କରିବ? ପରୋକ୍ଷ ଅନୁଭୂତିରେ, ଶ୍ରବଣରେ, ଦୂର ଦର୍ଶନରେ ସଂଶୟ ଜନ୍ମ ପାରେ ।କନ୍ତୁ ସମ୍ମୁଖରେ ନିର୍ମଳ ଭାବରେ ଅସନ୍ଦିଗ୍ଧ ଚିତ୍ତରେ ଅନୁଭବ କରୁଥିବା ବେଳେ ଅବିଶ୍ୱାସର ପ୍ରଶ୍ରୟ କାହିଁ ?

ସଂସାର-ବାଦୀ ଏଠାରେ ପୁଣି ପଚାରି ପାରେ, ଆଚ୍ଛା, ଏ ଅସାଧାରଣ ଅପ୍ରାକୃତ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ଚେତନ ବିଷୟ ନେଇ ଆମେ ଏତେ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ ହେବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଅଣ ? ସଂସାର ଜଞ୍ଜାଳର ଆମକୁ ବଳେଇ ପଡୁଛି, ଆଉ ଅଖଣ୍ଡ 'ଶାନ୍ତି' ଅନ୍ୱେଷଣ କାହିଁକି ? ବାସ୍ତବ ଜୀବନର ଦୁଃଖକଷ୍ଟ ଘୁଞ୍ଚାଇବା ପାଇଁ ଆମେ ଆଗେ ଲଢ଼େଇ କରିବା; ମର୍ତ୍ତ୍ୟରେ ସ୍ୱର୍ଗଲୋକର ଅବତରଣ ପାଇଁ ଅଣ୍ଟା ଭିଡିବା; ମର୍ତ୍ତ୍ୟରୁ ସ୍ୱର୍ଗକୁ ପଳାଇ ଯିବା ପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳ ହେବା କାହିଁକି ? କଥାଟି ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ, ବୀରତ୍ୱ

ବ୍ୟଞ୍ଜକ ବୋଧ ହେଉଛି । କିନ୍ତୁ ଅସଲ କଥା, ଯୁଗଯୁଗ ଧରି ତାହା ପରୀକ୍ଷିତ ହୋଇଛି, ତହିଁରେ ଅଭାବ ଦେଖାଯାଇଛି । ଜଗତ ସେ ପଥ ବହୁକାଳ ଅବଲମ୍ବନ କରିଛି, କିନ୍ତୁ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଜଗତରେ ଯେଉଁ ଘୋର ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଦେଖାଯାଉଛି, ତହିଁରୁ ତ୍ରାହି ପାଇବାର ବାଟ ଦିଶୁନାହିଁ । ଯେଉଁମାନେ ଅସୀମ ପଥରେ ଚାଲିଛନ୍ତି, ସେମାନେ 'ପଳାତକ-ବାର୍ଦ୍ଧା' ନୁହନ୍ତି । ଆନ୍ତରିକ ଆଦର୍ଶମୂଳକ ଆକାଂକ୍ଷା ସେମାନଙ୍କୁ ସେହି ପଥରେ ଚଳାଏ । ସେହି ଆଦର୍ଶ ଲାଗି ସେମାନେ ସର୍ବସ୍ୱ ତ୍ୟାଗ କରିବା ପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ; ସାଂସାରିକ ଲାଭଲାଭ ପ୍ରତି ସେମାନେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ନିରୁଦ୍-ବେଗ । ପ୍ରକୃତ କବି, ବୈଜ୍ଞାନିକ, ଆବିଷ୍କାରକ—ଯେଉଁମାନେ ମାନବର ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ସଙ୍କେତ ରଖି ଯାଇଛନ୍ତି, ନୂଆ ନୂଆ ମାର୍ଗରେ ମାନବକୁ ଚଳାଇବା ପାଇଁ ଆଲୋକ ସମ୍ପାତ କରିଛନ୍ତି—ସେମାନେ ଏହି ଦଳର ଲୋକ । କିନ୍ତୁ ସେମାନେ ମଧ୍ୟ ଅସୀମ ପଥର ପ୍ରାରମ୍ଭରେ । ଲକ୍ଷ୍ୟ ଆହୁରି ବହୁ ଦୂରରେ ।

ମୁକ୍ତି ତ ଲକ୍ଷ୍ୟ । ତଥାପି ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱଭାବ ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ପରିସ୍ଥିତି ଭେଦରେ ଏ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନର ପ୍ରକାର ଓ ମାର୍ଗ ବିଭିନ୍ନ । 'ମୁଁ' ଚଞ୍ଚଳ ପ୍ରକୃତିର ଲୋକ । ଚଞ୍ଚଳତାକୁ ମୁଁ ଭଲପାଏ, ଅନ୍ୟର ସେବାରେ ନିଜକୁ ନିୟୋଜିତ କରିବାପାଇଁ ଭଲ ପାଏ । ଅନ୍ୟକୁ ସାହାଯ୍ୟ କରିବାରେ ମୋର ଆନନ୍ଦ, ଅନ୍ୟର ସ୍ୱାର୍ଥସାଧନ ଲାଗି ମୋର ସ୍ୱାର୍ଥ ବଳିଦେବା ପାଇଁ ତତ୍ପର । ସକଳ ମାନବକତା ମୋର ବନ୍ଧୁ । ମୋର ଦୃଷ୍ଟିରେ ବଡ଼ ସାନ କେଏ ନାହିଁ । ଏହି ପଥରେ ପଥିକ ହୋଇ କ୍ରମେ ମୋର କ୍ଷୁଦ୍ର ଅହଙ୍କାର ସେବା-ଯଜ୍ଞର ପୂତ ଅଗ୍ନିରେ ଦଗ୍ଧୀଭୂତ ହୁଏ, ମୁଁ ଜଗତ୍-ବିଜୟୀ ହୁଏ । କ୍ଷୁଦ୍ର ସ୍ୱାର୍ଥହିଁ ମତେ ସଂସାର ରଜ୍ଜୁରେ

ବାନ୍ଧି ରଖେ, ତାହା ନଥିଲେ ଆଉ ଭୟ କାହିଁ ? ଏପରି ଭାବରେ ମୁଁ ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତ ହୁଏ ।" ଏହାହିଁ ଆମର ପ୍ରାଚୀନ ଶାସ୍ତ୍ର କଥିତ କର୍ମଯୋଗ । ଦୈନିକ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟ ଆମେ ଦେଖୁଁ ଜଣେ ଜଣେ ଲୋକର ଅସାଧାରଣ ତ୍ୟାଗ ଆମର ଗୌରବାସ୍ପଦ ହୁଏ । ଏ ତ୍ୟାଗ କ୍ରମେକ୍ରମେ ବଢ଼ି ଯେତେବେଳେ ଶେଷ ସୀମାରେ ପହଞ୍ଚେ, ସେତେବେଳେ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ-ବୁଦ୍‌ବୁଦ ଅସୀମ-ସାଗରର ଅଗାଧ ଜଳରାଶିରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୁଏ । କର୍ମଯୋଗର ଏ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ଆଉ କେତେକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସ୍ବଭାବ ବହିର-ବନ୍ତ । ସେମାନଙ୍କର କର୍ମରେ ସେତେ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଜନ୍ମେ ନାହିଁ, ଚାରିଆଡ଼ିର ଚିନ୍ତାହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଜୀବନର ଲକ୍ଷଣ । ସେମାନେ ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି, ଜଗତ କ୍ଷଣିକ; କିଛି ଚିର ନୁହେ, ସବୁ ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ । ସବୁରି ଉପରେ ରାଜା—ମୃତ୍ୟୁ । ବନ୍ଧୁ-ବାନ୍ଧବ, ମିତ୍ର, କୁଟୁମ୍ବ ସମସ୍ତେ ଦିନେ ଦିନେ ଚାଲି ଯାଆନ୍ତି । ଯାହା ରହିବ ନାହିଁ ତାହା ଉପରେ ସୁଖ ପାଇଁ ନିର୍ଭର କରିବା କି ବାତୁଳତା ! ସେଥିପାଇଁ ସେପରି ଲୋକେ 'ନେତି ନେତି' ନ୍ୟାୟରେ ସବୁ ପରିହାର କରି ଶାଶ୍ବତ, ଅକ୍ଷୟ, ଅମର ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି—ଯାହାକୁ ଅଗ୍ନି ଦଗ୍ଧ କରିପାରେ ନାହିଁ, ସଲିଳ ଆର୍ଦ୍ର କରିପାରେ ନାହିଁ, କାଳ ଧ୍ବଂସ କରିପାରେ ନାହିଁ, ଏହାହିଁ ମୁକ୍ତି । ଏହାହିଁ ଜ୍ଞାନ ଯୋଗର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ପୁଣି କେତେକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସ୍ବଭାବ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି, ଆତ୍ମ-ବିଶ୍ଳେଷଣମୂଳକ । ସେମାନେ ଦେଖନ୍ତି, ମନୁଷ୍ୟ ସୁଖ ପଛରେ ଧାଏଁ, କିନ୍ତୁ ସୁଖ କେବେ ଧରା ଦିଏ ନାହିଁ । ଏହାର କାରଣ ତନ୍ନ ତନ୍ନ ଆଲୋଚନା କରି ସେମାନେ

ବୁଝନ୍ତି, 'ମନର ମୂଳେ ଏ ଜଗତ,' ବାହ୍ୟ ଘଟଣାର ପ୍ରାୟ ତହିଁରେ କିଛି ସମ୍ପର୍କ ନାହିଁ । ବାହ୍ୟ ଘଟଣା ସମ୍ବନ୍ଧ ଆମେ ଯେଉଁ ଭାବରେ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କରୁ, ସେପରି ଭାବରେ ସୁଖୀ ବା ଅସୁଖୀ ହେଉ । ମନକୁ ଆୟତ୍ତ କଲେ ଜଗତ ଆୟତ୍ତ ହୁଏ, ଯେହେତୁ ଦୃଷ୍ଟ ଜଗତ ମନର ପ୍ରତିବିମ୍ବ ମାତ୍ର । ତେବେ ମନକୁ କିପରି ଆୟତ୍ତ କରାଯିବ? ଧ୍ୟାନ ଧାରଣା ଦ୍ୱାରା ତାହା କରିହେବ । ମନ ଡିଆଁ ମାରୁଥିବା ମାଙ୍କଡ଼ ପରି; ସବୁବେଳେ ଏଣେତେଣେ ଧାଉଁଥାଏ । ତାକୁ ଧରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକଲେ ପ୍ରଥମେ ସେ ଆହୁରି ଅମାନିଆଁ ହୋଇ ନାନା ଉପଦ୍ରବ କରାଏ । ତଥାପି ଦୃଢ଼ ଅଭ୍ୟାସ, କଠୋର ସଂଯମ, ଗଭୀର ଧାରଣା ବଳରେ ମନକୁ ଏକାଗ୍ର କରାଯାଇ ପାରେ । ମନ ଏକାଗ୍ର ହେଲେ ବିଶ୍ୱର ମୌଳିକ ସତ୍ତା ଉପଲବ୍ଧ ହୁଏ, ସବୁଲୋକର ରହସ୍ୟ ଗଣ୍ଠି ଫିଟିଯାଏ । ଯୋଗୀ ଏପରି ଭାବରେ ଜଗତକୁ ଜିଣେ, ନିଜର ଅଧିକାରୀ ହୁଏ, ମୁକ୍ତି ପାଏ । ଏହାହିଁ ରାଜଯୋଗର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ପୁଣି କେତେକ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ସ୍ୱଭାବ ଭାବ ପ୍ରବଣ । ସେମାନେ ଦେଖନ୍ତି ଜଗତର ଅନ୍ତରାଳରେ କୌଣସି ଅଦୃଷ୍ଟ ଶକ୍ତି ଅଛି । ଘଟଣାର ପ୍ରତିଘାତରେ ମନୁଷ୍ୟ ନିଜକୁ ନିଃସହାୟ ମନେକରେ । ସେ ଦେଖେ ପ୍ରତିକୂଳ ଅବସ୍ଥାରେ ତାହାର ସକଳ ଚାତୁର୍ଯ୍ୟ, ବୁଦ୍ଧି, କୌଶଳ, ବଳ କାହିଁ ଉଡ଼ିଯାଇଛି । ସେଥିପାଇଁ ସେ ବୋଧକରେ ବାସ୍ତବିକ ଏପରି କୌଣସି ଅଦୃଷ୍ଟ ହସ୍ତ ଅଛି—ଯାହାକି ତାହାର ଭାଗ୍ୟ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରୁଛି; ସେ ନିଜ ଇଚ୍ଛା ଅନୁସାରେ କୌଣସି କାର୍ଯ୍ୟ ସାଧନ କରିପାରେ ନାହିଁ । ଜଗତ-ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ ସେ ପଢ଼େ, କିପରି ଜଣେ ନେପୋଲିଅନ୍‌ର ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ସାମରିକତା

ବ୍ୟର୍ଥ ହୋଇଥିଲା, ଜଣେ କାଇଜର୍‌ର ଗର୍ବ ଖର୍ବ ହୋଇଥିଲା, ଜଣେ ହ୍ୱିଟ୍‌ଲର ଧୂଳିରେ ମିଶିଯାଇଛି, ଉଦ୍ଧତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ଧ୍ୱଂସକ ମୁକୁଟ ତଳକୁ ଖସି ପଡୁଛି । ବାସ୍ତବିକ୍ ଏପରି କୌଣସି ମହୀୟାନ୍ ଶକ୍ତି ଅଛି ଯାହାର ଆଜ୍ଞାରେହିଁ ଆମେ ବଞ୍ଚୁଛୁ, କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ହେଉଛୁ । ସେ ଆଜ୍ଞାକୁ ଲଙ୍ଘି ଆମେ ଏକପାଦ ମଧ୍ୟ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ପାରିବୁ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱତଃପ୍ରବୃତ୍ତ ହୋଇ ବା ନ ହୋଇ ବଳ, ସାହାଯ୍ୟ, ରକ୍ଷା ପାଇଁ ସେହି ଶକ୍ତିକୁ ପ୍ରାର୍ଥନା କରେ । କ୍ରମେ କ୍ରମେ ଏ ପ୍ରାର୍ଥନା ଦ୍ୱାରା ଚିତ୍ତଶୁଦ୍ଧ ହୋଇ ସେ ଦେଖେ, ସେ ଯେତେଦୂର ନିଜର କ୍ଷୁଦ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଭୁଲି ସେହି ଶକ୍ତି ସଙ୍ଗେ ନିଜକୁ ସଂଯୋଜିତ କରି ପାରିବ, ସେତେଦୂର ସେ ପରମ ସୁଖ ପାଇବ । ବିରାଟ କଳାକରର ସୃଜନମୂଳକ କାମନାରୁ ଜଗତର ସୃଷ୍ଟି । ସେ ସୃଜନର ଅନ୍ତପ୍ରାପ୍ତ-ସୀମା ଭିତରେହିଁ ଆମର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଗୁମ୍ଫିତ ହୋଇ ପାରେ । ତେବେ ମନୁଷ୍ୟ କି କରଦାସ ? ତାହାର କି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ନାହିଁ ? ନା, ଏପରି ବୁଝିବା ଭୁଲ । ସ୍ରଷ୍ଟାର ଏକୀକରଣରେ ହିଁ ତାହାର ପ୍ରକୃତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଫୁଟିଉଠେ । ସ୍ରଷ୍ଟାର ପଦପଙ୍କଜରେହିଁ ତାହାର ସକଳ ଆଶା-ଭରସା ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ସେ ପଦ-ପଙ୍କଜରୁ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ହେବାର ଊଦ୍ଧତ୍ୟହିଁ ମନୁଷ୍ୟକୁ କଷ୍ଟ ଦିଏ । ନିର୍ଝରିଣୀ ଝରଝର ନାଦରେ ଅବିରାମ ଗତିରେ ସମୁଦ୍ରରେ ନିଜକୁ ମିଶାଇ ଦେବା ପାଇଁ ବହୁଥାଏ । ସେତେବେଳେ ତାହାର ଜଳ ସ୍ୱଚ୍ଛ, ଜୀବନ ସଚଳ । କିନ୍ତୁ ତହିଁରୁ ଅଲଗା ହୋଇ ଯେତେବେଳେ ଗୋଟିଏ ପଲ୍ୱଲ ନିଜକୁ ସର୍ବସ୍ୱ ମନେକରେ, ସେତେବେଳେ ସେ ହୁଏ ଅଚଳ, ମୃତ, ଦୁର୍ଗନ୍ଧ । ସ୍ନେହପରି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱକୁ ବିରାଟ ଭୂମାର ଅପ୍ରତିହତ ବିଚିତ୍ର ଗତିରେ

ମିଶାଇ ଦେଲେ ହିଁ ଆମେ ସେହି ଭୂମାର ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ହେଉ, ବଳବନ୍ତ ହେଉ, ମୁକ୍ତି-ସୁଧା ଆସ୍ୱାଦନ କରୁ । ପୁଣି ଉପାସନା ମାର୍ଗରେ ଦେଖୁ ସେହି ଶକ୍ତି, ସେହି ଭୂମା କେବଳ ବାହାରେ ନାହିଁ, ଆମର ଅନ୍ତରରେ ତାହା ସର୍ବଦା ବିରାଜିତ । ଏହାହିଁ ଭକ୍ତିଯୋଗର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ।

ଅସୀମର ପ୍ରେରଣାରେ ସବୁ ଧର୍ମର ସୃଷ୍ଟି । ଅସୀମର ଆହ୍ୱାନ ଚିରନ୍ତନ, ମଧୁର, ସାନ୍ତ୍ୱନା-ଦାୟକ, ଅଭୟ କାରକ । ସେ ଆହ୍ୱାନ କି ଆମେ ଶୁଣିବା ନାହିଁ ?

କଳାର ସ୍ୱରୂପ

କଳା ବସ୍ତୁତଃ ଅସୀମକୁ ରୂପରେଖ ଦିଏ । ତଦ୍ୱାରା ଅସୀମକୁ ସସୀମ କରେ ସତ୍ୟ; ତଥାପି ତାହାହିଁ ବିଶ୍ୱ-ଜୀବନ-କଳ୍ପନାର ଅତି ମଧୁର, ଅତି ରୁଚିକର ମାର୍ଗ । ଏହି ମାର୍ଗରେହିଁ ବିଶ୍ୱ-ଜୀବନ ସଙ୍ଗେ କଳାକର ନିଜ ଜୀବନକୁ ଏକୀଭୂତ କରେ । ଏହି ମାର୍ଗ ଏପରି ଭାବରେ ଗୋଟିଏ ସାଧନା, ଗୋଟିଏ ଯୌଗିକ କର୍ମ । ଏକଥା ଆଦିକାଳରୁ ଅକ୍ଲାନ୍ତ ଭାବରେ ବୈଦିକ ମୁନି, ବ୍ଲେକ୍‌ଙ୍କ ପରି ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ୍ ରହସ୍ୟ ବାଦୀ, ପ୍ଲେଟୋ-ଏରିଷ୍ଟଟଲଙ୍କ ପରି ଗ୍ରୀକ୍ ଦାର୍ଶନିକ କହି ଆସିଅଛନ୍ତି । ଏହି ମାର୍ଗରେ କେବଳ କଳାକର ନୁହେ, କଳା ଉପଭୋଗ କରିବା ରସିକ, କଳାର ସଂରକ୍ଷକ-ପୋଷକ ସମସ୍ତେ ପରମର ଅନ୍ୱେଷଣରେ ବ୍ରତୀ ହିଅନ୍ତି । ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କଳାର ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଂକ୍ତି, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଶୈଳୀ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଆନନ୍ଦମୟ । କଳାର ଉତ୍ପତ୍ତି, ଅଭିବୃଦ୍ଧି, ଚରମ ଲକ୍ଷ ଗୋଟିଏ ଅଭଙ୍ଗ-ଆନନ୍ଦ-ଚିନ୍ତ ସନ୍ନିବିଷ୍ଟ । କଳାର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିରେ ସ୍ରଷ୍ଟା ସୃଷ୍ଟିର ପଶ୍ଚାଦ୍ଦେଶରେ ଧାବିତ ହୁଏ; ସୃଷ୍ଟି ସ୍ରଷ୍ଟାପ୍ରତି ଗଭୀର ପ୍ରେମରେ ବିହ୍ୱଳିତ ହୋଇ ତାହାର ଚିରନ୍ତନ ସନ୍ଧାନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ । ସ୍ରଷ୍ଟାର ଏ ପଶ୍ଚାଦ୍ଧାବନର ଇଙ୍ଗିତ ଇଂରେଜ କବି ଥମ୍ପସନ୍ ତାଙ୍କର କବିତା 'ସ୍ୱର୍ଗଶିକାରୀ'

ରେ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି; ସୃଷ୍ଟିର ସନ୍ଧାନର ପବିତ୍ରତା ଓ ପ୍ରେରଣାର କଳ୍ପିତ ଆଭାସ କବି ଟେନିସନ୍ ତାଙ୍କର କବିତା 'ସାରଟଗଲା-ହେଡ୍'ରେ ଦେଇ ଅଛନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରିୟତମର ଏ ସନ୍ଧାନ ବାସ୍ତବିକ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ । ଜାଗ୍ରତରେ, ସ୍ୱପ୍ନରେ, ସୁଷୁପ୍ତିରେ-ପ୍ରତ୍ୟେକ ଅବସ୍ଥାରେ ସୃଷ୍ଟି ସ୍ରଷ୍ଟାକୁ ବିସ୍ମୃତ ହେବାର ନୁହେ । ବିସ୍ମୃତ ହେବାପରି ଦେଖାଯାଏ, କିନ୍ତୁ ସେ ବିସ୍ମୃତି ଆପାତତଃ । ସୃଷ୍ଟି ସ୍ରଷ୍ଟାର ଗୁଣ ବଡ଼-ସାନ, ପ୍ରୀତିକର-ଭୟଙ୍କର, ସରଳ-ଜଟିଳ, ମଧୁର-ନିଷ୍ଠୁର ସକଳ ପ୍ରକାର ଗୁଣ ପ୍ରତି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ଝୁରୁଥାଏ; ସ୍ଥିର, ଏକାଗ୍ର, ସଂଯତ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟିର ସଂଯୋଗରେ ସେ ଗୁଣ ସବୁର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧ କରୁଥାଏ । ସେ ମହତ୍ତ୍ୱର ଗୁରୁଭାରରେ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମହିମାରେ ସୃଷ୍ଟିର ହୃଦୟ କୃତଜ୍ଞତାରେ ପୂରିଉଠେ; ଗର୍ବିତ ମସ୍ତକ ନମ୍ରତା, ଭକ୍ତି, ଉପପତ୍ତିର ଗରିମା-ରେ ଆନତ ହୋଇଯାଏ । କୃତଜ୍ଞତାର ଏ ପୂତ ବାନ୍ୟାରେ, ଗରିମାର ଏକ ନବ-ଆଲୋକରେ ମର୍ତ୍ତ୍ୟଜୀବନର ସବୁ କଳୁଷ, ପାପତାପ, କ୍ଷୁଦ୍ରତା, ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣତା, ନୀଚତା ଧୋଇ ହୋଇଯାଏ; ମନର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଦେଶ ଆଲୋକିତ, ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ଉଠେ । ମର୍ତ୍ତ୍ୟର ସୁଖ-ଦୁଃଖ,ଭାବ-ଅଭାବ,ଆଶା-ନିରାଶା, ଶଙ୍କା-ସାନ୍ତ୍ୱନା, ଜୟ-ପରାଜୟ, କୃତିତ୍ୱ-ବ୍ୟର୍ଥତା, ଉତ୍ସାହ-ଅବସାଦ ସୃଷ୍ଟିର ଜୀବନସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ । ସେଥିପାଇଁ କଳା ଏ ସବୁ ପ୍ରତି ବିମୁଖ,ବିମୁଖ ହୁଏ ନାହିଁ, ହୋଇ ପାରେ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁକୁ ଉପାଦାନ କରି ତାହାକୁ ଜୀବନ୍ତ ଆକାର ଦେଲାବେଳେ, ଅରୂପକୁ ରୂପାୟିତ କଲାବେଳେ, ଅଚେତନକୁ ଚେତନ କଲାବେଳେ, ତାହାକୁ ବର୍ଣ୍ଣ ବା ଧ୍ୱନି ବା ଭଙ୍ଗୀଯୁକ୍ତ କଲାବେଳେ, ଯେଉଁ ଆଦର୍ଶକୁ ତାହା କହିବାରେ ସମର୍ଥ ହୁଏ, ସେ ଆଦର୍ଶ ବାହ୍ୟ-

ଜଗତରେ, ବିଷୟ-ଜଞ୍ଜାଳ-ଉତ୍କ୍ଷିପ୍ତ ଦୈନିକ ସଂସାରର,ସମ୍ଭୋଗ ଉନ୍ମତ୍ତ ଉତ୍କଟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଜୀବନର ବହୁ ଉର୍ଦ୍ଧରେ । ସେ ଆଦର୍ଶର ସ୍ପନ୍ଦନରେ କେଉଁ ମନୁଷ୍ୟର ମନୋରାଜ୍ୟ ସ୍ପନ୍ଦିତ ନ ହେବ ? ପୁଣି ଦର୍ଶନର ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଆଦର୍ଶ କି ଚରମ ତାତ୍ତ୍ୱ ଅଭିନ୍ନ ? ଚରମ ସତ୍ୟ ଶିବ ସୁନ୍ଦର । ଦର୍ଶନର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏ ତିନୋଟି ପୁଣି ଅଭିନ୍ନ । ଏପରି ଭାବରେ କଳାକାର ଜୀବନର ଉପାଦାନକୁ ନିଜ ଆଦର୍ଶରେ ରୂପମନ୍ତ କଲାବେଳେ, ନିଜ ସୃଷ୍ଟ କଳାର ବିସ୍ତାରିତ ପକ୍ଷରେ ବିହଙ୍ଗମ ଭଳି ବ୍ୟୋମ ମାର୍ଗରେ ସନ୍ତରଣ କରି ପରମ ସହିତ ନିଜର ଘନିଷ୍ଠ ସମ୍ପର୍କ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତ କରୁଥାଏ ମାତ୍ର । ସ୍ରଷ୍ଟାର ଦିବ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିରେ ଅଂଶୀ ହୋଇ, ସେ ସୃଷ୍ଟିକୁ ପୁଣି ରସାଣିତ, ଛନ୍ଦୋବଦ୍ଧ, ସଙ୍ଗୀତମୟ, ଚିତ୍ରିତ ବା ମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ କରି କଳାକାର ବାସ୍ତବିକ ଚରମ ଉତ୍ସଙ୍ଗରେ ସ୍ଥାନ ପାଏ । ଏପରି ଭାବରେ କଳାକର ସ୍ରଷ୍ଟାର ସୃଜନ ଓ ପ୍ରଳୟ-ଚକ୍ରରେ ଚକ୍ରମନ୍ତ ହୁଏ । ଏଥିପାଇଁ ଦାର୍ଶନିକ ବା ବୈଜ୍ଞାନିକର ଆସନ ଠାରୁ କଳାକରର ଆସନ ତଳରେ ନୁହେଁ, ବରଂ ଉପରେ । ଦାର୍ଶନିକ ତତ୍ତ୍ୱ—ଆଲୋଚନାର ଗହନ ମାର୍ଗରେ ଗୁଳି ଗୁଳି, ବୈଜ୍ଞାନିକ ବସ୍ତୁ-ତନ୍ତ୍ରର ଅନୁଶୀଳନ ଧନ୍ଦାରେ ଧନ୍ଦି ହୋଇ କ୍ଲେଶଦାୟକ ସୋପାନରେ ଯେଉଁ ସତ୍ୟରେ ଉପନୀତ ହୁଏ, କଳାକର ସେହି ସତ୍ୟକୁ ରସ ପ୍ରବାହରେ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଲୀଳାୟିତ ଭୂମିକାରେ ନିର୍ଦ୍ଧନ୍ଦରେ ମୁକ୍ତ ଭାବରେ ଗ୍ରହଣ କରେ, ଚିତ୍ରକର ତୁଳିକାର ପ୍ରାଣମନ୍ତ ସ୍ପର୍ଶରେ, ଲେଖନୀର ସଞ୍ଜୀବିତ ଖୋଦନରେ, ସଙ୍ଗୀତର ମଧୁମୟ ମୂର୍ଚ୍ଛନାରେ ଚରଣେ । ଏଥିପାଇଁହିଁ କଳାକର ବିରହିଣୀର ଏକ ବିନ୍ଦୁ ଲୋତକରେ; ବନମଲ୍ଲିକାର ଅନନୁଭବ ସୁବାସରେ, ନିମ୍ନତମ ଜୀବର ମହତ୍ତ୍ୱ

ଗତ ଓ ମଗ୍ନ ଚେତନରେ ମଧ୍ୟ ଅସୀମର ବିକାଶ ଦେଖେ। ସେଥିପାଇଁ ହିଁ କଳାବସ୍ତୁ ଚିରନ୍ତନ ଆଲୋକର, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟର ଅସରନ୍ତି ଭଣ୍ଡାର ହୋଇ ରହେ; ଚିରକାଳ ସଂସାର-ସାଗରର ଉଦ୍ବେଳିତ ତରଙ୍ଗରେ ଇତସ୍ତତଃ ଭାସମାନ ଜୀବନ-ତରୀ ଚାଳିତ ଯାତ୍ରୀର ଧାଟ-ସ୍ତମ୍ଭ, ଆଶ୍ରୟ-ପୋତ ହୁଏ। ଦୁର୍ବୋ-ଧତାକୁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ପାତ୍ରରେ ପରଶି ପାରେ କେବଳ ହିଁ କଳା। ସିଦ୍ଧିର ସୁଗମ ସୁଖକର ମାର୍ଗ ଉନ୍ମୋଚନ କରିପାରେ କେବଳ ହିଁ କଳା। ବିଶ୍ୱ-ଦେବତାର ପାଦତଳେ ମନୋରମ ପୂଜା ସମ୍ଭାର ବାଢ଼ି ପାରେ କେବଳ ହିଁ କଳା।

କୁହାଯାଇଛି କଳା ପରମର ସ୍ମାରକ, ପରମର ଉଦ୍ବୋଧକ। ପରମର ଦୃଷ୍ଟିପୂର୍ବ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ପ୍ରକୃତିରେ, ପ୍ରାଣୀର ସ୍ୱଭାବ-ସଂସ୍କାରରେ, ବୁଦ୍ଧି ପ୍ରତିଭାରେ ଦେଖାଯାଏ। ତେଣୁ ଏସବୁ କଳାର ସାମଗ୍ରୀ। କିନ୍ତୁ କଳା ସେ ସାମଗ୍ରୀକୁ ବ୍ୟବହାର କରେ କେବଳ ଅନୁକରଣରେ ନୁହେ। ପରମର ସ୍ରଷ୍ଟା ପ୍ରକୃତି। ତୁଳି ତାହାର ସ୍ରଷ୍ଟା ଚିତ୍ରଣ—ଏ ନିକୃଷ୍ଟ ସ୍ରଷ୍ଟାର ନୀରସ, ନିଷ୍-ପ୍ରାଣ ପ୍ରତିକୃତି ଅନିଭାବରେ ତୋଳିବା କଳାର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ। କୁହା ଯାଇଅଛି, କଳାକର ଯୋଗମାର୍ଗରେ ପରମର ଅବରୁଦ୍ଧ ଅନ୍ତଃପୁରରେ ପ୍ରବେଶ କରେ। ପରମର ଯେଉଁ ବିଭାଗ ନିଜ ସୃଷ୍ଟିରେ ସେ ପ୍ରକାଶ କରିବାକୁ ଚାହେଁ, ସେ ବିଭାଗର ସ୍ୱଚ୍ଛ ପ୍ରତିବିମ୍ବ ପ୍ରଥମରେ ସେ ତାହାର ନିର୍ମଳ ହୃଦୟମୁକୁରରେ ଧାରଣା କରେ। ପରେ ସେ ଧାରଣା ନିଜର ସୃଷ୍ଟିବସ୍ତୁରେ ଫୁଟାଏ। କହିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ଦର୍ପଣ ନିର୍ମଳ ନ ଥିଲେ ବିମ୍ବ ନିଷ୍ପ୍ରଭ ବା କଳଙ୍କିତ ହୁଏ। ସେହିପରି କଳାକରର ଅନ୍ତଃକ-ରଣ ସକଳ ଅହମିକା, ଆବର୍ଜନା, ଦୁଷ୍ପ୍ରବୃତ୍ତି ପରିହାର

ନ କଲେ, ତହିଁରେ ପରମର ସାଦୃଶ୍ୟ ମଳିନ ହୁଏ । ଫଳରେ ସେହି ମଳିନତା କଳାବସ୍ତୁକୁ ମଳିନ, ମୂଲ୍ୟହୀନ, ନିରର୍ଥକ କରେ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରେହିଁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ଶିବର ମିଳନ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରେହିଁ କଳା ଆତ୍ମ-ସମର୍ପଣ, ଚିତ୍ତଶୁଦ୍ଧି, ପବିତ୍ରତାର ତପସ୍ୟା-ଭୂମି । ଏଠାରେହିଁ କଳା ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ-ଚିନ୍ତାର ବୀଜାକ୍ଷର ମନ୍ତ୍ର ସାଧନା ସ୍ୱରୂପ । କଳା-ସୃଷ୍ଟିରେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଚିନ୍ତା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କିଛି ବିଗ୍ରହ ବା କାମନା ରହି ନ ପାରେ; ପୁଣି ସେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ-ଚିନ୍ତାରେ ପ୍ରାର୍ଥନାହିଁ ମୂଳଭିତ୍ତି । କଳାକର ସେହି ସାଧନା ଓ ପ୍ରାର୍ଥନା ଫଳରେ ମାନସ-ଚକ୍ଷୁରେ ଯେଉଁ ଅପୂର୍ବ ରୂପ ସଂଦର୍ଶନ କରେ, ସେ ରୂପ ବସ୍ତୁରେ ପ୍ରତିଫଳିତ କରେ; ସେଥିରେ କଳାକରର ନିଜ ଇଚ୍ଛା ବା କାମନାର ଅବକାଶ ରହେନାହିଁ । ସେ ହୁଏ ଦିବ୍ୟ ପ୍ରକାଶର ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର । ଇଂରେଜ କବି ଓ୍ୱାର୍ଡସଓ୍ୱାର୍ଥ ଏଥିପାଇଁ ଠାଏଁ କହି ଅଛନ୍ତି, କଳାଭାବ ସ୍ୱର୍ଗ ଓ ସୌମ୍ୟତାର ନିବିଡ଼ ସମ୍ମେଳନ । ଏପରି ଭାବରେ ସ୍ୱରୂପରେ କଳା- ସୃଷ୍ଟିର ଆଦ୍ୟ, ମଧ୍ୟ, ପ୍ରାନ୍ତ— ଯେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ କଳାକରର ଆଦର୍ଶ ସେ ନିଜେ । ସେଥିପାଇଁ ଅଗ୍ନିପୁରାଣ କହିଛି, କଳାକର ବହ୍ମା ପର ସ୍ରଷ୍ଟା । ତାହାର ସୃଷ୍ଟବସ୍ତୁ ଐଶ୍ୱରିକ ମୁଦ୍ରାରେ ଅଙ୍କିତ ।

ଏ ପ୍ରକରଣରେ କଳା-ରାଜ୍ୟରେ ଅଳଙ୍କାରର ସ୍ଥାନ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ବୁଝିବାକୁ ହେବ । ଏ ପ୍ରକରଣରେ ଅଳଙ୍କାର୍. କଳା-ବସ୍ତୁ ମଣ୍ଡନ ନିମନ୍ତେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ଗୋଟାଏ ବାହ୍ୟ ଉପକରଣ, ଅପ୍ରାକୃତ ବସ୍ତୁ ନୁହେ । ହିନ୍ଦୁ କଳାର ଗଦା, ପରଶୁ, କୌସ୍ତୁଭ, ବୈଜୟନ୍ତୀ, କପାଳ-ମାଳା ଏଥିପାଇଁ ଦର୍ଶକର ମନକୁ ଆକର୍ଷଣ କରିବାପାଇଁ ବା ତାହାକୁ ସାମୟିକ ସନ୍ତୁଷ୍ଟି ଦେବାପାଇଁ

ପ୍ରସାଧନକରଣ ନୁହେଁ । କଳା-ସୃଷ୍ଟି ସହିତ ସେଗୁଡ଼ିକ ଅବି-ଛେଦ୍ୟ ଭାବରେ ଜଡ଼ିତ, କଳା-ରଚନାର ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ରୂପକ । ପୁଣି ଏହି ଅନୁସାରେ ଆମର ପୁରାଣ-ବର୍ଣ୍ଣିତ ଦେବ-ଚରିତ ବା ଲୌକିକ ପରମ୍ପରା ଅନର୍ଥକ ନୁହେ । ସେ ଗୁଡ଼ିକ ମଧ୍ୟ କଳାସୃଷ୍ଟିର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ ।

କଳାର ବିଶାଳ ସାମୂହିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପୁଣି ତଥା କଥିତ 'ଆଦିମ ବର୍ବରତା' ବା 'ଆଧୁନିକ ସଭ୍ୟତା' ମଧ୍ୟରେ ସଂଘର୍ଷର ଅବ-କାଶ ନାହିଁ । କଳା ମାନବିକ ସଭ୍ୟତାର କ୍ରମ - ବିକାଶ ପଥ ମାନେ; ଆଦିମ ସ୍ୱାଭାବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତି, ସହଜ ବୋଧ, ପ୍ରାକୃତିକ କଳ୍ପନା ଶକ୍ତିକୁ କ୍ରମେ ହରାଇ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମନୁଷ୍ୟ କପଟ ସଭ୍ୟତା ଭିତ୍ତିମ ବଜାଉଛି, ଏକଥା ବୁଝିରଖେ । କିନ୍ତୁ ଏ ଦୁଇଟି ମଧ୍ୟରେ ବଡ଼-ସାନ, ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ ଭେଦ ମାନେ ନାହିଁ । ବରଂ ଗୋଟାଏ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବିଖ୍ୟାତ ଇଂରେଜ ଲେଖକ କାର୍ଲାଇଲ୍‌ଙ୍କ ଉକ୍ତି ଅନୁଯାୟୀ କଳା ଆଦିମରେହିଁ ଅଧିକ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ବି...ସ, କଳ୍ପନା, ବ୍ୟାପକତାର ନିଦର୍ଶନ ଦେଖେ । ସେଥିପାଇଁ ତହିଁ ଆଦିମ ଯେଉଁ ଜଗତକୁ ଗୋଟାଏ ଦେବ-ମନ୍ଦିର ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖୁଥିଲା, ଯେଉଁ ଜୀବନକୁ ଉପାସନା-ଆରାଜନା ବୋଲି ମଣୁଥିଲା, ଆଜ ତହିଁରେ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ସୁସଭ୍ୟ ଆମେ ଦେଖୁଛୁ-ସମରର ପୈଶାଚିକ ଲୀଳା , ଭୀଷଣ ଅଶାନ୍ତି, ନରହନ୍ତାଙ୍କର ବିଭୀଷିକା ! କଳା ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆଦିମ ବର୍ବର ନୁହେଁ; ଆମର ଦୁରହଙ୍କାର, ଦୁରଭିମାନ ତାହାକୁ ବର୍ବର ଆଖ୍ୟା ଦେଇଅଛି । ଆମେହିଁ ସେ ଆଖ୍ୟାରେ ଭୂଷିତ ହେବା ପାଇଁ ଉପଯୁକ୍ତ !

କଳା ଓ ଜୀବନ ଅବିଭାଜ୍ୟ; ସେଥିପାଇଁ କଳାଜୀବନର

ଚତୁର୍ବର୍ଗ ସାଧନରେ ସମର୍ଥ ହୁଏ । ଭାରତୀୟ କଳାଶାସ୍ତ୍ର ବହୁବାର ଏହା ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ଘୋଷଣା କରିଛି । ଭରତ ନାଟ୍ୟ ଶାସ୍ତ୍ର, ସାହିତ୍ୟ ଦର୍ପଣ, ବାତ୍ସ୍ୟାୟନଙ୍କ କାମ-ସୂତ୍ର ଏହାର ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ । କଳା ଦୈବ ନିବନ୍ଧନର ସଙ୍କେତ । ଆଜି କାଲିର ସମାଲୋଚକମାନେ କଳାକାରର କାମନା ଉପରେ ଜୋର ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ଭାରତୀୟ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରକାରରେ କଳାକାରର ନିଜସ୍ୱ କାମନା କିଛି ନାହିଁ, କିଛି ନ ରହିବା ଉଚିତ । ସେ ଯେତେଦୂର ତାହାର ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରତାକୁ ସତ୍-ଚିତ୍-ଆନନ୍ଦର ଅତଳ ଗର୍ଭରେ ହଜାଇ ଦିଏ, ତହିଁର ରସ ପାନ କରେ, ସେତେଦୂରହିଁ ତାହାର କଳା ମୂଲ୍ୟବାନ୍, ସାର୍ଥକ, ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ହୁଏ । ମୁକ୍ତିର ଅନ୍ତିମ ଚେତନାହିଁ କଳାକୁ ଚିନ୍ମୟ କରେ । କୁହାଯାଇଛି କଳା ଓ ଜୀବନ ଏକାଙ୍ଗ । ସେଥିପାଇଁ କଳାର ଆଲୋଚନା ସବୁ ଯୁଗରେ, ସବୁ ଦେଶରେ ଦେଖାଯାଏ । ପ୍ଲେଟୋ, ଡାଇନୋସିଏସ୍, ସେଣ୍ଟ ଥମସ୍ ଏକ୍ୟୁନାସ୍, ପ୍ଲୋଟିନାସ୍, ସୋପେନ୍ ହାଉର୍, ହିଗେଲ୍, ସ୍କେଲିଙ୍ଗ୍, କେଣ୍ଟ୍, ନିଜ୍-ବେଦ ଉପନିଷଦ, ଆରଣ୍ୟକ, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଗୀତା, ବାଇବଲ୍—ଏପରି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଓ ପ୍ରାଚ୍ୟ ଦର୍ଶନ ଠାରୁ ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କଳା କେଉଁ ଠାରେ ଗୁଜ ଦିଆ ଯାଇ ନାହିଁ । ବାସ୍ତବିକ କଳା ସୃଷ୍ଟି ଆରମ୍ଭରୁ ମାନବିକ ସଂସ୍କୃତିର ଗୋଟିଏ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ପରଂପରା । ବିଭିନ୍ନ ଜାତି କଳାର ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାଶ-ଇଙ୍ଗିତରେ ମନ ଦେଇପାରି ଥାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ କଳାରେ ଜାତୀୟତା ତଥା ଆନ୍ତର୍ଜାତୀୟତାର ମଧ୍ୟ ଅର୍ଥ କିଛି ନାହିଁ, ଯେହେତୁ କଳା ବିଶ୍ୱ ବ୍ୟାପକ । ଜୀବନ ପରି କଳାର ବିଭାଗ ଅଛି; ତଥାପି ଜୀବନ ପରି ସବୁ ବିଭାଗକୁ ମିଳାଇ ତାହା ଏକ । କଳାର କାମନା, ଅନୁକରଣ,

ପ୍ରକାଶ କଳାକରର ଉଦ୍ୟମ, କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା, କୃତିତ୍ୱ ଠାରୁ ଅଭିନ୍ନ । କଳାକରର ଅନ୍ୟ ଅପେକ୍ଷା କିଛି ନଥାଏ; ତାହାର ଏକମାତ୍ର ଆନନ୍ଦ ବା ଅପେକ୍ଷା ବିଶ୍ୱ-ଆତ୍ମାର ସ୍ୱାନୁବେଶାଭିନ । କଳା ଚିନ୍ତା-ରାଜ୍ୟର; ତଥାପି କର୍ମ ତାହାର ବିଶେଷ ଆଚରଣୀୟ । କର୍ମ-କୁଶଳତାରେ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଆପେ ଆପେ ଶୋଭା ପାଏ; କର୍ମ-ତ୍ରୁଟି ଆପେ ଆପେ ଅସୁନ୍ଦର, କୁତ୍ସିତ ଦେଖାଯାଏ । କଳା ରାଜ୍ୟରେ ପାଣି-ବାକ୍ ଓ ମନୋବୃତ୍ତିର ବିରୋଧ ନାହିଁ । ସେ ଦୁଇଟି ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧ । ଗୋଟିକର ନିର୍ମଳତାରେ, ନିଖୁଣତାରେ, ନିଷ୍ଠାରେ ଅନ୍ୟଟି ନିର୍ମଳ, ନିଖୁଣ, ନିଷ୍ଠ ହୁଏ ।

ଜୀବନ ଉପାସନା

ଜୀବନ ମୂଲ୍ୟବାନ । ସବୁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ କୁହାଯାଇଛି, ମନୁଷ୍ୟ ଜୀବନ ଦୁର୍ଲଭ, ବହୁ ତପସ୍ୟାର ଫଳ । ଇଂରେଜ କବି ହେର୍‌ବର୍ଟ ଗାଇଛନ୍ତି, ବିଶ୍ୱନିୟନ୍ତା ମନୁଷ୍ୟକୁ ଅଗଣିତ ଦାନ ଦେଇଛନ୍ତି—ବଳ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ବୁଦ୍ଧି, ଗୌରବ, ସୁଖ । କିନ୍ତୁ ସନ୍ତୁଷ୍ଟି ଦେଇନାହାଁନ୍ତି । ମନୁଷ୍ୟ ଅଳ୍ପରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୋଇଗଲେ, ପ୍ରକୃତି ଉପାସନାରେହିଁ ତାହାର ଜୀବନ କଟିଯିବ; ପ୍ରକୃତିନିୟନ୍ତାଙ୍କୁ ସେ ଆଉ ମନେ ପକାଇବ ନାହିଁ । ଏଣୁ ତାହାର ବହୁତ କ୍ଷତି ହେବ । ସଦ୍‌ଗୁଣ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଅଖଣ୍ଡ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟି ତ ସନ୍ଧାନ ତାହାକୁ କେବେହେଲେ ମଙ୍ଗଳମୟଙ୍କ କୋଳରେ ଆଶ୍ରିତ କରିବ, ପରମରେ ଯୋଗ କରିବ । ଏଥିପାଇଁ ବୋଧହୁଏ ମନୁଷ୍ୟ ସାଧାରଣରେ ଅସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ଅତୃପ୍ତ ।

ଜୀବନର ଶେଷ ପରିଣତି ପୂର୍ଣ୍ଣାବସ୍ଥା । ତଥାପି ବାସ୍ତବ ଜୀବନର ଦୁଃଖ କ୍ଳେଶ ସ୍ପଷ୍ଟ । ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନର ଯାତନାକୁ ପ୍ରାଣସ୍ପର୍ଶୀ ଭାଷାରେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ସରୋଜିନୀ ଦେବୀ ଗାଇଛନ୍ତି— ପରିବର୍ତ୍ତନ-ସ୍ରୋତ ଚିରକାଳ ଆମକୁ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ କରି ବହି ଯାଉଛି; ଅନାଗତର ଅମୂର୍ତ୍ତ ଦୁଃଖରାଜି ଅତୀତ ଦୁଃଖରାଜିର ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରି ବସୁଛି; ସ୍ୱପ୍ନ ପରେ ସ୍ୱପ୍ନ, ସଂଘର୍ଷ ପରେ

ସଂଘର୍ଷ ଚାଲିଛି । ଜୀବନ-ତନ୍ତୁର ସୂତ୍ର ଗୁଡ଼ିକ କାଳ-ପୁରୁଷ ଅହ-ରହ ଛିନ୍ନ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କରୁଛି । ହାହାକାରର କରୁଣ ଚିତ୍ର ପ୍ରତିଦିନ ଆମ ଆଖି ଆଗରେ ଫିଟି ଯାଉଛି । ଉନ୍ନତ ମସ୍ତକ ଅବନତ ହେଉଛି; ଗର୍ବ ଖର୍ବ ହେଉଛି; ଆଶା-ଲତା ଫୁଲଫଳ ଧରୁନାହିଁ; ବିଶ୍ୱାସ ଭାଙ୍ଗି ଯାଉଛି; ଗୋଡ଼ ଖସିଯାଉଛି; ମନୋରଥ ଲଭି-ବାକୁ ଶଙ୍କିତ ହସ୍ତରେ ଆମେ ଆୟୋଜନ କରୁଛୁ, କିନ୍ତୁ ପାରୁ-ନାହୁଁ । ବର୍ତ୍ତମାନର ଅଭାବ ଦୁର୍ବିପାକର ଘନକୃଷ୍ଣ ଛବିରେ ବାସ୍ତବିକ ଏ କବି-ଅନୁଭୂତି କି କରୁଣ ଭାବରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ! ତଥାପି ଏହା ଜୀବନର ଶେଷ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ ନୁହେ । ଯାହା ଆପାତ, ତାହା ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟ ନୋହିପାରେ । ଜୀବନ କେବଳ ବିନାଶ ମୂଳକ ହୋଇ ନପାରେ । ଉଚ୍ଚରୁ ଉଚ୍ଚକୁ ଯିବାର ସ୍ପୃହା ମନୁଷ୍ୟର ନୈସର୍ଗିକ । ତାହାକୁ କେହି ବନ୍ଦ କରିପାରିବ ନାହିଁ । ଲକ୍ଷ ଦୂରରେ, ଅତି ଦୂରରେ ଥାଇପାରେ; ତାହାର ଆହ୍ୱାନ ଅନେକ ସମୟରେ ମରୀଚିକା ପରି ଲାଗିପାରେ । ତଥାପି ତାହାର ସଂକେତ ଭୁଲିବାର ନୁହେ ।

ଏହି ସଙ୍କେତର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝି ସେହି ଅନୁସାରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାରେହିଁ ଜୀବନର ମୂଲ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ହୁଏ । ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ଜୀବନର ଅଭିଶାପ । ସଙ୍କୋଚ ଅର୍ଥ ମରଣକୁ ବରଣ କରିବା । ମୁକ୍ତ ଆକା-ଶର ଅନୁକୂଳ ସମୀର ବହିବା ନିମନ୍ତେ ଆମର ଗବାକ୍ଷ ସଦା ଉନ୍ମୁକ୍ତ ରହିବା ଉଚିତ ।

ପ୍ରସାରରେହିଁ ଅଜ୍ଞାତର ପ୍ରୀତି, ନୂତନର ଆସ୍ୱାଦ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ । ସେତେବେଳେ, ଟେନିସନ୍‌ଙ୍କ କଳାରଞ୍ଜିକ ଭାଷାରେ କହିଲେ, ଆମେ ବୁଝୁ ପଡ଼ି ରହିବା ଅର୍ଥ କଳଙ୍କି ଯିବା, ଶୋଇ ରହିବା ଅର୍ଥ ସ୍ଥାଣୁ ହେବା । ରସାଣରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ ଝଟକିଲା ପରି

ଜୀବନ ବ୍ୟବହାରରେ ଝଟକେ । ସେଥିପାଇଁ ଚନ୍ତା-ମରପାରରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଭାବ ପର ମନୁଷ୍ୟ ଜ୍ଞାନର ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ । ଜୀବନର ଝଣା ଓଟଗ୍ରରେ ଆମେ ଅନେକ କଥା ହଜାଉ । କନ୍ତୁ କେତେକ ଜନସ ଆଦୌ ହଜବାର ନୁହେ । ମୃତ୍ୟୁ ସବୁଥିର ଶେଷ ପର ଅବଶ୍ୟ ବୋଧ ହୁଏ । ତଥାପି ମହତ୍ତ୍ୱ ଚେଷ୍ଟା ମୃତ୍ୟୁକୁ ଅମୃତ-ସୋପାନ କରପାରେ । ହଟି ନଯାଇ ମୁହିଁବାର ଝାଣ ଥିଲେ ମୃତ୍ୟୁ-ବନ୍ଦୀଷିକା ଆମକୁ ବ୍ରସ୍ତ କରପାରେ ନାହିଁ । ସଙ୍ଘର୍ଷ, ଶ୍ରମ, ଘାତ-ପ୍ରତଘାତର ମୂଲ୍ୟ ନଥାଇ ଅଚ୍ଛୁ କ ? ନରଶାବାଦ ନତାନ୍ତ ହାନକର । ଏବର ଆନ୍ତର୍ଜାତକ ଅବସାଦ-ଅଶାନ୍ତ-ବଶୃଙ୍ଖଳାର ଅଗ୍ନି-ପରୀକ୍ଷା ମଧ୍ୟରେ ଶାନ୍ତ, ପୂର୍ଣ୍ଣତାର ବାଟ କାଟିବା ପାଇଁ, ଲଭ ଯାଉଥିବା ସଂସ୍କୃତ-ଦୀପର କ୍ଷୀଣ-ଶିଖା ତେଜବା ପାଇଁ ଅଗ୍ନାଭଦ୍ର ବାହାରବାକୁ ହେବ ।

ଏଣୁ କର୍ମ ପରହାର କରବାର ନୁହେ । କନ୍ତୁ ଜୀବନ-ଝଞ୍ଜା ଭତରେ ଚରନ୍ତନର ଚେତନା ଆଣିବାକୁ ହେଲେ କର୍ମ ଜ୍ଞାନ ଦ୍ୱାର ସଯତ, ନଯନ୍ତ୍ରିତ, ପରଷ୍କୃତ ହେବା ଦରକାର । ପ୍ରତୀଚ୍ୟ ଆଜ କର୍ମ-ମାର୍ଗରେ ଧାଇଁଛୁ । କନ୍ତୁ ସେ କର୍ମ 'ସ୍ୱାର୍ଥ-ପର, ଅସଯତ, ଅବଶ୍ରାନ୍ତ, କୁଟିଳ, ଅଧିକାର-ମୋହଗ୍ରସ୍ତ । ସେଥିପାଇଁ ଥରକୁ ଥର ଧରାପୃଷ୍ଠରେ ପ୍ରଳୟର ଏ ଲୀଳା । ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରତୀଚ୍ୟର ଚମତ୍କାର ବୈଜ୍ଞାନକ ଉଦ୍‌ଭାବନ, ସଗଠନର ଗର୍ବ, ଶାସନ ଦକ୍ଷତା ଚହଛପଡେ଼ ଏ ଧ୍ୱଂସ ତାଣ୍ଡବ ।

ଏହଠାରେହିଁ ଜୀବନରେ ଶାନ୍ତିର ସ୍ଥାନ ବୁଝି ହୁଏ । ଆମର ଆଧୁନକ ଶିକ୍ଷିତ ତରୁଣ ଶାନ୍ତ ବୋଇଲେ ଚମକନ୍ତ । ବଜ୍ଞାନହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଦେବତା । କନ୍ତୁ ବଜ୍ଞାନ ଜୀବନ-ରହସ୍ୟକୁ ସଫା ବୁଝାଇ ପାରୁନାହିଁ । ଶୁଷ୍କ ବୈଜ୍ଞାନକ ବଶ୍ଳେଷଣ

ଜ୍ଞାନର ଉପ୍ରୁତ୍ତି ସ୍ଥଳରେ ପହଞ୍ଚ ପାରେନାହିଁ । ତାହାର ଅନ୍ତର୍ଦ୍ଦୃଷ୍ଟି ର ଅଭାବ । ଜୀବନର ଚରମ ଉଦେଶ୍ୟ କେବଳ ଅର୍ଥନୈତିକ ଯୋଜନା, ରାଜନୈତିକ କୌଶଳ ବା ସ୍ୱଚ୍ଛଳତା ଦ୍ୱାରା ପୂରଣ ହୁଏ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଆମ୍ଭ ମହାକବି ଗେଟେ କହିଛନ୍ତି-ବିଳାସ, ଶକ୍ତି, ଭୌତିକ ବିଜୟ, ଏପରିକି ପରିବାରଦୟା ବଳରେ ମଧ୍ୟ ଜୀବନର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଶିଖର ଆରୋହଣ କରି ହୁଏନାହିଁ ।

ଅଖଣ୍ଡ ସୁଖର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକତା ଅନ୍ୟାନ୍ୟର ମଙ୍ଗଳ ସାଧନା । ଏ ପ୍ରକାରରେ ସେଇଣ୍ଟ ଜନ୍ ସୁନ୍ଦର କହିଛନ୍ତି, ପରକୁ ସ୍ନେହ କରିବା ଦ୍ୱାରା ଆମେ ମରଣ-ଦ୍ୱାର ଡେଇଁ ଜୀବନ ପୁରରେ ପହଞ୍ଚ । ଧନବ୍ୟକ୍ତି ଲୋକ ଅନ୍ୟର ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଦେଖି ଦେଖି ଯଦି ତାହାକୁ ଅନୁକମ୍ପା ଦେଖାଏ ନାହିଁ, ତେବେ ସେ ଜୀବନ-ଦେବତାର କିପରି ବା ଉପାସନା କରି ପାରିବ ? କେବଳ କଥାରେ ସ୍ନେହ ଦେଖାଇଲେ ପ୍ରୟୋ-ଜନ ନାହିଁ; ଭାବରେ, କାର୍ଯ୍ୟରେ ତାହା ଦେଖାଇବା ଆବ-ଶ୍ୟକ । 'ସ୍ନେହ ନୈବେଦ୍ୟ ; ତାହାକୁ ଯେ ଶିଖିଛି, ସେ ସକଳ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟର ଅଧିକାରୀ । ଅନ୍ତର୍ଯ୍ୟାମୀଙ୍କୁ କିଏ କେବେ ସାକ୍ଷାତରେ ଦେଖିନାହିଁ । ଅନ୍ୟର ସେବାରେହିଁ ସେ ଅନ୍ତରରେ ବିରାଜନ୍ତି । ଯେ ଅନ୍ୟକୁ ଘୃଣାକରେ, ଅଥଚ କହେ ମୁଁ ଭକ୍ତ, ତେବେ ସେ ମିଥ୍ୟାବାଦୀ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଭାଇକୁ ଯଦି ସେ ଭଲ ପାଇ ପାରେ ନାହିଁ, ଅଦୃଷ୍ଟ-ଦେବତାଙ୍କୁ ବା ସେ ଅର୍ଘ୍ୟ ଦେବ କିପରି ?

କଲ୍ୟାଣ ସାଧନ ସଙ୍ଗେ ଯୁକ୍ତ ହୋଇଥାଏ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ପୂଜା । ସେଥିପାଇଁ ଦିବ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଗ୍ରାହକ-ଶେଖର କୀଟସ୍ ମଧୁଗୀତ ବଚନରେ କହିଛନ୍ତି, ସୁନ୍ଦର ପଦାର୍ଥ ସତତ ଆନନ୍ଦ

ଡାତ୍ମକ । ତାହାର ଆହ୍ଲାଦ-ଗୁଣ ବଢ଼ିଥାଏ; ତାହାର ବିନାଶ ନାହିଁ । ସଂସାର-ସିନ୍ଧୁ ଖେଦ-ତରଙ୍ଗରେ କ୍ଷୁବ୍ଧ ହୁଏ; ମନୁଷ୍ୟର ନୀଚତା ପଦେ ପଦେ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ; ଦୁଃଖୀର ଦିବସ ଅନ୍ଧାର ହୁଏ; ଆମେ ପ୍ରତି କ୍ଷଣରେ ବାଟବଣା ହେଉ; ତଥାପି ପ୍ରତିଦିନ ସକାଳେ ମାନସୀ ଉଷାର ହସିତ ଅଙ୍ଗକୁ କଳ୍ପନା ମଣିମୟ-ହାରରେ ବାନ୍ଧି ରଖେ । ଭାବନାର ଅସରନ୍ତ ଦୀପ୍ତି ଆମର ଶିଳା-ବନ୍ଧୁର ପଥକୁ ନବନୀତ-କୋମଳ କରେ । ତାହାର ଉଦ୍ଦୀପନାରେହିଁ ଆମେ ବଞ୍ଚୁ ।

ଏହି ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦରର ଅନୁପ୍ରାଣନରେ ସବୁ ବାଧା-ବନ୍ଧନ ଅତିକ୍ରମ କରି ଦେଶକାଳର ସ୍ତର-ସ୍ତର ଉପରକୁ ଉଠି ମହତ୍ତମ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରେରଣାରେ ସ୍ୱାଧୀନ ଆତ୍ମବିକାଶ ମାର୍ଗରେ ଜୀବନ ଅଗ୍ରସର ହୁଏ ।

ମିଳନ ମଣ୍ଡପ

ଘଟଣା-କ୍ରମ ଅନବରତ ବଦଳୁଛି । ପୁରୁଣା ସ୍ଥିତି ଯାଇଁ ନୂଆ ସ୍ଥିତି ଉପୁଜୁଛି । ନୂଆ ଭାବ, ନୂଆ ଚିନ୍ତା, ନୂଆ ଶୈଳୀ, ନୂଆ ଧାରା ପୁରୁଣାର ସ୍ଥାନ ମାଡ଼ି ବସୁଛି । ପ୍ରାଚୀନ-ନବୀନର ଏ ସାମୟିକ ସଂଘର୍ଷ ଯୋଗେ ବ୍ୟାପକ ପରିବର୍ତ୍ତନର ବୀଜ ବୁଣା ହୋଇଯାଉଛି । ଏପରି ଗୋଟାଏ ଯୁଗାନ୍ତ-ଯୁଗାରମ୍ଭ-ରେ ଆମେ ବର୍ତ୍ତମାନ ପହଞ୍ଚିଛୁ । ବୁଦ୍ଧି ମୂଳକ ଗୋଟାଏ ଅଶାନ୍ତ ଜାଗୃତି, ପ୍ରଚଳିତ ବ୍ୟବହାର-ପରମ୍ପରାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ ପାଇଁ ଗୋଟାଏ ଜିଜ୍ଞାସା, ଆଲୋଚନା ମୂଳକ ସନ୍ଧାନ ଏବେ ସବୁଠାରେ ଦେଖାଯାଉଛି । ନବୀନ ମାନବିକତାର ସୃଷ୍ଟି ପାଇଁ, ଜରାଜୀର୍ଣ୍ଣ ମାର୍ଗ ଛାଡ଼ି ମୁକ୍ତ ବିଶାଳ ଗଠନ ପାଇଁ, ସ୍ଥାଣୁକୁ ବିଚିତ୍ର ଚଞ୍ଚଳ କରିବା ପାଇଁ ସବୁଠାରେ ଚେଷ୍ଟା ଦେଖା ଯାଉଛି । ଶୁଣି କଥାରେ ଆଉ ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ, ଆପ୍ତବଚନରେ ବିଶ୍ୱାସ ନାହିଁ । ନିଜେ ପରୀକ୍ଷା କରି ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ବୋଲି ନ ଜାଣିଲେ, ପ୍ରଶ୍ନୋତ୍ତର ମୂଳକ ଜିଜ୍ଞାସାରେ ସିଦ୍ଧ ନ ହେଲେ, କୌଣସି କଥା ଆଉ ଗ୍ରହଣୀୟ ହେଉନାହିଁ । ଭଲ କଥା । କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ, ପ୍ରାଚୀନ-ବର୍ତ୍ତମାନର ଏ ସଂଘର୍ଷରେ ତିକ୍ତତା, ବିଶୃଙ୍ଖଳା, ଅଶାନ୍ତି ନ ଥାଇ ନାହିଁ । ନୀତିକାର କହିଛନ୍ତି, ଅତିଶୟ ସର୍ବତ୍ର ବାଧାହୁଏ,

ଗଢ଼ିତ ହୁଏ । ବାଲିଶଯ୍ୟା ଉପରେ ନୁହେ, ଦୃଢ଼ ଭିତ୍ତି ଉପରେ ସୌଧ ତୋଳିବାକୁ ହେବ । ଅତୀତର ସଂସ୍ପର୍ଶରୁ ନିଜକୁ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଲଗା ରଖିବାର ଚେଷ୍ଟା କରିବା ଦ୍ୱାରା ଆଧୁନିକତା ଜୀବନ-ଶକ୍ତି ହରାଇବାର, ଛିନ୍ନ-ମୂଳ ତରୁ ଭଳି ଢଳି ପଡ଼ିବାର ଆଶଙ୍କା ଅଛି । ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟର କୁହୁକ ସ୍ପର୍ଶରେ ଆଧୁନିକତା ଅଳ୍ପକାଳ ପାଇଁ ଆଡ଼ମ୍ବର ପୂର୍ଣ୍ଣ, ଚମତ୍କାର ଦେଖା ଯାଇପାରେ । କିନ୍ତୁ କାଳ-କ୍ରମେ ଏ ଆଡ଼ମ୍ବର ଉଭେଇ ଯାଏ ; ସେତେବେଳେ ତାହାର ଉପାସକଙ୍କୁ ନିରାଶାର ଅନ୍ଧକାରରେ ପଡ଼ିବାକୁ ହୁଏ । ପୁରାଣର ଆହ୍ୱାନ ଉପରେ ଠିଆ ହୋଇହିଁ କ୍ଷଣିକ ବର୍ତ୍ତମାନର କ୍ଷୁଦ୍ର ବାତା-ୟନ ବାଟେ ଭବିଷ୍ୟତର ଅସୀମ ପରିଧି ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ । ନ ଲୋଡ଼ିଲେ ମଧ୍ୟ ପୁରାଣ ଜଗତର ସତ୍ତା ଆପେ ଆପେ ଆମ ପଛେ ପଛେ ଲାଗି ରହେ । ଇଚ୍ଛା ମତେ ଫିଙ୍ଗି ଦେବା ଭୋଜ୍ୟ ଅତୀତ ନୁହେ । ଅତୀତର ପୁଷ୍ଟିକର ଖାଦ୍ୟ ବିନା ଉପବାସରେ ହିଁ ଆମେ ମରିବାକୁ ପଡ଼ିବ । ଉଗ୍ର ସଂସ୍କାରକ ଆମର ପୌରାଣିକ ସଂସ୍କୃତିର ମହନୀୟ ଏକତା ତରତରରେ ବଳପୂର୍ବକ ଭାଙ୍ଗିବା ପାଇଁ ବଦ୍ଧପରିକର ହେବା ଦ୍ୱାରା ଅସାର ସଙ୍ଗେ ସାର ଧ୍ୱଂସ ହେବାର ଭୟଙ୍କର କ୍ଷତିର ସମ୍ଭାବନା ଅଛି । ସେହି ସଂସ୍କୃତିକୁ ଜାଗ୍ରତ, ଜୀବନ୍ତ, ପରିପୁଷ୍ଟ, କାଳୋପଯୋଗୀ କରିବା ଆମର ଧର୍ମ । ସେହି ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରେରଣାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଆମକୁ ଧୀରେ ଧୀରେ ଶାନ୍ତ-ସଂଯତ ଭାବରେ ସୁନ୍ଦରତର ସଂସାର ଗଢ଼ି-ବାକୁ ହେବ । ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ଆର୍ଥିକ ଉନ୍ନତି, ସମାଜସେବା, ବୁଦ୍ଧି-ବୃତ୍ତିର ବିକାଶ, ରାଜନୀତି ପ୍ରୟୋଗର ଧାରା ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦର ମୌଳିକ ଲକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସଂଶୋଧିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ନିବିଡ଼ ଭୌତିକବାଦ ବା ସଂଶୟବାଦର ତାମସରେ ସେ ମୌଳିକ

ଲକ୍ଷ ଯେତେବେଳେ ଅଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରାୟ ହୋଇଯାଇଛି,ସେତେବେଳେ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ତାହାର ରୂପ-ରେଖ, ବିଷୟ-ବିଭବ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଭାରତ ଲୋକ-ଚକ୍ଷୁ ଆଗରେ ଫିଟାଇଛି । ସାଧକ, ଯୋଗୀ, ବୈରାଗୀ, ଜୀବନ୍ମୁକ୍ତଙ୍କ ଦ୍ୱାରହିଁ ଏହି ଧାରା ଯୁଗେ ଯୁଗେ ପ୍ରକ୍ର-ଶିତ ହୋଇଛି । ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଆମର ମାନସିକ ଦୃଷ୍ଟିକୁ ଚିରକାଳ ଉଜ୍ଜୋବନ୍ତ କରିଛି, ଜୀବନକୁ ଗଭୀର ଭାବରେ ଅର୍ଥ-ବନ୍ତ କରିଛି । ସେମାନଙ୍କର ସାଧନା ଆମକୁ ପବିତ୍ର, ସରଳ, ସ୍ୱାର୍ଥହୀନ ଜୀବନ ଯାପନ କରିବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଇଛି । ମୁକ୍ତିପାଇଁ ବ୍ୟାକୁଳତା, ଉଦାରତା, ବିଶ୍ୱପ୍ରାଣତା, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଧର୍ମର ଯଥା-ଯଥ ସତ୍ୟତା, ବିଭିନ୍ନ ଗୋଷ୍ଠୀ-ଜାତି-ସମ୍ପ୍ରଦାୟର ଏକତା ସେମାନଙ୍କ ଶିକ୍ଷାର ପ୍ରଧାନ ବିଷୟ । ବାସ୍ତବିକ ସେମାନେହିଁ ମିଳନ ମଣ୍ଡପର ସ୍ରଷ୍ଟା । ଏ ଭଳି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଥ-ଦ୍ରଷ୍ଟାଙ୍କ ପଛେ-ପଛେ ଲୋକହିତକର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବିରାଟ କର୍ମଯୋଜନା ତିଆର ହୋଇଛି । ତାଙ୍କର ରକ୍ତଦାନରେ ଲୋକମଙ୍ଗଳର ମହା-କଳ୍ପ ପ୍ରୀତି-ବିଷା ହୋଇଛି ।

ଆଜି କାଲି ସେ ଶିକ୍ଷାରେ ଅଶ୍ରଦ୍ଧା ଯୋଗେ ଜୀବନ ଦୁର୍ବହ ବୋଧ ହେଉଛି; ଚିନ୍ତା-ରାଜ୍ୟରେ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଘାତ-ପ୍ରତିଘାତ ଦେଖାଯାଉଛି । ପ୍ରତ୍ୟେକେ ତାଙ୍କର ମତବାଦ ସବୁ ଅଭାବ ଦୂର କରିବାର ଏକ ମାତ୍ର ଅମୋଘ ଉପାୟ ବୋଲି ପ୍ରଚ୍ଚାର କରି-ବାରେ ବ୍ୟସ୍ତ । ଶୀତ-ସକାଳର ଶେଫାଳିକା ପରି ମତବାଦ ଆଜି କାଲି ପ୍ରଚୁର । କିନ୍ତୁ ବାଞ୍ଛିତ ସ୍ୱର୍ଗରାଜ୍ୟ ତ ସବୁଦିନପରି ଦୂରରେ, ବହୁଦୂରରେ ! ବୁଝିଲେ ଆଜିର ଏ ସଂସାର ତ ନରକ ଠାରୁ ଅଧିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ଦାୟକ । ଆଜି କଥା କଥାକେ ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ସହଯୋଗର ଚିତ୍କାର, ଅଥଚ ବିଭିନ୍ନ ଜାତି-ଗୋଷ୍ଠୀ-ଦେଶ

ମଧ୍ୟରେ ଏ ପ୍ରଳୟଙ୍କର ସମର; ଲୋଭ-ଦ୍ୱେଷର ମାରାତ୍ମକ ସଂଘର୍ଷ; ଶ୍ୱେତ-ବର୍ଣ୍ଣିତ, ଧନୀ-ଦରିଦ୍ର, ସାହୁକାର-ଶ୍ରମଜୀବୀ, ରଜା-ପ୍ରଜା ମଧ୍ୟରେ ଉପ୍ଲାବଦ୍ଧ ଗଣ୍ଡଗୋଳ; କୁଟିଳ ଆବିଳତା । ଏ ବିଷମ ରୋଗର ଔଷଧ କଅଣ ? ସବୁ ଯୁଗରେ ବୋଧହୁଏ ଊଣା ଅଧିକରେ ଏପରି ବୈଷମ୍ୟ ଥିଲା, ଥିବ । ସବୁ ଯୁଗରେ ଅଭାବଗ୍ରସ୍ତ ଲୋକେ ପ୍ରଭୁତା ସମ୍ପନ୍ନ ଲୋକଙ୍କ ଅଧିକାର, ଅହଙ୍କାର, ସ୍ୱାର୍ଥ, ନିଷ୍ପେଷଣ, ଶୋଷଣମାନ୍ତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଏପରି ସ୍ୱର ଉଠାଉଥିବେ । ତେଲିଆ ମୁଣ୍ଡରେ ତେଲ ପରି ଧନୀ ଅଧିକ ଧନବନ୍ତ, ଦରିଦ୍ର ଦରିଦ୍ର-ତର ହେଉଥିବେ; ବିଳାସୀ ଅଳସୁଆ ହେଉଥିବେ; ପରିଶ୍ରମୀ କାର୍ଯ୍ୟ ଖୋଜୁଥିବେ, କିନ୍ତୁ କାର୍ଯ୍ୟ ଅଭାବରେ ଅକର୍ମା କୁଟୁମ୍ବର ଛକାପଞ୍ଝା ଖେଳୁଥିବେ । କିନ୍ତୁ ହୃଦୟର ଦୁର୍ବଳତା ଯୋଗୁଁ ଆମେ ଏ ନିଷ୍ଠୁର ସତ୍ୟ ମାନିବାକୁ ପରାଂମୁଖ । ସତ୍ୟ ତ ସାଧାରଣରେ ଅପ୍ରିୟ । ଆମର ସବୁ ସୁବିଧା ଲୋଡା, କଷ୍ଟ ନ ପଡି ସବୁ ଅଭାବ ଘୁଞ୍ଚିଯିବାର ଲୋଡା । ଆରାମ ଚଉକରେ ବସି ସାମ୍ୟବାଦର ସ୍ୱପ୍ନ ଆମେ ଦେଖୁ—ଯେଉଁଠାରେ ସବୁ ଉତ୍ତମ, ସମସ୍ତଙ୍କର ଯଥେଷ୍ଟ ଅଛୁ, କାହାରି ଅଭାବନାହିଁ, ଚିନ୍ତା ସ୍ୱାଧୀନ, କଳହର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ, ସମସ୍ତେ ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନରେ ତତ୍ପର । କିନ୍ତୁ ପରକ୍ଷଣରେ କଠୋର ସତ୍ୟର ଧକ୍କାରେ ସ୍ୱପ୍ନ-ଦେଖା କାହିଁ ଲୁଚିଯାଏ । ଖାଲି କଥା, ଲୁଚ୍ଛା କଥା ! ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନ ପାଇଁ ଅଧ୍ୟବସାୟ, ନିଷ୍କପଟ ଆଚରଣ, ଭକ୍ତି, ପରାକ୍ରମ, ବିଷୟଜ୍ଞାନ, ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି, ସଦ୍‌ଭାବ, ବିଶ୍ୱାସ, ଆନ୍ତରିକତା କାହିଁ ? ଏ ସବୁ ଅଭାବରେ ସାମ୍ୟବାଦୀ ଆମେ ବିହ୍ୱଳ ଅଗତିକ ଭାବରେ ଚିତ୍କାର କରଉଠୁ—ସବୁ ଛିଣ୍ଡାଇଦିଅ; ଧର୍ମ ନାହିଁ, ନୀତି ନାହିଁ, ଶୃଙ୍ଖଳା ନାହିଁ, ଆସୁ ଧ୍ୱଂସ, ଜଳୁ ପ୍ରଳୟ-ଶିଖା, ବହୁ ବିଭୀଷିକାର ବାତ୍ୟା ! କିନ୍ତୁ

ଏହା କି ସମ୍ଭବ ? ସ୍ୱପ୍ନ, ମାୟାପୁରୀ, କଥାର ଛଳନା ! ସେଗର ନିଦାନ ନ କରି ଉତ୍କଟ ଚିକିତ୍ସା କରିବାର ପ୍ରୟୋଜନ କଅଣ ?

ସମନ୍ୱୟ ମାର୍ଗରେ ବୋହାର-ଉତର, କଥା-କାର୍ଯ୍ୟ ସଂଯୋଜିତ ହେଉ; ମିଳନ ମଣ୍ଡପରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ଭେଟ ହେଉ ।

ସମନ୍ୱୟ ଭାରତ-ଚିନ୍ତାର ଧର୍ମ ଇତିହାସରେ ସମନ୍ୱୟର ବହୁତ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ଦେଖାଯାଏ । ଆଦିମ ମନୁଷ୍ୟ ଗଛ, ମାଟି, ପଥର ଆଦି ପ୍ରାକୃତିକ ବସ୍ତୁକୁ ଭୟରୁ ଯୋଗେ ପୂଜା କରୁଥିଲା । ଏ ନିମ୍ନତମ ସ୍ତରରୁ ଅଗ୍ରାହ୍ୟ ଜଗତକୁ ଉଠି ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଜ୍ଞାନ, ଶକ୍ତି, ଆନନ୍ଦ, ଜୀବନ, ଖ୍ୟାତି ରୂପକ ବିଶ୍ୱ-ଦେବତାଙ୍କ ଉପାସନା ବୈଦିକ ସମନ୍ୱୟ ସ୍ଥାପନ କଲା । ବୈଦିକ ଋଷି ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଏ ସମନ୍ୱୟକୁ ଆତ୍ମିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚିରନ୍ତନର ସନ୍ଧାନରେ ଶ୍ରବଣ-ମନନ-ନିଦିଧ୍ୟାସନ ମାର୍ଗରେ ଉପନିଷଦ ବ୍ରହ୍ମତତ୍ତ୍ୱ ଆକାରରେ ପରିଣତ କରିଥିଲା । ଗୀତାରେ ପୁଣି ଏ ସମନ୍ୱୟକୁ ରୂପାୟିତ କରି ଜ୍ଞାନ, କର୍ମ, ଭକ୍ତି, ଶକ୍ତି, ଯୋଗ ସବୁଥିର ଆନୁପାତିକ ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ଜୀବର ଶିବପ୍ରାପ୍ତି ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ ରଖାଯାଇଛି । ତନ୍ତ୍ର ଆହୁରି ନିର୍ଭୀକ ଭାବରେ ସମନ୍ୱୟ-ଅଧ୍ୟାୟ ଫିଟାଇ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନର ପରିପନ୍ଥୀ ଗୁଡିକୁ ମଧ୍ୟ ହଠଯୋଗ ଯୋଗେ ଶରୀର-ମନର ଉପଯୁକ୍ତ ଶୃଙ୍ଖଳ ସମେତରେ ସେହି ଜୀବନର ଉତ୍କର୍ଷ ବଢ଼ାଇବା ପାଇଁ ଶିଖାଇଛି । ତନ୍ତ୍ରହିଁ ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ପୂର୍ଣ୍ଣତାକୁ ଦୃଢ଼ ଭାବରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛି । ଏହି ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ବର୍ତ୍ତମାନ ଯୁଗରେ ଅତ୍ୟନ୍ତ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ । ମୋଟ ଉପରେ ବେଦ କହିଛି, ସତ୍ୟ ଏକ; ବିପ୍ରମାନେ ତାହାକୁ ବହୁତ ପ୍ରକାରରେ ବଖାଣନ୍ତି । ପୁଷ୍ପଦନ୍ତ 'ମହିମ୍ନ'ରେ ସମନ୍ୱୟର ଚୂଡାନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି— ତ୍ରୟୀ, ସାଂଖ୍ୟ, ଯୋଗ, ପାଶୁପତ,

ବୈଷ୍ଣବ ଏପରି ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ ନିଜ ନିଜକୁ ଚରମ, ପଥ୍ୟ ବୋଲି କହିଛନ୍ତି; ରୁଚିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ମନୁଷ୍ୟ ସରଳ-ବକ୍ର ନାନା ପଥ ଅନୁସରଣ କରେ; କିନ୍ତୁ ସବୁ ନଦୀର ଅର୍ଣ୍ଣବ ଏକ-ଗମ୍ୟ ପରି ଶିବ ସବୁ ପଥର ଏକଗମ୍ୟ । ଆଧୁନିକ ଯୁଗରେ ହିନ୍ଦୁ, ଇସଲାମ୍, ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ୍, ବୌଦ୍ଧ, ଜୈନ ଇତ୍ୟାଦି ଧର୍ମ-ପନ୍ଥାର ସମନ୍ୱୟ ପାଇଁ, ବିଭିନ୍ନ ମତ-ବାଦର ସମ୍ମିଳନ ପାଇଁ ଏହିଠାରୁ ବଳି କି ମହତ ଉପଦେଶ ଥାଇ ପାରେ ? ଶାସ୍ତ୍ର ଆଲୋଚନା ଯୋଗେ ଆମେ ସତ୍ୟାସତ୍ୟ ବୋଧ କରି ଅନେକରେ ଏକର ପ୍ରକାଶ ଯେପରି ଭୁଲି ନ ଯାଉଁ । ସ୍ତମ୍ବ ଠାରୁ ବ୍ରହ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅନନ୍ତ ସୃଷ୍ଟି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ସୂତ୍ରା ସେହି ଏକ ଦିବ୍ୟ ମଣିମୟ ହାର ଆମକୁ ଖୋଜିବାକୁ ହେବ । ବିବେଚନା, ଆତ୍ମ-ଚିନ୍ତା ବିକାଶରେ ବଳୀୟାନ, ଜ୍ଞାନବନ୍ତ ହେବା ମନୁଷ୍ୟର ଚରମସିଦ୍ଧି । ସତ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱ,ସତ୍ୟରେ ଚଳ,ଶାନ୍ତ-ସଦିଚ୍ଛା-ମୈତ୍ରୀ ସ୍ଥାପନ ଲାଗି ଆମେ ଯେପରି ସବୁ ବିନିଯୋଗ କରୁ । ଏ ବିନି-ଯୋଗ, ତ୍ୟାଗରେହିଁ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବ ପ୍ରକୃତ ମିଳନ ମଣ୍ଡପ; କିନ୍ତୁ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀ ଧରଣର ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ଲୀଗରେ ନୁହେଁ ।

ସଂସ୍କୃତି ଓ ସମର

ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ 'ସମର ଓ ସଂସ୍କୃତି' ନୁହେଁ, 'ସଂସ୍କୃତି ଓ ସମର' । ଏ ଭଳି ସ୍ଥାନ ପରିବର୍ତ୍ତନର ଅର୍ଥ ଅଛି । ପ୍ରଥମ ନାମଟି ବ୍ୟବହାର କଲେ, ସଂସ୍କୃତିକୁ ଯୁଦ୍ଧରୁ ଅଲଗା, ସମ୍ପର୍କହୀନ କରି ବୁଝାହୁଏ । ସମର ସଙ୍କଟ କାଳରେ ତାହାର ଦାୟିତ୍ୱ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଧିବି ହୁଏ ନାହିଁ; ଶେଷରେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଘଟଣା ପରି ସଂସ୍କୃତି ଉପରେ ସମର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଆଲୋଚିତ ହୁଏ । ଏ ଭାବରେ ସଂସ୍କୃତିକୁ ଗୌଣ, ନିଷ୍କ୍ରିୟ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖା ହୁଏ । କିନ୍ତୁ ଦ୍ୱିତୀୟ ନାମଟି ବ୍ୟବହାର କଲେ, ଉଭୟର ସଂପର୍କକୁ ମୁଖ୍ୟ, ସକ୍ରିୟ, ଗଠନମୂଳକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖାଯାଏ ; ଘଡିସନ୍ଧିବେଳେ ସଂସ୍କୃତିର କାର୍ଯ୍ୟକାରିତା ପରଖ ହୁଏ; ଘଟଣା ସ୍ରୋତକୁ ଆୟତ୍ତକରି ବଦଳାଇବାରେ ସଂସ୍କୃତିର କ୍ଷମତାର ପ୍ରକାର ଓ ପରିଣାମ ଚିହ୍ନାହୁଏ ।

ଗୋଟାଏ ସର୍ବସାଧାରଣ ଧାରଣା ଏହି ଯେ ସଂସ୍କୃତି ଆରାମ, ବିଳାସ, ଭୋଗର ବସ୍ତୁ; ଶାନ୍ତିବେଳେ ଜୀବନର ତାହା ଗୋଟାଏ ମଣ୍ଡନ;ସାମାଜିକ ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନକୁ ସୁନ୍ଦର,ଚିକ୍କଣ, ରୁଚିକର, ମଧୁର କରିବାର ଗୋଟାଏ ଯୋଜନା । କିନ୍ତୁ ସଂସାରର ଭୀଷଣ କୋଳାହଳ, ଲୋମହର୍ଷଣକାରୀ ବ୍ୟାପାରରେ ତାହାର

ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ସମରର ପ୍ରଥମ ହୁଁକାରରେ ସଂସ୍କୃତି ଭୀତତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ପଛଘୁଞ୍ଚ ଦିଏ । ହୁଏତ ସେତେବେଳେ ହଠାତ୍ ତାହାର ସମାଧି ହୁଏ; ନଚେତ୍ ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷ ହୋଇ ପୁଣି ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ହେବାପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ତାହାର ଦଶା ଜୀବନ୍ତ ମରଣ । ଏ ଧାରଣା କିନ୍ତୁ ଭ୍ରମାତ୍ମକ । ସଂସ୍କୃତିକୁ ଠିକ୍ ଭାବରେ ବୁଝିଲେ ଜଣାଯାଏ, ତାହା କେବଳ ଶାନ୍ତି ମୂଳକ ବା କେବଳ ଯୁଦ୍ଧମୂଳକ ଉପାଦାନ ନୁହେଁ; ଏକମାତ୍ର ଶାନ୍ତି ବା ଏକମାତ୍ର ଯୁଦ୍ଧର ଅବଲମ୍ବନ, ଆଶ୍ରୟ ବା ପ୍ରୟୋଜନ ନୁହେଁ । ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଶାନ୍ତି ଉଭୟ ଜୀବନର ଅଙ୍ଗୀଭୂତ । ଉଭୟ ଅବସ୍ଥା ଜୀବନର ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶ । ସଂସ୍କୃତି ଏ ଉଭୟର ଯୋଗସୂତ୍ରବାହୀ ସମଗ୍ର ଜୀବନର ଅନ୍ତଦୃଷ୍ଟି । ଘଟଣା ଅନବରତ ବଦଳୁଛି । ପୁରପଲ୍ଲୀର ନିଶ୍ଚଳ ଶାନ୍ତି ହଠାତ୍ ସମରର ତୂର୍ଯ୍ୟକ ନାଦରେ ଭାଙ୍ଗି ପଡୁଛି । ସମରକ୍ଷେତ୍ରର ଆର୍ତ୍ତନାଦ, ମଦୋନ୍ମତ୍ତ ଆସ୍ଫାଳନ ମଧ୍ୟରେ ପୁଣି ଶାନ୍ତିର କମନୀୟ ରୂପ ବିଗ୍ରଜୁଛି । ଏ ପରିବର୍ତ୍ତନରତ ଘଟଣାସ୍ରୋତର ବିଭିନ୍ନ କେନ୍ଦ୍ରକୁ ହୃଦୟଙ୍ଗମକରି, ତଦନୁରୂପ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପନ୍ଥା ସ୍ଥିର କରି, ସମୂହ ମଙ୍ଗଳ ସାଧନ କରିବାର ମାନସିକ ବୃତ୍ତି, ଦାର୍ଶନିକ ଭାବ ବିଶେଷର ଅନ୍ୟନାମ ସଂସ୍କୃତି । ତହିଁରେ କିନ୍ତୁ କୌଣସି ସ୍ୱାର୍ଥପର କୌଶଳ, କୂଟନୀତି, ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ସମୂହ ଜୀବନର ସର୍ବାଙ୍ଗୀନ ଉନ୍ନତି ବିଧାୟକ ତତ୍ପର ନିର୍ମଳ ଆନ୍ତରିକ ଶ୍ରଦ୍ଧାରେ, ଗଭୀର ଆକାଂକ୍ଷାର ମହନୀୟ ଆଦର୍ଶରେ ସଂସ୍କୃତି-ପଥ ରଚିତ ମନ୍ତ୍ର । ସଂସ୍କୃତି ରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରେୟଠାରୁ ଶ୍ରେୟର ମୂଲ୍ୟ ଅଧିକ; ସୁବିଧାବାଦ ଠାରୁ ନ୍ୟାୟର କଟକଣା ବେଶୀ ; ସାମୟିକ ଉତ୍ତେଜନା ବିଧିବର୍ତ୍ତୀ ଚିତ୍କାର (Slogans) ଠାରୁ ବିବେଚନାର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ମହତ୍ତର । ଆଉ ଗୋଟାଏ ଜନପ୍ରିୟ ଧାରଣା ଏହି, ଆତୁର-

ବ୍ୟବହାର, ଖାଦ୍ୟ-ପୋଷାକ, କଥାବାର୍ତ୍ତା, ଭାବଭଙ୍ଗୀ ଏ ସବୁ ବାହ୍ୟ ଉପକରଣରେ ଏକପ୍ରକାର ମାର୍ଜିତ ଠାଣି ଦେଖାଇବାହିଁ ସଂସ୍କୃତି । କୌଣସି ଆବେଗ-ଉତ୍କଣ୍ଠାରେ ନ ପଡି ନିଜ ସୁଖ ଶାନ୍ତିରେ ଦିନ କାଟିବା, ଯଥାଶକ୍ତି ସମ୍ପଦ ଓ ବିତ୍ତ ଅନୁଭୋଗ କରିବା, କୌଣସି ଅତିଶଯ୍ୟ କଥାକୁ ନ ଯାଇ ଜୀବନରେ ମଧ୍ୟମ-ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରିବା--ଏ ସବୁ ମଧ୍ୟ ତହିଁରୁ ନ୍ୟୂନାଧିକ ବୁଝାଯାଏ । କୁହାଯାଇଛି, ସଂସ୍କୃତିର ଏ ଲକ୍ଷଣନିର୍ଦ୍ଦେଶ ଜନପ୍ରିୟ ହୋଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ତାତ୍ତ୍ୱିକ ନୁହେଁ । ସଂସ୍କୃତିର ଚରମ ସୀମାରେ ଉପନୀତ ସାଧକ, ଯୋଗୀ, ଜ୍ଞାନୀ, ପ୍ରେମିକ, କବି, ସ୍ରଷ୍ଟା, ଶିଳ୍ପୀ ବା ଚିନ୍ତାନାୟକ ଯୁଗେ ଯୁଗେ ନିଜର ଧନ, ଜନ, ମାନ, ସବୁ ଜଳାଞ୍ଜଳି ଦେଇ ନିଜର ଅନ୍ତର ଆଲୋକକୁ ଅନୁସରଣ କରିବାରେ କି ତ୍ୟାଗର ପରାକାଷ୍ଠାରେ ସବୁ କଷ୍ଟ, ଅଭାବ, ଯନ୍ତ୍ରଣାକୁ ବରଣ କରନ୍ତିଏ, ତାହାକୁ ଏ ଲୋକପ୍ରିୟ ସଂସ୍କୃତି କେବେ ବୁଝିପାରେ ନାହିଁ, ଅନୁଭବ କରିବା ତ ଦୂରର କଥା ।

ରୁଚିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ, ସ୍ୱଭାବର ପ୍ରକାରରେ, ଧର୍ମ-ଜାତି ଦେଶ-ସମାଜ ପରିସ୍ଥିତିର କଳନାରେ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମନୁଷ୍ୟ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ମତ-ମାର୍ଗକୁ ଧରି ବାଟ କାଟନ୍ତି । କେତେକଙ୍କ ମତରେ ଶାନ୍ତି ଯେ କୌଣସି ଅବସ୍ଥାରେ ଅନୁସରଣୀୟ । ତାହାଙ୍କ ପତାକା ଉପରେ ଅମର ଅକ୍ଷରରେ 'ଶାନ୍ତି' ଲିଖିତ, ହୃଦୟରେ ସର୍ବଦା ଶାନ୍ତି-ମନ୍ତ୍ର ଜପ । ସମ୍ମୁଖରେ ବିରାଟ ଧ୍ୱଂସତାଣ୍ଡବ ଲାଗିଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସେମାନେ ତହିଁପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ନଦେଇ ଅବିଚଳିତ ଚିତ୍ତ, ନିଷ୍କମ୍ପ ହୃଦୟରେ ଜୀବନ ଯାପନ କରନ୍ତି । ସକଳ ବାଧା-ବିଘ୍ନ, ଅଭାବ- ଅନୁଭବ ମଧ୍ୟରେ ଶାନ୍ତିହିଁ ସେମାନଙ୍କର ଶିକ୍ଷା, ଦୀକ୍ଷା,

କାମନା, ଧ୍ରୁବତାରା । ଶାନ୍ତି-ନୌକା ଅବଲମ୍ବନରେ ସେମାନେ ସଂସାର-ସାଗରର ଅଗାଧ ଜଳରାଶିରେ ବୁଡ଼ିପିବା ନିଶ୍ଚୟ ମନେ କରନ୍ତି । ଶାନ୍ତି ନାମରେ ଯେ କୌଣସି ରଫା, ରାଜିନାମା କରି-ବାକୁ ସେମାନେ ପ୍ରସ୍ତୁତ । ସେମାନଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଯୁଦ୍ଧ ସର୍ବଦା ପୈଶାଚିକ ଲୀଳା; ନରହତ୍ୟା, ରକ୍ତପାତ, ଲୁଣ୍ଠନ ସଙ୍ଗେ ଜଡ଼ିତ; ତାହା କଦାପି କ୍ଷମଣୀୟ ନୁହେଁ । ମନୁଷ୍ୟୋଚିତ ନ୍ୟାୟା-ନ୍ୟାୟ ବିଚାର ଥାଇ କେବେ ଯୁଦ୍ଧରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହେବାର ନୁହେଁ । ନର ରକ୍ତରେ ଧରଣୀ ରଞ୍ଜିତ ହେଉଥିବା ବେଳେ, ବସୁନ୍ଧରା ନୃମୁଣ୍ଡମାଳିନୀ ହେଉଥିବାବେଳେ, ପୀଡ଼ା-ଅତ୍ୟାଚାର-ଦୁର୍ଭିକ୍ଷ-ଆପଦ-ପାଶବିକତାର କରାଳ ଉଗ୍ରଜ୍ୱାଳା ଲୋକଙ୍କୁ ଅଥୟ କରୁ-ଥିବା ବେଳେ, ଜଳ-ସ୍ଥଳ-ଆକାଶରୁ ମରଣ ବର୍ଷା ହେଉଥିବା ବେଳେ, ଏମାନେ ନିଷ୍ପକ୍ଷପାତ, ଗମ୍ଭୀର, ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ! ପରୀକ୍ଷା କଲେ ଏମାନଙ୍କର ଭାବ କେତେଦୂର ସମାଜ-ଧ୍ୱଂସ-କାରକ, ଭୀରୁତାଜଡ଼ିତ, ତାହା ଜଣାଯାଏ ।

ଠିକ୍ ଏମାନଙ୍କର ବିପରୀତରେ ଆଉ ଦଳେ ଅଛନ୍ତି, ଯେଉଁମାନଙ୍କର ଜୀବନ ଯୁଦ୍ଧ-ଧ୍ୱନିରେ ଚିର ପ୍ରତିଧ୍ୱନିତ । ଶାନ୍ତି-ଔଷଧରେ ସେମାନଙ୍କର ଉତ୍କଟ ବିଜିଗୀଷା-ରୋଗର ଉପଶମ ହୁଏ ନାହିଁ । ଶାନ୍ତି ସେମାନଙ୍କର ଅସହ୍ୟ । ସଂଗ୍ରାମ-ସଙ୍ଗୀତର ଝଙ୍କା-ନାରେ ସେମାନଙ୍କର ହୃଦୟ-ତନ୍ତ୍ରୀ ଝଙ୍କାରିତ । ଯୁଦ୍ଧର ଉଚିତ କାରଣ ସେମାନେ ଖୋଜି ବସନ୍ତି ନାହିଁ । ଯୁଦ୍ଧକ୍ଷେତ୍ରକୁ ଡେଇଁ ପଡ଼ିବାକୁ ଯେ କୌଣସି ସାମାନ୍ୟ କାରଣ ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଯଥେଷ୍ଟ ହୁଏ । ରଣସଜ୍ଜାର ଉନ୍ମାଦନା ଯୋଗାଇବା ପାଇଁ ନାନା-ବିଧ କାରଣ ଅଛି—ଆର୍ଥିକ, ବ୍ୟାବସାୟିକ, ରାଜନୀତିକ, ଧର୍ମ୍ୟ । ସେ ସବୁ ଏଠାରେ ଆଲୋଚ୍ୟ ନୁହେ । ଯାହାହେଉ, ବ୍ୟକ୍ତି

ଗୋଷ୍ଠୀ-ଜାତିଗତ ଲୋଭ, କ୍ଷମତାର ମୋହହିଁ ଏ ଧାରରେ ବହୁଳ ଭାବରେ ପ୍ରକଟିତ ହୁଏ । ଅନେକେ କେବଳ ସ୍ୱଭାବର ତୀବ୍ର ତାଡନାରେ ଯେ ରଣ-ମଦିରା ପାନ କରିବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର ହୁଅନ୍ତି, ତହିଁରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ । ରଣ-ଭେରୀର ନିସ୍ୱନ, ରଣବାଦ୍ୟର ଜୈତ୍ର ଶବ୍ଦ, ସମୀର-ପ୍ରବାହରେ ରଣ-ପତାକାର ଆନ୍ଦୋଳନ, ସାଙ୍ଗ ସୈନିକଙ୍କ ସହଯୋଗ ଜୀବନ, ଦେଶ ଦେଶ ଆକ୍ରମଣ, ବ୍ୟୋମ-ପଥରେ ପର୍ଯ୍ୟଟନ, ଏ ସବୁଥିରେ କି ମାଦକତା ଅଛି ତାହା ସେମାନେ ହିଁ ଜାଣନ୍ତି । ଜୀବନ ସେମାନଙ୍କ ପକ୍ଷରେ ଗୋଟିଏ ବିଶାଳ ରଣକ୍ଷେତ୍ର; ଜୀବୀ ଜଣେ ବୀର ସୈନିକ । ମରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏ ସଂଗ୍ରାମର ବିରତି ନାହିଁ । ଜୀବନ-ସଂଗ୍ରାମ-ବହ୍ନି ସର୍ବଦା ହୁ ହୁ ଜଳୁଥିବା ଉଚିତ । ଜୀବନର ଏପରି ଦୃଷ୍ଟି ଯେ କି ଭୟାବହ, ଅବୋଧ୍ୟ, ବର୍ବର, ପଶୁତ୍ୱସୂଚକ, ତାହା ବୁଝାଇ କହିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।

କିନ୍ତୁ ବିପରୀତ ପଥର ଏପରି ଉତ୍କଟ ମତାନ୍ଧତା କେବେ ସଂସ୍କୃତିର ଶୋଭନ ନୁହେ । ସହଜ ସରଳ ସଂସ୍କୃତି ଏପରି ଅହେତୁକ ମତାନ୍ଧତାକୁ ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦିଏ ନାହିଁ । ସଂସ୍କୃତି ଏପରି ଗୋଟିଏ ଧରାବନ୍ଧା, ନିଷ୍ପ୍ରାଣ, କଠିନ ବସ୍ତୁ ନୁହେଁ । ଗଭୀର ଚିନ୍ତା ଓ ଆଲୋଚନାରେ ସୁସ୍ଥ, ନିୟନ୍ତ୍ରିତ, ବଳୀୟାନ ହୋଇ, ନୀଚ ସୁବିଧାବାଦର ବହୁଦୂରରେ ରହି, ଜୀବନର ଅନୁଭୂତିକୁ ସରସ, ସୁନ୍ଦର, ଅର୍ଥବନ୍ତ କରିବା ସଂସ୍କୃତିର ଧର୍ମ । ମୌଳିକ ଅର୍ଥରେ [Lat-Colere-to till and Worship] ସଂସ୍କୃତି କୃଷ୍ଟି । ଉପାସନା, କର୍ଷଣା, କର୍ମ-ଭକ୍ତି-ଜ୍ଞାନର ସମନ୍ୱିତ ସାମର୍ଥ୍ୟ ସଂସ୍କୃତି । ପ୍ରକୃତ ସଂସ୍କୃତିବନ୍ତ ଲୋକର ଦୃଷ୍ଟି ବିଶାଳ, ଗମ୍ଭୀର; ତାହାର ସାଧାରଣ ବ୍ୟବହାର ନିର୍ଦ୍ଦୋଷ, ଅଭଙ୍ଗତାର

ପ୍ରତିବନ୍ଧ; ଘଟଣା ସଙ୍କୁଳ ଜଗତ ତାହା ପକ୍ଷରେ ବୁଦ୍ଧି-ବିକାଶର ଉପକରଣ । ଶାନ୍ତି ଯଦି ଗୌରବାନ୍ୱିତ, ତେବେ ସେ ଆନନ୍ଦରେ ତାହାକୁ ବରଣ କରିନଏ; ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ଯଦି କୌଣସି କାଳେ ଅତ୍ୟାଚାରୀର, ଦ୍ରୋହୀର ଦଣ୍ଡ ପାଇଁ, ପାପର ନିବାରଣ ପାଇଁ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଉପାୟ ନ ରହେ,ତେବେ ଯୁଦ୍ଧ-ପାଇଁ ସେ ଅସ୍ତ୍ର ଭିଡେ । ଏକପକ୍ଷରେ ଦୁର୍ବାର ଲାଳସା ଯେପରି ତାହାକୁ ଶାନ୍ତିମାର୍ଗରୁ ସ୍ଖଳିତ କରେ ନାହିଁ, ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଶାନ୍ତି ଦ୍ୱାହିରେ ସେ ହୃଦୟର ଦୁର୍ବଳତା ଘୋଡାଇ ରଖିବାକୁ ଘୃଣା-କରେ; ଧର୍ମ ସାଧନାରେ ପୁରୁଷାର୍ଥ ପ୍ରୟୋଗ ପାଇଁ ଅଟଳ, ଅଚଳ ରହେ । ଏପରି ଭାବରେ ଆଦର୍ଶ ବାସ୍ତବ ମିଳନର ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ମୟ ସୂତ୍ର ସଂସ୍କୃତି ଯୋଗାଏ । ଆଦର୍ଶ ଓ ବାସ୍ତବ ଧାରାଧର ହୋଇ ବର୍ତ୍ତି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ—ଏକଥା କେତେଦୂର ସତ୍ୟ । ତଥାପି ଉଭୟର ଯଥାଯଥ ମିଳନରେହିଁ ଜୀବନ ମୂଲ୍ୟବାନ୍ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ପ୍ରାଚ୍ୟ, ପ୍ରତୀଚ୍ୟ ପ୍ରତୀଚ୍ୟ, ଏ ଦୁଇଟିର କେବେ ଯୋଗ ନାହିଁ— ଏ କଥା କବି କିପ୍ଲିଂ ଗାଇଥିଲେ । ତଥାପି ଭାରତରେ ପ୍ରାଚୀନ-ଅର୍ବାଚୀନ-ସମ୍ପର୍କ ଜନିତ ଏ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ଭାବଧାରାରେ ଆମେ ତାହାର ଯଥାସମ୍ଭବ ମିଳନ ଦେଖୁଁ । ଏ ମିଳନରେ ସଂଘର୍ଷର ସମ୍ଭା-ବନା ନ ଥାଇ ନାହିଁ; ତଥାପି ତାହାରେ ମିଳନର ମଧୁମୟ ସମ୍ଭ-ଯୋଗ ସ୍ପଷ୍ଟ ! ସଂସ୍କୃତିର କନକ ଅରୁଣିମାରେ ପୂର୍ବ-ଆଶା ଉଦ୍ଭାସିତ ହେଲେ, ଆଦର୍ଶହୀନ ବାସ୍ତବତା ବା ବିଷୟଶୂନ୍ୟ ଆଦର୍ଶର ଅମା-ନିଶା ଉଭେଇଯାଏ । ସଂସ୍କୃତିକୁ ଏକଦିଗରେ କେବଳ ଶାନ୍ତି-ରାଜ୍ୟର ସୀମା ଭିତରେ ଭର୍ତ୍ତି କରି ରଖିଲେ ଯେପରି ତାହା ବିକଳାଙ୍ଗ ଓ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ, ଆଳସ୍ୟ-ବିଳାସର ସାମଗ୍ରୀ ହୁଏ, ଛିନ୍ନମୂଳ ତରୁ ଭଳି ଢଳି ପଡେ,ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ତାହାକୁ

କେବଳ କର୍ମର ବନ୍ଧନୀ ଭିତରେ ଚାହିଁଲେ, କର୍ମ-ପ୍ରବୃତ୍ତି ଚରିତାର୍ଥ କରିବାର ଉପାୟ କଲେ, ତାହାକୁ କାଙ୍ଗାଳ କରି ଦିଆଯାଏ । କୁହାଯାଇଛି, ସଂସ୍କୃତି ଜୀବନ-ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଭେଦର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଉଦ୍‌ଭବନ, ଯୁଗ ଯୁଗ ସଞ୍ଚିତ ମାନବୀୟ ଜ୍ଞାନ-ଭଣ୍ଡାରର ଅମୂଲ୍ୟ ନିଧି । ତାହା କୌଣସି କଠୋର ମିତ ନିୟମରେ ବନ୍ଧା ନୁହେଁ । ଜୀବନ-ତଟିନୀର କଲ୍ଲୋଳିତ ବକ୍ଷକୁ ଉଦ୍ଭାସିତ କରେ, ତାହାର ବିଦ୍ୟୁତ୍-ସ୍ଫୁରଣ ।

ମେଥ୍ୟୁ ଆର୍ଣ୍ଣଲ୍‌ଡ୍ ସଂସ୍କୃତିରେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ଆଲୋକ ଦେଖିଥିଲେ । ତାହାଙ୍କ ସମୟରେ ସଂସ୍କୃତି ନାମରେ କର୍ମ, ବ୍ୟବହାର, ଆଦେଶ-ପାଳନ ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆ ଯାଉଥିଲା । ପୁଣି ସେତେବେଳେ ବିଖ୍ୟାତ ଲେଖକ କାର୍‌ଲାଇଲ୍ ବଳ, ବିକ୍ରମ, ତେଜ ଉପରେ ବେଶି ଜୋର ଦେଉଥିଲେ । କିନ୍ତୁ ବିବେଚନା ବିହୀନରେ ଏହି ଶିକ୍ଷା ଯେ ସହଜରେ 'ଜୋର୍ ଯାର ମୁଲକ ତାର' ମତରେ ପରିଣତ ହୋଇପାରେ, ଏ କଥା ଆର୍ଣ୍ଣଲ୍‌ଡ୍ ଅନୁଭବ କରିଥିବେ । ଅବଶ୍ୟ ଜୀବନରେ ଏ ଆଶଙ୍କା ନ ଥାଇ ନାହିଁ । ତଥାପି କାର୍‌ଲାଇଲ୍ ସମର୍ଥିତ 'ବୀର-ପୂଜା' ମଧ୍ୟ ସଂସ୍କୃତିର ଅଧୀତବ୍ୟ ବିଷୟ । ବଳ କେବଳ ଶାରୀରିକ ନୁହେ; ମନ, ମେଧା, ଆତ୍ମାର ବଳାବଳ ଅଛି । ବାସ୍ତବିକ୍, ଦୁର୍ବଳର ସ୍ଥାନ କେଉଁଠାରେ ? ସେଥିପାଇଁ ପରା ବୈଦ ଗମ୍ଭୀର ସ୍ୱରରେ କହୁଛି, ବଳହୀନ ଦ୍ୱାରା ଆତ୍ମା ଲଭ୍ୟ ହୁଏ ନାହିଁ; ସେଥିପାଇଁ ପରା ଶକ୍ତି-ଉପାସନା ଭାରତୀୟର ପରଂପରାଗତ ହୋଇଛି । ସେ ଯାହାହେଉ, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ଆଲୋକ, ଶକ୍ତି ବା ଯେ କୌଣସି ଗୁଣ ବୋଲ, ଏକେ ଏକେ ସେମାନେ ସଂସ୍କୃତିର ଗଭୀର ବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥକୁ ପ୍ରକାଶ କରି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ ।

କୁହାଯାଇଛି, ସଂସ୍କୃତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି, ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର କେନ୍ଦ୍ରୀଭୂତ ବଳିଷ୍ଠ ସଂଗଠନ । ଯୁଦ୍ଧର କର୍କଶ ବିମ୍ବାତ୍ମକ ଭାବ ଉପରେ ସଂସ୍କୃତିର ଯେତିକ ପରିଚର୍ଯ୍ୟା, ଶାନ୍ତିର ଲଳିତ କାନ୍ତ ମନୋରମ ଭାବ ଉପରେ ସେତିକ । ଅବଶ୍ୟ ଶାନ୍ତିର ପରିପୂରକ ମୋହନ ମନ୍ତ୍ରରେ ତାହାର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଆକର୍ଷଣ, ପ୍ରେରଣା, ଆନନ୍ଦ ବିକଶିତ ହୁଏ । କାରଣ ଯୁଦ୍ଧ ଶାନ୍ତି ପାଇଁ । ଯୁଦ୍ଧ ସୃଷ୍ଟିର କେବେହେଁ ଲକ୍ଷ ହୋଇ ନ ପାରେ । କ୍ରମ-ବିକାଶ ମାର୍ଗରେ ଯୁଦ୍ଧ ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ, ହେଉଛି । କିନ୍ତୁ ସେ ଆବଶ୍ୟକତା ଯନ୍ତ୍ରଣା-ଦାୟକ କଣ୍ଟକର ନିମିତ୍ତ ମାତ୍ର । ଶାନ୍ତିର ଅର୍ଥ ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ତିଆରି ହେବା, ଏ ଅମାନୁଷିକ କଥା । ସେ ଯାହାହେଉ, ବାସ୍ତବ ଜୀବନରେ 'ଯୁଦ୍ଧ' ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ଯଦି ସଂସ୍କୃତି ଆମକୁ ଥରି ଥରି ପଳାୟନ-ବାଦ ଭଜିବାକୁ ଶିକ୍ଷାଦିଏ, ଆମର ଅକର୍ମଣ୍ୟତାକୁ ତଥାକଥିତ ଶାନ୍ତିବାଦ (Pacifism) ଓ ବାକ୍‌ଜାଲର ମୁଖାତଳେ ଲୁଚ୍ଛାଇବାକୁ ପ୍ରବର୍ତ୍ତାଏ, ତେବେ ତାହା ମିଥ୍ୟା, ଭଙ୍ଗା, ଅବନତ ସଂସ୍କୃତି । ସେହିପରି ଅନ୍ୟ ପକ୍ଷରେ ଯଦି ସଂସ୍କୃତି ଆମକୁ ବିନା କାରଣରେ ରଣଚଣ୍ଡିର ଦୃପ୍ତ ଉପାସକ କରେ, ହତ୍ୟାମହୋତ୍ସବରେ ଆହ୍ଲାଦ ଅନୁଭବ କରିବାର ଶିଖାଏ, ତେବେ ତାହା ମଧ୍ୟ ସେହି ଧରଣର ନିମ୍ନଶ୍ରେଣୀର ସଂସ୍କୃତି ।

ତେବେ ସଂସ୍କୃତିମନ୍ତ ଲୋକ ଯୁଦ୍ଧ-ପରିସ୍ଥିତିରେ କି ପ୍ରକାର ଆଚରଣ କରିବ? କେଉଁ ନୀତିରେ ସେ ସେହି ଅବସ୍ଥାର ସମ୍ମୁଖୀନ ହେବ ? ସେ ଅବଶ୍ୟ ମନ-ବଚନ-କର୍ତ୍ତବ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି ଲୋଡ଼ିବ । ତଥାପି ଯଦି ଅନାୟତ୍ତ ଘଟଣା ଯୁଦ୍ଧ ଆଣି ପହଞ୍ଚାଏ, ସେତେବେଳେ ଶାନ୍ତ ସହଜ ଗୃହସ୍ଥ ଜୀବନ ଆଉ ତାହାକୁ ବାନ୍ଧି ରଖି ପାରେ ନାହିଁ । ଦୈବ ନିବନ୍ଧନରେ ଜଗତରେ ପ୍ରଳୟ ଉପୁଜାଇ ଯେତେବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ ଆରମ୍ଭ ହୁଏ, ସେତେବେଳେ

ସେ କ୍ଷୁଦ୍ର ପାରିବାରିକ ଜୀବନର ମାୟା କାଟି ଦେଇ ବୀରପଦ ବିକ୍ଷେପରେ, ରଣସଙ୍କାରରେ, ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଅବତୀର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ଚିନ୍ତା, ଶୋକ, ଭୟ-ଭ୍ରୂକୁଟି ଇତ୍ୟାଦିରେ ବ୍ୟସ୍ତବ୍ୟସ୍ତ ନ ହୋଇ ଧୀର ମନରେ, ଧର୍ମ ମାର୍ଗରେ ନିଜର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କରେ । 'ଗୀତା'ର ନିଷ୍କାମ କର୍ମ, 'ସପ୍ତଶତୀ'ର 'ଶତ୍ରୌ କୃପା ସମର ନିଷ୍ଠୁରତା' ଅବଲମ୍ବନ କରେ । ତାହା ପକ୍ଷରେ ଆକ୍ରମଣ ମୂଳକ ଯୁଦ୍ଧ (**War of aggression**) କେବେ କ୍ଷମଣୀୟ ନୁହେ । ନିଜ ରଥଚକ ତଳେ ଅପରକୁ ଦଳନ କରି ବିଜୟ-ଟିକା ମୁଣ୍ଡରେ ମାରିବାପାଇଁ ସେ କେବେ ଅଗ୍ରସର ହୋଇ ନ ପାରେ । ଯୁଦ୍ଧ ତାହା ପକ୍ଷରେ କେବଳ ଆତ୍ମରକ୍ଷାର ଅନନ୍ୟ ଉପାୟ । ସେପରି କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଯୁଦ୍ଧର ଆଶୁ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ ପରିଣତି ସେ ଭଲ ଭାବରେ ଉପଲବ୍ଧି କରେ । ଅନ୍ଧ ଭଳି ଆଦେଶ ମାନି 'ଯୁଦ୍ଧ ପାଇଁ ଯୁଦ୍ଧ' ଶିକାର କରି ଜେଇଁବା ତାହାର ସ୍ୱଭାବ ନୁହେଁ । କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣରେ ଯୁଦ୍ଧରେ ଯୋଗ ଦେଉଥିବା କୋଟି କୋଟି ଲୋକ ଯୁଦ୍ଧର ଭିତର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଜାଣନ୍ତି ନାହିଁ, ଜାଣିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି ନାହିଁ । ସାଧାରଣ ସୈନିକ କଥା ଛାଡ଼, ସେନାଧକ୍ଷ ମାନେ ବା ଶାସକ ବର୍ଗଙ୍କ ଭିତରୁ ଅନେକେ ତାହା ଜାଣିବାକୁ ଆଗ୍ରହ ଦେଖାନ୍ତି ନାହିଁ । ପ୍ରାଣ ପଣେ ଲାଗିପଡ଼ି କେବଳ ଗୋଟାଏ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ବ୍ୟସ୍ତ ରହନ୍ତି — ଜୟଲାଭ । କିନ୍ତୁ ପରେ ଦେଖାଯାଏ ସେ ଜୟରେ ବାସ୍ତବିକ୍ କୌଣସି ଲାଭ ହୁଏନାହିଁ । ସେ ଯୁଦ୍ଧ ପୁଣି ପ୍ରଳୟଙ୍କର ଯୁଦ୍ଧର ମାର୍ଗ ଫିଟାଏ । ସଙ୍କୁଚିତର ଅଭାବରେ କୂଟନୀତିର ଅସ୍ତ୍ର ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଯୁଦ୍ଧ ଏହିପରି ବୃଥା ଲୋକକ୍ଷୟର ସୂତ୍ରପାତ କରେ । ସଙ୍କୁଚିତମନା ଲୋକ ଏ ମନୋବୃତ୍ତିର ପକ୍ଷପାତୀ ନୁହେଁ । ଶାନ୍ତି-ପଥ ନିତାନ୍ତ

ଅବରୁଦ୍ଧ ହେଲେ ଅଗତ୍ୟା ବାଧ୍ୟବାଧକ ଭାବରେ ଯୁଦ୍ଧ ଆହ୍ୱାନକୁ ସେ ପ୍ରବଳ ଅନିଚ୍ଛାସତ୍ତ୍ୱେ ରକ୍ଷାକରେ । ଯେତେବେଳେ ଗୌରବ-ରେ ହାନି ଘଟେ, ସମ୍ପଦ ଉପରେ ନିଶ୍ଚିତ ଆଶଙ୍କା ଉପୁଜେ, ମୁକ୍ତିରେ ବାଧାପଡ଼େ, ଜୀବନ ନିରର୍ଥକ ଓ ବିପଦଗ୍ରସ୍ତ ହୁଏ, ଆଦର୍ଶ କ୍ଷୁଣ୍ଣ ହୁଏ, ପୁଣି ଏ ସବୁ ଘୁଞ୍ଚାଇବାରେ ସକଳ ପ୍ରକାର ସନ୍ଧି ପ୍ରସ୍ତାବ କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ହୁଏ ନାହିଁ, ବରଂ ଶତ୍ରୁ ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଉପଦ୍ରବ ଘଟାଇବାର ସୁଯୋଗ ପାଏ, ସେତେବେଳେ ସଂସ୍କୃତିମନ୍ତ ଲୋକ ଯୁଦ୍ଧର ଆଶ୍ରୟ ନିଏ । କିନ୍ତୁ ଥରେ ତହିଁରେ ଯୋଗ-ଦେଲେ,ସବୁ ଶଙ୍କା ସନ୍ଦେହ ଛାଡ଼ି ଅମିତ ବିକ୍ରମରେ ସେ ଯୁଝିଥାଏ । ବର୍ବର ଶକ୍ତି ଆଗରେ ଆଣ୍ଠୁ ମାଡ଼ି ନତ ହେବା ବୀରର ପ୍ରକୃତି ନୁହେ, କ୍ଲୀବର କାର୍ଯ୍ୟ ।

କିନ୍ତୁ ଯେଉଁ ଜଗତବ୍ୟାପୀ ଯୁଦ୍ଧ ଆଜ ଆମ ଆଖି ଆଗରେ ଲାଗିଛି, ତହିଁରେ ସଂସ୍କୃତିର ଏ ବିଶ୍ଳେଷଣ, ପ୍ରଶ୍ନୋ-ଦୃଷ୍ଟି, ଲୋକସଂଗ୍ରହ ଅଛି ତ ? ନାଜି-ଫାସିଷ୍ଟ-ବାଦରେ ଶାନ୍ତି ଯୁଦ୍ଧପାଇଁ ତିଆର ହେବାର ଅବକାଶ ମାତ୍ର, ଯୁଦ୍ଧରେ ଜୀବନ ସଫଳ । ଆଜିର ହିଟ୍‌ଲରୀୟ ନୀତିର ଅନ୍ତରାଳରେ ଗୋଟିଏ କ୍ରମବର୍ଦ୍ଧିଷ୍ଣୁ ଦାର୍ଶନିକ ଭାବ ବରାବର ରହିଛି । ବିଖ୍ୟାତ ଜର୍ମାନ ଦାର୍ଶନିକ **Schiller** ଓ **Fitche** ଏ ଭାବ-ଯଜ୍ଞର ପୁରୋଧା । ତାହାପରେ **Hegel**, 'ରାଜ୍ୟ ସବୁ, ରାଜ୍ୟଠାରୁ ବଡ଼ ମାନବୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ କିଛି ନାହିଁ,ଦେଶବାସୀ ରାଜ୍ୟ-ଦେବତା ଆଗରେ ସବୁ ବଳି ଦେବାକୁ ହେବ, ସେମାନଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଓ ଆକାଂକ୍ଷା ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ, ରାଜ୍ୟର ସେମାନଙ୍କ ପାଖରେ ବା ଅନ୍ୟ ରାଜ୍ୟ ପାଖରେ କିଛି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ନାହିଁ,ରାଜ୍ୟ ଗତି-ମୁକ୍ତି ଦାତା, ଏପରି ପ୍ରଚାର କରି ବସିଲେ । ଏ ଭାବଧାରାରେ **Neitzsche**

ତାଙ୍କର ଶକ୍ତିବାଦ (Will to power) ଯୋଗକଲେ । ପରେ ପରେ Bismarck ଙ୍କ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ରାଜନୈତିକ ଯୋଜନା (Blood & Iron Policy) ଏହି ଶକ୍ତିବାଦକୁ ରୂପାୟିତ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କଲା । ସେଥିସଙ୍ଗେ ପୁଣି Treitsche ଓ General von Bernhardi 'ଯୁଦ୍ଧହିଁ ଜାତୀୟ ଜାଗରଣର ଏକମାତ୍ର ପନ୍ଥା' ଏ କଥା ଗାଇ ବୁଲିଲେ । ନିଜ ଦେଶ ଓ ଜାତିର ଏ ବିଭିନ୍ନ ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହିଟ୍‌ଲର୍ ଆଜି ସମଗ୍ର ଜଗତରେ ସମର-ବହ୍ନି ଜାଳି ଦେଇଛନ୍ତି । ଭାର୍‌ସାଲସ୍ • ସନ୍ଧିର ଅନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିକାର ନିମିତ୍ତ ସେ ଏହା କରିଛନ୍ତି ବୋଲି ଯାହା କହୁଛନ୍ତି, ତାହା ବିଶେଷ ପକ୍ଷେ ଛଳନା ମାତ୍ର । ବାସ୍ତବିକ ଦେଖିଲେ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ରାଜ୍ୟଗୁଡ଼ିକ ପ୍ରତି ତାଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଅନେକ ଦିନରୁ ସଞ୍ଚିତ ଘୃଣା ଓ ପ୍ରତିହିଂସାର ନଗ୍ନରୂପ ପ୍ରକାଶରେହିଁ ଏ ଯୁଦ୍ଧର ସୃଷ୍ଟି । ସେ ଯାହାହେଉ, ସଂସ୍କୃତିମନ୍ତ ଲୋକର ଅନୁମୋଦିତ ଯୁଦ୍ଧ ଓ ଏପରି ଯୁଦ୍ଧ ମଧ୍ୟରେ କି ଆକାଶ-ପାତାଳ ପ୍ରଭେଦ ରହିଛି, ତାହା ସ୍ୱତଃ ବୋଧହୁଏ ।

ସଂସ୍କୃତିମନ୍ତ ଲୋକ ଯୁଦ୍ଧରେ ଶତ୍ରୁର ଆକସ୍ମିକ ଦୁର୍ବଳତାର ସୁବିଧା ନିଏ ନାହିଁ । ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କ ପ୍ରତି ଆକ୍ରୋଶ ରଖେ ନାହିଁ; ଯୁଦ୍ଧର ମୌଳିକ କାରଣ ପ୍ରତି ଜାଗରୂକ ରହେ । କିନ୍ତୁ ଏବର ଯୁଦ୍ଧରେ ଏ ସବୁ ସ୍ୱପ୍ନ । ମିଥ୍ୟା ପ୍ରଚାର ଆଜିପରି ଯୁଦ୍ଧର ପଞ୍ଚମ ବାହିନୀ । ଯେଉଁ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆବିଷ୍କାର ମନୁଷ୍ୟକୁ ଉନ୍ନତିର ସ୍ତରକୁ ନେଇ ଯିବାର ଡିଣ୍ଡିମ ବଜାଉଥିଲା, ଆଜି ଠିକ୍ ସେହି ଆବିଷ୍କାର ଯୋଗେ ସଭ୍ୟତାକୁ ମୂଳଚ୍ଛେଦ କରି ଧ୍ୱଂସ-ଲୀଳା ଅବିରାମ ଗତିରେ ଚାଲିଛି ।

ଯୁଦ୍ଧ ତୁଳନାରେ ସଂସ୍କୃତି ଗୋଟାଏ ଉଦାର ଚେତନା

(High Chivalry)ରୂପରେ ଫୁଟେ । ଗୋଟିଏ ଦେଶ ବା ଜାତିର ଐତିହାସିକ ସଂସ୍କୃତିର ସୂଚନା ତାହାର ଯୁଦ୍ଧ ଆଚରଣରୁ ଧରାପଡେ । ରାମାୟଣ-ମହାଭାରତ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଧର୍ମଯୁଦ୍ଧ ନିୟମ; କଳିଙ୍ଗ ଯୁଦ୍ଧ ପରେ ଅଶୋକଙ୍କ ଅହିଂସା ଦୀକ୍ଷା; ରାଜପୁତମାନଙ୍କ ଶୌରବଗାଥା; ସମ୍ରାଟ ଆକବରଙ୍କ ଶତ୍ରୁମାନଙ୍କ ପ୍ରତି କ୍ଷମା; ନାରୀଜାତି, ବନ୍ଦୀ ଓ କୋରାନ୍ ପ୍ରତି ଶିବାଜୀଙ୍କ ମାନ୍ୟ; ସମର କ୍ଷେତ୍ରରେ ଶିଖ୍‌ମାନଙ୍କ ଦେଶପ୍ରେମ ଓ ଗୁରୁଭକ୍ତିର ପରାକାଷ୍ଠା—ଏ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟ ଚରିତ୍ରର ଉପରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ନିଦର୍ଶନ, ତାହା ବୁଝାଇ କହିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ପୁଣ୍ୟଭୂମି ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତରେ ମନୁଷ୍ୟର ଧ୍ୱଂସ-ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ମଧ ଧର୍ମ-ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ବାନ୍ଧିବାର ଉଦ୍ୟମରେ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଅଛି ।

ସଂସ୍କୃତିମନ୍ତ ଲୋକ ଅତ୍ୟାବଶ୍ୟକ ବେଳେ ଯୁଦ୍ଧ କରେ ସତ୍ୟ । ତଥାପି ଯୁଦ୍ଧର ପ୍ରବଳ ଧ୍ୱଂସ ଭିତରେ ମଧ୍ୟ ଶାନ୍ତି-ପାଇଁ ସେ ବ୍ୟାକୁଳ ଥାଏ । ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷରେ ଯଦି ସେ ଜୟଲାଭ କରେ, ତାହାଦ୍ୱାରା ସେ ଉଦ୍ଧତ, ଗର୍ବିତ ହୋଇ ବିଜିତ, ନିର୍ଯ୍ୟାତିତ, ଦଳିତର ସର୍ବନାଶ କରିବାକୁ ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହୁଏ ନାହିଁ । ଶତ୍ରୁ ଉପରେ ଅଜସ୍ର ବ୍ୟୟଭାର ଲଦିଦେଇ, ତାହାର ଆୟର ସମସ୍ତ ପନ୍ଥା ବନ୍ଦ କରି, ତାହାର ଶକ୍ତିକୁ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ ଓ ରସାତଳଗାମୀ କରିବାର ଉଦ୍ୟମ କରି ସେ ଯୁଦ୍ଧ-ବୀଜ ପୁଣି ବୁଣେ ନାହିଁ । ଆନ୍ତରିକ ଓ ନିଷ୍ପକ୍ଷପାତ ହୋଇ, ନ୍ୟାୟ ମାର୍ଗରେ ଶତ୍ରୁର ଶୋଧନ କରି, ଉଦାରତାରେ ଶତ୍ରୁକୁ ଲଜ୍ଜିତ ଅଥଚ ଆକୃଷ୍ଟ କରି, ପରିତ୍ରାଣପରାୟଣ ଭାବରେ ସମସ୍ତଙ୍କର ପ୍ରାପ୍ୟ-ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଦେଇ, ମାତ୍ର ସ୍ୱାର୍ଥକୁ ଏଡ଼ି, ତୁଷ୍ଟି-ପ୍ରୀତି-ମୈତ୍ରୀ-ସହଯୋଗର ବୀଜ ବୁଣେ । ମହତ୍ତର, ସୁନ୍ଦରତର; ସତ୍ୟପ୍ରାଣ

ସଂସାର ଗତି ବଦଳେ । ଯୁଦ୍ଧ ଶେଷରେ ସଂଘଟିତ ସନ୍ଧି-ସର୍ତ୍ତରେ ବାସ୍ତବିକ ବିଜିତ ପ୍ରତି ବିଜୟୀର ଉଦାରତା ବଡ଼ ଅସାଧାରଣ କଥା । ଅନେକ କହନ୍ତି, ଭର୍ସେଲସ୍ ସେପରି ହୋଇ ନ ଥିଲା ବୋଲି ଆଜି ଏ ଅବସ୍ଥା । ବାସ୍ତବିକ୍ ,ସନ୍ଧିରେ ଅନ୍ୟାୟ ଓ ଅତ୍ୟାଚାର କରାଗଲେ,ବିଜିତ ସେତେବେଳେ କିଛି କରି ପାରେ ନାହିଁ ସତ୍ୟ; ସବୁ କଷ୍ଟ, ଅପମାନ ସହି ନିଏ ସତ୍ୟ; କିନ୍ତୁ ତାର ମାନସିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ ଘଟେ ନାହିଁ; ପ୍ରତିହିଂସା-ବହ୍ନିକୁ ନିଭୃତ ଅନ୍ତରରେ ସେ ଜଳାଇ ରଖିଥାଏ । ପୁଣି ବେଳ ଉଣ୍ଡି ସେ ଅଗ୍ନି ଦପ୍ କରି ଉଠି ଜନ-ସମାଜକୁ ପୋଡ଼ି ପକାଏ ।

ସଂକୃତି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଯୁଦ୍ଧ ଚଳାଇବା କେବଳ କୌଶଳର କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହେଁ, ଭଲ-ମନ୍ଦ ବିଚାର ତହିଁରେ ପ୍ରବେଶ କରେ । କୌଣସି ଆକ୍ରମଣର ପ୍ରତିରୋଧ ପାଇଁ ଦୁଇଟି ମାର୍ଗ ଅଛି ଗୋଟିଏ ହିଂସା— ଯାହା କି ସଂସାରର ଲୋକ ସମଷ୍ଟିର ସାଧାରଣ ମାର୍ଗ । ଅନ୍ୟଟି ହିଂସା ପ୍ରତିପକ୍ଷରେ ପ୍ରେମ, କରୁଣା ସେବା ପ୍ରଦର୍ଶନ କରିବା— ଯାହାକି ସକ୍ରେଟିସ୍, ବୁଦ୍ଧ, ଯୀଶୁ, ଟଲ୍‌ଷ୍ଟୟ୍, ଗାନ୍ଧୀଙ୍କ ମାର୍ଗ । ବୁଝିବାକୁ ହେବ ନାହିଁ ଯେ ଦ୍ୱିତୀୟଟିରେ ଯୁଦ୍ଧ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ । ଗୌଣ ପ୍ରତିରୋଧ (Passive Resistance)ର ବାସ୍ତବିକ ଅର୍ଥ କିଛି ନାହିଁ । ତହିଁରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରତିରୋଧର ଦୃଢ଼ତା ଅଛି; କିନ୍ତୁ ଅସ୍ତ୍ର ଭିନ୍ନ । କମାଣ, ଗୁଳି, ବୋମାର ଏଠାରେ ସ୍ଥାନ ନାହିଁ; ନିର୍ମଳ ଆତ୍ମା ଓ ସଂଯତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଏଠାରେ ଅସ୍ତ୍ର । ଏଠାରେ ମାନବିକ ଶକ୍ତିର କେବଳ କେତେକାଂଶ ବ୍ୟବହୃତ ହୁଏ ନାହିଁ, ସମଗ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଅବାଧ ପ୍ରୟୋଗ ହୁଏ । ଲୋକ ଚକ୍ଷୁରେ କିନ୍ତୁ ଏ ଧରଣ ପ୍ରତିରୋଧର ସଦ୍ୟଫଳ ବ୍ୟାପକ ଭାବରେ ହିଂସା ଯୁଦ୍ଧ ପରି ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ହିଂସା

ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରକୃତି ଅନ୍ତର୍ଗତ । ନିପଟ ଅମାନ୍ତିକତା ସଂସ୍କୃତିର ଚୂଡ଼ାନ୍ତ ନିର୍ଯାସ । କିନ୍ତୁ ତାହା ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷଙ୍କ ଜନ୍ମ-ଜନ୍ମ ବ୍ୟାପୀ ତପସ୍ୟାର ଫଳ ; ଭାରତବର୍ଷୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ମୁନିଋଷି ତହିଁର ଉଦାହରଣ ; ସେହିପରି ମହାପୁରୁଷ ଅନ୍ଧକାରଗ୍ରସ୍ତ ଜନତା ମଧ୍ୟରେ କେତୋଟି ଦୀପସ୍ତମ୍ଭ । କିନ୍ତୁ ଆଦର୍ଶ-ବାସ୍ତବ ପ୍ରଭେଦ ସନାତନ । ଆଲୋକର ଅନ୍ୟପାଖ ତମ, ଜ୍ଞାନର ଅନ୍ୟପାଖ ଅବିଦ୍ୟା । ମୁନି-ଋଷି କେତେଜଣ; ମାନବ ସୃଷ୍ଟି ଅନନ୍ତ, ଅସୀମ । ଅହିଂସା ଆଦର୍ଶ । ଆଦର୍ଶ ସର୍ବଥା ଅନୁସରଣୀୟ ; ତଥାପି ଭୁଲିବାର ନୁହେଁ, ବାସ୍ତବ ପ୍ରକୃତି ସାଧନାର ପୀଠ । ସେ ଯାହା ହେଉ, ଅହିଂସା-ମାର୍ଗ ବା ହିଂସା-ମାର୍ଗ ଉଭୟରେ ସଂସ୍କୃତିର ଆଲୋକ ପଡ଼ିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ଅଛି । ହିଂସାକୁ ହେଲେ ନ ପାରିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନ୍ତତଃ ତାହାକୁ କେବଳ ନିଷ୍ଠୁରରୁ ଯଥାସମ୍ଭବ ମୁକ୍ତ କରି ମାନବୀୟ ଆଶା ଓ ଆକାଂକ୍ଷାରେ ଯଥାଶକ୍ତି ମହତ୍ତ୍ୱ, ତ୍ୟାଗପୂତ, ଦିବ୍ୟମନୋରଥ କରିବା ସଂସ୍କୃତିର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଲକ୍ଷ୍ୟ ପୂରଣ ହୋଇ ନ ପାରେ; ତଥାପି ତାହାର ଅବବୋଧ ଓ ଅନୁଧାବନ ମାନବ-ସମାଜର ଶ୍ରେୟ ବିଭବ ଓ କଲ୍ୟାଣପ୍ରଦ ।

କବିତା ବିଭାଗ

ଉର୍ମିଳା

—୧—

ରାମ ଯିବେ ବନ-ବାସ—ବ୍ୟାପିଲା ବାରତା—
କାନ୍ଦେ ଅଯୋଧ୍ୟା ରାଣୀ, କାନ୍ଦିଲେ ତରୁଲତା;
କାନ୍ଦିଲେ ବିହଙ୍ଗମ, କାନ୍ଦିଲେ ଚରାଚର;
ଗିରି-ବନ କାନ୍ଦେ; କାନ୍ଦେ ସରଯୂର ଝର ।

ରାଣୀ-ହଂସପୁରେ ଉଠେ ବିଳାପର ଧ୍ୱନି;
ଉତ୍ସବ ଦିବସେ ଘୋଟେ ବିଷାଦ - ରଜନୀ;
କାନ୍ଦିଲେ ପୁର ନିବାସୀ, କାନ୍ଦେ ଦଶରଥ—
ପାତ୍ର-ମନ୍ତ୍ରୀ, ଶତ୍ରୁ-ମିତ୍ର, ବାନ୍ଧବ ସଙ୍ଗତ ।

କରୁଣ ରାଗ ମୁଖର ବାଲ୍ମୀକି ବିପଞ୍ଚୀ
ରଚିଲା କରୁଣ ରସ ଯୁଗ ଯୁଗ ସଞ୍ଚି ।
ମହାକାବ୍ୟ ରାମାୟଣ ହୋଇଲା ଭାରତ—
ସାହିତ୍ୟ - ଭଣ୍ଡାରେ ମଣି ଅମୂଲ୍ୟ, ଗୀପିତ ।

ନିନାଦିତ ହୋଇଲା ତହିଁ ସୀତା-ପତିଭକ୍ତି;
ସୌମ୍ୟ ସଉମିତ୍ରୀ ସ୍ୱଚ୍ଛ ସହୋଦର-ପ୍ରୀତି ।

ପୁତ୍ର ଶୋକେ ମରିବାର ପିତା ଝୁରି ଝୁରି,
ଜୀବନବ୍ୟାପୀ ଜନନୀ - ଚନ୍ତା - ଶାଣଛୁରି,
ପାଦୁକା ବନ୍ଧ ସାନୁଜ ରାଜ୍ୟ ପାଳିବାର,
ଧାଇଁବାର ଗଙ୍ଗାତଟ ଯାଏଁ ନାରୀ-ନର,

ଝଟକିଲା ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣସମ ଭାରତୀ-ନୟନେ;
କିନ୍ତୁ କାହିଁ ? ଉର୍ମିଳାର ଘନ ନୀରାକାଶେ
ଫୁରିଥିଲା ବିଦ୍ୟୁଲ୍ଲତା—ତା'ର କ୍ଷୀଣାଲୋକ
ଥରେ ମଧ ପଡନାହିଁ ଗ୍ରନ୍ଥ ଗୋଟି ଯାକ !

କିଶୋରୀ - ହୃଦୟ-ସିନ୍ଧୁ ସନ୍ତାପ - ଲହରୀ
ପାଦକୁ ଥରେ ଛୁଇଁନି ରାମାୟଣ-ଗିରି !

—୨—

ହେ କଲ୍ୟାଣୀ !
ତ୍ୟାଗ-ସହିଷ୍ଣୁତା-ରାଜ୍ୟ ଅନୁପମା ରାଣୀ !
ଫାଟି ନ ଯାଇ ଫୁଟି କି ଗଲା ବକ୍ଷସ୍ଥଳ ?
ନୟନୁ ନଗିଡ଼ିଲା କି ରକତ - କଲ୍ଲୋଳ ?

ଅବା ପ୍ରିୟତମେ କରି ଅଶୁଭ ଆଶଙ୍କା
ଟଳଟଳ ଲୁହ ନ ବହିଲା ବହି ଦକା ?

—୩—

ବିଦାୟ କାଳରେ ଆସି ଆରାଧ୍ୟ ଦେବତା
କହୁଥିବେ —"ସୁଭଗା ! ବଳିଷ୍ଠ ବିଧାତା-
ବିଧାନ କିଏ ଟେକେବେ କରିପାରେ ଆନ ?
ସେ ବିଧାନେ ବନ୍ଧା ମୁହିଁ, ଯାଉଅଛି ବନ !

ରହିଗଲା ଦୁଃଖ— ବନ୍ଦ ହେଲା ଅଭିସାର;
ମଉଳିଲା ସଜକଞ୍ଜ ନ ହେଉ ଦୋସର ।
ଉଇଁମାର ଚନ୍ଦ୍ରମାକୁ ଘୋଟି ନେଲା ରାହୁ ;
ଝାଉଁଳିଲା କୁସୁମିତା ଲତା ବୃନ୍ତୁଁ ବୃନ୍ତୁଁ ।"

ଶାନ୍ତ ସଂଯତ ବଚନେ ଆଗୋ ଜରମାଗୀ
କହୁଥିବ ସେତେବେଳେ—"ଯାଅ, ମୁକ୍ତ ପକ୍ଷୀ !
ପ୍ରେମ-କାରାଗାରେ ବାନ୍ଧି ରଖିବାକୁ ମୋର
ନାହିଁ ଲୋଡ଼ା, ନାହିଁ ବାଞ୍ଛା ବିଳାସ-ବିଭୋର !

ବ୍ରହ୍ମଚାରୀ ! ଯୋଗୀ ! ହେ ସଂଯମୀ ବଳୀୟାନ୍ !
କର ଦୁଷ୍କୃତ ନାଶ ଲଭି ଶକ୍ତି ଚମତ୍କାର !
ଅଜାଣନ୍ତା, ଅଶୁଣନ୍ତା କାଟିବି ମୁଁ କାଳ ;
ମୋ ନାଁ ଲଭୁ ; ତୁମ ଯଶ ରହୁ ମହୀତଳ ।"

—୪—

ସ୍ନେହମୟୀ !
ବଡ ବଡଆଙ୍କ କୀର୍ତ୍ତି ଗାଉଥାଉ ମହୀ ।
ଇତିହାସ ପୂର୍ଣ୍ଣହେଉ ବୀରଗାଥା ପୁଞ୍ଜେ;
ପ୍ରଣୟୀ ପୁଷ୍ପ ଝଙ୍କଣୁ କାବ୍ୟ ମଧୁ କୁଞ୍ଜେ ।

ସରଳ ପ୍ରାଣର ଶିଷ୍ଟ, ନମ୍ର ଅନୁଭୂତି
ନ ପାଉ ପଛକେ କରତାଳି ମହାମତି—
ତଥାପି ସହଜ ଭାବ, ସଦିଚ୍ଛାର ମୂଳ—
ଟେକା ଟେକି କେତେ କଲେ କେ ହେବ ତା’ତୁଲ ?

—୫—

ହେ ସରଳା !
ଜାଣନିକ କାଳ-ଗତି ନପୂତ କୁଟିଳା ?
ସ୍ୱାର୍ଥ ସବୁ ହଦେ ପଶି ଛୁଟେ ଘୋର ରଙ୍ଗ ?
ଚାଟିକଲା ଲୋକ ପରା ଆଗ ଯାଏ ପଙ୍ଗ ?
ନିରୀହ ପ୍ରାଣର ଭକ୍ତି ଶୁଦ୍ଧ ଅନୁଭୂତି
ଗୁମ୍ଫିରହେ — ଏହ୍ନାପର ଝଙ୍କାପନ - ରୀତି ?

ତଥାପି ବେଳ ଆସିବ, ଫୁଟିବ କଳିକା ;
ଗୁନ୍ଥିଦେବ ସୁରଭିତ କୁସୁମ ମାଳିକା ।
ସମ ଅନୁଭୂତି ସମେ ନେଇଯିବ ଟାଣି ;
ଯୁଗଭେଦ, ଦେଶଭେଦ ଦେଇଯିବ ହାଣି ।

ପ୍ରଶ୍ନଟ ? ଅଗ୍ରସମ୍ମାନ ? ଲୋଡ଼ା ନାହିଁ ନାହିଁ ;
ସରସ ସ୍ନିଗ୍ଧ ସୁନ୍ଦର ମନୁଷ୍ୟତା କାହିଁ ?
ପୁରସ୍କାର ? ନେତାପଣ ? ଲୋଡ଼ା ନାହିଁ ନାହିଁ;
ଅଖଣ୍ଡ ତପସ୍ୟା, ନୀରବ ସାଧନା କାହିଁ ?

ଜନସ୍ୱତେ, ବଣ୍ଟଛନ୍ଦେ କ୍ଷୁଦ୍ରସ୍ୱାର୍ଥ ପୋଚ୍ଛି—
ତଳେ ତଳେ ବଳଦେବା କହ କାହିଁ ଅଛି ?
ସାଧାରଣ ଜୀବନରେ ଦ୍ୱଜାଇ ନଜକୁ—
ଅନେକରେ ଗୋଟିକକୁ ପକାଇ ପଛକୁ—
ଅଯାଚିତେ ନମିତ ପ୍ରଣତ ଢ଼ାଳିବାର
ସପନ ସିନା ! ବିଚିତ୍ର ସଂସାର ବେଶ୍ୱର !

ତଥାପି ତାହାହିଁ ଆମ ଶ୍ରେୟ, ଅଭିପ୍ରେୟ—
ଉର୍ମିଳା - କାହାଣୀ ଦେଉଥିବ ଏ ଅଭୟ !

ଖୋଜୁଛୁ କାହାକୁ ?

—୧—

"ବାଳ ତ ଗଲାଣି ପାଚି— ଦିଶେ ଝୋଟ-ପରି ;
ଦାନ୍ତ ତ ଗଲାଣି ପଡ଼ି— ଦିଶୁ ହତ-ଶିରୀ ।
ଥରୁଅଛୁ ହାତଗୋଡ଼, ଗୃଳିବାକୁ ବଳ
ନାହିଁ ; ସାହା ନାହିଁ କେହି କାଟିବାକୁ କାଳ ।

ବାଡ଼ି ଖଣ୍ଡି ଧରି ବାଟେ ଯାଉ ଠୁକ୍ ଠୁକୁ;
ଆଖି ମାଡ଼ିଯାଏ ଝୋଲା ; ଉଠେ ପଡ଼େ ବୁକୁ ।
ଖାଇବାକୁ ନାହିଁ ଦାନା , ପିନ୍ଧିବାକୁ କନା ;
ପଞ୍ଜରା ହାଡ଼ ଯେ ଖଣ୍ଡ ହେବ ଚୂନୁଚୂନା ।

କୁଡ଼ିଆ କରିଛୁ ମାଟି ଡ଼ାଳ ପତରରେ ;
ଆସିବ ବାଆ -ବତାସ , ଭାଙ୍ଗି ଦେବ ଖରେ !
ଆସିବ ଶୀତ-କୋହଲ, ଦେବ ହାଡ଼ ଭାଙ୍ଗି ;
ଆସିବ ଝଡ଼ - ବରଷା , ଭାଜିଯିବ ଠାଙ୍ଗି ।

ମୁଣ୍ଡ ଗୁଞ୍ଜିବାକୁ ଥାନ ନ ଥିବ ଟିକଏ ;
ଯହିଁ ଗଲେ ମାରଧର କରବେ ସଭିଏଁ ।
କାନ୍ତାର କାଳ; ନ ମିଳେ ମଢଏ ଛୋଡାଣି ;
ଯେଣେ ଗଲେ ଛି ଛି କର ବୋଲବେ 'ଡ଼ାଆଣି' ।

ଆଉ କ ଖବୁଛି ବୁଢ଼ି ?
କ ଆଶା ରଖି ମଞ୍ଚରେ ହେଉ ଭଜାଭଜ ?"

ଗାଁଆଁ ସେ ମୁଣ୍ଡ ଗୋହିରୀ ତଳେ ଆମ୍ବ ମୂଳେ
ବସିଥିଲା ବୁଢ଼ି ନଇଁପଡ ଫଳା ତଳେ ;
ଗୋଠାଉ ଥିଲା ଶୁଖିଲା ପତର ଜାଳେଣି ;
ଯାଉଥିଲ ପୋଖରୀକୁ ସେହି ବାଟେ ମୁହିଁ—

କୁତୁହଳେ ପଚାରିଲି ବୁଢ଼ିକୁ ଏସନ;
ଥଙ୍ଗି ଥଙ୍ଗି ବୁଢ଼ି ତହୁଁ କହିଲା ଖସଣ—

"ପୁଅରେ ! କରବ ମୁଁ କସ ?
ସ୍ବନ୍ତ ତ ଯାଉଛି ଏପର ମାସ ବରଷ ।

ମୋ ଗଦେଇ ଗଲାଦିନୁ ରେଙ୍ଗୁନୁ ଦେଶକୁ
ଚାହିଁ ରହିଅଛି ବାଟ ତା'ର ଆସିବାକୁ ।

ଆଉ ଆସିବ ନାଇଁ ସେ ? କରବନ ଘର ?
ବରମାରୁ ଟଙ୍କା ଆଣିମନ ଧନ ମୋର ?

ହେବନାହିଁ ବାଧା ? ଶେଷକାଳେ ହେବନାହିଁ ସାହା ?
ପୁଅ-ବୋହୂ-ନାତି ଧରିବେନି ମୋର ଗୃହା ?

ସେତେବେଳେ ଏ ଦୁଃଖ ପାଶୋରି ପଡ଼ି ଯିବ ;
ଅଫିମ ଟିକିଏ ଖାଇ ଆରାମ ମୁଁ ହେବ ।
ଚୁଡ଼ାଭଜା, ପଖାଳ ନିତି ମିଳିବ ଗଣ୍ଡେ ;
ଦନ୍ତଧରି ବାସ ପିନ୍ଧି ଗୃହିବଟି ଦାଣ୍ଡେ ।
ଗୋଡ ହାତକୁ ମୋ କେ ପଡ଼ି ଦେବ ଆଉଁଶି ;
କେ ମତେ ଛୁଇଁ ପୁଣି କରି ନ କରିବେ ଭରସି—

ପୂରିବ କି ଆଶା ?
ଷୋହଳ ବରଷେ ପୁଅ ବାନ୍ଧିବ କି ବସା ?"

"ଆସିବ, ଆସିବ,—
ଆଶା ତୋ ପୂରିବ ବୁଢ଼ି, ଦୁଃଖ ନଷ୍ଟେ ଯିବ ।"

କହିଲି ଏସନେ ; ଗୃଲିଗଲି ବାଟେବାଟେ ;
ମନେହେଲା ନରନାରୀ ଦମ୍ଭ କେଡେ ସତେ !
ଆଶା! ସତେ ଅସରନ୍ତି ! — ଧରଣୀ - ମାଟିକୁ
ଛାଡ଼ିଯିବା ପାଇଁ କା'ର ନ ଥରଇ ବୁକୁ ?

—୨—

ମନେ ଗଲା ପଡ଼ି କବି କାଳିଦାସ କଥା—
ଦକ୍ଷିଣ ଭ୍ରମଣେ ଯାଇ ପାଇଥିଲେ ବ୍ୟଥା ।

ଦେଖିଥିଲେ ବୁଢ଼ି ଜଣେ ଆସେ ନଇଁନଇଁ—
ତଳମୁହାଁ ହୋଇ ଦଗଣ୍ଡୁ ଥିଲା ଭୁଇଁ ।
କଲେ ପରିହାସ—
'କାହାକୁ ଖୋଜୁଛୁ ବୁଢ଼ି ?' ବୋଲି କଲେ ସେଷ ।

'ରେ ମୂରୁଖ !
କହିଲାକ ବୁଢ଼ି ଚତୁ ନ ବହିଣ ଦକ—
'ଖୋଜୁଛି ଯୌବନ'— କବି ହଂସ! ଗଲା ଉଡ଼ି !
ପ୍ରକୃତ ଧକ୍କାରେ କାବ୍ୟ ଭଙ୍ଗୀ ହେଲା ମୋଡ଼ି !

—୩—

ଏଇ ତ ଜୀବନ — ବିପରୀତ ପଥ ବାହୀ—
ଅନନ୍ତ ଅନୁସନ୍ଧାନେ କାଳ ଯାଏ ବହି—

ସସୀମରେ ଅସୀମକୁ , ଗୁଣ ଠାରେ ଦୋଷ ,
ନିରାଶାରେ ଆଶା , ଦୁଃଖ-ଜଞ୍ଜାଳରେ ତୋଷ ,
ଶୀତେ ବସନ୍ତର ମୃଦୁ ମଧୁ ପରିମଳ ,
ଜରା ବକ୍ଷେ ଯଉବନ ନୂତନ ଚଞ୍ଚଳ—

ଖୋଜିବାର ଅବିରତ ; କ୍ଷଣିକେ ଶାଶ୍ୱତ
ପୂରଣ ପାଇଁକ ସୃଷ୍ଟି ଚିର ଆତଯାତ ।
ପଡ଼ିବା ଉଠିବା ପୁଣି ଉଠିବା ପଡ଼ିବା—
ପ୍ରକୃତର ଛନ୍ଦେ ଛନ୍ଦେ ତାଳ ପକାଇବା—

ରୂପ - ପାରାବାରରେ ଅପରୂପର ସନ୍ଧାନ —
ସାମାନ୍ୟରେ ବଚନର ନବ ଆକର୍ଷଣ —

ଏଇ ତ ସଂସାର—
ସୀମାହୀନ କୂଳହୀନ ସ୍ରୋତ ଝରଝର
ଯାଏ ବହି; ପୂରିଥାଏ ଅଶେଷ ତରଙ୍ଗେ —
ବାହିଯାଏ ତହିଁ ଯାତ୍ରୀ ନୌକା ରଙ୍ଗେଭଙ୍ଗେ !

ଭଂଜ—ପୀଠ

ବେଳ ଯାଉଥିଲା ବୁଡ଼ି ; ପଶ୍ଚିମ ଆକାଶ
ହସୁଥିଲା ରକ୍ତବର୍ଣ୍ଣ ; ପିନ୍ଧି କୃଷ୍ଣବାସ
ଅବତରୁ ଥିଲା ମର୍ତ୍ତ୍ୟେ ଧୀରେ ସନ୍ଧ୍ୟାରାଣୀ ;
ଗାଉଥିଲେ ବିହଙ୍ଗମ ମଧୁର ରାଗିଣୀ ;

ଫେରୁଥିଲେ ଧେନୁପଲ କରି ହମ୍ବା ରଡ଼ି ;
ସନ୍ଧ୍ୟାଦୀପ ଜଳିଲାକ ହୋଇ ଧାଡ଼ି ଧାଡ଼ି ;
ଦୂର ଦେବଦାରୁ-ଝାଉଁ ଗଛ ଛୁଇଁ ଛୁଇଁ
ଶିର ଶିର ବହୁଥିଲା ସମୀର ଥକାଇ ;

ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ-ପରିଷଦର କେନ୍ଦ୍ର ରସଲକୋଣ୍ଡା ହାଇସ୍କୁଲକୁ 'ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ହାଇସ୍କୁଲ'ନାମ ଦିଆ ଯାଇଛି । ସ୍କୁଲ ହତା ଭିତରେ ଛାତ୍ରାବାସ । ତାକୁ ଲାଗି ଗୋଟିଏ ବେଦୀ— 'ଭଞ୍ଜ-ପୀଠ' ବୋଲି ପରିଚିତ । ରସଲକୋଣ୍ଡା ପାଇ ଗୋଟିଏ ବଡ଼ ଜଳାଶୟ । ସାତ ବର୍ଷ ତଳେ ପ୍ରଥମ ଥର ଏ ସବୁ ଦେଖିଥିଲି । ସାଙ୍ଗରେ ଶିକ୍ଷକ ରାମଚନ୍ଦ୍ର ମହାପାତ୍ର ଓ ଖ୍ୟାତନାମା ସଙ୍ଗୀତ-କଳାକାର ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟ ପଣ୍ଡା ଥିଲେ ।

'ଘାଇ'ର ସ୍ୱଚ୍ଛ ପ୍ରଶାନ୍ତ ସଲିଳ-ମୁକୁରେ
ଝଟିଲାକ ତାରା ଯେସ୍ନେ ମଲ୍ଲିକା ଶକୁରେ ;
ଦଶପଲ୍ଲା-ରଣପୁର-ସୀମା ସ୍ଥିତ ବନ—
ଗିର ଦିଶୁଥିଲା ଧୂମାୟିତ , ଅବସନ୍ନ ;

ଛାତ୍ରାବାସ ଛାତ୍ରଙ୍କର ଖେଳ କଉତୁକ ,
ଝପ ମେଳ ହୋଇଥିଲା ଆନନ୍ଦ ବାସୂକ ;

ସଙ୍ଗେ ଥିଲେ ରଚ୍ଛ ଦୁଇ ବନ୍ଧୁ-ରାମଚନ୍ଦ୍ର—
ମୃତ୍ୟୁଞ୍ଜୟେ, ଗାଉଥିଲେ ମଧୁ-ଗୀତ-ମନ୍ଦ୍ର—
ଓଡ଼ଶୀ ଚୌପଦୀ, ଛନ୍ଦ , ଚଉତିଶା ସ୍ୱର
ଦୂରେ ବହି ଯାଉଥିଲା ତରଙ୍ଗ ଆକାର—

ଝରୁଥିଲା ଅବା ତହିଁ ଅମୃତ - ଝରଣା ;
ମର୍ତ୍ତ୍ୟ କି ସ୍ୱରଗ ସତେ ନୋହୁଥିଲା ଜଣା ;
ଜୀବନର ଶତ ଶତ ମାନ , ଅଭିମାନ—
ଶତ ଶତ ସୁଖ ଦୁଃଖ, ଘନତା, ରଞ୍ଜନ—

କୁଟୁମ୍ବ-ସମାଜ କଥା ଲାଗୁଥିଲା ତୁଚ୍ଛ
ଚଢ଼ିଥିଲୁ ଭାବନାର ସ୍ଫଟିକ ପାବଚ୍ଛ !
ଉଚ୍ଛୁଳି ଉଠିଲା ଚିନ୍ତା—କିଏ ? କାହାପାଇଁ ?
କେଉଁ ଆଡେ ? କିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ? ସର୍ଜନା କିପାଇଁ ?

ଦେଖାଇ ଦେଲେ ସେ କାଳେ ବନ୍ଧୁ ଟେକି ହାତ-
'ଭଞ୍ଜ-ପୀଠ ଏହି'—ଆପେ ଶିର ହେଲା ନତ—

ଉତ୍କଳ କବି-ସମ୍ରାଟ ! ରସ-କଳାକର !
ଅଳଙ୍କାର ଶେଖର ! ଭାଷା-ବିଭବ-ପିଅର !
ଆଜୀବନ ସରସ୍ୱତୀ ବର ଉପାସକ !
ସୁନ୍ଦର ମଧୁର କାବ୍ୟ ବରେଣ୍ୟ ନାୟକ !

ମନେହେଲା, ଏ ସାମାନ୍ୟ ଚୂନ-ଇଟା ବେଢ଼ା
ବିରାଟ ସ୍ମୃତିକୁ ତବ ପାରିବ କି ବେଢ଼ି ?
ଯେ ବିରାଟ କୃତିତ୍ୱକୁ ସ୍ଥୂଳ ନାମେ ଗୁନ୍ଥି
ଦେଇ ଶ୍ରଦ୍ଧା ସମ୍ବରଣେ କରିବା କି ମାପ ?

ସପ୍ତମୀ ଚାନ୍ଦ ଉଠିଲା ନିର୍ମଳ ଆକାଶେ ;
ଚନ୍ଦ୍ରିକା ବିଞ୍ଚୁରି ଗଲା ବାଟେ, ଘାଟେ, ଘାସେ ।
ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ସ୍ନାତ ପୂତ ପୀଠେ ବସୁ କିଛିକାଳ—
ହୃଦ-ସାଗରେ ଖେଳିଲା ସ୍ମୃତିର ହିଲ୍ଲୋଳ—

ଭଞ୍ଜ ହେ ! ରୋପିଲ ମଞ୍ଜୁ-କାବ୍ୟ-ରସଲତା -
ଖଞ୍ଜି ମଣି, ମାଣିକ୍ୟ, ବୈଦୁର୍ଯ୍ୟ ମୁକୁତା ;
'ସେଲୁଲାଇଡ୍' ଯୁଗରେ ନ ପାରୁ ମୂଲ୍ୟ କଳି !
'ରୁଇନା ଟଙ୍କ' ପସରରେ ଯାଉ ପରି ଭଳି !

ଭଞ୍ଜ ହେ ! ପରଶି ଗଲ ଖଜା, ଖିର, ପିଠା-
ରୁ'ଖିଆ ଲୁଚେଣ୍ଡ୍ର ଆଜି ନ ଧରଇ ମିଠା ;

ନ ହୁଏ ସ୍ୱେଦବାଇ; ପେଟେ ଲାଗଇ ଅଜୀର୍ଣ୍ଣ;
ରସ-ତେଜ-ଓଜ ହୋଇଅଛି ପର ଶୀର୍ଣ୍ଣ !

ସବୁ କ୍ଷୀଣ ! କ୍ଷୀଣ ବପୁ, ଆୟୁଷ, ପ୍ରତିଭା !
ମହତ୍ତ୍ୱ-ଗୁଣ-ବାରିଧି ପାର କି ହୋଇବା ?
ଭଞ୍ଜ ବୀରବର ! ତବ କାବ୍ୟାମୃତ ପାନେ
ଘୁଞ୍ଚୁ ଏ କ୍ଷୀଣତା; ବଳ, ଶକ୍ତି ଆସୁ ମନେ ।

ଉଠ ମା !

—୧—

ଉଠ ମା ! ବନ୍ଦୁଛୁ ଆଜ ଚରଣ ଯୁଗଳ ;
ପୂଜିବାକୁ, ସେବିବାକୁ ହୋଇଅଛୁ ଠୂଳ ।
ପାହିଲାଣି ଅମାରାତ୍ର ; ପୂରବ ଆକାଶେ
ରକ୍ତରାଗ ଫୁଟି ଉଠେ ବିକଟ ଆଗ୍ରହେ ।

ଆଶା-ଭରସାର ଅନାଗତ ମଧୁ ଦୂତ
ଆସିଛନ୍ତି ; ମିଳିଛନ୍ତି ଚକ୍ରବାକ ଦଂପତି ।
ଦୁଃଖୀ, ରଙ୍କୀ, ଦାସୀର ଶୃଙ୍ଖଳେ ବନ୍ଧାହୋଇ
ଆଉ କେତେକାଳ ମାଆ ରହିଥିବୁ ଶୋଇ ?

ଉଠ ମା ! ଫିହ ବିକ୍ରମରେ ଉଠ ! ଅଶକ୍ତି
ଦୂରେ, ବହୁଦୂରେ ଧାଉଁ ପାଇ ଲଜ୍ଜା, ଭୀତି ।
ଛିନ୍ନକର ଅଧୀନତା-ରଜ୍ଜୁ, ଘୁଞ୍ଚୁ ଦୁଃଖ ;
ବିଷାଦ-ଘନେ ଘଉଡୁ ବିଜୟ-ମୟୂଖ ।

ମା ଗୋ ! ଗୁଳଣି କୋଟୀ ସନ୍ତାନ ବୀରବେଶେ
କରଅଛୁ ମୁକ୍ତିପଣ ଆଜ ମୁକ୍ତକେଶେ ;
ସିନ୍ଧି-ଫୁଲ ତୋଳବାକୁ ବଢ଼ାଇଛୁ ହାତ ;
ଦୃଢ଼ କର ହାତ ଆମ, ନ ହେଉ କଂପିତ ।

ଜନନୀ! ସ୍ନେହମୟୀ ! ତୋ'ପ୍ରାଚୀନ 'ଗରମା,
ଆତ୍ମ ଶକ୍ତି ଓଜ ଆମ ହୃଦେ କର ଜମା ।
ଆଉ ନାହିଁ ଶଂକା-ଦକା, ନ ହଟିବୁ ପାଦେ,
ନ ଛାଡ଼ିବୁ ତୋତେ, ଜଣିବୁ ତୋ'ର ପ୍ରସାଦେ ।

ଗୁଳଣି କୋଟୀ ହୃଦୟୁ ତୋହର ନବାସ,
ତୋର ବର୍ମ, ସଙ୍କବେଧ, ମଞ୍ଜୁ କୁଞ୍ଜବାସ ।
ଗାଇବୁ ତୋହର ମା'ଗୋ ଆଦମ ଗୌରବ
ମନ୍ଦ୍ର କଣ୍ଠେ ;ଚନ୍ଦ୍ର,ତାରା,ରବ ହେବେ ସ୍ତବ୍ଧ ।

ବାହୁଡ ଆସିବ ରାମରାଜ୍ୟ-ଶାନ୍ତ-ପ୍ରୀତ ;
ଗୁପ୍ତ-ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣରାଜ୍ୟ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ସମ୍ମାନ, ବିଭୂତ ।

—୨—

ପୂଜା-ଫୁଲେ ମଣ୍ଡୁ ହୃଦ୍ଦ ତୋହର କରୀଟ ;
ପାରଣି ଜାନୁ ମା' ଆଶା-ଦୀପ ତୋ ପୂରତ ;
ତୋର ରକ୍ଷା ପାଇଁ ମା' ଆଜ ମୁସଲମାନ
ଠେକୁ ପ୍ରେମ-ଖଣ୍ଡା! ହୋଇ ଅତ ସାବଧାନ ;

ପ୍ରାର୍ଥନା-ସ୍ତବକ ଗାଉ ଧୀରେ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିଆନ ;
ଅହିଂସା-ମନ୍ତ୍ର ପ୍ରସ୍ଫୁରୁ ତପରତ ଜୈନ ;

ବୌଦ୍ଧକରୁ ନଷ୍ଟାପର ନୀତର ପ୍ରସାର ;
ସବୁ ଧର୍ମ, ସବୁ ମତ ମିଳି ଉଚ୍ଚସ୍ୱର ।
ଅପସରୁ ବିସମ୍ବାଦ, ଭେଦ, ଅବସାଦ ;
ତୋଳାହେଉ ମିଳନର ପ୍ରକାଣ୍ଡ ପ୍ରସାଦ !

—୩—

ପୁଣ୍ୟପୀଠେ ଜଳଉଠୁ ହେମବହ୍ନି-ଶିଖା
କରି ଭାରତ-ମାତାର ମୁକତ ପ୍ରତୀକ୍ଷା ।
ଉଦାତ୍ତ ସ୍ୱରେ ବ୍ରାହ୍ମଣ କରୁ ବେଦଧ୍ୱନି ;
କ୍ଷତ୍ରୀୟ ଦେଉ ଆହୂତି ମୃତ-ସଞ୍ଜୀବନୀ ;

ବୈଶ୍ୟ ଢାଳୁ ଘୃତଧାରା, ସଂପଦ ଅମୂଲ ;
ଶୂଦ୍ର କରୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ ଅମର ଅତୁଲ ;
ଜ୍ଞାନୀ ହେଉ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ, କର୍ମୀ ବୀରବର ;
ଯୋଗୀ ସମତାର ମନ୍ତ୍ର କରୁହେ ଝଁଙ୍କାର ।

ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ, ଧନୀ-ଭିକ୍ଷୁ, ସଂଭ୍ରାନ୍ତ-ପତିତ ,
ନର-ନାରୀ, ବୃଦ୍ଧ-ଶିଶୁ, ମହତ-ବଣିତ—
ସର୍ବେ ମିଶି କରନ୍ତୁ ମା' ଶୁଭ ଶଙ୍ଖ-ଧ୍ୱନି ;
ସମର-ଦୁନ୍ଦୁଭି ବାଜୁ ; କଂପୁହେ ମେଦିନୀ ।

ପରଦ୍ରବ୍ୟେ ପୁଷ୍ଟ, ଖଳ, କୁମତି, ଶୋଷକ
ହେଉ ପରାଜିତ ; ଜିଣୁ ଧର୍ମର ଶାସକ ।
ମା'ଗୋ ! ତୋର ଶିରୀ ଦେଖି ତୁଙ୍ଗ ହିମାଚଳ
ହେବ ଦେବୀ ବକ୍ଷେ ଯେନ ଭାସ୍ୱର, ପ୍ରଫୁଲ୍ଲ ।

ଗଙ୍ଗା, ସିନ୍ଧୁ, ଗୋଦାବରୀ ଖେଳନ୍ତି ତରଙ୍ଗେ ;
ମହୋଦଧି ତାଳେତାଳେ ନାଚେ ଊର୍ମୀ-ରଙ୍ଗେ ;
ଫୁଲକିତ ବନସ୍ପତି, ନଦୀ, ଗିରି, ହ୍ରଦ ;
ଶରତର ଶୁଭ୍ର ଜ୍ୟୋତ୍ସ୍ନା ଦେଉଛି ଆହ୍ଲାଦ ।

—୪—

ମାଆର ମଙ୍ଗଳ ଦେଖି ମୋଦେ କନ୍ୟା-ବାଳୀ
ପିନ୍ଧି ପାଟ-ପଟନ ଦିଅନ୍ତି ହୁଳହୁଳି ।
ମଥାରେ ସିନ୍ଦୂର ଟୋପା, ନୟନେ କଜ୍ଜ୍ୱଳ ,
କସ୍ତୂରୀ କୁଙ୍କୁମେ ମାଜି ଅଙ୍ଗ-ଶତଦଳ ,

ନୂପୂର-ନିକ୍ୱଣେ ରଚି ସଙ୍ଗୀତ ମଧୁର
ଚାଲିଛନ୍ତି ରାଜପଥେ କଂପାଇ ଅଧର ।
ମା' ହାତେ ସ୍ନେହଭରେ ଦେଇ ଉପହାର
ପ୍ରକୃତିର ଅନୁପମ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ କାଶ୍ମୀର

ହିଂଏ ; ଆର୍ଯ୍ୟ-ମଥାମଣି ପବିତ୍ର ଓଁକାର
ପଞ୍ଜନଦ ଯୋଗେ; ଗୁଜରାଟ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱାର
ଲମ୍ବାଏ କଣ୍ଠେ; କର୍ଣ୍ଣାଟକ ଖଞ୍ଜେ ତାଟଙ୍କ ;
କେରଳ ବସାଏ ନାସାରେ ମୁକୁତା ବାଙ୍କ ;

ପାଣ୍ଡ୍ୟ-ଚୋଳ ବାନ୍ଧନ୍ତି ପଦ୍ମରାଗ ବନ୍ଧନୀ ;
ଚିତ୍ରୁ ପୁଷ୍ପେ ଗଭା ମଣ୍ଡେ ଆନ୍ଧ୍ର-ସୀମନ୍ତିନୀ ;
କଳାବତୀ ଉତ୍କଳ ବାଢ଼େ କଳା ସମ୍ଭାର ;
ଉର୍ବର ବଙ୍ଗ ସଜାଏ ଶ୍ୟାମଳ କେଦାର ;

ଉପତ୍ୟକା-ଜାତ-ଦ୍ରବ୍ୟ ବକ୍ଷେ କାମରୂପ ;
ମାଳବ, କୁନ୍ତଳ, ତେଣୁ ଦ୍ୟନ୍ତୁ ସେଁଝା ଧୂପ ।
ମେଖଳା-ମଧ୍ୟ-ବିନ୍ଧ୍ୟ କରେ ଢଏ କାଚ ;
ସୁଜଳା ଉତ୍ତର ରଚେ ମନୋହର ନାଚ ;

ଆର୍ଯ୍ୟାବର୍ତ୍ତ, ଦାକ୍ଷିଣାତ୍ୟ ସେବକା ଚରଣେ ;
ଅନନ୍ତ ମହିମା ଭାରତ୍ତି ଗୋ କେ ବଖାଣେ ?

—*—

ଶୁଣଣି କୋଟି ସ୍ନେହର ଦୁଲାଳେ ତୋହର
ଭକ୍ତିଭରେ, ସ୍ନେହଭରେ ତୋର ପାଶେ ଠୁଳ ।
ମତାଇଛୁ ତାଙ୍କୁ ଆଜ ଜାଗସ୍ଥ ସ୍ପନ୍ଦନ !
ରାଣୀ ! ଦେବୀ ! ଘେନ ପ୍ରଣତ ଅଭିନନ୍ଦନ !

ପଥ କାହିଁ ?

କାହିଁ ପଥ ? ଦଶଦିଗ ଘନ ଅନ୍ଧକାର ;
ବିପଦସଙ୍କୁଳ ଭୀମ ଦୁର୍ଗମ କାନ୍ତାର ।
ସାଙ୍ଗହୀନ ପଥିକ ମୁଁ ଚକିତ, ସ୍ତମ୍ଭିତ ;
ବାଟ କାଟି ଯିବାରେ ଦୁର୍ବଳ, ଅସମର୍ଥ ।
ଖୋଜି ବୁଲେ ଉପଦେଶ, ମହାଜନ ପନ୍ଥା ;
ମହାଜନ କିନ୍ତୁ ଦିଏ କଥା-ଜାଲ ଫନ୍ଦା ।
କା'କଥା ଶୁଣିବି ? ଦେଖେ,ଜଣକେ ରଥୀଏ ;
ଲୁଟି ଲୁଟି ନେତା ପଣ ନେବାକୁ ସଭିଏଁ ।
କର୍ମୀ! ସେବକ! ଦେଶୋଦ୍ଧାରକ ! ଭୁଙ୍ଗାକଥା ;
ଅଭିମାନ, ଖ୍ୟାତି ଆଶା ଘାରିଦିଏ ମଥା ।
ସମସ୍ତେ ତ କୁହାଳିଆ, ଶୁଣିବାକୁ କିଏ ?
ସମସ୍ତେ ତ ଆଗୁସାର: ପଛେ କିଏ ରହେ ?
ଯାହା କଥା ତା'କୁ ପୁଣି ଅତି ଗଉରବ ।
ଯାହା ଶିକ୍ଷା ତା'କୁ ପୁଣି ଅତି ବଇଭବ ।
ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀକୁ କିନ୍ତୁ ଅହୋରୂପ ମହାଧ୍ୱନି ;
ମତବାଦେ ଭ୍ରାନ୍ତକ୍ଳାନ୍ତ ଆଜିଏ ମେଦିନୀ ।

—୨—

କହେ ବୈଜ୍ଞାନିକ—ଭାଇ, ବିଜ୍ଞାନର ଯୁଗ ;
ବିଶ୍ଳେଷଣ, ଯନ୍ତ୍ର-ପରୀକ୍ଷାରେ ଲାଗ, ଲାଗ ,
ସାମ୍ୟବାଦୀ ବୋଲେ—ଧ୍ୱଂସ ! କର ଏକାକାର !
ଧନୀ, ଅତ୍ୟାଚାରୀ ରକ୍ତ ମଗାଉ ପ୍ରଚୁର !
ବ୍ୟବସାୟୀ ଡାକିଦିଏ— ଶିଳ୍ପ-କାରଖାନା
ହଜାରେ ହଜାରେ ଖୋଲ,ଦେଶ ହେଉ ସୁନା ।
କାନେ ଫୁଙ୍କେ ଅହିଂସକ—ସତ୍ୟାଗ୍ରହ ! ପ୍ରେମ !
ଭିତର ପଟେଇ ଆଖି-ଲଗା ଧୂମ୍ ଧାମ୍ ।
ଧମକାଇ ତା'କୁ କରେ ଚିତ୍କାର ବିପ୍ଳବୀ—
ନୂଆ ସୃଷ୍ଟି ! ପୁରୁଣାକୁ ଦୂରେ ଦିଏ ଫିଙ୍ଗି !
ସମଜାଏ ଉତ୍ତମର ପ୍ରାଚୀନ—ହେ ବାବା !
ପୁରୁଣା-ପୁନାଦ ଉପରେ ତୋଳହେ ଢାବା ।
ତା'ର ପକ୍ଷ ଧରି ଐତିହାସିକ ପ୍ରକୃତରେ-
ଇତିହାସ ଫେରେଟି ବାରମ୍ବାର ଧରାରେ ।
ଉପେକ୍ଷା କରି ତାହାରେ କହେ ମାନବିକ—
ମନୁଷ୍ୟତା-ମାନଦଣ୍ଡେ ମାପ ପୃଥିବୀକ !
ସ୍ମିତହାସେ ପ୍ରାକୃତିକ କଂପାଇ ଆନନ
ବୋଲେ—ଆଜ ପ୍ରକୃତିକୁ ଲଙ୍ଘିବ କେବଣ ?
ମୁକ୍ତିବାଦୀ କରେ ବାଦ—ପ୍ରକୃତିକ ଚଣ୍ଡି
ମଣିଷ ବନ୍ଧନ କରେ ନିଜ ଭାଗ୍ୟ ଡୋରି ।
ଭାଗ୍ୟବାଦୀ କରେ ନାହିଁ ନାହିଁ ଭୁଲତା—
ନର-ଗାଇ, ଦଇବ-ଦଉଡ଼ି, ଜାଣିନ ତା' ?
ନୀରବ ଲୋତକ ଢାଳି କହେ ବିଷାଦକ—
ସବୁ ଦୁଃଖ, ହାହାକାର, ଯନ୍ତ୍ରଣାଦାୟକ ।

ମାନେ ନାହିଁ ଆଶାବାଦ; ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱେ ଟେକ ବାହା,
କରତାଳ ଦେଇ ବୋଲେ—ବାହାବା,ବାହାବା !
ଦୂରୁ ବୀଣା ବାଇ କବି ସଙ୍ଗୀତ-ତରଙ୍ଗେ
ବୁହାଏ ରସର ଢେଉ କାବ୍ୟ-ନବରଙ୍ଗେ ।
ପସରା ବାଢ଼େ ତାର୍କିକ— ତଣା ଫୁଟା କଥା—
ଧୂମ-ବହ୍ନି, କରଯୁକ୍ତି; ନ୍ୟାୟ ତତ୍ତ୍ୱ ଦାତା ।
ଭକ୍ତଯାଏ ମୁହଁ ମୋଡ଼ି— ଭାବୁକ ନିକଟ ,
ତର୍କେ ବହୁଦୂର, ଭୁଲୁଛ କି ସିଦ୍ଧ ବାଟ ?
କଥାରେ ଅଛଇ କିସ ? କାର୍ଯ୍ୟ ?—ରଡ଼େ କର୍ମୀ;
ରଡ଼ୁ ରଡ଼ୁ କର୍ମ ତା'ର ଶୂନ୍ୟେ ଯାଏ ଭ୍ରମି ।
କର୍ମର ମମତା ଦେବ ବାନ୍ଧି- ଆଦର୍ଶକ
କହେ—ଉଚ୍ଚ ଲକ୍ଷ ଗଲେ ଭୁଲି ହେ ପଥିକ ।
ବସ୍ତୁବାଦୀ ଟେକି ଉଠେ— ଆଦର୍ଶ ସ୍ୱପନ ;
ନିପଟ ବାସ୍ତବ ପ୍ରତି ଦେଉ ନାହିଁ ମନ ?
ବ୍ୟକ୍ତିବାଦୀ ବୋଲେ—ସବୁ ଥିଲେ କିସ ହେବ ?
ସୁଧା-ପାତ୍ରେ ଦୁଷ୍ଟ-ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ତ ବିଷ ଦେବ ?
ସାମାଜିକ ନିଷେଧଇ— ସଙ୍ଗଠନ ବଳ ;
ବ୍ୟକ୍ତି ସ୍ୱାହା ଘଟେ ହେଉ, ବଳିଷ୍ଠ ତ ମେଳ ।
ରାଜନୀତିକ ପୁଛଇ— କହୁଁନା ଜଗତେ
ମୋର ନୀତି-ଖେଳ ଆଜି ବ୍ୟାପିଛି କେମନ୍ତେ ?
ପଛୁଁ ଡାକେ ଅର୍ଥବେତ୍ତା-ତୋ ନୀତି ପୋଇଲା ;
ମୋ ଘଣୀ ନଥିଲେ କ୍ଷଣେ ଯିବ ସେ ଦୋହଲି ।
ନିଗଡ଼ ଗଣ୍ଠି ଛିଣ୍ଡାଇ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷ ଗୃହବାସୀ
ବୋଲେ-ମୁଣ୍ଡବଥା କାହିଁ ? ମୁଣ୍ଡ ଅଛି ଟିକି ?

ଆରେ ! ଖାଅପିଅ !, କରଫୁର୍ତ୍ତି ! ଯାଉ ଦିନ !
ଫୋଡ଼ ତୁମ ଗ୍ରନ୍ଥ-କୋଷ୍ଠୀ ପ୍ରାକ୍ତନ ବିଧାନ !
ହାୟ !—ଦୀର୍ଘଶ୍ୱାସ ଛାଡ଼ି ବୋଲେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ—
ମନୁଷ୍ୟ ପଶୁରେ ତେବେ ଆଉକି ଫରକ ?

—୩—

ଏହିଭଳି—ବୋଲାବୋଲି ପେଲାପେଲି ମଧ୍ୟେ
ଠେଲାଠେଲି, ପିଟାପିଟି, ବାଦ ବିସମ୍ବାଦେ ।
ବ୍ୟସ୍ତ,ବ୍ୟଥିତ ମୁଁ ;ଆଶ୍ରା କାହିଁ ? କେ ବା ଗୁରୁ ?
ପଥ କାହିଁ ? ଉଠେ ପ୍ରଶ୍ନ ହୃଦ ଅଭ୍ୟନ୍ତରୁ !

—୪—

ବୋଲୁଛି ବା କଏ-ଏତେ ଘବ-ଧାଇଁ ଦୋଳେ
କୋହୁକି ଉନ୍ମତ୍ତ ଆମେ ନଗର ଗହଳେ ?
ହୋଇପାରେ;ଆମେ ସଭ୍ୟ ! ବିଜ୍ଞାନୀ ! ସାଧକ !
ଆମ ଆହରଣ ମଣି ଦିଶେ ଜକମକ !
ଆମ ସଭ୍ୟତା ପ୍ରତୀକ ? ପରମାଣୁ ବୋମା !
ପ୍ରଗତି ? ତୃତୀୟ ମହା ସମର ଯୋଜନା !
ଶିକ୍ଷା ? ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତା ଚର୍ବିତ ଚର୍ବଣ !
ଦୀକ୍ଷା ? ନିଜ ଭୁଲି ପର ଧର୍ମ ଆଚରଣ !
ସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ ? ବାଇଶି ବର୍ଷରୁ ଜୀବନ୍ତ ମରଣ !
ସହଯୋଗ ? ଅନ୍ତର୍ଜାତି—କୂଟ-ଆବରଣ !
ଚରିତ୍ର ? ପିଠି ଆଉଁସି ପରସ୍ୱାପହରଣ !
ବିଜ୍ଞାନ ? କୋଟି କୋଟିର ମରଣ ଭିଆଣ !
ସାହିତ୍ୟ ? ଅଙ୍ଗପତି କାମଚେଷ୍ଟା ପ୍ରଳାପ !
ମୈତ୍ରୀ ? ବାହାରେ,ଭିତରେ ହିଂସା ଦପଦପ !

କେତେ ବଖାଣିବ ? ଲେଖିଲେଖି ହେବ ଗ୍ରନ୍ଥ
ଶେଷ ହେବନାହିଁ ବର୍ଷ ବର୍ଷ ଗଲେ ବିତ୍ତ ।

—୫—

ପଥକାହିଁ ? ଅନ୍ଧକାରେ ଜଳାଇବ ବତ୍ତି
କେହୁ ? ଦେଖାଇବ ବାଟ ଦୂର କରି ଭୀତି ?
ଆଲୋକ - ସନ୍ଧାନୀ ମୁଁ ହେନତ ଜିଜ୍ଞାସୁ
ପଥ ଖୋଜି ବୁଲେ; କେ ଉଦ୍ଧାରିବ ଏ ପ୍ରାଣୁ ?

ସାହିତ୍ୟ ବିଭାଗ

ସାହିତ୍ୟ ଓ ଜୀବନ

(୧)

ଆନନ୍ଦ ଅନ୍ୱେଷଣ କରିବାହିଁ ଜୀବନର ପ୍ରକୃତ ସିଦ୍ଧ ସ୍ୱଭାବ । ଜୀବନ-ସ୍ରୋତ ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ ଭାବରେ ସୁଖ-ସିନ୍ଧୁ ଅଭିମୁଖେ ପ୍ରବାହିତ । ସଂସାର-ମାର୍ଗରେ ଜ୍ଞାତ କିମ୍ବା ଅଜ୍ଞାତରେ ଦୁଃଖ ଓ ଅଶାନ୍ତି ପ୍ରତି ଗୋଟିଏ ଅସହ୍ୟ ପରାଂମୁଖତା ଦେଖାଯାଏ । କି ଉଦ୍‌ଭିଦ, କି ପଶୁ, କି ମନୁଷ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତରରେ ସୁଖାନୁଭୂତି ପ୍ରତି ଗୋଟିଏ ପ୍ରବଳ ଆକାଂକ୍ଷା ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତ ହୁଏ । ଶିଶୁ କ୍ରୀଡ଼ନକର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ବିମୋହିତ ହୋଇ ତାହା ପାଇବାକୁ ଦୌଡ଼ିଯାଏ; କିନ୍ତୁ ପଦସ୍ଖଳିତ ହୋଇ ପତିତ ହୁଏ, ଚିତ୍କାର କରିଉଠେ । ମାତୃଶକ୍ତିର ମହିମୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ଦୃସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସମ୍ମୁଖରେ ଜ୍ଞାନୀ, ଦାର୍ଶନିକ, ଯୋଗୀ ବା ସାଧକ ମଧ୍ୟ ଶିଶୁ । ପ୍ରାଣୀମାନଙ୍କେ ଆପାତ ରମଣୀୟତାର ପ୍ରଲୋଭନରେ ମୁଗ୍ଧ ହୋଇ ଅନ୍ଧ ଭଳି ତାହା ପାଇବାକୁ ଖୋଜିବୁଲେ; କିନ୍ତୁ ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତହିଁରେ ପ୍ରକୃତ ସୁଖର କୌଣସି ସନ୍ଧାନ ସୁଦ୍ଧା ନ ପାଇବାରୁ ଅବସାଦରେ ତାର ହୃଦୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଉଠେ । କିନ୍ତୁ ଏହା ବୋଲି ଯେ, ଏହି ଆଶା ଓ ଜିଜ୍ଞାସା ଏକାବେଳକେ ନିରର୍ଥକ ବା ମୂଲ୍ୟହୀନ, ଏ କଥା କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ । ଶିଶୁ ଯେପରି ତାହାର ପଦସ୍ଖଳନ ଓ ପତନରୁ ଦୃଢ଼ଭାବରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ହୋଇ, ଦଉଡ଼ି ଯାଇ ନିଜ ଶରୀରର ଅଙ୍ଗ ପ୍ରତ୍ୟଙ୍ଗ ସବୁ

ମୁକ୍ତ ସବଳ ରଖି ଆଗତ ଜୀବନ ସଂଗ୍ରାମର ଭୀଷଣ ପରୀକ୍ଷାରେ ଉତ୍ତୀର୍ଣ୍ଣ ହେବା ପାଇଁ ଶିକ୍ଷା ଦିଏ, ପ୍ରାଣୀ ବିଶେଷତଃ ମନୁଷ୍ୟ ସେହିପରି ତାହାର ପରାଜୟ, କ୍ଳେଶ ଓ ଯାତନାରୁ ହିଁ ବିପତ୍ତି ସମ୍ପୃକ୍ତ ଉପାଦାନର ଯଥୋଚିତ ମୂଲ୍ୟ, ପ୍ରୟୋଜନ, ତତ୍ତ୍ୱ ବୁଝେ; ପ୍ରକୃତ ଆନନ୍ଦ ପାଇବା ପାଇଁ କାୟମନୋବାକ୍ୟରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୁଏ ।

ଜୀବନର ଭିତ୍ତି ଓ ମାତ୍ର ଏକ ଆଉ ଅଦ୍ୱିତୀୟ । ତାହା ଅସୀମ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୁଏ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ଚେତନ ସ୍ୱରୂପ ଏହି ପଦାର୍ଥ ମାୟାର ଅନିର୍ବଚନୀୟ ଲୀଳା, ଶକ୍ତିର ବିସ୍ମୟା-ବହ କର୍ମଚକ୍ର ଘୂର୍ଣ୍ଣନ କ୍ରମେ ଅଚେତନ ରୂପେ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୋଇ ପୁଣି ସ୍ୱଭାବ ତଥା ସ୍ୱରୂପ ପାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । ଏହି ଅପରିସୀମ ପ୍ରପଞ୍ଚର ପରିସର ଦୁଃଖ-ସୁଖ, ଜୟ-ପରାଜୟ, ଉତ୍-ଥାନ-ପତନ ଇତ୍ୟାଦି ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ ସଙ୍କୁଳ ଜୀବନର ସକଳ ବିଭାଗ ଆବୃତ କରିଥାଏ । ଅକୂପାରର ତରଙ୍ଗିତ ଅପାର ବକ୍ଷସ୍ଥଳରେ ଗୋଟାଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ବୁଦ୍‌ବୁଦ ନିଜର ଅଜଣତ, ସ୍ଥାୟୀ ଜନ୍ମ ସ୍ଥଳରୁ ଭିନ୍ନ ହେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନିଜର କ୍ଷୁଦ୍ରତା କ୍ଷୀଣତା ବୋଧରେ ମୂହ୍ୟମାନ ହୋଇ ଚକ୍ରାବର୍ତ୍ତନର ଘୂର୍ଣ୍ଣିଲୀଳାରେ ବିଲୀନ ହୋଇ ସେପରି କି ପୁଣି ଜଳରାଶି ମଧ୍ୟରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୁଏ । ଆନନ୍ଦରୁ ଜୀବନର ସୃଷ୍ଟି, ଆନନ୍ଦରେ ତାହାର ପୁଷ୍ଟି, ଆନନ୍ଦରେ ହିଁ ତାହାର ସ୍ଥିତି । ଜୀବ ସେହି ଚେତନ ସ୍ୱରୂପ ଆନନ୍ଦ ଉପଲବ୍ଧି ନ କରିବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ; ମାୟାସୃଷ୍ଟ ଅନ୍ନ, ପ୍ରାଣ, ମନ, ବିଜ୍ଞାନ, ଆନନ୍ଦ କୋଷ ଦ୍ୱାରା ଆବଦ୍ଧ ହେବା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବାଧା, ନିଃସଙ୍ଗତା, ଅପରିତୃପ୍ତି ହିଁ ତାର ଜୀବନରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ ଲକ୍ଷିତ ହେବା ସ୍ୱାଭାବିକ ଶାନ୍ତ ବୋଲି ଉଦ୍ଧତ ହେବା

ତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିର ପରିଚୟ ହିଏ ନାହିଁ । ବାହ୍ୟ-ଶକ୍ତି ଆଗରେ ସସୀମ ଶକ୍ତି ତୁଚ୍ଛ, ନଗଣ୍ୟ । କୌଣସି ଜଣେ କ୍ଲିଓପାଟ୍ରା ନିଜର ଦୈହିକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ବିଳାସ-ବିଭବରେ ଜ୍ୟୁଲିୟସ ସିଜରଙ୍କୁ ବିମୋହିତ କରି ରୋମ ସାମ୍ରାଜ୍ୟକୁ ଖଣ୍ଡ ବିଖଣ୍ଡ କରି ପାରେ; ଜଣେ ନେପୋଲିଅନ୍ ସାମରିକ ସାହସ, ଅଜେୟ ଦୁର୍ଦ୍ଧର୍ଷତାରେ ସମଗ୍ର ଜଗତକୁ ପ୍ରକମ୍ପିତ କରି ପାରେ; ଜଣେ କଲମ୍ବସ୍ ନୂତନ ନୂତନ ଭୂଖଣ୍ଡ ଆବିଷ୍କାର କରିପାରେ; ଜଣେ ବିଚକ୍ଷଣ ବୈଜ୍ଞାନିକ ମନୀଷୀ ଆଇନ୍‌ଷ୍ଟାଇନ୍ ଚତୁର୍ଥ ମାପ (**Four dimension**) ତଥା ସମ୍ବନ୍ଧବାଦ ଦର୍ଶାଇ ପାରେ । ଏହି ସବୁର ମୂଲ୍ୟ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ଆତ୍ମିକ ଶୁଦ୍ଧ ଚେତନାର ଅଖଣ୍ଡ ଅସୀମ ବ୍ୟୋମ ମଧ୍ୟରେ ଦେଶ-କାଳ ନିବଦ୍ଧ ଘଟଣାଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ବିଶେଷ ଅଙ୍ଗ ମାତ୍ର । ସେହି ଚେତନାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବଧାରଣା ନ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟ କୃତକୃତ୍ୟ ହେଲା ବୋଲି କହିହେବ ନାହିଁ । ସେହି ଚେତନାରେ ଅବସ୍ଥିତ ମୁଁ କେତେ ମହୀୟାନ୍, ଶକ୍ତିମାନ୍, ଆନନ୍ଦମୟ; ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ 'ମୁଁ' କେତେ ଦୁର୍ବଳ, ଦୁଃଖି, ଦୀନ ! ବାସ୍ତବିକ ଏହାହିଁ ଜୀବନର ଏକମାତ୍ର ରହସ୍ୟ । ଏହି ରହସ୍ୟ ଉଦ୍‌ଘାଟନ ଜୀବନର ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଚରମ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରିବା ହିଁ ସାହିତ୍ୟର ଆଭିମୁଖ୍ୟ ଓ ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ।

କିନ୍ତୁ ଦର୍ଶନର ମଧ୍ୟ ଏହି ଅଭିପ୍ରାୟ । ତେବେ ଦର୍ଶନ ଓ ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ କେଉଁଠାରେ ? ସଂକ୍ଷେପରେ କହିଲେ, ଦର୍ଶନ ଆନନ୍ଦକୁ ଦ୍ରଷ୍ଟା ଦିଗରୁ ଅନୁଭବ କରେ; କିନ୍ତୁ ସାହିତ୍ୟ ତାହା କରେ ଦୃଷ୍ଟି ଦିଗରୁ । ଅବଶ୍ୟ ଦୃକ୍-ଦୃଶ୍ୟ ପ୍ରଭେଦ ସମ୍ୟକ୍-ଦୃଷ୍ଟିରେ ରହିପାରେ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟର ଜ୍ଞାନ-ମାନସରେ ଭେଦ-ରହିତ, ଅଖଣ୍ଡ । ଅନୁଭୂତିର ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ମଧ୍ୟରେ ଆତ୍ମାଭିତ୍ତି

ଭିନ୍ନ ରେଖା ଅଙ୍କନ କରି ଯାଇପାରେ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ସେହି ସବୁ ବିଭାଗ ପରସ୍ପର ଘନିଷ୍ଠ ଭାବରେ ସଂବଦ୍ଧ । ଜଡ଼ ବସ୍ତୁ ପ୍ରକୃତରେ ଜଡ଼ ନୁହେ । ତାହା ମଧ୍ୟୋପହିତ ଚୈତନ୍ୟର ଲୀଳା-ବିକାଶ । ଅବସ୍ଥା ଓ ସମ୍ବନ୍ଧ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦୃକ୍ ଦୃଶ୍ୟ, ଦ୍ରଷ୍ଟା ସାକ୍ଷୀ, ଦୃଷ୍ଟ କ୍ଷେତ୍ର ମଧ୍ୟରେ ପ୍ରଭେଦ ସ୍ୱୀକାର କରିଯାଇ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ଅନ୍ୟର କାରଣ-ବୀଜର ଫଳବତ୍ତା ମାତ୍ର । ଉଭୟର ଲକ୍ଷ ଏକ । ପରସ୍ପର କ୍ରିୟା-ବିନିମୟରେ ହିଁ ଆନନ୍ଦର ଅନୁଭୂତି । ପରମାର୍ଥିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମାର୍ଗ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଏକ । ଦ୍ରଷ୍ଟା ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ, ଅନୁପମ, ଅବାଙ୍ମନସଗୋଚର । ଦୃଷ୍ଟ ବିଶ୍ୱର ସକଳ ସ୍ତରରେ ତାହା ମନୋହାରିତା ରୂପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଏ । ଜୀବନର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ତହିଁର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟମୟ ସମୃଦ୍ଧି ଓ ସୀମାରହିତ ପ୍ରକାଶର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉଠି, ଅନୁଭୂତି ଓ ଜ୍ଞାନର ସକଳ ବିଧିସୂତ୍ର ଅବବୋଧ କରି, ସେ ଗୁଡ଼ିକ ବିବେଚନା ଓ ପକ୍ଷାପକ୍ଷ-ପାତ ବିଚାରର ଦ୍ୱାରା ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ଓ ସଂଲଗ୍ନ କରି, ଗୋଟିଏ ସକଳ-ବ୍ୟାପ୍ତ ନିବନ୍ଧନମୟ ସମୂହତା ଗଠନ କରି, ତହିଁରେ ତତ୍ତ୍ୱ ନିଦର୍ଶନ କରିବା ଦର୍ଶନର ବିଭାଗ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଯାହା ନିତ୍ୟ ନିୟତ ପ୍ରବାହମାନ, ଗଭୀର ଜୀବନ-ସ୍ରୋତରେ ନିମଜ୍ଜିତ ହୋଇ, ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷୀଭୂତ ବିଷୟ-ଜଗତର ରୂପ-ରସ-ସ୍ପର୍ଶ-ଗନ୍ଧ-ଶବ୍ଦ ବିଭବକୁ ଓତଃପ୍ରୋତଃ ନିଜକୁ ହରାଇ ଦେଇ, ଇଚ୍ଛା-କ୍ରିୟା-ଜ୍ଞାନ ଇତ୍ୟାଦି ବିବିଧ ମାନସିକ ଗତି ଓ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରି, ନାନା ରୂପ-ବହୁମୁଖିତାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସୂତ୍ର ଧାରଣ କରିଥାଏ । ଉପନିଷଦ୍‌ରେ କୁହାଯାଇଅଛି, ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୃଷ୍ଟ ବସ୍ତୁ ପଞ୍ଚ ପଦାର୍ଥ ନିର୍ମିତ-ସତ୍, ଚିତ୍, ଆନନ୍ଦ, ନାମ, ରୂପ । ନାମ ଓ ରୂପ କ୍ଷଣିକ, ଅସ୍ଥାୟୀ ପରିଚୟର ଚିହ୍ନମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ

ସତ୍, ଚିତ୍, ଆନନ୍ଦର ଶାଶ୍ୱତ ପ୍ରକାଶ ଚିରନ୍ତନ ସୃଷ୍ଟି-ତରଙ୍ଗ-ପଥରେ ହୁଏ । ବ୍ୟଷ୍ଟି-ଚେତନାର ଫଳକରେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇ ଏହି ଜ୍ୟୋତିଃ-ପ୍ରକାଶ ସହସ୍ର ଧାରାରେ ହୀରକ ଖଣ୍ଡର ମୟୂଖ ପରି ବିକୀରିତ ହୁଏ । ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟମାନ, ବହୁମୁଖୀ ଏହି ପ୍ରକାଶକୁ ଯେଉଁ ସାହିତ୍ୟ ସ୍ଥୂଳ ନାମରୂପ ପ୍ରଭେଦଠାରୁ ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଏକୀକୃତ ତତ୍ତ୍ୱ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଜୀବନର ସକଳ ବିଭବ ଓ ଅନୁଭବକୁ ଆଲିଙ୍ଗନ କରି ନିଜ କଳେବରରେ ସୌଷ୍ଠବ, ଶ୍ରୀ, କାନ୍ତି ସମ୍ପାଦନ କରେ । ଏହିଠାରେ ପୁଣି ଏକ ଦିଗରେ ସାହିତ୍ୟ ଓ ଅନ୍ୟ ଦିଗରେ ଗଣିତ, ଇତିହାସ, ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ, ଭୂତତ୍ତ୍ୱ, ଶରୀରତତ୍ତ୍ୱ ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଜ୍ଞାନ ମଧ୍ୟରେ ସାଧାରଣ ପ୍ରଭେଦ ଅବଧାରିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ । ବିଜ୍ଞାନ କେବଳ ପାର୍ଥିବ ଓ ବାସ୍ତବ । ବିଜ୍ଞାନ ଦେଶ-କାଳ-କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ ନିୟନ୍ତ୍ରିତ ଜାଗତିକ ପରିବର୍ତ୍ତନ, ପରିବର୍ଦ୍ଧନ, ଅବସ୍ଥା, ଘଟଣାବଳୀର ବିଶ୍ଳେଷଣ କରେ । କିନ୍ତୁ ସାହିତ୍ୟ ସୃଷ୍ଟିର ଅତଳ ଗଭୀରତାରେ ପ୍ରବେଶ କରି ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସ୍ୱରୂପ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣମୟ ସୂତ୍ର ନିବନ୍ଧନ ପ୍ରକୃତି-ସୃଷ୍ଟି ବୈବିଧ୍ୟ ଅନୁଭବ କରିବା ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ତହିଁର କେନ୍ଦ୍ରୀଭୂତ ଏକତା ଭୁଲିଯାଏ ନାହିଁ ।

ସାହିତ୍ୟର ଦୁଇଟି ବିଭାଗ ଧରାଯାଇଥାଏ-ପଦ୍ୟ ଓ ଗଦ୍ୟ । ଏପରି ବିଭାଗୀକରଣ କେବଳ ଆକୃତି ପରିଚୟର ଗୋଟିଏ ଚିହ୍ନ ମାତ୍ର । ବିଶଦ ଭାବରେ ଦେଖିଲେ ଗଭୀର ଭାବୋଚ୍ଛ୍ୱାସ, ଧ୍ୱନି-ମଧୁରତା, କଳ୍ପନା-ଶକ୍ତି, ରହସ୍ୟ-ବୋଧ ଇତ୍ୟାଦି ପଦ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ଗୁଣ ଓ ବିଜ୍ଞାନ-ପ୍ରଣାଳୀ, ତର୍କ-ଅବଲମ୍ବନ, ଭାବ-ସଂଯମ ଓ ବାସ୍ତବ-ସଂକ୍ଷେପ ଇତ୍ୟାଦି ଗଦ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ଗୁଣ ମଧ୍ୟରେ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ଅଛି । ସୂକ୍ଷ୍ମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ସାହିତ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ,

ମନ, ବୁଦ୍ଧି ମୂଳକ ଜୀବନକୁ ଅଚିନ୍ତ୍ୟ ମଧୁର ଆନନ୍ଦ-ଅମୃତରେ ପ୍ଲାବନ କରିବା । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରେ ସାହିତ୍ୟ ମାତ୍ରେ କାବ୍ୟମୟ ବୋଲି କୁହା ଯାଇପାରେ । ପ୍ରକୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଚିନ୍ମୟ ଆନନ୍ଦ, ଅଖଣ୍ଡ ଆତ୍ମାରାମ ଆମୋଦ, କଳ୍ପନାର ଅନ୍ତର୍ଦୃଷ୍ଟି ରହିବା ଆବଶ୍ୟକ ଏହା ସବୁ କାବ୍ୟର ଲକ୍ଷଣ । ଏଣୁ ସାହିତ୍ୟ ମାତ୍ରେ କାବ୍ୟମୟ । ଅବଶ୍ୟ ରଚନା ପରିପାଟୀ ଭେଦରେ କାବ୍ୟର ରୂପାନ୍ତର ହୋଇଥାଏ । ଚରିତ୍ର ଚିତ୍ରଣ, ମାନୁଷିକ ସ୍ୱଭାବ,ଘଟଣାର ଯଥାଯଥ ସନ୍ନିବେଶ ଘେନ ନାଟକ; ଦୃଶ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନ, କଳ୍ପନାର ଅବାଧ ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଗତି, ମୋହ-ଆବେଶ, କଠୋର ଜୀବନର ଅସାଧ୍ୟ ସାଧନର ପ୍ରଚେଷ୍ଟା ଘେନ ଔପନ୍ୟାସିକ କାବ୍ୟ; ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ରୀତି, ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ, ଭାବାପନ୍ନ ଔଦାର୍ଯ୍ୟ, ନୈତିକ ଶିକ୍ଷା,ଆଦର୍ଶ -ଭାବ ଘେନ ମହାକାବ୍ୟ; ହୃଦୟ ବିଗଳିତ କରୁଣ ଗୀତି, ବଳଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ତୀବ୍ର ଆକାଂକ୍ଷା, ଅନୁପ୍ରାଣନା ଘେନ ଖଣ୍ଡ-କବିତା ପ୍ରଣିତ ହୋଇଥାଏ । ଏହାସବୁ କାବ୍ୟକୃତିର ବିବିଧ ପ୍ରଣୟନ ମାତ୍ର । କାବ୍ୟ ଶରୀରୀକୃତ ଆନନ୍ଦ । ମନୁଷ୍ୟର ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧି ସୀମାବଦ୍ଧ ; ତହିଁର ଅନବଧାରଣୀୟ ସତ୍ ଓ ଚିତ୍ ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱରୂପ । ପରମ ଜ୍ଞାତା ଜ୍ଞାତବ୍ୟ ନୁହେ, ପରମଦ୍ରଷ୍ଟା ଦ୍ରଷ୍ଟବ୍ୟ ନୁହେ ଏ କଥା ନ୍ୟାୟ ପ୍ରତିପାଦିତ । ଜାଗ୍ରତ, ସ୍ୱପ୍ନ, ସୁଷୁପ୍ତି ଇତ୍ୟାଦି ଅବସ୍ଥାତ୍ରୟର ଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱ ସ୍ୱରୂପ ତୁରୀୟାବସ୍ଥା । ତହିଁରେ ଜ୍ଞାତା-ଜ୍ଞେୟ-ଜ୍ଞାନ, ଦ୍ରଷ୍ଟା-ଦୃଷ୍ଟ-ଦର୍ଶନ ସମୀକୃତ ହୁଏ । ଦ୍ୱୈତଭାବ ସମୂଳେ ବିନଷ୍ଟ ହୁଏ । ସେହି ଅବସ୍ଥାରେ ସଚ୍ଚିଦାନନ୍ଦ ପଦାର୍ଥର ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବବୋଧ ସମ୍ଭବ; କିନ୍ତୁ ସାଧାରଣ ଜୀବନ ପକ୍ଷରେ ତାହା ଅତି ଗହନ । ସ୍ଥୂଳ ଭାବାପନ୍ନ ଶରୀର-ବୋଧ ଘେନ ପ୍ରାଣୀ ଶୈଶବଠାରୁ ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ

"ଉତ୍ତିଷ୍ଠତ ଓ ଜାଗ୍ରତ" ହୋଇ ଜୀବନର ନଶ୍ବର ପଥରେ କେଉଁ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସ୍ଥୂଳ ସ୍ଥୂଳ ସୂକ୍ଷ୍ମରୁ ସୂକ୍ଷ୍ମତର ସତ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରେ । ଏହାର ପ୍ରତିବନ୍ଧକ ଅଥଚ ସହାୟକ ରୂପେ ଅନାଦି କାଳ ସଞ୍ଚିତ ଓ ପ୍ରବାହିତ ପ୍ରବୃତ୍ତି ନଚୟ, ସଂସ୍କାର ସମୂହ ପ୍ରାରବ୍ଧ-ସଞ୍ଚିତ-ଆଗାମି କର୍ମରୂପରେ ରହିଥାଏ । ପ୍ରତିବନ୍ଧକକୁ ଅତିକ୍ରମ କରିବାକୁ ହେଲେ ଚିତ୍ତ-ଶୁଦ୍ଧି ଆବଶ୍ୟକ । କାବ୍ୟ ଏହି ଚିତ୍ତ-ଶୁଦ୍ଧି ନିମନ୍ତେ ବିଶେଷ ସାହାଯ୍ୟ କରେ । ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟବୋଧ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରି, ତହିଁ ସଙ୍ଗେ ଅସତ୍-ତାମସ-ବିନାଶଶୀଳରୁ ସତ୍-ଜ୍ୟୋତି-ଅମୃତକୁ ଭିନ୍ନ କରି, ମନୋହର ଓ ପ୍ରିୟ-ଦର୍ଶନ ଭାବରେ ତାହାକୁ ଚିହ୍ନାଇ, ପରମର ସୂଚନା ଦେଇ କାବ୍ୟ ସକଳ ପଙ୍କିଳତା ଓ ଆବର୍ଜନା ଦୂର କରେ । କୁହାଯାଇଅଛି, କାବ୍ୟ ଅଙ୍ଗୀଭୂତ ଆନନ୍ଦ । ଭାଷା କାବ୍ୟର ଏହି ଅଙ୍ଗ ମାତ୍ର ।

ଭାଷା ଧ୍ୱନିମୂଳକ । ଦୃଷ୍ଟ ପଦାର୍ଥର ବାଚ୍ୟସାମଞ୍ଜସ୍ୟ-କାରକ ଶବ୍ଦାବଳୀର ଶୃଙ୍ଖଳିତ ସମନ୍ୱୟର ପ୍ରକାଶ ଭାଷା । ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଭାଷା ଭାବର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଭାବରେ ଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ପ୍ରତି ନିମିଷରେ ଆବଶ୍ୟକ, ଯେହେତୁ ଜୀବନ ଭାବର ପୂର୍ଣ୍ଣତା ମାତ୍ର । କିନ୍ତୁ ଭାଷାର ପୂର୍ଣ୍ଣାଙ୍ଗ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ, ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦର ଅର୍ଥ-ଗୌରବ, ଆଶ୍ରୟ, ପ୍ରସାର ଜାଣିବାକୁ ହେଲେ ଭାଷାର ସାହିତ୍ୟିକ ବ୍ୟବହାର ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେବାକୁ ହୁଏ । ଦାର୍ଶନିକ ମତରେ ଭାଷା ଶବ୍ଦ-ବ୍ରହ୍ମର, ସମ୍ମିଳିତ ଶିବ ଶକ୍ତିରୁ ଜାତ ନାଦର ପ୍ରକାଶମାତ୍ର । ଭାଷାର ଲାଳିତ୍ୟ, ସ୍ୱର-ସନ୍ଦର୍ଭ ଏଥିରୁ ବୁଝାଯାଏ । କଳାର ସାହଚର୍ଯ୍ୟରେ ଭାଷାର ଏହି ସବୁ ଭଙ୍ଗୀ ଓ ବିନ୍ୟାସ ପରିସ୍ଫୁଟ ହୁଏ ।

କଳା କଅଣ ? ଚୈତନ୍ୟ ସ୍ତବକ ମକରନ୍ଦ ଏକ ମାତ୍ର ଚିନ୍ତା ସ୍ୱରୂପ ସ୍ଥୂଳ ପ୍ରକୃତି-ବିକୃତିର ପ୍ରକ୍ରିୟା ବଶରୁ ଅଶେଷ ବୈଷମ୍ୟ ସଙ୍କ୍ରାନ୍ତ ସ୍ଥୂଳ ଜଗତରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ପ୍ରକୃତିର ଏହି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାରର ଜୀବନର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ଆକାଂକ୍ଷା ଆବଶ୍ୟକତାର ସଂଯୋଜନାରେ ଯଥୋଚିତ ସଞ୍ଚୟ କରି ରୂପ-ସମ୍ପାଦନ କରିବା କଳାର କାର୍ଯ୍ୟ । ବାସ୍ତବିକ ବିଶ୍ୱର ବୈଚିତ୍ର୍ୟ କି ଅତୁଳନୀୟ ! ଭୌଗୋଳିକ, ଐତିହାସିକ, ଜାତୀୟ, ମାନବୀୟ, ବୈଜ୍ଞାନିକ, ପ୍ରାକୃତିକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରଭେଦର ବିଶ୍ୱ କି ଜଟିଳଜାଲ ! ଆଧୁନିକ ବିଜ୍ଞାନ ବିଶ୍ଳେଷଣର ଚେଷ୍ଟା ଅବଲମ୍ବନ କରି କରି ଅଣୋରଣୀୟାନ୍ ବିଦ୍ୟୁତ୍‌ବିନ୍ଦୁରେ ଉପନୀତ ହୋଇଅଛି । ଯେତେବେଳେ ଏକବିନ୍ଦୁ ଅନ୍ୟଠାରୁ ପୃଥକ୍, ଏହି ବିନ୍ଦୁ ସମୂହର ଘାତ-ପ୍ରତିଘାତ ତଥା ଘନ ସମାବେଶ ଜନିତ ପଦାର୍ଥର ପାର୍ଥକ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବା କି ସନ୍ଦେହ ରହି-ପାରେ ? ସାଗର-ଜଳଧର ଭୂବଳୟର ଅସୀମ ଆବର୍ତ୍ତନ, ନୀଳନଭ, ସୁଦୂର ଭୂଧର, ସ୍ନିଗ୍ଧ ଶ୍ୟାମଳ କେଦାର, ସୁନ୍ଦର ସୁଗନ୍ଧ ପ୍ରସୂନ, କଳ ନିନାଦିନୀ ନିର୍ଝରିଣୀ, ତଡିଲ୍ଲେଖା ଶୋଭୀ ତମସାମୟ ପ୍ରାବୃଟ ନିଶୀଥ, ପ୍ରବଳ ବାତା ବିକ୍ଷୋଭିତ ରତ୍ନା-କରର ଭୀମ-କାନ୍ତ ଦୃଶ୍ୟ ଦେଖିଲେ ମନରେ କି ଅପୂର୍ବ ଭାବାବେଶର ଉଦୟ ହୁଏ ! କାଳର ଅନାଦି ଅନନ୍ତ ଧାରାରେ, ଦେଶର ଅସୀମ ବିସ୍ତୃତି ଗର୍ଭରେ ନାୟକ-ନାୟିକା, ଉଚ୍ଚ-ନୀଚ, ଧନୀ-ଦରିଦ୍ର ଅସଂଖ୍ୟଜନ ସମୂହର ଚିନ୍ତା ଓ କ୍ରିୟାର ଅନୁଭୂତି ମୂଳରେ କଳ୍ପନାର କି ପ୍ରସାରିତ ପୃଷ୍ଠଭୂମି ରହିଅଛି ! ତଥାପି ଏହି ସସାଗରା ପୃଥ୍ୱୀ ବିଶ୍ୱରୂପର ଗୋଟାଏ କ୍ଷୁଦ୍ରାଦପି କ୍ଷୁଦ୍ରଅଂଶ । ଏହାପରି, ଏହାଠାରୁ କୋଟି କୋଟି ଗୁଣ ବଳି

କୋଟି କୋଟି ପୃଥିବୀ ଗ୍ରହ-ଜ୍ୟୋତିଷ୍କ-ନକ୍ଷତ୍ର ମଣ୍ଡଳାକାରରେ ବିଶ୍ୱଚକ୍ରରେ ନିପୁଣ ଭ୍ରାମ୍ୟମାଣ, ଏ କଥା ଭାବିବାବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ତମ୍ଭୀଭୂତ ହୁଏ । ଏହି ସୂକ୍ଷ୍ମତମ ପାର୍ଥକ୍ୟସମନ୍ୱିତ ଅତି ସର୍ବ ବ୍ୟାପକତା ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର ଚକ୍ଷୁ-ମନ-ବୋଧଶକ୍ତିକୁ ଉଚ୍ଛ୍ୱସିତ କରି, ଠିକ୍ ଅନୁପାତ-ରୁଚି-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅନୁକୂଳରେ ତାହାକୁ ସଂଗ୍ରହ କରିବାରେ କଳାର କି ଗଭୀର ଅର୍ଥ ଅଛି, ତାହା ସହଜରେ ବୁଝିହୁଏ ନାହିଁ । ଉତ୍କୃଷ୍ଟ କଳା ପ୍ରତିଭା ଜନିତ, ପ୍ରତିଭା ଗମ୍ୟ । ତାହା ଚିନ୍ତା, ମାଧ୍ୟମ କିମ୍ବା ଆଲୋଚନାକୁ ଅପେକ୍ଷା କରେ ନାହିଁ । କଳା ସୃଷ୍ଟିରେ ଚିନ୍ତା, ଆଲୋଚନା, ବିଶ୍ଳେଷଣ, ସଂଶ୍ଳେଷଣ ଯେ ନ ଥାଏ, ଏପରି ନୁହେଁ କିନ୍ତୁ ଏହିସବୁ ମଧ୍ୟ ତହିଁ ମଧ୍ୟରେ । କଳାସୃଷ୍ଟିର ପ୍ରଥମ ଚେତନା, ଅନ୍ତିମ ମୂର୍ଚ୍ଛନାରେ ସେ ସବୁର ଅବକାଶ ରହେ ନାହିଁ । ସେଥିରେ ସହଜ ସରଳ ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱତଃ ଫୁଟିଉଠେ । ବିବେଚନାର ଆପାତ ସଂଘର୍ଷରେ ଏହି ଆନନ୍ଦର ରସାଭାସ ହୁଏ । ଉପାଦାନ ସଂଗ୍ରହରେ ଅବଶ୍ୟ କଳା ସହସ୍ର ଦିଗକୁ ଦୃଷ୍ଟି ନିକ୍ଷେପ କରେ ; ଆଲୋକ ଓ ଛାୟା, ରଙ୍ଗ ଓ ବିଭବ ସଂପାଦନ କରେ; ଦୃଷ୍ଟିର ବିଭିନ୍ନ କୋଣରୁ ପରୀକ୍ଷା କରି ଉପାଦାନ ଗ୍ରହଣ କିମ୍ବା ପରିହାର କରେ । କିନ୍ତୁ କଳାର ଶେଷ ସ୍ପନ୍ଦନ, ଅନୁଭୂତି ଦ୍ୟୁଲୋକ-ଉଦ୍ଭାସିତ ଶରତ ସନ୍ଧ୍ୟାର ଶାନ୍ତ ନିର୍ମଳ ଆଲୋକ ପରି ସ୍ୱଚ୍ଛ, ମନୋରମ । ପରସ୍ପର ପୃଥକ୍ ବା ବିରୁଦ୍ଧ ସହସ୍ର ସ୍ୱରକୁ ମିଶାଇ କଳା ଗୋଟିଏ ମଧୁର ସଙ୍ଗୀତ-ପ୍ରବାହ ସୃଷ୍ଟି କରେ । ଅନ୍ତରାତ୍ମା ଏହି ସଙ୍ଗୀତ ଶ୍ରବଣରେ ମୁଗ୍ଧ ହୁଏ । ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦର ଛବି ତହିଁ ସମ୍ମୁଖରେ ଅଙ୍କିତ ହୁଏ । ଏହିପରି କଳା ଜୀବନର ଅନୁଭୂତି-

ମଞ୍ଜୁ ତାରୁ ଭାଷା-ସୂତ୍ରରେ ଉପାଦାନମଣି ସଗ୍ରହ କରି ରସତର୍ଣ-
ରେ ସାହିତ୍ୟ ରତ୍ନମାଳାକୁ ଗ୍ରଥିତ କରେ । ରସ ଜୀବନର
ଅକ୍ଷୟ ସମ୍ପଦ । ଦୃଷ୍ଟ ଜଗତରେ ଯେଉଁ ଆନନ୍ଦ ମନୋଦ୍ୱାରରେ ଭାବ
ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ, ଜୀବନର ସାର ସଗ୍ରହ କରି ତାହା
ରସ ରୂପରେ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହୁଏ । ପ୍ରାଚୀନ ଅନୁଭବୀ ଆଲଂ-
କାରିକ ମାନେ ମନୁଷ୍ୟର ମନ ଓ ବୁଦ୍ଧି ଗମ୍ୟ ଅତ୍ୟନ୍ତ ତରଳେଡ
ଅନୁଭୂତିକୁ ଆଦି, କରୁଣ, ବୀର, ବୀଭତ୍ସ, ଶାନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି
ରସର ନବଧାରେ ବ୍ୟକ୍ତ କରି ଅଛନ୍ତି । ରସ ସାହିତ୍ୟର
ଆତ୍ମା, ଭାଷା ଅଙ୍ଗ, ଅଳଙ୍କାର ମଣ୍ଡନ ବୋଲି କହି ଅଛନ୍ତି ।
ଏହିସବୁର ଯଥୋଚିତ ସମାବେଶ ଶୈଳୀନିବନ୍ଧନ, ଛନ୍ଦ
ଇତ୍ୟାଦି ଅନେକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତଥ୍ୟ ସାପେକ୍ଷ । କିନ୍ତୁ ଏସବୁ ବିଶଦ
ଭାବରେ ଏଠାରେ ବିସ୍ତୃତ କରିବା ଆବଶ୍ୟକ ନାହିଁ ।

ଶେଷରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ, ସାହିତ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟ ଓ
ଭାବ ଜଗତର ବହୁମୁଖୀ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ,
ସମୃଦ୍ଧିର ଚିତ୍ରଣ କରେ; କେବଳ ବହିର୍ମୁଖୀ ନୁହେ, ଅନ୍ତ-
ର୍ମୁଖୀ ଜଗତର ଜଟିଳ କୁହେଳିକା ଉଦ୍ଭେଦ କରେ; ସତ୍ ଓ
ଅସତ୍‌ର ପ୍ରଭେଦ ସ୍ଥିର କରେ; ସଂସାର ଜଞ୍ଜାଳ-କ୍ଳିଷ୍ଟ ମନ
ଆଗରେ ମହତ୍ ଆଦର୍ଶ ଉପସ୍ଥାପିତ କରେ; ନିଷ୍ପୀଡିତ, କ୍ଷତ-
ବିକ୍ଷତ ହୃଦୟରେ ବଳର ସଞ୍ଚାର କରେ; ଆଶା-ସଞ୍ଜୀବନୀ
ଲତାକୁ ମୁକୁଳିତ କରେ; ଆହ୍ଲାଦ ଦିଏ ।

ସାହିତ୍ୟ ଓ ଜୀବନ

(୨)

ସୁଖ୍ୟାତ ଇଂରେଜ ସମାଲୋଚକ ମେଥ୍ୟୁଆର୍ନୋଲ୍ଡ ସାହିତ୍ୟକୁ ଜୀବନର ସମାଲୋଚନା ବୋଲି କହିଛନ୍ତି । ବାସ୍ତବିକ ସାହିତ୍ୟ ବହୁମୁଖୀ ଜୀବନର ସମ୍ୟକ୍ ଆଲୋଚନା, ଗଭୀର ଅନୁସନ୍ଧାନ । ସାହିତ୍ୟ ଜୀବନର ଚରମତମ ଆକାଂକ୍ଷାର ରୂପରେଖ ଦିଏ; ସେ ଆକାଂକ୍ଷାକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିବାପାଇଁ ଜୀବନ ଭଣ୍ଡାରର ଅମୂଲ୍ୟ ମଣି ଆହରଣ କରି ଅନୁଭୂତି-କଷ୍ଟିରେ କଷେ । କାବ୍ୟସ୍ରଷ୍ଟାରେ ଏ ଆକାଂକ୍ଷାର ରୂପ—

ଉନ୍ମୁଖ ଉଠିଛି ଚିନ୍ତା—କିଏ ? କାହାପାଇଁ ?
କେଉଁଆଡେ ? କିବା ଲକ୍ଷ୍ୟ ? ସର୍ଜନା କପାଇଁ ?

ଜୀବନର ଦୃଷ୍ଟି କୋଣ ଭିନ୍ନ । ଐତିହାସିକ ଜୀବନକୁ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଠିକ୍ ସେହି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଦେଖେ ନାହିଁ । ସାମାଜିକ ଓ ଆର୍ଥନୀତିକ ଜୀବନର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଦିଗ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ କରନ୍ତି । ଭୌତିକବାଦ ଯାହା ପ୍ରତିପାଦନ କରେ, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ତାହା ପସନ୍ଦ କରେ ନାହିଁ । ସେହିପରି ଦାର୍ଶନିକ, ଗାଣିତିକ, ବୁଦ୍ଧି-ବ୍ୟବସାୟୀ ଜୀବନର ଗତି ଓ ଆଦର୍ଶ ସମ୍ବନ୍ଧେ ମତାନ୍ତର ପୋଷଣ କରନ୍ତି । ଏପରି କରିବା ସ୍ୱାଭାବିକ । ରୁଚିର ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ସରଳ-କୁଟିଳ ନାନାପନ୍ଥା ମନୁଷ୍ୟ ଆଗରେ ପଡ଼ିଛି । ଗୋଟିଏ ମାର୍ଗ ଧରି

ମନୁଷ୍ୟ ଗୁଚ୍ଛଳ । ତଥାପି ପୃଷ୍ଠଭୂମିରେ ଦେଖେ ସବୁ ପନ୍ଥା ଏକ ଲକ୍ଷ୍ୟରେ ସଂଯୋଜିତ । ଜୀବନର ମୂଳ ଏକ, ଅଭିନ୍ନ, ଅଦ୍ୱୈତ । ଏକ ବହୁରେ ପରିଣତ ହୁଏ । ବହୁ ପୁଣି ସାଙ୍ଗ ଖୋଜିଲୋଡ଼ି ଏକରେ ପହଞ୍ଚେ । ଏହି କେନ୍ଦ୍ର-ପରିଧି ସଂଯୁକ୍ତ ବିପରୀତ ଶକ୍ତିର ଆକର୍ଷଣ—ଅପକର୍ଷଣରୁ ହିଁ ଜୀବନ-ଚକ୍ର ଘୂରୁଥାଏ । ଏ ବ୍ୟାପ୍ତି, ଶକ୍ତି, ଆକର୍ଷଣ, ସଂଘର୍ଷ, କେନ୍ଦ୍ର, ପରିଧି, ସଂଯୋଗ, ବିଯୋଗ, ଘୂର୍ଣ୍ଣନ ସାହିତ୍ୟ-ତୂଳିକାରେ ଯେପରି ରମଣୀୟ ଚିତ୍ର-ବିନୋଦକ ଭାବରେ ରଞ୍ଜିତ ହୋଇ-ପାରେ, ଅନ୍ୟ କୌଣସି ତୂଳିକାରେ ସେପରି ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ଇତିହାସ, ସମାଜନୀତି, ଅର୍ଥନୀତି, ବିଜ୍ଞାନ, ଗଣିତ, ଦର୍ଶନ-ସାହିତ୍ୟ ଏଥିରୁ କେଉଁଟିକୁ ଅବହେଳା କରେ ନାହିଁ; ସବୁଥିରୁ ଯଥାଯଥ ଉପାଦାନ ସଂଗ୍ରହ କରେ । ପୁଣି ସେ ସବୁକୁ ନିଜର ମୌଳିକ ରଚନାତ୍ମକ ମନୋହର ଗୁମ୍ଫନରେ ଢ଼ାଳି ଲାବଣ୍ୟ-ରସାଣିତ ଅପରୂପ କମନୀୟ ମୂର୍ତ୍ତି ଗଠନ କରେ । ଇତିହାସ ମାନବ-ଜୀବନର କ୍ରମପରଂପରାର ଇଙ୍ଗିତ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟାକରେ ସତ; କିନ୍ତୁ କେବଳ ଘଟଣା-ବହୁଳତାରେ, ସମସ୍ତ-ନିରୂପଣରେ, କେତୋଟି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସଂକେତ ଦେବାରେ ତାହାର କାର୍ଯ୍ୟ ଶେଷ ହେବା ମତେ । ଅନ୍ତର୍ଗତ ସତ୍ତା ଅବ-ବୋଧ କରିବାର ଅବକାଶ ପାଏ ନାହିଁ । ବିଜ୍ଞାନର ଚମତ୍କାର ଉଦ୍ଭାବନୀ, ବିଚକ୍ଷଣ ଅନୁଶୀଳନୀ, ବସ୍ତୁ-ତନ୍ତ୍ର ଉପରେ ଅସୀମ ପ୍ରଭାବ ଏ ଯୁଗରେ ବା କିଏ ଅସ୍ୱୀକାର କରିପାରିବ? ତଥାପି ବିଜ୍ଞାନର ସଙ୍କୁଚିତ ସୀମା ଆଜି ଆଖି ଆଗରେ ଜଳଜଳ ଦିଶୁଛି । ଆଦର୍ଶ ଅଭାବରୁ, ଉପଯୁକ୍ତ ପ୍ରୟୋଗ ଅଭାବରୁ, ଅସଦ୍‌ବ୍ୟବହାରରୁ ଆଜି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଆବିଷ୍କାର ଧ୍ୱଂସମୁଖରେ

ସମର ନିଆଁ ଜାଳିବାରେ କେତେ ସହକାରୀ ହୋଇଛି, ତାହା ବା କାହାର ଅବିଦିତ ? ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର ଜୀବନର ଅତି ପ୍ରୟୋଜନୀୟ ସଦ୍ୟ ସମସ୍ୟା ସମାଧାନରେ ପ୍ରବୃତ୍ତ ହୁଏ ସତ; ତଥାପି ପ୍ରବାଦ ଅଛି, ମନୁଷ୍ୟ କେବଳ ଖାଇବାରେ ବଞ୍ଚେ ନାହିଁ, ତାହାର ଆଉ କିଛି ଅଧିକ ଲୋଡ଼ା । ଦର୍ଶନ ମନୁଷ୍ୟ ଚିନ୍ତାର ବସ୍ତୁକର ସୌଧ ତୋଳିବାରେ ଲାଗେ ସତ; ତଥାପି ବୁଦ୍ଧି ବୃତ୍ତିର କଠୋର ଶାସ୍ତ୍ରରେ, ଭାବପ୍ରବଣତାର ଅଭାବରେ ସାଧାରଣ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ତାହା ନୀରସ, କଷ୍ଟବୋଧ୍ୟ ହୁଏ ! ଏହିପରି ଜୀବନର ପ୍ରତ୍ୟେକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତିର ଚର୍ଚ୍ଚା କରୁଥିଲେ ସୁଦ୍ଧା ପ୍ରତ୍ୟେକ ସୀମା-ବଦ୍ଧ, ଏକଦେଶୀ । ସାହିତ୍ୟ ଏଥିପାଇଁ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଯେ, ତାହା ଏ ସବୁ ଚର୍ଚ୍ଚାର ଆଲୋକରେ ନିଜକୁ ଆଲୋକିତ କରିବା ସଙ୍ଗେ, ଜ୍ଞାନ-ବାରିଧିରେ ବୁଡ଼ି ନିଜକୁ ଅସୀମ, ମହାନ୍, ଗମ୍ଭୀର କରିବା ସଙ୍ଗେ ରସ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଆନନ୍ଦ ତରଙ୍ଗମାଳାର ସଂଘର୍ଷରେ ନିଜକୁ ରସାଳ, ସୁନ୍ଦର, ପ୍ରୀତିକର କରେ ।

ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରକାରାନ୍ତର ବିଭିନ୍ନ ଗଦ୍ୟ ଓ ପଦ୍ୟ; ପୁଣି ତା' ଭିତରେ ପ୍ରବନ୍ଧ, ନାଟକ, ଉପନ୍ୟାସ, ଗଳ୍ପ, କାବ୍ୟ, ଇତ୍ୟାଦି । ଆମର ଏ ଛୋଟିଆ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ଯୁଗରେ ପୁଣି ଏ ସବୁର ଛୋଟିଆ ସଂସ୍କରଣର ବହୁଳ ପ୍ରଚାର ଦେଖାଯାଏ, ଯେପରି ଏକାଙ୍କ ନାଟିକା, ଛୋଟଗଳ୍ପ, ଛୋଟ କବିତା, ଇତ୍ୟାଦି । ଏ ପ୍ରତ୍ୟେକ ବିଭାଗର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଅଛି । ଯୁକ୍ତିଯୁକ୍ତ ଆଲୋଚନା, ଅନୁଶୀଳନ, ବର୍ଣ୍ଣନା ଗଦ୍ୟର ପରିସର ହେଲେ, ଭାବ, ଧ୍ୱନି, କଳ୍ପନା, ରୂପ-ଛଟା ପଦ୍ୟର । ପୁଣି ନାଟକ ଜୀବନର ଘାତାଘାତକ, ପରସ୍ପର ବିରୋଧୀ ଚରିତ୍ର ଓ ଘଟଣା ସମାବେଶକୁ

ଦୃଶ୍ୟପଟରେ ଅଙ୍କିତ କଲେ, ଉପନ୍ୟାସ ଜୀବନର ବିଶାଳତା, ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, ବାସ୍ତବ ଆଦର୍ଶର ସମ୍ମିଶ୍ରଣ ମାନସ-ପଟରେ ଫୁଟାଏ । ସେହିପରି କବିତା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ଝଟକ ଭଳି କୌଣସି ଭାବ ତରଙ୍ଗରେ ଚଞ୍ଚଳ ଉନ୍ମାଦନାକୁ ଚିତ୍ତାକାଶରେ ଖେଳାଇ ଦେଉଥିଲେ, ଗଳ୍ପ ଗୋଟାଏ ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଘଟଣାର, ମୁହୂର୍ତ୍ତର, ବ୍ୟଷ୍ଟି-ଅନୁଭୂତିର ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ, ଅନ୍ତରତମ ଅଭିପ୍ରାୟ ଫଟୋ-ପଟରେ ପରଶେ । କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ, ଏ ସବୁ ବହିର୍ବିବଣର ରୂପାନ୍ତର । ଭିତରେ ସବୁ ଗୁଡିକ ସାହିତ୍ୟ-ଗୋଲାପର ବିକଚ ପାଖୁଡା ପରି ।

ଜୀବନର ଭିତ୍ତି ସତ୍, ଚିତ୍ ଆନନ୍ଦ । ସତ୍‌କୁ ଚିତ୍‌କୁ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଡନ କରେ; ତଥାପି ଆନନ୍ଦରେହିଁ ତାହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ, ଅଭିବୃଦ୍ଧି, ଚରମ ବିକାଶ । ଜୀବନର ଭିତ୍ତି ସତ୍ୟ, ଶିବ, ସୁନ୍ଦର । ସାହିତ୍ୟ ସତ୍ୟକୁ, ଶିବକୁ ଆଲୋଡନ କରେ; ତଥାପି ସୁନ୍ଦରରେହିଁ ତାହାର ଅସ୍ତିତ୍ୱ, ଅଭିବୃଦ୍ଧି, ଚରମ ବିକାଶ ।

ସୁନ୍ଦର କଅଣ ? ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନୀଷିଗଣ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଉତ୍ତର ଦେଇଛନ୍ତି । **Plato** ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଭାଗବତିକ (**Ideal**) କହିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତହିଁରେ ମୂର୍ଚ୍ଛନା ଦେଇ ନାହାନ୍ତି । **Croce** ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ପ୍ରତିଭାମୂଳକ (**Intuitional**) ଅନୁଭୂତି କହିଲା-ବେଳେ, **Kant** ତାକୁ ବୁଦ୍ଧି ବୃତ୍ତିଗତ (**Rational**) ବୋଲି ମତ ଦେଇଛନ୍ତି । **Hume** ତାହାକୁ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗତ (**Sensational**) ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଯେମିତି କଳା କଳାର ରୂପ ଅଛି, ଆତ୍ମା ଅଛି । **Bradley** କଳାର ରୂପକୁ ଦେଖିଛନ୍ତି, ତାହାର ରୂପ ଓ ଆତ୍ମା ମଧ୍ୟରେ ବିରୋଧ ଭାବ ଦେଖିଛନ୍ତି । **Bosanquet** ଦୁଇଟିର ସମନ୍ୱୟ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା

କରିଛନ୍ତି । ସେ କହିଛନ୍ତି, କଳାର ବିକାଶ ପଙ୍କଜର ବିକାଶ ପରି । ମଧୁ ପଙ୍କରୁ ଜାତହୁଏ ସତ; ତଥାପି ତାହାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଓ ସୌରଭ କେତେ ଆଦରଣୀୟ ! ପଙ୍କ ଓ ବିକଶିତ ଅରବିନ୍ଦ ମଧ୍ୟରେ କି ଆକାଶ-ପାତାଳ ପ୍ରଭେଦ ! ସେହିପରି କଳା ସଂସାରର ଜଞ୍ଜାଳ, ଯନ୍ତ୍ରଣା, ଅଭାବରୁ ଜାତହୁଏ ସତ; ତଥାପି ସ୍ୱର୍ଗରାଜ୍ୟ ଆଡକୁ ତାହା ସର୍ବଦା ଉନ୍ମୁଖ ! ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ରବିର କନକ-କିରଣରେ ତାହା ସର୍ବଦା ଉଦ୍ଭାସିତ ! ସେ ପୁଣି କହିଛନ୍ତି, କଳା ସୃଷ୍ଟିର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ;' ମହତ୍ ବିଷୟ ମହତ୍ ଶୈଳୀରେ ରଚିତ ହେଲେ କଳାର କୃତିତ୍ୱ ମହତ୍ ହୁଏ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରେହିଁ **Shakespeare** ଙ୍କ **King Lear** ବା **Milton** ଙ୍କ **Paradise Lost** ସାହିତ୍ୟ-କଳାର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନ । **Hegel** କଳାକୁ ଦର୍ଶନ ଠାରୁ ନ୍ୟୂନ ସ୍ଥାନ ଦେଇଛନ୍ତି; ତାଙ୍କ ମତରେ କଳା ସତ୍ୟର ଛାୟା ମାତ୍ର । **Scopenhaeur** ତାଙ୍କର ସ୍ୱଭାବିକ ବିଷାଦବାଦ (**Pessimism**) ଦୃଷ୍ଟିରୁ କଳାକୁ ପଳାୟନବାଦ(**Escapism**) ବୋଲି ଆଖ୍ୟାତ କରିଛନ୍ତି । **Scailler** ଓ **Scheling** କଳାର ଚିରନ୍ତନ ମହତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରିଛନ୍ତି ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣରୁ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇ ଅଗତ ଭାରତୀୟ ଚିନ୍ତାରାଜ୍ୟରେ ପ୍ରବେଶ କଲେହିଁ ସାହିତ୍ୟ ଓ କଳାର ଗୌରବ ଓ ମୌଳିକତା ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ । ପୃଥିବୀର ପ୍ରଥମ ରଚନା, ଆର୍ଯ୍ୟ ସଭ୍ୟତାର ମୂଳ ବେଦକୁ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଧର୍ମର ନଗ୍ନ ବନ୍ଧନରେ ଦେଖାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ତହିଁର କାବ୍ୟିକ ପ୍ରବେଶ [Poetic Approach]କୁ ଉପାଦେୟ, କି ଶିକ୍ଷଣୀୟ, ତାହା ଆମେ ଆହୁରି ଭଲରୂପେ ହୃଦୟଙ୍ଗମ କରିନାହୁଁ । ଏକ

ସତ୍ୟକୁ ଋଷିମାନେ ବନ୍ଧ୍ୟା କହିଲା ବେଳେ, ଏକ ବ୍ରହ୍ମ-ପଦାର୍ଥକୁ ଇନ୍ଦ୍ର, ମିତ୍ର, ବରୁଣ, ଅଗ୍ନି, ସୁପର୍ଣ୍ଣ, ଗରୁତ୍ମାନ, ଯମ, ଆଦିତ୍ୟ, ବାୟୁ, ଚନ୍ଦ୍ରମସ୍, ଆପସ୍, ପ୍ରଜାପତି ଇତ୍ୟାଦି କହିବା ବେଳେ ରୂପ-ସୃଷ୍ଟିର କି ବୈଚିତ୍ର୍ୟ, କି ବିପୁଳ ବିଭବ ଫୁଟି ଉଠେ, ତାହା କଳ୍ପନାତୀତ । ବେଦରେ ବିଶ୍ୱ-ଜୀବନକୁ ପିତୃତମ ପିତୃଣାମ୍ ମାତୃତମା ମାତୃଣାମ୍, ନୃତମ ନୃଣାମ୍, ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟ-ଜ୍ୟୋତି, ମନ୍ମଥମନ୍ମଥ, ତ୍ରିଭୁବନ ସୁନ୍ଦର ଆଖ୍ୟାତ କଲା-ବେଳେ କାବ୍ୟ—କଳ୍ପନା କିପରି ଅପୂର୍ବ ରୂପ—ରସ—ଗନ୍ଧ ଧନେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୁଏ, ତାହା ବୁଝାଇ କହିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ପୁଣି ଯେତେବେଳେ ବେଦରେ ପୁରୁଷ—ସୂକ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବିରାଟ ପୁରୁଷ କଳ୍ପନାରେ କବିତାର ଦୀପ—ଶିଖା କିପରି ସ୍ନିଗ୍ଧ ଆଲୋକ ବିକିରଣ କରି ଜଳି ଉଠୁଛି, ତାହା ବର୍ଣ୍ଣନା କରିବା ଏଠାରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେଁ । ସହସ୍ର—ଚକ୍ଷୁ ସହସ୍ର—ପାଦ ପୁରୁଷ ଭୂମିକୁ ସବୁଠାରେ ଛୁଇଁଛନ୍ତି, ଅଥଚ ତାହାଁରୁ ଦଶ ଅଙ୍ଗୁଳରେ ଉତ୍କୃଷ୍ଟ—ତାହାଙ୍କ ମନରୁ ଚନ୍ଦ୍ରମା ଜାତ, ଆଖିରୁ ସୂର୍ଯ୍ୟ ଜାତ ଶ୍ରୋତ୍ରରୁ ବାୟୁ ଓ ପ୍ରାଣ ଜାତ, ମୁଖରୁ ଅଗ୍ନି ଜାତ—ଅନ୍ଧକାରର ପରପାରରେ ଆଦିତ୍ୟବର୍ଣ୍ଣ ଏହି ମହାନ୍ ପୁରୁଷଙ୍କୁ ଚିହ୍ନି ପାରିଲେ ଅମୃତ ମିଳିବ; ନହେଲେ ଅନ୍ୟ ପନ୍ଥା ନାହିଁ ! ଏଠାରେ ଜୀବ-ନର ଶେଷ ରହସ୍ୟ-ଯବନିକାର ଉନ୍ମୋଚନ, ଅନ୍ତିମ ସମସ୍ୟାର ସମାଧାନର ଭଙ୍ଗୀ ଓ ପ୍ରକାଶ କି ଅନୁପମ ! କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖି-ବାର କଥା, ଏ ପ୍ରକାର ଗଣିତର ସୂତ୍ର (Formulae) ଦ୍ୱାରା ହୋଇ ନାହିଁ; (Experiments) ଦ୍ୱାରା ହୋଇ ନାହିଁ; ଦର୍ଶନର ମୀମାଂସା (Postulates) ଦ୍ୱାରା ହୋଇ ନାହିଁ; ନୀତିର ନିୟମ (Principles) ଦ୍ୱାରା ହୋଇ ନାହିଁ; ହୋଇଛି ସାହିତ୍ୟର

ବ୍ୟାପକ ରୂପକ ଅନବଦ୍ୟ ଛନ୍ଦରେ । ଏଠାରେ ହିଁ ଜୀବନ ଓ ସାହିତ୍ୟର ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଯୋଗ ।

ରସାତ୍ମବୋଧରେ ପୁଣି ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁ ଚିନ୍ତା ସାହିତ୍ୟର ଗଭୀରତମ ପ୍ରାନ୍ତକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଛି । ରସ ଓ ଅଳଙ୍କାରର ଗହନ ଆଲୋଚନା ଏଠାରେ କରିବା ଅସମ୍ଭବ । ଶୃଙ୍ଗାର, ରୁଦ୍ର, ବୀର ବୀଭତ୍ସ, ହାସ୍ୟ, କରୁଣ, ଅଦ୍ଭୁତ, ଭୟାନକ, ଶାନ୍ତ—ଏ ନବଧାରେ ରସ ଆଲୋଚ୍ୟ । ଶରବିଦ୍ଧ କ୍ରୌଞ୍ଚର ଶୋକଜନିତ ଶ୍ଳୋକରେ ମହାକାବ୍ୟ ରାମାୟଣର ଉପକ୍ରମ ହୋଇ କରୁଣ ରସର ଯେଉଁ ଚିରନ୍ତନ ଉତ୍ସ ଫିଟାଇଛି, ଯମୁନାତଟ ଶ୍ୟାମଳ ଲତାକୁଞ୍ଜ ଉତ୍ସଙ୍ଗରେ ମଧୁର ମୁରଲୀ ନାଦ ଶୃଙ୍ଗାରର ଯେଉଁ ଅତୁଳନୀୟ ସମ୍ଭାର ବାଢ଼ିଛି, ବସ୍ତୁବାଦ୍ ତା'ର ସମ ଆଉ କଅଣ ଅଛି ? ଏଠାରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇପାରେ, ରସ ଗୋଟିଏ ସୂତ୍ର ବା ପ୍ରଣାଳୀ ନୁହେଁ ; ତାହା ଜୀବନ ଓ ପ୍ରକୃତିର ଅଖଣ୍ଡ ସତ୍ତା । ମନୁଷ୍ୟ-ଚିତ୍ତର କ୍ରିୟାକଳାପ, ପ୍ରକୃତିର କ୍ରିୟାକଳାପ ସହିତ ରସ ଅବିଚ୍ଛେଦ୍ୟ ଭାବରେ ଗୁନ୍ଥା । ପ୍ରାଚୀନମାନେ କହି-ଛନ୍ତି, କୁସୁମ ବିକାଶ ରୂପ ଚିତ୍ତ ବିକାଶରେ ଶୃଙ୍ଗାର, ସମୁଦ୍ରର ବିକ୍ଷୋଭ ରୂପ ଚିତ୍ତ ବିକ୍ଷୋଭରେ ରୌଦ୍ର, ବୃକ୍ଷର ବିସ୍ତାର ରୂପ ଚିତ୍ତ ବିସ୍ତାରରେ ବୀର, ବାୟୁର ବିକ୍ଷେପ ରୂପ ଚିତ୍ତ ବିକ୍ଷେପରେ ବୀଭତ୍ସ, ଏପରି ରସସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ଏଠାରେ ଏତିକି ଦେଖିବାର କଥା, ରସ ମାର୍ଗରେ ସାହିତ୍ୟ କିପରି ପ୍ରାକୃତିକ, ଜୀବନ୍ତ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି, ସ୍ପନ୍ଦିତ !

ମୋର ବିଶ୍ୱାସ, ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟରେ ଯାହା ତାର ଏହି ଆଦିମ ପ୍ରକୃତି, ଜୀବନ; ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଓ ସ୍ପନ୍ଦନର ଝରଣା ଯେପରି ଝରଝର ବହିଛି, ଆଉ କୌଣସି ସାହିତ୍ୟରେ ସେପରି ନାହିଁ । ହାୟ, କି

ଦୁର୍ଭାଗ୍ୟରୁ ଆଜ ଆମେ ସଂସ୍କୃତକୁ ମୃତଭାଷା, ମୃତ ସଭ୍ୟତା ବୋଲି କହିବାରେ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରୁଛୁ ! କେଉଁ ଜଟାଧାରୀ ଆମକୁ ଏ ପାଠ ଶିଖାଇଛି ! ସଂସ୍କୃତର ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଅଭ୍ୟୁଦୟ କଥା ଛାଡ଼, କେବଳ ସାହିତ୍ୟ ଦିଗରୁ ବିଚାର କଲେ ,ଭବଭୂତି , ଭାରବୀ, ଶ୍ରୀହର୍ଷ, ବାଣ, ମାଘ, ଭର୍ତ୍ତୃହରି, କାଳିଦାସ—ଏ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ନାମରେ କି ବିରାଟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ, ସାର୍ଥକତା, ଜୀବନୀ ଶକ୍ତି ରହିଛି, ତାହା ଅନୁଭବୀ ବିନା ଆଉ କିଏ କାହିଁକି ଜାଣିବେ ? ଗ୍ରାହକତା ନ ଥିଲେ, ନ ବୁଝିଲେ, ରସିକତା ନ ଥିଲେ, ଜଗତର ଅତି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଜିନିଷର ମଧ୍ୟ ମୂଲ୍ୟ କଅଣ ? ଅଧିକ ନ କହି କେବଳ ଭର୍ତ୍ତୃହରିରୁ ଗୋଟିଏ ନମୁନା ଦେବି । ବୈରାଗ୍ୟ ଶତକରେ ଲେଖା ଅଛି, 'କଳଙ୍କ-ରହିତ ବିଦ୍ୟା ମୋର ଅଧିଗତ ହେଲା ନାହିଁ; ମୂଁ ବିତ୍ତ ଅର୍ଜନ କରିପାରିଲି ନାହିଁ ; ଆଲୋଳାୟିତ ଲୋଚନା ପ୍ରିୟତମାକୁ ସ୍ୱପ୍ନରେ ସୁଦ୍ଧା ଆଲିଙ୍ଗନ କରିପାରିଲି ନାହିଁ ; କେବଳ ପର-ପିଣ୍ଡଲୋଲୁପ ହୋଇ କାଉ ପରି କାଳ କାଟୁଛି । ଏ କେତୋଟି ପଦ୍ୟରେ କବି ଜୀବନର ସବୁ ବିଭବକୁ ତନ୍ନ ତନ୍ନ ଅନୁସନ୍ଧାନ କରି ଶେଷ-ପରିଣତିର ନିଷ୍ଫଳତା କରୁଣ ବ୍ୟର୍ଥତା କି ନିଖୁଣ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆବେଗମୟ ଭାବ ଓ ଭାଷାରେ ଫୁଟାଇଛନ୍ତି,ଅନ୍ୟ କେଉଁ ସାହିତ୍ୟରେ ଏପରି କେତୋଟି ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମିଳିବ ?

ସଂସ୍କୃତ-ସାହିତ୍ୟ-ଜନନୀର ସ୍ନେହ-ବତ୍ସଳା କନ୍ୟା ଉତ୍କଳ-ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରାଚୀନ ବିଭବ ମଧ୍ୟ ଊଣା ନୁହେ । ମହାଭାରତ କଥିତ ଉତ୍କଳ ରଜାଙ୍କ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଉତ୍କଳ ଦେଶର ଐତିହାସିକ ପରଂ-ପରା ସହିତ ଓଡ଼ିଆ ଭାଷା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଜଡ଼ିତ ଓ ପରିପୁଷ୍ଟ । କୁହାଯାଇଛି, କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟ ଅବିଭାଜ୍ୟ । ଶବର ବିଶ୍ୱାବସୁ ,

ରାଜା ଇନ୍ଦ୍ରଦ୍ୟୁମ୍ନ, ବ୍ରାହ୍ମଣ ମନ୍ତ୍ରୀ ବିଦ୍ୟାଧରଙ୍କ ସୃଷ୍ଟ ଯେଉଁ ନୀଳମାଧବ ମୂର୍ତ୍ତି ସଙ୍ଗେ ଜଡିତ ; ଯେଉଁ ମୂର୍ତ୍ତିକୁ ସ୍ଥାପନା କରି କେଶରୀ-ବଂଶ-ଜନକ ଯଯାତି ମହାମୋଜ୍ଜ୍ୱଳ ବିଶାଳ ଜଗନ୍ନାଥ ମନ୍ଦିର ତୋଳିଥିଲେ ; ଗଙ୍ଗ-ବଂଶ-ଶେଖର ଅନଙ୍ଗଭୀମ ଯାହାର ସଂସ୍କାର କରିଥିଲେ ; ପୁଣି ସେହି ବଂଶର ଲାଙ୍ଗୁଳା ନରସିଂହ ଦେବ ଯେଉଁ ଅଦ୍ୱିତୀୟ-କଳା ସୌଷ୍ଠବ-ସମ୍ପାଦିତ ପ୍ରଖ୍ୟାତ କୋଣାର୍କ ମନ୍ଦିର ନିର୍ମାଣ କରିଥିଲେ; ପୁଣି କଥିତ କେଶରୀବଂଶ-ତିଳକ ଲଲାଟେନ୍ଦୁ ଯେଉଁ ଅନୁପମ ନିସର୍ଗ ସୁନ୍ଦର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ ଖଚିତ ଭୁବନେଶ୍ୱର ଦେବାଳୟ ତିଆରି କରିଥିଲେ ;—ସେହି ସବୁ କଳା-ଉତ୍କର୍ଷ-ସମ୍ଭାର ଉପାଦାନକୁ ବକ୍ଷରେ ଧରି ଅଦ୍ୟାପି ଯେଉଁ ଉତ୍କଳ ଇତିହାସ-ପୃଷ୍ଠାରେ ଅମର ହୋଇଛି, ଦୁର୍ବଳ ଓ ନିର୍ଦ୍ଧନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ଜଗତର ବିସ୍ମୟ ଉତ୍ପାଦନ କରୁଛି, ତାର ସାହିତ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଉଚ୍ଚ, ଧନ୍ୟ, ଶ୍ରେଷ୍ଠ ହେବା କି ବିଚିତ୍ର ? ଯେ କୌଣସି ପ୍ରାଥମିକ ରଚନାରେ ବହୁ ତ୍ରୁଟି ଦେଖାଯାଏ । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରଥମ ରଚନାରୁ ମାର୍କଣ୍ଡଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଧାଡ଼ି ଉଲ୍ଲେଖ କରୁଛି —

କୋଇଲି, ଉଆଁସ ନିଶିରେ ଚନ୍ଦ୍ର ନାହିଁ ;
ଉଇଁମାର ଚନ୍ଦ୍ରମାକୁ କେ ନେଲା ଗ୍ରହରାଇ ?
ପ୍ରଗତ ଲେଖାଠାରୁ ଏହା କେଉଁ ଗୁଣରେ ହୀନ ?

ଏଠାରେ ଜନନୀ ହୃଦୟର ସନ୍ତାନ ପ୍ରତି ସ୍ନେହ ସୁକୁମାର ସରଳ ଭାବର ବାତ୍ସଲ୍ୟ ଫୁଟି ଉଠିଛି, ତାହାଙ୍କ ଜୀବନୀ-ପୁସ୍ତକର ଏକ ମୁଖ୍ୟ ଅଙ୍ଗ କି ଅଧ୍ୟାୟ ନୁହେଁ ? ରାଧାକୃଷ୍ଣ, ଅଭିମନ୍ୟୁ, ଉପେନ୍ଦ୍ର, କବିସୂର୍ଯ୍ୟ କି ଜୀବନକୁ ବାଦ୍ ଦେଇ ତାଙ୍କର ଅମର କବିତା ସୃଷ୍ଟି କରିଛନ୍ତି ? ସେ ସବୁ କି କେବଳ ଶବ୍ଦପାଠର

ଭାଷା-କସରତ, ଅଶ୍ଳୀଳ, ଅପ୍ରାକୃତ ? ହାୟ୍, ଏ ଯୁଗରେ ବଡ଼ ସହଜରେ ଆମେମାନେ ଉତ୍କଟ ମତାନ୍ଧତା ପୋଷଣ କରିବାକୁ ଶିଖିଛୁ ! ପ୍ରଗତି ଦୁରଭିମାନ ଆମକୁ ଜୀବନ ମହତ୍ତ୍ୱ ସଂଗ୍ରହ କରି ନାହିଁ । ବରଂ ନୀରସ କଷ୍ଟପ୍ରାଣ ଭାବରେ ଜୀବନକୁ କାଟି-ବାଟି ଠିକଠିକ ଚଳାଇବା କରିବାର ଶିଖାଉଛି !

ପୁଣି ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ, ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ଦିଗରେ ମଧ୍ୟ ଭାରତ କୋର୍ଟରେ ଉତ୍କଳ-ସନ୍ତାନର କୃତିତ୍ୱ ଉଚ୍ଚଦରର ଥିଲା । ଅଳଙ୍କାର-ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଦିଗ୍ବିଜୟୀ ବ୍ରାହ୍ମଣ ବିଶ୍ୱନାଥ କବିରାଜ ସନ୍ଧିବିଗ୍ରହିକ ମହାପାତ୍ରଙ୍କ ସ୍ଥାନ ବହୁତ ଉଚ୍ଚରେ । ତାଙ୍କର ଗୋଟିଏ ଧାଡ଼ି—

'ଆଲ୍ଲାଉଦ୍ଦିନ୍ ନୃପତୌ, ନ ସନ୍ଧିଃ ନଚ ବିଗ୍ରହଃ' ରୁ ତାଙ୍କର ପ୍ରାଚୀନତା ଅନୁମାନ କରାଯାଏ ! ଦାର୍ଶନିକ ବାସୁଦେବ ରଥ ପଣ୍ଡିତଙ୍କ ବ୍ରହ୍ମପ୍ରକାଶ, କଣାଦ ପ୍ରକାଶ ଇତ୍ୟାଦି ଚଉଦ ପ୍ରକାଶରୁ ଖଣ୍ଡେ ହେଲେ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରକାଶିତ ହେବାର ଜଣା-ଯାଇ ନାହିଁ । ଧର୍ମ ଶାସ୍ତ୍ରକାର ଗଦାଧର ରାଜଗୁରୁଙ୍କ 'ଗଦାଧର-ପଦ୍ଧତି'ର ଦାନସାର, କାଳସାର, ଆଚାରସାର, ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତ-ସାର ଇତ୍ୟାଦି ଅଠର ସାରରୁ ଦୁଇତିନୋଟି ପ୍ରକାଶିତ ହେବାର ଜଣାଯାଏ । କବିଚନ୍ଦ୍ର ବାସୁଗୁରୁଙ୍କ ଉଷା-ହରିବଂଶ ଚମ୍ପୂ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଦିବାର ଆଲୋକ ଦେଖିନାହିଁ । ଏ କେତୋଟି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ମାତ୍ର । ଏପରି ପ୍ରାଚୀନ ଓ ନବୀନ କେତେ ଯେ ଅମୂଲ୍ୟଗ୍ରନ୍ଥ ଏବର ଏ ଦୁର୍ଗତ ଦେଶର କେଉଁ କୋଣରେ କେଉଁ ଅନ୍ଧକାରରେ ପଡ଼ି ନଷ୍ଟ ହେଉଛି, ପୁଣି ତହିଁର ସ୍ରଷ୍ଟା କେତେ ଯେ ପ୍ରତିଭା ପୂର୍ବକାଳରେ ଓ ଏବେ ମଧ୍ୟ ବନର ମାଳତୀପରି ଏବର ଏ ଦରିଦ୍ରଦେଶ-କାନନରେ ଫୁଟି ଝଡ଼ି

ଚଢ଼ିଛି ଓ ପଡ଼ିଛି, ତାହାର କଳନା କିଏ କରିବ ? ତାଙ୍କର ପ୍ରକାଶପାଇଁ, ଉନ୍ନତି ପାଇଁ, ସଦ୍‌ବିନିଯୋଗ ପାଇଁ କି ଏବର ଏ ସ୍ଥାନମାନ ଦେଶରେ କିଛି ସୁଯୋଗ, ବ୍ୟବସ୍ଥା ବା ସୁସ୍ଥା ଘଟିବ ନାହିଁ ?

ଘର କଥା ଛାଡ଼ି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ସଞ୍ଚାଳନ କଲେ ମଧ୍ୟ ସେହି ଏକ କଥା ଛତ୍ରେ ଛତ୍ରେ ଶିଖିବାକୁ ମିଳେ, ଯେ ଯେତେ-ଦୂର ଜୀବନ ମଧ୍ୟରେ ଅବଗାହନ କରିଛି, ସେ ସେତେ ସାହିତ୍ୟର ଉଚ୍ଚସ୍ତରକୁ ଉଠିଛି । ପୁଣି ଯେ ସାହିତ୍ୟର ଉଚ୍ଚ ସ୍ତରକୁ ଉଠିଛି, ସେହି ଜଗତର ବରେଣ୍ୟ ହୋଇଛି । ମାନବ ଇତିହାସରେ ତାହାର ନାମହିଁ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣାକ୍ଷରରେ ଲିପିବଦ୍ଧ ହୋଇଛି । ହୋମର୍, ଭର୍ଜିଲ୍, ଏରିଷ୍ଟଟଲ୍, ଦାନ୍ତେ, ପିଟ୍ରାର୍କ୍, ସେକ୍ସପିଅର, ଗେଟେ, ହ୍ୟୁଗୋ, ଟଲଷ୍ଟୟ, ଏମରସନ୍—ଏ ଭିତରୁ ଜଣେ ଜଣେ କି ବାସ୍ତବିକ୍ ଅଜ୍ଞାନ-ଅନ୍ଧକାର-ଆଚ୍ଛନ୍ନ ମୋହଗ୍ରସ୍ତ ଜଗତର ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଦୀପ-ସ୍ତମ୍ଭ ନୁହନ୍ତି ?

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଗୌରବ

ସାହିତ୍ୟର ବିଶାଳ ବପୁ ଦର୍ଶନ, ବିଜ୍ଞାନ, କଳା ଓ ପ୍ରକୃତି ସାହିତ୍ୟଦ୍ୱାରା ପରିପୁଷ୍ଟ ହୋଇଥାଏ । ଏହି ସବୁ ବିଭାଗରେ ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଚୀନ ଆର୍ଯ୍ୟମାନଙ୍କ କୃତି ଏତେ ବିସ୍ତାରିତ, ଚିପ୍ର, ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଓ ଜୀବନ-ପ୍ରବାହର ଏତେଦୂର ଚହଳ ଯେ, ଗୋଟାଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପ୍ରବନ୍ଧର ପରିସରରେ ତାହାଁର କ୍ଷୀଣ ପରିଚୟ ମଧ୍ୟ ଦେବା ଅସମ୍ଭବ । କେବଳ କେତୋଟି ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ସଙ୍କେତ ଏଠାରେ ଦିଆ ଯାଇପାରେ ।

ବ୍ୟାବହାରିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଭାଷା ସାହିତ୍ୟର ମୂଳବସ୍ତୁ । ବିସ୍ତୃତ ଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟ-ଜଗତ କାହିଁକି, ସମଗ୍ର ପ୍ରାଣୀ ଜଗତରେ ବ୍ୟବହୃତ ଭାବ-ଦ୍ୟୋତକ, ଅର୍ଥ-ପ୍ରକାଶକ ସମସ୍ତ ପ୍ରକାର ଇଙ୍ଗିତ, ଧ୍ୱନି, ଚିହ୍ନ, ବାଚକ ଅନୁକରଣ ଭାଷାର ଅଙ୍ଗ । ତଥାପି ପ୍ରଭୃତି-ବିକଶିତ, ବିଜ୍ଞାନ-ବିଶ୍ଳେଷଣ-ସମ୍ବଳିତ, ଶବ୍ଦ-ଅର୍ଥ-ପ୍ରତ୍ୟୟ-ସମନ୍ୱିତ ଲିପିବଦ୍ଧ ଭାଷା ମନୁଷ୍ୟ-ଜୀବନର ବିଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶ । ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟ ଭୂତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ୍‌କୁ ବର୍ତ୍ତମାନର ସଂଯୋଗରେ ସଲଗ୍ନ କରେ; ପୂର୍ବଣ ପରମ୍ପରା ସଞ୍ଚିତ ସଂସ୍କୃତି ଗ୍ରହଣ ଓ ଅଧିକ ସମୃଦ୍ଧ କରି ଉତ୍ତରାଧିକାରୀ ମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଦାନ କରେ । ତଦ୍ଦ୍ୱାରା ବ୍ୟଷ୍ଟି-ମନୁଷ୍ୟ ଓ ସମଷ୍ଟି-ସମାଜର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ପ୍ରକୃତିର ଆଦାନ-ପ୍ରଦାନ ହୁଏ । ଦେଶ

ଓ କାଳର ଭେଦ ପ୍ରକୃତରେ ଭାଷା ଦ୍ୱାରା ଗୋଟାଏ ଦଗରୁ ବନଷ୍ଟ ହୁଏ । ଗୋଟାଏ ଦଗରୁ ମନୁଷ୍ୟ ଜାତିର ଆମ୍ବିକତା, ବୁଦ୍ଧି ବୃତ୍ତି, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ବୋଧ, ହିତାହିତ ଜ୍ଞାନ ମୂଳକ ସମସ୍ତ ସମ୍ପତ୍ତି ଭାଷାର ଅର୍ଜନ । ଭାଷା ଭାବର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି, ଏ କଥା ସର୍ବବାଦସମ୍ମତ । କନ୍ତୁ ସୂକ୍ଷ୍ମଦୃଷ୍ଟିରେ ଭାଷା ସୃଷ୍ଟିକାରକ ମଧ୍ୟ । ଭାବ-ଗଠନ ରୀତି ଓ ମାର୍ଜିତ ଶକ୍ତି ଓ ସଂକ୍ଷେପ କରି ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଅସଂଲଗ୍ନ କମ୍ପିତ-କମାକାର ବୃତ୍ତି ନଚୟକୁ ନବନ୍ଧନମୟ ପୂର୍ଣ୍ଣ-ତାରେ ପରିଣତ କରି ଭାଷା ମାନବୀୟ ଚିନ୍ତାକୁ ପରିସ୍ଫୁଟ କରେ । ପ୍ରାଚୀନ ଆର୍ଯ୍ୟମାନେ ଭାଷାର ମହତ୍ତ୍ୱ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ପାଣିନି ନିଦର୍ଶନରେ ସ୍ଫୋଟବାଦ ବୋଲି ଆଖ୍ୟାତ କରିଅଛନ୍ତି । ଅବ୍ୟୟ ଶବ୍ଦ ଅଂଶ-ବିହୀନ, ସଂସାର କାରଣ, ସ୍ୱରୂପ ବ୍ରହ୍ମ । ଅନାଦି ଅନନ୍ତ ବ୍ରହ୍ମ ଅକ୍ଷୟ ସାର ବଚନ-ପଦାର୍ଥ ଆକାରରେ ପ୍ରତୀୟମାନ ହୁଏ । ତହିଁରୁ ଜଗତ୍-ସୃଷ୍ଟି ଆରମ୍ଭ ହୁଏ । ବ୍ୟଷ୍ଟି ବା ସମଷ୍ଟି ଭାବରେ କୌଣସି ପଦର ବର୍ଣ୍ଣମାଳାର ଅର୍ଥ-ପ୍ରକାଶର ସାମର୍ଥ୍ୟ ନାହିଁ । ଅର୍ଥ-ପ୍ରତୀତି ନିମନ୍ତେ ସ୍ଫୋଟ ଆବଶ୍ୟକ । ବର୍ଣ୍ଣଦ୍ୱାରା ତାହା ସ୍ଫୁଟ ହୁଏ ବୋଲି ତାହାର ନାମ ସ୍ଫୋଟ । ବିଚ୍ଛିନ୍ନ କେତୋଟି ପୁଷ୍ପର ସଂଗ୍ରହ ଗ୍ରଥନ-ସୂତ୍ର ବିହୀନରେ ଯେପରି ମାଳା ବୋଲାଯାଇ ନପାରେ, ସେପରି କେତୋଟି ବର୍ଣ୍ଣର ପାର୍ଶ୍ୱୀକରଣ କୌଣସି ଅନ୍ତର୍ନିହିତ କାରଣ ବ୍ୟତରେକେ ପଦ-ଅର୍ଥ, ଉତ୍ପତ୍ତି କରିପାରେ ନାହିଁ । ସମସ୍ତ ପଦର ଅର୍ଥ କେବଳ ସେହି ଅନ୍ତିମ ଅପବର୍ଗ, ତାରତମ୍ୟ ସ୍ଥିତ, ପୂର୍ଣ୍ଣଜ୍ଞାନ, ପରମ ସତ୍ତାର ଗୁଣାତୀତ ଅବସ୍ଥାର କ୍ଷୀଣ ପରିଚୟ ଦିଏ । ଶବ୍ଦାର୍ଥର ନାନା ବିଭାଗରେ ଏକ ଓ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ସତ୍-ଦ୍ୟୋତକ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକ ଅର୍ଥ ନାନା ଆକାର-ରେ ପଦାର୍ଥ ସଙ୍କେତରେ ବୁଝାଯାଏ । ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତ ଶବ୍ଦ-

ବ୍ରହ୍ମର ତତ୍ତ୍ୱ ଅବଧାରଣ କରେ, ସେ ପରମ ବ୍ରହ୍ମ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ଏପରି ଭାବରେ ପଦାବଳୀର ଅନ୍ୱୟ ଓ ବିଶ୍ଳେଷଣ ପରମ ଆନନ୍ଦ ପ୍ରାପ୍ତିର ଉପାୟ । ପଦଧ୍ୱନି-ସମଷ୍ଟି ହେତୁ କଣ୍ଠ୍ୟ, ତାଲବ୍ୟ, ମୂର୍ଦ୍ଧନ୍ୟ, ଦନ୍ତ୍ୟ, ଓଷ୍ଠ୍ୟ, ଅନୁନାସିକ, ଗୁରୁ, ଲଘୁ, ମନ୍ଦ୍ର, ଦୀର୍ଘ, ହ୍ରସ୍ୱ, ପ୍ଳୁତ; ଉଦାତ୍ତ, ଅନୁଦାତ୍ତ, ସ୍ୱରିତ; ଅଭିଧା, ବ୍ୟଞ୍ଜନା, ଲକ୍ଷଣା ଇତ୍ୟାଦି ସ୍ଥାନ ଓ ପ୍ରାପ୍ତି ଭେଦରେ ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀ ଅନୁସାରେ ପଦ-ଉଚ୍ଚାରଣ, ଧ୍ୱନି-ବିଜ୍ଞାନ, ସ୍ୱର-ସନ୍ଦର୍ଭ, ଅର୍ଥବୋଧ ଉପରେ ସଂସ୍କୃତ-ସାହିତ୍ୟରେ ଏତେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦିଆଯାଇଅଛି । ସେଥିପାଇଁ ଆମର ଦୁଇଟି ବେଦାଙ୍ଗ ଶିକ୍ଷା ଓ ଛନ୍ଦ ଏ ଦିଗରେ ବିନିଯୋଗ ହୋଇଅଛି ।

ଜୀବନର ଭିତ୍ତି ଏକ । ତାହା ଅସୀମ ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ମଧ୍ୟରେ ନିଜକୁ ଫୁଟାଏ । ଉପନିଷଦରେ କଥିତ ଅଛି, ସୃଷ୍ଟି ଆରମ୍ଭରେ କେବଳ ଏକ ଥିଲା; ଐକ୍ୟର ଉପ୍ଲାବିତ ବିପୁଳ ନିଃସଙ୍ଗତାରେ କ୍ଳିଷ୍ଟ ହୋଇ ସେପରିକି ତାହା ବହୁ ହେବାକୁ ଅଭିଳାଷୀ ହେଲା । ଏଥିରୁ ଜାତ ହେଲା ବହୁମୁଖୀ ବିଚିତ୍ର ସୃଷ୍ଟି । ମନୁଷ୍ୟ ବିବେକୀ, ଚିନ୍ତକ, ଧୀଶକ୍ତି-ସମ୍ପନ୍ନ । ସେ ଭଲ-ମନ୍ଦ, ସୁନ୍ଦର-ଅସୁନ୍ଦର, ଉଚ୍ଚ-ନୀଚର ପାର୍ଥକ୍ୟ ବୋଧ କରିପାରେ । ତାହା ପକ୍ଷରେ ଏହି ମୂଳ ଅଦ୍ୱିତୀୟ ଭିତ୍ତି ସଙ୍ଗେ ତାହାଁର ଅସୀମ ଅଶେଷ ଦିଗନ୍ତ-ପ୍ରସାରିତ ସୃଷ୍ଟି ପ୍ରକୃତିକୁ ଅଖଣ୍ଡ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଚ୍ଛିଦ୍ର ସତ୍ତା ଭାବରେ ବୋଧ କରିବାହିଁ ଜୀବନର ମୁଖ୍ୟ ଅଭିପ୍ରାୟ । ଏହି ଗଭୀର ପରମ ଅନ୍ୱେଷଣର କଳ୍ପନା, ପନ୍ଥା ଓ ପ୍ରଗତି ଆଦିକାଳରୁ ମନୁଷ୍ୟ ସମ୍ପାଦିତ ଜ୍ଞାନ-ଭଣ୍ଡାର ସଜାଡ଼ି ରଖିଛି । ସଂକ୍ଷେପରେ କହିଲେ, ଏ ଦିଗରେ ଆର୍ଯ୍ୟ ଋଷିଙ୍କ କୃତି ଓ ଚିନ୍ତା ବିଷ୍ଣୁପୁରାଣୋକ୍ତ ଏହି ଅଷ୍ଟାଦଶ ବିଦ୍ୟା

ବିଷୟରେ ସଙ୍କୃତ ଓ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇ ଆସିଅଛି—ଶିକ୍ଷା, କଳ୍ପ, ବ୍ୟାକରଣ, ନିରୁକ୍ତ, ଜ୍ୟୋତିଷ, ଛନ୍ଦ, ଋକ୍, ଯଜୁଃ, ସାମ, ଅଥର୍ବ, ମୀମାଂସା, ନ୍ୟାୟ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର, ପୁରାଣ, ଆୟୁର୍ବେଦ, ଧନୁର୍ବେଦ, ଗାନ୍ଧର୍ବବେଦ, ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର । ଏହି ବିଷୟ ମାନଙ୍କରେ ବିଶାଳ ଲୋକ-ସମାଜର ଗୋଟିଏ ଭାଗ ଜୀବନକୁ ଅଧିକ ସୁନ୍ଦର, ସରସ, ମୁକ୍ତ, ମୂଲ୍ୟବାନ କରିବାକୁ ଯାଇ ଯେଉଁ ସବୁ ଦର୍ଶନ, ବିଜ୍ଞାନ, କଳା ଓ ସାହିତ୍ୟର ଅବତାରଣା ଓ ଅଭିବୃଦ୍ଧି କରିଥିଲେ, ତାହା ବିଶେଷ ଭାବରେ ବର୍ଦ୍ଧିତ ହୋଇଅଛି ।

ଦର୍ଶନର ମୂଳ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ସତ୍ୟର ଅନୁସନ୍ଧାନ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଅନୁସନ୍ଧାନ ଫଳପ୍ରଦ ହେବା ପାଇଁ କଠୋର ସାଧନା, ଆତ୍ମ-ସଂଯମ, ସଦାଚାର, ସାଧୁ ବ୍ୟବହାର(Ethics)ଆବଶ୍ୟକ । ପୁଣି ପ୍ରକୃତ ତତ୍ତ୍ୱବୋଧ କରିବାକୁ ହେଲେ ମନୁଷ୍ୟର ଚିନ୍ତା ନିର୍ମଳ, ସଙ୍ଗତ, ନ୍ୟାୟବନ୍ତ, ଭ୍ରମଶୂନ୍ୟ [Epistemology] ହେବାକୁ ହେବ । ଅଥଚ ତାହା ଯେତେ ବିଶଦ ହେଉ ନା କାହିଁକି, ସତ୍-ଚିତ୍-ଆନନ୍ଦ ପଦାର୍ଥର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କେବଳ ନ୍ୟାୟ, କାର୍ଯ୍ୟ-କାରଣ-କ୍ରମ, ବାଦ-ତର୍କ-ଯୁକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ପ୍ରତିଭା-ବିକାଶ (Intuition) ଦ୍ୱାରାହିଁ ତାହା ସମ୍ଭବ । ଅବଶ୍ୟ ନ୍ୟାୟ ଓ ତର୍କ ଏ ଦିଗରେ ସହାୟକ । ପୁଣି କେବଳ ନ୍ୟାୟ ଓ ତର୍କ କାହିଁକି ସକଳ ପ୍ରକାର ଜ୍ଞାନ—ଅନୁସନ୍ଧାନ ମାର୍ଗରେ ଆମକୁ କେତୋଟି ମୂଳ-ବିଜ୍ଞାନ [Metaphysics] ସ୍ଥିତିର ପୂର୍ବଦତ୍ତ ଅବସ୍ଥା[Given conditions of existence], ପ୍ରାଥମିକ ସୂତ୍ର (First principles) ମାନି ନେବାକୁ ହୁଏ । ତାକୁ ମାନିଲେହିଁ ଆଲୋଚନା ସମ୍ଭବ । ଏହି ମୂଳ

ବଜ୍ଞାନ ମନୁଷ୍ୟର ମାନସ-ରାଜ୍ୟରେ [Psychology], ଶିକ୍ଷା-କ୍ଷେତ୍ରରେ (Education), ସମାଜର ବିଶାଳ ପରସରରେ [Sociology], ଶାସନ ତନ୍ତ୍ରରେ [Politics], ମତ ବଶ୍ବାସ [Theology] ଇତ୍ୟାଦରେ କ ଭଳ ପ୍ରକାଶ ପାଏ, ତାହା ପରୀକ୍ଷା କର ମଧ୍ଯ ଦର୍ଶନର-ପ୍ରକାଣ୍ଡ ସୌଧ ନର୍ମାଣ କରାଯାଏ । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ଅସଂଖ୍ୟ ଦାର୍ଶନକ, ସାଧକ ଯୋଗୀ, ବୈଜ୍ଞା-ନକ, ଆଦର୍ଶବାଦୀ ଓ ଦ୍ରଷ୍ଟା ହନ୍ଦୁ ଦର୍ଶନର ଯେଉଁ ବରାଟ ହର୍ମ୍ୟ-ତୋଳଯାଇଛନ୍ତ, ତହିଁର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, ବ୍ୟାପ୍ତ ବା ଗଭୀରତାର କଞ୍ଚତ୍ ଆଭାସ ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ଦେବା ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ହେବ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଜଗତରେ ଦର୍ଶନକୁ କେବଳ ଚମତ୍କାର ଚନ୍ତା କୌତୁହଳତା ରୂପେ ଧରାଯାଇଛି । କନ୍ତୁ ଆମ ପକ୍ଷରେ ପ୍ରକୃତ ନର ତାହା 'ଦର୍ଶନ'; ସତ୍ୟଦର୍ଶନ ସତ୍ୟ ପାପ୍ତ ଜୀବନ ଯାପନ, ପୂର୍ଣ୍ଣ ସତ୍ୟପ୍ରାଣର ପାପ୍ତ ଆକାଂକ୍ଷା । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ ସ୍ବରୂପ ଏଠାରେ ଏତକ କହାଯାଇପାରେ, ଏ ବଷୟରେ ଆଚାର୍ଯ୍ୟ ମାଧବଙ୍କ ପ୍ରଣୀତ "ସର୍ବ ଦର୍ଶନ ସଂଗ୍ରହ" ତାତ୍ତ୍ବିକ ସମାଲୋଚନା ଶକ୍ତର ବଶିଷ୍ଟ ପ୍ରକାଶ । ସେଥିରେ ସଂକ୍ଷେପରେ ଚାର୍ବାକ୍‌ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କର ବୌଦ୍ଧ, ଆର୍ହତ, ଜୈନ, ରାମାନୁଜ, ପୂର୍ଣ୍ଣପ୍ରାଜ୍ଞ, ନାକୁଲଶ, ପାଶୁପତ, ଶୈବ, ପ୍ରତ୍ୟଭିଜ୍ଞ, ରସେଶ୍ବର, ବୈଶେଷିକ, ଅକ୍ଷପାଦ, ଜୈମିନୀୟ, ପାଣିନୀୟ, ସାଂଖ୍ୟ, ପାତଞ୍ଜଳିଙ୍କୁ ମିଶାଇ ବେଦାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବଚାର କରାଯାଇ ପ୍ରତ୍ୟେକର ପ୍ରଧାନ ସୂତ୍ରଗୁଡକ ଦଆ-ଯାଇଛି । ବଭାଗ ଗୁଡକ କ୍ରମଗତରେ ଲପିବଦ୍ଧ କରାଯାଇ ଲୋକାୟତଠାରୁ ଚୂଡାନ୍ତ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ହନ୍ଦୁର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଚନ୍ତା ସଂସ୍କୃତ ସାହତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରୁଅଛି ।

ସଂସ୍କୃତ ସାହତ୍ୟର ଆଦ ସ୍ଫୁରଣ ବେଦ । ଜ୍ଞାନ-ପ୍ରକାଶକ

ଭାବରେ ଅନାଦି କାଳରୁ ତାହାର ସ୍ଥିତି । କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତି ବିଶେଷର ଲେଖାନୁହେଁ ବୋଲି ତାହା ଅପୌରୁଷେୟ । ବେଦ ଆର୍ଯ୍ୟ ଋଷିଙ୍କ ପ୍ରତିଭାମୁକୁରରେ ପ୍ରତିବିମ୍ବିତ, ସ୍ୱତଃ ପ୍ରକାଶିତ, ସ୍ୱତଃ ପ୍ରମାଣିତ, ସ୍ୱତଃସିଦ୍ଧ ଅକ୍ଷୟ ଜ୍ଞାନଭଣ୍ଡାର । ବୈଦିକ ସାହିତ୍ୟର ଚତୁର୍ବିଧ ବିଭାଗ ସଂହିତା, ବ୍ରାହ୍ମଣ, ଆରଣ୍ୟକ, ଉପନିଷଦ୍ । ତହିଁରେ ଜ୍ଞାନ-ବୀଜ ଦେପରି ଭାବରେ କ୍ରମଶଃ ଅବଧାରିତ, ଅଭିବୃଦ୍ଧି, ବ୍ୟଷ୍ଟି-ସମାଜ—ଜୀବନ ପ୍ରଯୋଜ୍ୟ, ଏକାଗ୍ର ବିଚାର୍ଯ୍ୟ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା ସଂଯୁକ୍ତ ହୋଇଅଛି. ତାହାର ଏଠାରେ ବିଶଦ୍ ଆଲୋଚନା କରିବାର ସ୍ଥାନନାହିଁ । 'ଏତିକି କହିଲେ ଯଥେଷ୍ଟ ହେବ, ବେଦ ବିଚାର ବିରୋଧ ନୁହେଁ, ଯଦି ବା ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ତାହା ବିଚାର ସୀମାକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉଠିଅଛି । ବିଚାର ବେଦକୁ ତନ୍ନ ତନ୍ନ କରି ବିଶ୍ଳେଷଣ, ପରୀକ୍ଷା, ନ୍ୟାୟାଶ୍ରିତ କରିପାରେ; କିନ୍ତୁ ଏହା କରିବା ପୂର୍ବରୁ ବିଚାର ଏହି ଅତି ମାନବିକ ଚିନ୍ତା କରିବା ପାଇଁ କେତେ ଦୂର ସମର୍ଥ, ତାହା ପ୍ରଥମେ ଭାବିବା କଥା । ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ପରତନ୍ତ୍ର ମନୋବୃତ୍ତି ପ୍ରକୃତ ବିଚାର-ପଦବାଚ୍ୟ ନୁହେ । ସାଧନା ଦ୍ୱାରା ବିଚାରକୁ ପ୍ରଥମେ କଳୁଷ-ମାୟା ଆବରଣ-ମୁକ୍ତ କରିବାକୁହେବ । ଐତିହାସିକ କ୍ରମରେ ବେଦୋକ୍ତ ଚିରନ୍ତନ ସତ୍ୟ ଓ ଆଦର୍ଶ କପରି ଭାବରେ ବାସ୍ତବ ସଂସାରିକ ଜୀବନରେ ଫୁଟିଉଠିଛି, ତାହା ତହିଁପରେ ପ୍ରଣୀତ ସ୍ମୃତି ରାମାୟଣ, ମହାଭାରତ ଓ ଅଷ୍ଟାଦଶ ପୁରାଣାଦିରେ ବିବୃତ ହୋଇଅଛି । ସାଧାରଣତଃ ଆମ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାପ୍ରାପ୍ତ ଅନେକଙ୍କର ଗୋଟାଏ ଧାରଣା, ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ କେବଳ ଅବାସ୍ତବ ଅତୀନ୍ଦ୍ରିୟ ପରଲୋକଗତ ଚିନ୍ତା-ବିଳାସର ସୃଷ୍ଟି; କିନ୍ତୁ ଏହା

ଠିକ୍ ନୁହେଁ । ପ୍ରାଚୀନ ଚିନ୍ତା କେବଳ ଜନ୍ମ-ମୃତ୍ୟୁ-ଜରା-ବ୍ୟାଧି-କ୍ଲିଷ୍ଟ, ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ, ଦୁଃଖ ଜଞ୍ଜାଳ-ଅଭାବ-ହାହାକାରମୟ, ମାୟା-ସଂସାର—ଚକ୍ରରୁ ଉଦ୍ଧରିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରି ନାହିଁ । ବାସ୍ତବ ଓ ଆଦର୍ଶ, ଇହ ଓ ପର ଉଭୟ ଜଗତକୁ ନିଖୁଣ, ନିପୁଣ, ସାମୁଦାୟିକ ଭାବରେ ତାହା ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିଛି । ଜୀବନ କେବଳ ମୁକ୍ତି ପାଇଁ ନୁହେଁ, ଭୁକ୍ତି ପାଇଁ ମଧ୍ୟ । ରାମାୟଣ ଓ ମହାଭାରତ ଲୋକଶିକ୍ଷାର ଅସରନ୍ତି ଭଣ୍ଡାର । ଉଚ୍ଚ ଦାର୍ଶନିକ ଚିନ୍ତା ସଙ୍ଗେ ନୈତିକ ଶିକ୍ଷା ଓ ଧର୍ମ-ସମାଜ-ରାଜନୀତିକ ଭାବ ଆଦର୍ଶ ପ୍ରେରଣାରେ ଅଭିବ୍ୟଞ୍ଜିତ ହୋଇ ଏହିଁରେ ଦିଆଯାଇଛି । ଯଦି ଆଜି ପୃଥିବୀବ୍ୟାପୀ ନାନା ଧର୍ମ, ସାମାଜିକ ଓ ରାଷ୍ଟ୍ରୀୟ ବିପ୍ଳବ ସତ୍ତ୍ୱେ ଭାରତୀୟ ସାଧାରଣ ଲୋକ-ଜୀବନ ଉଚିତ ମାର୍ଗ ଓ ସାମ୍ୟ ହରାଇ ନାହିଁ; ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତାର ହୁଣ୍ଡାମିଣ୍ଡି, ଶବ୍ଦର, ପାଶବିକ ଦର୍ପ, ସମର ହୁଙ୍କାର ଯଦି ଆଜି ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣକେନ୍ଦ୍ରକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁ ନାହିଁ, ତେବେ ଏହା ଅନେକ ପରିମାଣରେ ଆମ ପୁରାଣ ପାରା-ୟଣର ଫଳ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ଦେଶରେ ସବୁ ଲୋକଙ୍କୁ ସାକ୍ଷର କରାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରବଳ ଉଦ୍ୟମ ଚାଲିଛି । ଅଭିଶପ୍ତ ନିରକ୍ଷର-ତାକୁ ଦୂର କରିବା ପାଇଁ ତୁମୁଳ ଆନ୍ଦୋଳନ ଦେଖାଯା-ଉଛି । ଭଲ କଥା; କିନ୍ତୁ ଗୋଟାଏ ଯନ୍ତ୍ରଚାଳିତ ଗତାନୁଗତିକ ପ୍ରାଥମିକ ଅକ୍ଷର ଓ ଅଙ୍କ ପରିଚୟ [Three R's] ଉପରେ ଜୋର ଦେବା ସଙ୍ଗେ, ସର୍ବସାଧାରଣ ପାରମ୍ପରିକ ସଂସ୍କୃତି-ରେ ଭାଗୀ କରାଇ ରାମାୟଣାଦି ଗ୍ରନ୍ଥ ଭାରତୀୟ ସମାଜର ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀ ମଧ୍ୟରେ ପଠନ, ଶ୍ରବଣ, ମନନ, ସ୍ମରଣ ସୂତ୍ରରେ କିପରି ଶିକ୍ଷାଲୋକ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ବର୍ଷଧରି ଜାଳି ରଖିଅଛି,

ତାହା ଯେପରି ଆମେ ଭୁଲି ନ ଯାଉଁ । ଅବଶ୍ୟ ପୁରାଣାଦିରେ ଯେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ କଳ୍ପନାର ଆତ୍ୟନ୍ତିକତା, ପ୍ରକ୍ଷେପ, ଅତି-ରଞ୍ଜନ, ବର୍ଣ୍ଣନା-ବାହୁଲ୍ୟ, ପ୍ରହେଳିକା ନାହିଁ—ଏପରି ନୁହେଁ; କିନ୍ତୁ ବିବେକୀ ପାଠକ ପକ୍ଷରେ ଆବରଣ ଉନ୍ମୋଚନ କରି ତତ୍ତ୍ୱ ପାଇବା ଅସାଧ୍ୟ ନୁହେଁ । ରାମାୟଣ ମହାଭାରତଠାରୁ ପୁରାଣଗୁଡ଼ିକ ଗଳ୍ପ,ଆଖ୍ୟାୟିକା,ଗାଥା,ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ, ଲୋକ-ସାହିତ୍ୟ, ସାମାଜିକ ଆଚାର ବ୍ୟବହାର—ଏ ସବୁକୁ ଗ୍ରଥନ କରି ତାକୁ ସାହିତ୍ୟିକ ଅଳଙ୍କାରରେ ମଣ୍ଡାଇ ଜୀବନକୁ ଅଧିକ ନିଗୂଢ଼ ନିପଟ ନିରାଟ ଭାବରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଅଛନ୍ତି । ପୁଣି ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ ନୀତିରେ ସଫଳ କରିବା ପାଇଁ ଜୀବନକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ କରିଅଛି । ଆହୁରି ସଂସ୍କୃତରେ ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆବିଷ୍କୃତ, ଅନାବିଷ୍କୃତ, ଧ୍ୱଂସପ୍ରାପ୍ତ ଏତେଗୁଡ଼ିଏ ସୂତ୍ର-ଗ୍ରନ୍ଥ,ସାର-ସଂଗ୍ରହ,ଟୀକାଟିପ୍ପଣୀ ସମାଲୋଚନା, ସ୍ଥାପତ୍ୟ -ସଙ୍ଗୀତ-ଚିତ୍ରବିଦ୍ୟା-କଳା ବିଷୟକ, ଶରୀର-ମନ-ପ୍ରାଣ ବିଜ୍ଞାନ-ମୂଳକ ପୁସ୍ତକ ଥିଲା ଓ ଅଛି, ତାହା କଳନା କରିବା ସାଧ୍ୟାତୀତ । ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତସ୍ୱରୂପ କେବଳ ରାଜନୀତି ବିଷୟକୁ ନିଆଯାଉ । ଆଜି ଆମର ଆଧୁନିକ ବୁଦ୍ଧି-ବ୍ୟବସାୟୀ ଦଳ କମ୍ୟୁନିଷ୍ଟ ରୁଷିଆ, ନାଜୀ ଜର୍ମାନ, ଫାସିଷ୍ଟ ଇଟାଲୀ, ଗଣତନ୍ତ୍ର, ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିମୂଳକ ବିଭିନ୍ନ ନୀତି-କୌଶଳ-ପନ୍ଥା-ସଂରକ୍ଷ୍ୟପରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ ପ୍ରଚଳିତ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରଣାଳୀ ଅସ୍ତ୍ର- ଦ୍ୱାରା ଭାରତୀୟ ବାୟୁମଣ୍ଡଳକୁ ଆଘାତ କରିବାକୁ ବ୍ୟଗ୍ର । କିନ୍ତୁ ସେପରି କରିବା ପୂର୍ବରୁ ଥରେ ସେହି ପରମ୍ପରାର ମୂଳ ବୃହସ୍ପତି-ଶୁକ୍ର-ଚାଣକ୍ୟ-କାମନ୍ଦକ ଅନୁସୃତ ଅର୍ଥଶାସ୍ତ୍ର, ହିତୋପଦେଶ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର—ବିବୃତ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ର ବିଶଦ ଭାବରେ ଆଲୋଚନା କରିବା ଉଚିତ ନୁହେଁ କି ?

ପ୍ରକୃତ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟ-କ୍ଷେତ୍ର ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ନିବଦ୍ଧ କଲେ ଆମ୍ଭେମାନେ ଦେଖୁ, ସବୁ ଯୁଗର ସବୁ ଦେଶର ଶୀର୍ଷସ୍ଥାନୀୟ କବି ଓ ଦ୍ରଷ୍ଟା—ଭବଭୂତି, ଭାରବୀ, ଶ୍ରୀହର୍ଷ, ମାଘ, ବାଣଭଟ୍ଟ, ଭର୍ତ୍ତୃହରି, କାଳିଦାସ । ମହାବୀର ଚରିତ, ମାଳତୀ ମାଧବ ଓ ଉତ୍ତର-ରାମ ଚରିତର ଶବ୍ଦ-ନୈପୁଣ୍ୟ ଓ ମାନବ-ଚରିତ୍ର-ଅଭି-ଜ୍ଞତା ଅନନ୍ୟ ସାଧାରଣ । କେବଳ ଉତ୍ତର-ରାମଚରିତରେ ରାମ ଙ୍କର ପ୍ରାଣପ୍ରିୟ ସୀତାଙ୍କ ବିସର୍ଜନ ଓ ତାହାର ହିରଣ୍ମୟ ପ୍ରତିମା ସ୍ଥାପନ ପୂର୍ବକ ଅଶ୍ବମେଧ ଯାଗ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ କବି ଲୋକ-ରଞ୍ଜନ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରେମ-ପରା-କାଷ୍ଠାରେ ମହନୀୟ ଆଦର୍ଶ କିପରି ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ମିଳାଇଛନ୍ତି, ତାହା ଲୋକ-ଶିକ୍ଷାର ଚିରନ୍ତନ ମୂଲ୍ୟ-ବାନ ବସ୍ତୁ । ଭାରବୀର ଅର୍ଥ-ଗୌରବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବାକ୍ୟ-ରଚନା, ପ୍ରସନ୍ନ ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ, ମନୋମୋହନ ଭାବ-ପ୍ରକାଶ ଅତୁଳନୀୟ । ନୈଷଧର ଲଳିତ ପଦବିନ୍ୟାସ ଓ ଅଲୌକିକ ଭାବ-ପ୍ରବଣତା ପ୍ରଣିଧାନ ଯୋଗ୍ୟ । ଶିଶୁପାଳ-ବଧରେ ସବୁ ଗୁଣ ଏକାଧାରରେ ଅଛି ବୋଲି କୁହାଯାଉଅଛି । ପ୍ରବଚନ ଅଛି, କାଳିଦାସରେ ଉପମା, ଭାରବୀରେ ଅର୍ଥ-ଗୌରବ, ନୈଷଧରେ ପଦ-ଲାଳିତ୍ୟ ଅତୁଳନୀୟ । ମାଘରେ ଗୁଣ ତ୍ରୟ ସମାବିଷ୍ଟ । କାଦମ୍ବରୀ କଥା-ସାହିତ୍ୟରେ ଅନୁପମ କୁହାଯାଇଛି, ଏହି ଜଗତ ବାଣୋଚ୍ଛିଷ୍ଟ; ଏପରି ଶବ୍ଦ ନାହିଁ, ଯାହା ବାଣ ନିଜ କାବ୍ୟରେ ପ୍ରୟୋଗ କରି ନାହାନ୍ତି । ଶେଷରେ କାଳିଦାସ । ବାସ୍ତବିକ କାଳିଦାସ ନିମୋଚ୍ଚା-ରଣ ମାତ୍ରେ ସଂସ୍କୃତ-ସାହିତ୍ୟ ଶିକ୍ଷାର୍ଥୀ-ହୃଦୟରେ କି ମଧୁର ଭାବାବେଶର ଉଦୟ ହୁଏ, ତାହା ଅନୁଭବୀ ଜାଣନ୍ତି । କଥା-ଅଛି, ପୁଷ୍ପରେ ଜାତି, ନଗରୀରେ କାଞ୍ଚୀ, ନାରୀରେ ରମ୍ଭା, ନର ମାନଙ୍କରେ ରାମ, ନଦୀରେ ଗଙ୍ଗା, ପ୍ରକୃଷ୍ଟ ମାନଙ୍କରେ

ବିଷ୍ଣୁ,କାବ୍ୟରେ ମାଘ ଭଳି କବିରେ କାଳିଦାସ । କାଳିଦାସୀୟ ସୂକ୍ତି ରସମୟ,ପ୍ରୀତି-ମାଧୁର୍ଯ୍ୟରେ ଆମ୍ରମଞ୍ଜରୀ ପରି ଲାବଣ୍ୟ-ଯୁକ୍ତ । ରଘୁବଂଶ, ମେଘଦୂତ, କୁମାରସମ୍ଭବ, ଅଭିଜ୍ଞାନ ଶକୁନ୍ତଳା କାବ୍ୟସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରେ ବିଶ୍ୱ ମନୋରମ । ମାଳବିକାଗ୍ନିମିତ୍ର ଓ ବିକ୍ରମୋର୍ବଶୀ ମଧ୍ୟ ଏହି 'ଭାରତୀୟ ସେକ୍‌ସପିଅର'ଙ୍କ ଲେଖା ବୋଲି ଧରାଯାଇଛି । ପାଣ୍ଡିତ୍ୟରେ କାଳିଦାସଙ୍କୁ ବଳି କବି ଅଛନ୍ତି । ତଥାପି କାଳିଦାସୀୟ ଉପମା, ସ୍ୱଭାବିକ ବର୍ଣ୍ଣନା ଭିତରେ ମୀତ-ମଣି ଆହରଣ,ସରଳ ପଦାବଳୀ, ପ୍ରକୃତି-ଚିତ୍ରଣ, ପ୍ରେମର ସରଳ ବର୍ଣ୍ଣନ ସାହିତ୍ୟ-ଜଗତର କି ଉପାଦେୟ ସାମଗ୍ରୀ, ତାହା ବୁଝାଇ କହିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ ।

ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ଅଭିପ୍ରାୟ ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ଗଲେ ଅଳଙ୍କାର ଶାସ୍ତ୍ରରେ ପ୍ରବେଶ ନିତାନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ । ଆମର ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ମଣ୍ଡଳୀ ପେଟର୍, ଅର୍‌ନଲ୍ଡ୍, ହଡ୍‌-ସନ୍ ପଛେ ଧାଇଁ । ଅବଶ୍ୟ ଏଥିରେ ଅସଙ୍ଗତ ନାହିଁ । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଯେ କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରୁ ଆହରଣ କରାଯାଇପାରେ ; କିନ୍ତୁ ଏହି ଧାଇଁବା ଯଦି ନିଜ ପରମ୍ପରା-ସଂଯୁକ୍ତ ସାହିତ୍ୟ-ସମାଲୋଚନା ପ୍ରତି ଅବହେଳାରେ ପରିଣତ ହୁଏ, ତେବେ ଦୁଃଖର କଥା । କାବ୍ୟ କଅଣ ? କବି କିଏ ? ଏ ପ୍ରଶ୍ନଗୁଡ଼ିକର ଉତ୍ତର ପ୍ରାଚୀନ-ହିନ୍ଦୁ-ଅଳଙ୍କାର କି ସୁନ୍ଦର ଦେଇଛି, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର । କାବ୍ୟମୂର୍ତ୍ତିମନ୍ତ ଆନନ୍ଦ । କବିତା-ଉପାଧି ମିଳାଇବା ନୁହେ ବା ମଧୁର-ଅର୍ଥସୂଚକ ରଚନା-ସୀମାରେ ମଧ୍ୟ ଆବଦ୍ଧ ନୁହେ । କବିତା ତହିଁରୁ ଅଧିକ କିଛି ! ତାହା ପୂର୍ଣ୍ଣର ଆଭାସ,ପରମ ପର ଚିରନ୍ତନ,ଅସ୍ପଷ୍ଟ,ଅସୀମ,ବିଚିତ୍ର, ବହୁତୋ-ମୁଖୀ, ସତ୍ୟ, ଶିବ ଓ ସୁନ୍ଦର ମଧ୍ୟ । ଆନନ୍ଦଲହରୀରେ କଥିତ

ଅଛି, ମାତୃଶକ୍ତିର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ତୁଳନା କରିବାକୁ ଯାଇ ସୃଷ୍ଟି-ସ୍ଥିତି-ସଂହାର, କର୍ତ୍ତା କଷ୍ଟେ ମଷ୍ଟେ କଳ୍ପନା କରନ୍ତି, ତଥାପି ପାରନ୍ତି ନାହିଁ । ବ୍ରହ୍ମା, ବିଷ୍ଣୁ, ମହେଶ ପ୍ରକୃତିରେ ଜାତ । ବାସ୍ତବିକ କବିଦ୍ରଷ୍ଟା । ସେ ବିଶ୍ୱ-ପ୍ରାଣରେ ସ୍ପନ୍ଦିତ, ପରମାନନ୍ଦରେ ଆହ୍ଲାଦିତ, ପରମ-ସତ୍ତା ଅବବୋଧର ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଯୋଗସାଧକ । ସୃଜନ-ଶକ୍ତିର କନକ ଅନୁଶ୍ରୀମାରେ କବିମନ-ପଦ୍ମବନ ସର୍ବଦା ରଞ୍ଜିତ ; ଚତୁରନ୍ତର ଶୃଙ୍ଗାର ଲହରୀରେ କବି-ହୃଦ-ହ୍ରଦ ସର୍ବଦା ଉଦ୍‌ବେଳିତ; ମଧୁ-କ୍ଷୀର-ଦ୍ରାକ୍ଷାର ମଧୁରିମାଠାରେ କବି-ଭଣିତ ଚିର ମଧୁର । ରସ କାବ୍ୟର ଆତ୍ମା, ସାହିତ୍ୟ ଶରୀର, ଅଳଙ୍କାର ମଣ୍ଡନ । ବିଭାବ-ଅନୁଭାବ-ସଞ୍ଚାରୀ ଓ ଆଲମ୍ବନ ଉଦ୍ଦୀପନ ପ୍ରକରଣରେ ଆଦି, କରୁଣ, ବୀର, ବୀଭତ୍ସ, ଶାନ୍ତ ଇତ୍ୟାଦି ନବଧାରେ ରସ ଆଲୋଚ୍ୟ । ସାହିତ୍ୟ 'ଦର୍ପଣକାର ବିଶ୍ୱନାଥ ରସକୁ ଅଖଣ୍ଡ, ସ୍ୱପ୍ରକାଶ, ଆନନ୍ଦ-ଚିନ୍ମୟ, 'ବେଦ୍ୟାନ୍ତର-ସ୍ପର୍ଶ-ଶୂନ୍ୟ, ବ୍ରହ୍ମାନନ୍ଦ-ସହୋଦର ଅନ୍ତର ଅନୁଭୂତି ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଅଛନ୍ତି । ରସ ଲୋକୋତ୍ତର-ଚମତ୍କାର ପ୍ରାଣ । ସତ୍ତ୍ୱୋଦ୍ରେକ ଚିତ୍ତ ବିସ୍ତାର, ତମସ-ରଜସ-ନିବାରଣ ରସଦ୍ୱାରା ସାଧିତ ହୁଏ; ବ୍ୟକ୍ତି ଓ ପାତ୍ରକୁ ପଛେଇ ଦିଆଯାଏ । ରସର ଅନୁଭୂତି ସ୍ୱାଦନ ନରେ । ସ୍ୱାଦନ ପାରମ୍ପରିକ ସଂଗୃହୀତ ବାସନ ସାପେକ୍ଷ । ସ୍ୱାଦନ ଜ୍ଞାପ୍ୟ ନୁହେ, ସ୍ୱାନୁଭବ୍ୟ । ସାଧାରଣୀକୃତ ବ୍ୟାପାରପ୍ରସୂତ । ସ୍ଥାୟୀ ଓ ଉତ୍ସାହ ଓ ଗୀତିର ପ୍ରଭାବରେ ଏହା ସାଧିତ ହୁଏ । ନାୟକ ଭେଦରେ-ଉଦାତ୍ତ, ଉଦ୍ଧତ, ଲଳିତ, ଶାନ୍ତ; ନାୟିକା ଭେଦରେ ମୁଗ୍ଧା, ମଧ୍ୟା, ପ୍ରଗଲ୍‌ଭା; ପ୍ରେମ-ପ୍ରକାଶିକା ଭେଦରେ ଅଭିସାରିକା, ବାସକସଜ୍ଜା, ବିପ୍ରଲବ୍‌ଧା, କଳହାନ୍ତରିତା; ପ୍ରେମିକ ଭେଦରେ ଅନୁକୂଳ, ଦକ୍ଷିଣ, ଶଠ; ସାହିତ୍ୟକ ଶରୀର

ଭେଦରେ ଦ୍ରାକ୍ଷା, ଖର୍ଜୁର, ନାରୀକେଳ ପାକ ଇତ୍ୟାଦି ବିଷୟ ଅତି ଗହନ; ଏଠାରେ ଆଲୋଚନା କରିବାର ସ୍ଥାନ ନାହିଁ ।

ଶେଷରେ ସାହିତ୍ୟର ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ସଙ୍ଗୀ କଳା; ଶଙ୍କର କଳାକୁ କାମ ଓ କର୍ମ ବ୍ୟତିରେକେ କେବଳ ଅବିଦ୍ୟା ରୂପିଣୀ ବୋଲି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ଅଛନ୍ତି । କାମର ଉତ୍କଟ ଆକାଂକ୍ଷା ଓ କର୍ମର ଚଞ୍ଚଳ ଉନ୍ମାଦ କଳାରେ ନ ଥାଏ । ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ସ୍ଥିର ନିମଗ୍ନ ଅନୁଭବ କଳାର ବିଷୟ । ବ୍ୟାବହାରିକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଜଗତ ଓ ଜୀବନର ବହୁତୋମୁଖୀ ବୈବିଧକୁ ସଂଗ୍ରହ କରି ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟକ୍ରମେ ରୂପ-ସମ୍ବୋଧନ କରିବା କଳାର କାର୍ଯ୍ୟ । କଳାର ବିକାଶ ରୂପକ—ଭାଷା ସାପେକ୍ଷ । ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱରୂପ ଲକ୍ଷଣରେ ତତ୍ତ୍ୱାଗତ । ତଥାପି ମନୁଷ୍ୟର ବୁଦ୍ଧି, ମନ ଓ ବଚନ ତିନିର ଚିନ୍ତା ଓ ପ୍ରକାଶରେ ତତ୍ପର ହେବାରେହିଁ ଜୀବନର ସାର୍ଥକତା । ଏହା କରିବାକୁ ହେଲେ ତଟସ୍ଥ ଲକ୍ଷଣରେ ରୂପକ ଭାଷା ଆବଶ୍ୟକ ।

ଏହାହିଁ ସକଳ ଉପମା, ଉତ୍ପ୍ରେକ୍ଷା, ଶ୍ଳେଷ, ବକ୍ରୋକ୍ତି ମୂଳକ ଭାବ-ସଂଯୋଗ ଭିତ୍ତି । ମୁଖକୁ ଚନ୍ଦ୍ର, ଚିକୁରକୁ ଭ୍ରମର, ନାସିକାକୁ ତିଳ, ଅଧରକୁ ବନ୍ଧୁଲୀ, ବାହୁକୁ ମୃଣାଳ, ଅପାଙ୍ଗକୁ ବିଶିଖ, ପୀନ-ପୟୋଧରକୁ ସାମଳ ଭୂଧର, କଟିକୁ ସିଂହ, ଜାନୁକୁ ରମ୍ଭା, ଯୌବନକୁ ବସନ୍ତ, ମାୟାକୁ ମରୀଚିକା, ଜ୍ଞାନକୁ ଆଲୋକ, ସଂସାରକୁ ସାଗର, ସଙ୍ଗେ ତୁଳନା କଲାବେଳେ ସ୍ୱରୂପର ଏହି ତଟସ୍ଥତା ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ, ବିଶ୍ୱର ଏକୀକରଣ ଓ ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୁଏ ।

ବାସ୍ତବିକ ମହିମ୍ନ କଥଣୀରେ ସଂସ୍କୃତ-ସାହିତ୍ୟ ଅସମାପ୍ତ, ଅନୁପମ, ମନୋହାରୀ, ପୂଣ୍ୟ, ସକଳ-ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ-ବର୍ଦ୍ଧିନଶୀଳ ।

ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟ-ପାଳନ

କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ଭଞ୍ଜ ନାମ ଉଚ୍ଚାରଣରେ ଆଜକାଲି ସାଧାରଣରେ ଆମର ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷିତ ମଣ୍ଡଳୀ ମଧ୍ୟରେ ଦୁଇ ପ୍ରକାର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା ଦେଖାଯାଇଥାଏ । ଗୋଟାଏ,ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟର ଅଗ-ମୂଳ ପ୍ରାୟ କିଛି ନ ଜାଣି, ନ ବୁଝି, ନ ଶୁଝି, ଗତାନୁଗତିକଭାବରେ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣ-ପ୍ରବାଦର ଛଳନାରେ ଅସମାଲୋଚକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରଶଂସା—ମୂର୍ଣ୍ଣି ଝାଡିବା; ଅନ୍ୟଟି, ଦୁଃସମାଲୋଚକ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପ୍ରଗତି-ଦୁରଭିମାନ-ସ୍ରୋତରେ ଭାସି ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ-ମତ-ବାଦ ଛଳନାରେ ସେହିପରି କିଛି ନ ବିଚାରି, ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟରେ ପ୍ରବେଶ ନ କରି, ତହିଁରେ ଅବଗାହନ ନକରି ନିନ୍ଦାବାଣୀ ଶୁଣାଇବା । ଭଞ୍ଜ ସାହିତ୍ୟ ଆଲୋଚନା କଲେ, ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ, ଦୁଇଟିଯାକ ଅତିଶୟ ଉକ୍ତି । ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟରେ ଠାଏଁ ଠାଏଁ ଅଶ୍ଳୀଳତା ଦୋଷ, କୁରୁଚିର ନଗ୍ନ ପ୍ରକାଶ, ଅପ୍ରାକୃତ ବିଭୂତି, ଶବ୍ଦ-ପାଟବର ଅତିଶଯ୍ୟତା, କ୍ଲିଷ୍ଟତା, ଦୁର୍ବୋଧତା, ସହଜ ସରଳ ଭାବର ଆଚ୍ଛାଦନ ନ ଥାଇ ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ମନେ ରଖିବାକୁ ହେବ ପ୍ରାଚୀନ ଠାରୁ ନବୀନ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିଶ୍ୱ—କବିମାନଙ୍କ ଠାରେ ମଧ୍ୟ ଥାନେ ଥାନେ ଏ ଦୋଷ ଗୁଡିକ ଆରୋପ କରାଯାଏ । ଇଂରେଜ କବି ବ୍ରାଉନିଂଙ୍କ କବିତା ତାଙ୍କର ସମସା-

ମଧ୍ୟୁକ ବିଖ୍ୟାତ କବି ଟେନିସନ୍‌ଙ୍କ କବିତା ତୁଳନାରେ ଅତି କଠୋର, ଅବୋଧ, ଅପ୍ରାକୃତ ବୋଲି ବହୁକାଳ ମତ ପୋଷଣ କରି ଯାଇଥିଲା । କିନ୍ତୁ ଗଭୀର ଆଲୋଚନା ଉତ୍ତାରୁ ବର୍ତ୍ତମାନ କୁହାଯାଉଛି ବ୍ରାଉନିଂ ଟେନିସନ୍‌ଙ୍କ ଅପେକ୍ଷା ଗଭୀର ଭାବୁକ, ବଳିଷ୍ଠ ବ୍ୟକ୍ତି, ଚିନ୍ତାପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲୋଚକ, ଦକ୍ଷ ଜୀବନ-ଅନୁସନ୍ଧାନୀ । ଆଦରସର ବାହୁଲ୍ୟ ଦାନ୍ତେ, କାଳିଦାସ ଇତ୍ୟାଦିଙ୍କ ଠାରେ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହୁଏ । ମୂଳକଥା, ଆମକୁ ଯୁଗଧର୍ମ, କାଳର ଗତି, ବିଭିନ୍ନ ସାମାଜିକ ପରିସ୍ଥିତି, ବିଭିନ୍ନ ଚିନ୍ତାର ସ୍ତର ଉପରେ ଦୃଷ୍ଟି ରଖି କୌଣସି ବିଷୟ ଆଲୋଚନା କରିବାକୁ ହେବ । ନ ହେଲେ, ପକ୍ଷପାତୀ ବା ଏକଦର୍ଶୀ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ବେଶି । ସେ ଯାହାହେଉ, ଆଧୁନିକ-ସମାଲୋଚନା-ଦିକରେ ମଧ୍ୟ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ—ଦୃଷ୍ଟିନ୍ କଷିଲେ, ତହିଁରେ ଯଥେଷ୍ଟ ଉତ୍କର୍ଷ, ଉପାଦେୟତା, ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତିଭାର ପରିଚୟ ମିଳିବ ବୋଲି ବିଶ୍ୱାସ ହୁଏ । ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟକୁ ଆମେ ନାନା ବିଷୟରୁ ଆଲୋଚନା କରିନାହୁଁ । କେବଳ 'ଶୃଙ୍ଗାର' 'ନାୟକ' 'ନାୟିକା' ଇତ୍ୟାଦି କେତୋଟି ମାମୁଲି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଗ୍ରହିଁଛୁ । ଜଣେ ସେକ୍ସପିଅରଙ୍କ ଲେଖାର ସମ୍ୟକ୍ ଅନୁଶୀଳନ ଫଳରେ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଗ୍ରନ୍ଥ ଲେଖା ହୋଇଛି । ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଲେଖା ଉପରେ ଦୁଇ ତିନି ଖଣ୍ଡ ଆଲୋଚନା-ମୂଳକ ଗ୍ରନ୍ଥ ପ୍ରଣୟନର ଉପାଦାନ, ଅବସର, ଅବକାଶ ନାହିଁ? ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ, ଭାଷାତତ୍ତ୍ୱ, ସମାଜତତ୍ତ୍ୱ, ନୀତି, ସାଧାରଣ ଜୀବନ, ଉଚ୍ଚକୋଟି ଜୀବନ, ରାଜନୀତି-ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ଦିଗରୁ ପ୍ରାଚୀନ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟ ତଥା ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ ଅନୁଶୀଳନ କରିବାର ମାର୍ଗ ଫିଟୁ ଏହାହିଁ ଆନ୍ତରିକ କାମନା ।

ଏ ବିଷୟର କ୍ଷୀଣ ଅନୁକ୍ରମର ଗୋଟିଏ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଉଦାହରଣ ସ୍ୱରୂପ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟ-ପାଳନର ସଙ୍କେତ ଦିଆ ଯାଉଛି । ଆରମ୍ଭରେ ଏପରି ଗୋଟାଏ ବିଷୟ ବାଛିବାରେ କି ଆବଶ୍ୟକତା, ବିଜ୍ଞ ପାଠକ ଅନୁମାନ କରି ପାରୁଥିବେ । ରାଜନୀତିର ପ୍ରବଳତା ଆଜି ସର୍ବବାଦୀସମ୍ମତ । ଐତିହାସିକ ମାର୍ଗରେ ଆଜି ରାଷ୍ଟ୍ର-ତନ୍ତ୍ର ଉପରେ ବେଶି ଦୃଷ୍ଟି ଦିଆ ଯାଇଛି । ରାଷ୍ଟ୍ର-ଗଠନ, ପାଳନ, ଏକୀକରଣ ବିଭିନ୍ନ ରାଷ୍ଟ୍ର ମଧ୍ୟରେ ସମ୍ବନ୍ଧ, ସମ୍ମିଳିତ ରାଷ୍ଟ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଆଜି ରାଷ୍ଟ୍ରନୀତିଜ୍ଞ କାହିଁକି ଜନ ସାଧାରଣଙ୍କର ମଧ୍ୟ ଦୈନିକ ବ୍ୟବସାୟ ହୋଇଯାଇଛି । ରାଷ୍ଟ୍ରର ଆଦର୍ଶ, କର୍ମ-ପନ୍ଥା, ଯୋଜନା, ପ୍ରଣାଳୀ, ରାଷ୍ଟ୍ରମଧ୍ୟରେ ଶାନ୍ତି-ଶୃଙ୍ଖଳା ରକ୍ଷା, ସଂଖ୍ୟାଧିକ ସମ୍ବନ୍ଧ, ବ୍ୟଷ୍ଟି-ସମଷ୍ଟିର ପରସ୍ପର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ଦାୟିତ୍ୱ-ଅଧିକାର ନିରୂପଣ, ସମୃଦ୍ଧ କଲ୍ୟାଣ, ସର୍ବବିଧ ମଙ୍ଗଳ ଇତ୍ୟାଦି ସମସ୍ୟା ଆଜିକାଲିର ପ୍ରଧାନ ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟ । ଏ ବିଷୟରେ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟରେ କି କିଛି ସୂଚନା ଅଛି? ନା ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ କେବଳ ରସ-ସନ୍ଦର୍ଭ, ମିଳନ-ବିରହ, କାମକେଳି ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ଶେଷ ହୋଇଛି ?

'ଲାବଣ୍ୟବତୀ'ରୁ କେତୋଟି ଧାଡି ଉଦ୍ଧାର କରୁଛୁଁ । କର୍ଣ୍ଣାଟ ଦେଶର ବୟସ୍କପ୍ରାପ୍ତ ରାଜାଙ୍କ ପରେ ରସିକ, ବୀର, କର୍ମପ୍ରବୀଣ ଯୁବରାଜ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁଙ୍କର ସିଂହାସନାରୋହଣ ସମ୍ପୃକ୍ତ ଅଭିଷେକ ଉତ୍ସବ ମହାସମାରୋହରେ ଅନୁଷ୍ଠିତ ହେଲା । ବିଶାଳ ରାଜ୍ୟ ପାଳନର ଗୁରୁ-ଦାୟିତ୍ୱ ଆଉ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁଙ୍କୁ ଲାବଣ୍ୟବତୀର ବାହୁ-ମୃଣାଳ-ବନ୍ଧନରେ ସବୁ ସମୟ ରଖି ପାରିଲାନାହିଁ । ସେ ସୁଚାରୁ ରୂପେ ରାଜକାର୍ଯ୍ୟ ଏପରି କୃତିତ୍ୱ ସହକାରେ ସମ୍ପାଦନ କଲେ ଯେ ଅଳ୍ପଦିନ ମଧ୍ୟରେ—

ସେ ନରେଶ୍ବର ପାଳବାରେ ଦେଶ ,
ନୋହିଲା ଆଉ ମିଥ୍ୟାବକାଶ
ଦିବସ ନାମରେ ଦିନ ରହିଲା ,
ଦିନକୁ ଦଣ୍ଡ ଆଶ୍ରୟ କଲା ।
ଉପୁ ଶତାରେ ମାନ ଶୋଭା ବହି
ଯାଞ୍ଚିକ ଦ୍ଵିଜ କଲାଟେ ତହିଁ !
ଆଶ୍ରେ କଲା ମନ୍ଦ ମଳୟାନଳେ ,
କଳଙ୍କ ଯାଇ ଚନ୍ଦ୍ର ମଣ୍ଡଳେ ।
କୁଟିଳ ନଦୀ ବୀଶରେ ଲୁଚଲେ ,
କଣ୍ଟକୀ ବୃକ୍ଷ ହୋଇ ବଞ୍ଚିଲେ ।
କଳସ୍ଥାନ କଲା ଚୁଷ୍ଟ ବଲ୍ଲିକ ,
ମଧୁପ ପଦ ଶୋଭା ଅଳକ ।

ଯଶସ୍ବୀ ଶ୍ରୀ ଭଞ୍ଜ ଚନ୍ଦ୍ରଭାନୁଙ୍କର ରାଜ୍ୟପାଳନ ଫଳରେ କର୍ଣ୍ଣାଟ ଦେଶରେ ଆଉ ମିଥ୍ୟା ଅବକାଶ ରହିଲାନାହିଁ, କେହି ମିଛ କହିଲେ ନାହିଁ; ସମସ୍ତେ ନିର୍ଭୀକ, ସତ୍ୟବାଦୀ, ସ୍ଵାଧୀନଚେତା ହେଲେ । ସେ ରାଜ୍ୟ ସୀମା ମଧ୍ୟରେ ଆଉ ଦୀନ ବା ଦରିଦ୍ର ରହିଲେ ନାହିଁ; ଦାରିଦ୍ର୍ୟ-ବାଧା ସେ ଦେଶରୁ ଏକାଥରକେ ପୁଞ୍ଜିଗଲା; ଅଭାବ କଅଣ କେହି ଜାଣିଲେ ନାହିଁ; ସମସ୍ତଙ୍କର ଅଭାବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହେଲା; ସମସ୍ତେ ସୁଖ-ସମୃଦ୍ଧିରେ କାଳ ଅତିପାତ କଲେ; ଧନ-ଜନ-ଗୋପଲକ୍ଷ୍ମୀରେ ଦେଶ ଭରି ଉଠିଲା । ପୁଣି ସେଠାରେ ଲୋକଙ୍କୁ ଆଉ ଦଣ୍ଡ ଦିଆଗଲା ନାହିଁ, ଯେହେତୁ ସେଠାରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଦୋଷ, ଅକର୍ତ୍ତବ୍ୟ, ଅନାଚାର, ଅଧର୍ମ ଆଚରିତ ହେଲାନାହିଁ; ପାପର ପଙ୍କିଳତା ସେ ଦେଶରୁ ଧୋଇ ହୋଇଗଲା; ଶୁଦ୍ଧଚିତ୍ତ

ନୈତିକ ଧାର୍ମିକ ଜୀବନର ଭିତ୍ତି-ପତନ ହେଲା; ଧର୍ମରାଜ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଲା । ଲୋକେ ଅମର ହେଲେ; ଚିତାଗ୍ନି ଆଉ ସେଠାରେ ଜଳିଲା ନାହିଁ । ମଳୟ ସମୀର ମନ୍ଦ ମନ୍ଦ ବହିବା ଛଡ଼ା ସେଠାରେ ଆଉ କିଛି ମନ୍ଦ ରହିଲାନାହିଁ; କୌଣସି ଝଗଡ଼ା ଲୋକ ରହିଲେ ନାହିଁ; ଦୁଷ୍ଟ, ହିଂସ୍ରକ, ଅପକାରୀ ମନୁଷ୍ୟ-ପ୍ରକୃତି ବଦଳିଗଲା; ସମସ୍ତେ ପରସ୍ପରର ମଙ୍ଗଳ ବାଞ୍ଛାକଲେ; ଖଳ ସ୍ୱଭାବ, ଅସାଧୁତା, ନୀଚ ମନୋବୃତ୍ତି, ଅନିଷ୍ଟକର ଇଚ୍ଛା ବା ସ୍ପୃହା ଦୂରୀଭୂତ ହେଲା । ତେଣୁ ସେଠାରେ କେବଳ ଚନ୍ଦ୍ର-ମଣ୍ଡଳରେ କଳଙ୍କ ଦେଖିବା ଛଡ଼ା ଆଉ ଅନ୍ୟ କୌଣସି କଳଙ୍କ ଦେଖିଲେ ନାହିଁ । ଦେଶ ନିଷ୍କଳଙ୍କ ହେଲା; ପବିତ୍ରତା, ନିର୍ମଳତା, ନିଷ୍ପାପ ଆଚରଣ ଧର୍ମସ୍ତୁଙ୍କୁ ସଦ୍‌ମାର୍ଗରେ ପଥିକ କରାଇଲା । ନଦୀରେ ଲହରୀର କୁଟିଳ ଗତି ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ ସବୁ କୁଟିଳତା ସେ ଦେଶର ଜନ-ସମାଜରୁ ଅଦୃଶ୍ୟ ହେଲା । ମହତ୍ ଆଶ୍ରୟ, ଉଚ୍ଚ ମନୋବୃତ୍ତି ଘେନି ସମସ୍ତେ ସରଳ, ନିରହଙ୍କାର, ନିଷ୍କପଟ ଜୀବନ ଯାପନ କଲେ । କେବଳ ବୃକ୍ଷ ଛଡ଼ା ଆଉ ସେଠାରେ ବିଟପୀ ରହିଲେ ନାହିଁ; ବ୍ୟଭିଚାର ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ; ଗୃହସ୍ଥ ଜୀବନରେ, ଦାମ୍ପତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ, ନର-ନାରୀ ସମ୍ବନ୍ଧରେ କିଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମ, ଅପକ୍ରମ ରହିଲା ନାହିଁ; ପାତିବ୍ରତ୍ୟର ବିଜୟ ବୈଜୟନ୍ତୀ ଉଡ଼ିଲା;ସତୀତ୍ୱର ବିମଳ ପରାକାଷ୍ଠା ପ୍ରକଟିତ ହେଲା । କୁସୁମ-ଲତାରେ କଳି ବା କଳିକା ଆନ ପାଇବା ଛଡ଼ା ଆଉ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଠାରେ ତାହାକୁ ଆନ ମିଳିଲା ନାହିଁ; ଦ୍ୱେଷ, ଶତ୍ରୁତା, ସକଳ ପ୍ରକାର କଳହ,ମନୋ-ମାଳିନ୍ୟ, ସଂଘର୍ଷ, ଆକ୍ରମଣ ସେ ଦେଶରୁ ସ୍ଥାନାନ୍ତର ହେଲା; ସ୍ନେହ,ମୈତ୍ରୀ,କରୁଣାର ନିର୍ଝର ଝର ଝର ବହିଲା । ଅଳି ଫୁଲରୁ

ମଧୁ ଶୋଷଣ କରିବା ଛଡ଼ା ସେ ରାଜ୍ୟରେ ଆଉ ମଦ୍ୟପ ଦେଖା-ଗଲେ ନାହିଁ; ମଦ୍ୟପାନ ସ୍ୱପ୍ନପ୍ରାପ୍ତ ହେଲା ।

ଆଉରି ଲେଖାଅଛି—

ଶରଣ କଲା ବୈଦ୍ୟକୁ ମାରଣ ,
ଇନ୍ଧନେ ଦେଖାଗଲା ଦାରଣ ।
ରହିଲା କୂଳ ଲଙ୍ଘନ ସରିତେ ,
ଶ୍ରୁତିରେ ସ୍ୱୈର ଶବଦ ସତେ ।
ବିଷ ଭକ୍ଷଣ ହଂସେ ରହେ ଏକା ,
ସ୍ତନରେ କରପୀଡ଼ା ଆଶଙ୍କା ।
ବନ୍ଧନ ରହିଲା ବାହୁଟରେ ମାତ୍ର ,
ମୃଗୟା ଯହିଁ ହୋଇଲା ଶତ୍ର ।

× × × ×

ବୈଦ୍ୟ ଔଷଧକୁ ମାରଣ କରିବା ଛଡ଼ା କର୍ଣ୍ଣାଟ ଦେଶରେ ଆଉ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ମାରଣା କାମ ଦେଖାଗଲା ନାହିଁ; କାଠ ଦାଣିବା ଛଡ଼ା ଆଉ ଅନ୍ୟ କୌଣସି ଦାଣା ଦାଣି ଚଳିଲା ନାହିଁ; ଲୋକେ ଦାଣାମରାଙ୍କୁ ପରମ ଶତ୍ରୁ ମଣିଲେ । ବନ୍ୟାସମୟରେ ନଦୀ କୂଳକୁ ଡେଇଁବା ଛଡ଼ା ଲୋକେ କୂଳଧର୍ମ କୌଣସି ପ୍ରକାରେ ଲଙ୍ଘନ କଲେନାହିଁ । କୂଳରୁ ବାହାରିଯିବା ଘୋର ପାପ ମନେ କଲେ; କୂଳଭ୍ରଷ୍ଟର ନଷ୍ଟଗତି, ବର୍ଣ୍ଣସାଙ୍କର୍ଯ୍ୟର ପରିଣାମ ଭୟାବହ, ଧର୍ମ-ପରଂପରା, ସାମାଜିକ ସ୍ଥିତି, ଆଗୃରି ରକ୍ଷାପାଇଁ କୂଳଧର୍ମ ପାଳନ ସର୍ବାଗ୍ରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ—ଗୀତାର ଏହି ମହାମୂଲ୍ୟ ବାଣୀ ମର୍ମେ ମର୍ମେ ଉପଲବ୍ଧ କଲେ । ପୁଣି ଲୋକେ କାନରେ 'ସ୍ୱୈର' ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବା ଛଡ଼ା ପ୍ରକୃତରେ ସ୍ୱୈରକୁ ଦେଖିଲେନାହିଁ; କୌଣସି ସ୍ୱୈରୀ ଦାରା ରହିଲାନାହିଁ; ପରସ୍ୱାପହରଣ, ପରଦ୍ରବ୍ୟ

ରେ ଆସକ୍ତ, ଲୋଭ ଇତ୍ୟାଦି ସେ ଦେଶରୁ ଉଠିଗଲା । ମାଂସ ଖାଇବା ବା ଚନ୍ଦ୍ର-ମୃଗଲ ଖାଇବା ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କଏସେ ମଦ୍ୟ ପାନକରିବା ଅନ୍ତର୍ହିତ ହେଲା । ମଦ୍ୟପାନ କରିବାର ନିମିତ୍ତ ରହିଲା ନାହିଁ । କୌଣସି ଭୟ-ବିପଦ, ତାପ,ଭଗ୍ନମନୋରଥ, ନିରାଶ ନିରାଶା ହେତୁ ମନୁଷ୍ୟ ମଦ୍ୟପାନ ବା ଅନ୍ୟ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଆତ୍ମହତ୍ୟା କରେ; କିନ୍ତୁ ସେ ଦେଶରେ ତ ସେ ସବୁ କିଛି ନାହିଁ, ଆତ୍ମହତ୍ୟା କାହିଁକି ହେବ? କାରଣ ନଥିଲେ କାର୍ଯ୍ୟ ଆସିବ କୁଆଡ଼େ?ପ୍ରେମିକ ପୁଣି ପ୍ରେମିକାର ଘନ-କୁଚ-ଯୁଗଳର-ଯୁଗଳରେ ମର୍ଦ୍ଦନ କରିବା ଛଡ଼ା ସେ ଦେଶର ପ୍ରଜାଗଣ କର-ଦ୍ଵାରା ପୀଡ଼ିତ ହେଲେ ନାହିଁ; ରାଜା ସ୍ୱଳ୍ପକର ଆଦାୟ କଲେ । ଏଣୁ ପ୍ରଜାମାନେ ସୁଖରେ ରହିଲେ । ପ୍ରଣୟୀ-ପ୍ରଣୟିନୀର ପର-ସ୍ପରର ଭୁଜ-ବନ୍ଧନ ଛଡ଼ା ଅନ୍ୟ କୌଣସିପ୍ରକାର ବନ୍ଧନରେ ସେ ଦେଶବାସୀ ଆବଦ୍ଧ ହେଲେନାହିଁ; ସମସ୍ତେ ସ୍ୱାଧୀନତା, ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଅନୁଭବ କଲେ । ଦାସତ୍ୱର ଶୃଙ୍ଖଳ ରହିଲାନାହିଁ , ଜଣେ ଅନ୍ୟ ଜଣକ ଉପରେ ଅଯଥା ଅଧିକାର, ଅତ୍ୟାଚାର କରିପାରିଲା ନାହିଁ; ଶୋଷଣ ନୀତିର ମୂଳୋତ୍ପାଟନ ହେଲା । ପୁଣି ସେ ଦେଶବାସୀ ମୃଗୟା କଅଣ ଜାଣିଲେ ନାହିଁ, କେବଳ ତାହାର ଦୃଶ୍ୟ ଚିତ୍ରପଟରେ ଦେଖିଲେ । ମୃଗୟା ଗୋଟିଏ ବ୍ୟସନ, ଚଞ୍ଚଳ୍ତ୍ର ପ୍ରମାଦ ଜନ୍ମେ । ସେ ଦେଶରୁ ତ ସବୁ ବ୍ୟସନ ଦୂର, ହୋଇଥିଲା, ମୃଗୟା ରହନ୍ତା କୁଆଡ଼େ?

ବିଷୟ ବଢ଼ାଇବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ବିଜ୍ଞ ପାଠକ ବୁଝିପାରିବେ, ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହିନ୍ଦୁ-ପରଂପରା ସହିତ ସଙ୍ଗୃହୀତ ରାଜନୀତିର ସାର ଗୁଣି ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ସମ୍ରାଟ ଏଠାରେ କିପରି ପରିଶିଛନ୍ତି, ନୀତିର ଶୁଷ୍କ ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ ମାର୍ଗରେ ନୁହେଁ,

କବିତାର ରୂପକ ସୁଧାମୟ ଆଚ୍ଛାଦନୀ ଶ୍ଳେଷଭଙ୍ଗୀରେ । ପୁଣି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରାଜନୀତି ଏହାଠାରୁ ବଳି ଅଧିକ ଆଉ କଅଣ କହୁଛି ? ଆଜି ଯେଉଁ ସାମ୍ୟବାଦ, ସମାଜବାଦ, ଜାତିବାଦ, ପ୍ରଗତିବାଦ, ବିଜ୍ଞାନବାଦ ଇତ୍ୟାଦି ଅଗଣିତ ମତବାଦର ତରଙ୍ଗ ଆମ ହୃଦୟକୁ ପ୍ଳାବିତ କରୁଛି, ତହିଁର ଯଥାଯଥ ସାରସଂଗ୍ରହ କଲେ, ଏହାଠାରୁ ବଳି ଆଉ କି ସୁନ୍ଦର ଶବ୍ଦ, କି ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଆଦର୍ଶ ଫୁଟି ଉଠିବ ? ଆଜି ଆମଦେଶରେ ବିଭିନ୍ନ ରାଜନୈତିକ ତଥା ଅନ୍ୟ ପ୍ରକାର ଅନୁଷ୍ଠାନ ପକ୍ଷରୁ ଯେଉଁ ତୁମୁଳ ପ୍ରଚାର ପୁର-ପଲ୍ଲୀରେ, ଘରେ ଘରେ ଲାଗିଛି, ତାହାର ସାମ୍ପ୍ରତିକ ଦଳାଦଳି, ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣତା, ଉତ୍କଣ୍ଠା, ପ୍ରହେଳିକାକୁ ବାଦ୍‌ଦେଇ ନିଗୂଢ଼ ସତ୍ୟ ସଙ୍କଳନ କରି ବସିଲେ, ଏହାଠାରୁ ଆମେ ଆଉ କି ଅଧିକ ଶିକ୍ଷା ପାଉଁ ? ଧନୀ-ଦରିଦ୍ର ଭେଦ ଘୁଞ୍ଚିଯିବ, ସମସ୍ତେ ସମାନ ଅଧିକାର ପାଇବେ ଶୋଷଣ ନୀତି ଉଠିଯିବ, ତହିଁ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ଉଠିଯିବ, ଆଉ ପ୍ରଳୟଙ୍କରୀ ସମର ହେବନାହିଁ, ପୃଥିବୀ ବ୍ୟାପୀ ଶାନ୍ତିରାଜତ୍ୱ କରିବ, ଅନୀତି ଘୁଞ୍ଚିଯିବ, ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ମାନବିକତା ଉନ୍ନତର ଉଚ୍ଚତର ସ୍ତରକୁ ଉଠିବ, ହତ୍ୟା—ଲୁଣ୍ଠନ-ଦହନର ଲୋମହର୍ଷଣ କାଣ୍ଡ ଲିଭିଯିବ, ଅଭାବର ତୀବ୍ର ତାଡ଼ନା ଲୋକ-ପ୍ରାଣକୁ ମୁହ୍ୟମାନ କରିବନାହିଁ, ଉପଯୁକ୍ତ ଅବସର, ଆମୋଦ ପ୍ରମୋଦ, ଜୀବନର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଭୂତିର ଅବକାଶ ସମସ୍ତେ ପାଇବେ-ଏହି ତ ଆମ ଦେଶର କାହିଁକି ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀର ଆଜିକାଲିକାର ଭାବନା-ତରଙ୍ଗ । ବୀର-ଉପେନ୍ଦ୍ର ସଂକ୍ଷେପରେ କେତୋଟି ଧାଡ଼ି କବିତାରେ ତହିଁରୁ କେଉଁଠି ଛାଡ଼ିଛନ୍ତି ? ଓଡ଼ିଶାର ଲବ୍ଧ ପ୍ରତିଷ୍ଠ ସାହିତ୍ୟିକ ମଣ୍ଡଳୀରେ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ-ସମାଲୋଚନାର ନୂଆ ମାର୍ଗ ଫିଟିଲେ ସୁଖ ଓ ଉପକାର ହେବ ।

ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟର କେତୋଟି ବିଗ୍ରହ

'ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟରେ ରାଜ୍ୟପାଳନ' ଶୀର୍ଷକରେ କବିସମ୍ରାଟ ଉପେନ୍ଦ୍ର ରାଜନୀତି ଓ ଶାସନ-ତନ୍ତ୍ର ପରି ନୀରସ ବିଷୟର ସାର କିପରି କାବ୍ୟ-ରସରେ ରସାଳ କରି, ଅଳଙ୍କାର ଛଟାରେ ରୁଚିର କରି ପରିଶିଛନ୍ତି, ତା'ଠାରୁ ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ବିଭିନ୍ନ 'ବାଦ' ସମ୍ବଳିତ ଦଳ-ପ୍ରଚୁରରୁ ଅଧିକ ଶିଖିବାର କଣ୍ଟୁନାହିଁ-ତାହାର ସୂଚନା ଦିଆଯାଇଛି । ସେଥିସଙ୍ଗେ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟର ଆଧୁନିକ ବିଶ୍ଲେଷଣ ମୂଳକ ଯୁଗୋପଯୋଗୀ ସମାଲୋଚନା ଅଧ୍ୟାୟ ଫିଟିବାର ଆଶା କରାଯାଇଛି । ସେ ଆଲୋଚନା କ୍ରମରେ ସେହି ସାହିତ୍ୟର ଆଉ କେତୋଟି ବିଗ୍ରହର ଉଲ୍ଲେଖ ଏଠାରେ କରା-ଯାଉଛି । ଏଥିଦ୍ୱାରା ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟରେ ଆଧୁନିକ ଉତ୍କଳ ସାହିତ୍ୟିକଙ୍କ ଆଗ୍ରହ ଓ ମନୋନିବେଶ ଜନ୍ମିବାର ମନୋବାଞ୍ଛା ରହିଛି ।

ଭଞ୍ଜସାହିତ୍ୟ ଅନୈତିକ; ତହିଁରେ ଶୃଙ୍ଗାର, ଉତ୍କଟ କାମ-ପ୍ରବୃତ୍ତିର ବହଣ ସକଳ ନୀତି ନିୟମର ବିରୋଧୀ ; ତଦ୍ୱାରା ଚରିତ୍ର ହାନିର ଆଶଙ୍କା ଅଛି—ଇତ୍ୟାଦି ଆକ୍ଷେପ ତ ଶୁଣିଥାଉଁ । ଶୃଙ୍ଗାର ବର୍ଣ୍ଣନର ସାହିତ୍ୟିକ ପରଂପରା ଭିତରକୁ ନ ଯାଇ ଏଠା-ରେ କେବଳ ନୀତିଶିକ୍ଷାର କେତୋଟି ଉଦାହରଣ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟ ରୁ ଦେଉଛୁ—

ପରଦ୍ରବ୍ୟ ପରସ୍ତିରୀ ହରନ୍ତି
ଲେଖୁ ଶୁଭଙ୍କର ଚକ୍ଷୁଁ ମରଣକୁ—

କବି ପରସ୍ତ୍ରୀଅପହରଣ, ପରଦାର ସହିତ ସକଳ ଶାସ୍ତ୍ର, ଧର୍ମର ସନାତନ ଶିକ୍ଷା ପ୍ରକାରରେ ମହାପାପ ବୋଲି କହିବାରେ କୁଣ୍ଠିତ ହୋଇନାହାନ୍ତି । ବରଂ ମରଣ ତାହାଠାରୁ ଶ୍ରେୟସ୍କର ବୋଲି ବଜ୍ର-ନିର୍ଘୋଷରେ କହିଛନ୍ତି । ବ୍ୟଭିଚାର, ଉଚ୍ଛୃଙ୍ଖଳତା, ଚରିତ୍ର ଦୋଷର ସ୍ଥାନ ଏଠାରେ ରହିଲା କେଉଁଠାରେ? ପକ୍ଷାନ୍ତରେ, ଆମର ଆଧୁନିକ କେତେକ ସାହିତ୍ୟର ନଗ୍ନ ଅସଂଯତ ପରସ୍ତ୍ରୀ-କାମ-କେଳିର ତରଳ ଚିତ୍ରରୁ ଭକ୍ତି-ସାହିତ୍ୟ କେତେ ଦୂରରେ, ତାହା ଏପରି କେତୋଟି ପଂକ୍ତିରୁହିଁ ବୁଝିହୋଇ ପାରେ । ଅନ୍ୟତ୍ର—

ଦୁଃଖେ ସହି ଧୈର୍ଯ୍ୟ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟ
ସିଦ୍ଧି ଅବଶ୍ୟ—

ସହିଷ୍ଣୁତା, ସହନଶୀଳତା, ଦୁଃଖରେ ଅଟଳତା ଅବଲମ୍ବନ କରି ଜୀବନର ପରମ ଉଦ୍ଦେଶ, ପୁରୁଷାର୍ଥ ସାଧନ କରିବାକୁ କବି ଯେଉଁ ଚିରନ୍ତନ ମହତ୍ତ୍ୱ ଶିକ୍ଷା, ପ୍ରେରଣା ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହାକି ମତଶାସ୍ତ୍ର ଅନୁମୋଦିତ ନୁହେଁ? ପୁଣି—

ଦୁର୍ବଳ ମାରିବାକୁ ଧର୍ମଦ୍ୱେ ଆଗ—

କବି ଏଠାରେ ଦୁର୍ବଳ ଉପରେ ପ୍ରବଳର ଅନବରତ ଅତ୍ୟାଚାର, ଶୋଷଣ-ନୀତି, ଅଧିକାର-ମୋହ, କ୍ଷମତା ଲାଳସାର ସାରାଂଶ ଗୋଟିଏ ଧାଡିରେ କିପରି ସୂଚେଇଛନ୍ତି ତାହାହିଁ ବିଚାର୍ଯ୍ୟ । କବିର କାର୍ଯ୍ୟ ସୂଚନାମୂଳକ [Suggestive] । କିନ୍ତୁ ବର୍ଣ୍ଣନାଶୀଳ [Descriptive] ବା ବିଶ୍ଳେଷଣାତ୍ମକ (analytic) ନୁହେ । 'ସମାଜବାଦ' ବା 'ସାମ୍ୟବାଦ' ଏହାଠାରୁ ଅଧିକ

କଅଣ କହୁଛ? ଅନ୍ୟସ୍ଥାନରେ—
ଜୀବନରୁ ଅଧିକ କେହି ନଲେଖ—

ଦର୍ଶନ ଓ ମହାପ୍ରନ୍ଥର କି ସୁନ୍ଦର ସୂକ୍ଷ୍ମ ନିଦର୍ଶନ ! ଜୀର୍ଣ୍ଣ ଟେବଲରେ ଜୀବନଠାରୁ ମୂଲ୍ୟବାନ ଆଜ କଅଣ ଅଛି? ଜୀବନ-ଉପାସନା, ଜୀବନ ସାରାଜନର ମଧୁର ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ! ଏହା କି ଏଯୁଗ ବିରୋଧୀ? ଅପିଚ-

ବିଷହିଁ ହୋଏ ହିତ ସନ୍ନିପାତର—

ଜୀବନର ବାସ୍ତବ ଅନୁଭୂତିର ପ୍ରକାଶ । ଦେଶ-କାଳ-ପାତ୍ର ଭେଦେ ରଚନାର ସମୁଚିତ ଶିକ୍ଷା । ସବୁକଥା ସବୁଠାରେ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ ନୁହେଁ; ବିପରୀତ-ଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱ-ପୂର୍ଣ୍ଣ ଜଗତ ଅସାମଞ୍ଜସ୍ୟର ହେତୁ; ଶୁଭାଶୁଭ ମିଶ୍ରିତ; ସହଜ ଅନେକ ବୋଲି କହୁନାହିଁ; ସତ୍‌ସତାହିଁ ଅମୃତର ସୋପାନ-ଇତ୍ୟାଦିର ଶିକ୍ଷା କବି ଏଠାରେ ଧାଡ଼ିକରେ ଦେଇଛନ୍ତି । ନୈତିକ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏହାର କି କିଛି ମୂଲ୍ୟ ନାହିଁ? ପୁନର୍ବାର-

ଆରତ ହେଲେ କାର୍ଯ୍ୟ ନୁହଇ ବେଗ
କାଳକୁ ଗୃହିଁ ଯୋଗ ହୁଅଇ ନଯୋଗ—

ଯେହି ଜୀବନ ଶିକ୍ଷା ! ଜୀବନ-ଗୁରୁର ଉଦ୍‌ବୋଧନ-ଆଶାର ବାଣୀ, ଆଶ୍ୱାସନାର ଅଭୟ ! ପୁନରପି—

ପର୍ଣ୍ଣନେହୀ ସତ୍ୟାଜନପ୍ରିୟୀ ବୋଲନ୍ତେନ
ଅଙ୍ଗୀକାର କଲାକଥା ନ କରବ ଆନ
ସତ୍ୟେ ବିଷ ଭକ୍ଷୀ ହର
ସତ୍ୟେ ଲଙ୍ଘୁ ନାହାନ୍ତି ଜଳଧି ଅକୂପାର ।
ଅସୁର ଯୁବତୀ ବୃନ୍ଦାବତୀ ପୂର୍ବେ ଥିଲା
ଶ୍ରୀପତି କେତେକ ସୁନ୍ଦର ବର ନ ରମିଲା
ମାୟାଧର କଲେ ମାୟା
ସତ୍ୟଦେହ ଅନଳେ ଦହନ କଲା କାୟା—

ସତ୍ୟର ଡିଣ୍ଡିମ ! ସନାତନ ସତ୍ୟର ବିଜୟ ଘୋଷଣା ! ବେଳେ ପ୍ରାଚୀନ କାଳର ଉପନିଷଦ ମୁଖରିତ 'ସତ୍ୟମେବ ଜୟତେ' ର ପୌରାଣିକ ପ୍ରତିପାଦନ ! ଏ ବିଂଶ ଶତାବ୍ଦୀର ମିଛ ଭଣ୍ଡାର, କୌଶଳ ମାଳ, ହିଂସା କପଟ, 'ମୁଖେ ହରି ପେଟେ ଛୁରି' ଆଗରେ ଅଡୁଆ ବୋଧହୋଇପାରେ, ପୁରୁଣାକାଳିଆ ମରହଟି ଅମଳିଆ ଲାଗିପାରେ । ତଥାପି ସତ୍ୟ ଯୁଗ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ନାହିଁ । ସତ୍ୟ ଚିରକାଳ ସତ୍ୟ; ଆଲୋକ ଚିରନ୍ତନ ଆଲୋକ । ଭଞ୍ଜ-କବି ସେ ବୈଦିକ ଛନ୍ଦେ ଆବୃତ୍ତି କରିଛନ୍ତି କାବ୍ୟ-କଳାର ସମ୍ମୋହନ ରୂପରେ । ଏପରି ଅସଂଖ୍ୟ ଉଦାହରଣ ଅଛି । ତେବେ ଭଞ୍ଜ-କବି କ ଅନୈତିକ ?

ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟର ଆଉ ଗୋଟିଏ ବିଭବ ଭୂଗୋଳ ଚର୍ଚ୍ଚା ଟିକିଏ ଦେଖିବା । ଭୂଗୋଳ ଆଧୁନିକ ଶିକ୍ଷାର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ପଠିତବ୍ୟ ବିଷୟ । ଦେଶ, ସମାଜ, ବ୍ୟକ୍ତି, ରାଜନୀତି, ଅର୍ଥନୀତି ଇତ୍ୟାଦି ଉପରେ ଭୌଗୋଳିକ ପରିସ୍ଥିତିର ପ୍ରଭାବ ଆଜି ନାନା ଗବେଷଣାର ବିଷୟ ହୋଇଛି । ବିଭିନ୍ନ ସ୍ଥାନ ତଥା ଭୂଖଣ୍ଡର ନାମ ଓ ପରିଚୟ ଭୌଗୋଳିକ ଇତିହାସର ଗୋଟିଏ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ଅଙ୍ଗ । କବିବର ପରଂପରା କ୍ରମେ ସପ୍ତଦ୍ୱୀପ-ଜମ୍ବୁ, ପ୍ଲକ୍ଷ, କ୍ରୌଞ୍ଚ, ଶାକ, ଶାଳ୍ମଳୀ, ପୁଷ୍କରର ଉଲ୍ଲେଖ କରିଛନ୍ତି; ସପ୍ତ ପାତାଳ—ଅତଳ, ବିତଳ, ନିତଳ, ରସାତଳ, ମହାତଳ, ସୁତଳ, ପାତାଳ ପୁଣି ସପ୍ତ ଭୁବନ—ଭୂ, ଭୁବ, ସ୍ୱର, ମହ, ଜନ, ତପ ସତ୍ୟ-ର ଉଲ୍ଲେଖ ମଧ୍ୟ କରିଛନ୍ତି । ମହାଭାରତ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ଉତ୍ତର-କୁରୁ, ରମ୍ୟକ, ଭଦ୍ରାଶ୍ୱ, କିଂପୁରୁଷ, ଇଳାବୃତ୍ତ, ହରିବର୍ଷ, କେତୁମାଳ ଇତ୍ୟାଦିର ଅବତାରଣା ମଧ୍ୟ ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟରେ ଦେଖାଯାଏ । ଏହାଛଡ଼ା ଭାରତର ସେତେବେଳର ବିଭିନ୍ନ

ନଗର ତଥା ପ୍ରଦେଶର ପରିଚୟ 'ବୈଦେହୀଶ ବିଳାସ'ରେ ସୀତାଙ୍କ ବିଭୂଷଣ ଓ ପ୍ରସାଧନ ସୂତ୍ରରେ ଦ୍ୱିବିଧାର୍ଥରେ କିପରି କାବ୍ୟଚ୍ଛଟାରେ ଦିଆଯାଇଛି, କବି ଶୁଷ୍କ ଭୌଗୋଳିକ ତାଲି-କାକୁ ମଧ୍ୟ ନିଜ ପ୍ରତିଭା ବଳରେ କିପରି କୌତୂହଳପ୍ରଦ ଓ ଚିତ୍ତାକର୍ଷକ କରିପାରେ, କବି ସଂସାରର ସାଧାରଣ ବିଷୟ ବସ୍ତୁ କିପରି ରସାପ୍ଳୁତ କରି ମନୋରଞ୍ଜନ କରିପାରେ—ତାହାର ପ୍ରବେଶ ଏହି କେତୋଟି ପଂକ୍ତିରୁ ପରିଷ୍କାର ଜଣାପିବ—

ବେଶ କରି ସାରି ଥିଲେ ଆଗୁ ଜାଣି
ବିହରାଇ ସର୍ବ ଶୋଭା ପୁରି ପୁଣି
ବିଦ କୁନ୍ତଳ ଚଂପା ପୁଷ୍ପାଳଙ୍କନ
ବିମଳକ ଶ୍ରୈଳ ମାଳବରେ ଘେନ
ବିଚଳିତ କଦମ୍ବକ କଟକ କାଞ୍ଚୀ
ବେଳେ ବେଳେ ଖଞ୍ଜିତ ହେବାର ପାଞ୍ଚି
ବିଭୂଷଣ ରତ୍ନପୁର ଶ୍ରୀନଗର
ବିଶାଳରେ କରିଅଛି ଟେସ ଆଦର
ବାହ୍ଲୀକରେ ଅଙ୍ଗକୁ କରାଇ ବୋଲ
ବର୍ଦ୍ଧମାନ କରେ ହାସ ମହୋଜ୍ୱଳ—

ସୀତାଙ୍କୁ ସଖୀମାନେ ତାଙ୍କ ଅଙ୍ଗରେ ସବୁ ଶୋଭାପୂରି ବିହାର କରାଇ ବେଶ କରି ସାରିଥିଲେ । ଚଂପାଫୁଲ ମଣ୍ଡନରେ ତାଙ୍କର କେଶଗୁଚ୍ଛ ସୁନ୍ଦର ହୋଇଥିଲା । ଶୁଭ୍ର ଅଙ୍ଗବାସ ମାଳରେ ସଜ୍ଜିତ ହୋଇଥିଲା । ସୁନା କଙ୍କଣ ଓ କଟିକିଙ୍କିଣୀ ଖଞ୍ଜା-ହେବା ଦ୍ୱାରା ସେ ଗୁଡିକ ଦୋହଲି ଥିଲେ । ସୀତାଙ୍କର ଅଙ୍ଗ ବିପୁଳ ଭାବରେ ରତ୍ନ ଅଳଙ୍କାର ଦ୍ୱାରା ବିଭୂଷିତ ହୋଇ ଲକ୍ଷ୍ମୀ-ଙ୍କର ନିବାସ ସ୍ୱରୂପ ହୋଇଥିଲା । ସେହି ଅଙ୍ଗକୁ କର୍ପୂର ରଜ,

କୁଙ୍କୁମ ଇତ୍ୟାଦିରେ ସମ୍ମାର୍ଜ୍ଜନ କରିବା ଦ୍ୱାରା ତାଙ୍କର ଅତି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହାସ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଥିଲା । ଆମର ପ୍ରାଚୀନ ପ୍ରସାଧନର ଶୈଳୀ ଓ ରୁଚିର ରସପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଲେଖ୍ୟ ସଙ୍ଗେ କୁନ୍ତଳ,ଚଂମ୍ପା,ପୁଷ୍ପ-ପୁର,ଉତ୍କଳ,ମାଳବ, ଲଙ୍କା, କାଞ୍ଚୀ,ରତ୍ନପୁର,ଶ୍ରୀନଗର, ବିଶାଳ, ଅଙ୍ଗ, ବର୍ଦ୍ଧମାନ ଇତ୍ୟାଦି ନଗରୀ ବା ରାଜ୍ୟର ଆଭାସ ଏଠାରେ କିପରି ଯୋଡା ଯାଇଛି—ତାହାହିଁ ଅନୁଭବ କରିବାର କଥା । ଦଶରଥ-ଜନକ ମିଳନ ପ୍ରକରଣରେ ସେହି ଗ୍ରନ୍ଥରେ ଅନ୍ୟତ୍ର କବି ଗାଇଛନ୍ତି—

ବାରିନିଧି ସଙ୍ଗମ କି ଋଷିକଲ୍ୟା—

ନଦୀର ସାଗର ସଙ୍ଗମର ନୈସର୍ଗିକ ପରିଣତି ମୂଳକ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଭବର ସଙ୍କେତ ସଙ୍ଗେ,ହୃଦୟପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ନେହପୂର୍ଣ୍ଣ ଏକୀଭୂତ ବନ୍ଧୁ-ମିଳନର ମଧୁର ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଭାସ ସଙ୍ଗେ, କବି ଏଠାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଉତ୍କଳର ଗୋଟିଏ ପ୍ରଧାନ ତୀର୍ଥ ଋଷିକୁଲ୍ୟାର ପୂର୍ବଗାମିନୀ ପ୍ରବାହ ବଙ୍ଗୋପସାଗରରେ କିପରି ନିଜକୁ ମିଶାଇ ଦେଇଛି, ସେହି ଭୌଗୋଳିକ କଥା-ବସ୍ତୁ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକଟ କରିଅଛନ୍ତି । ବିସ୍ତୃତ ବଢାଇବାର ଏଠାରେ ଅବକାଶ ନାହିଁ ।

ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟର ଆଉଗୋଟିଏ ବିଭବ—

ଲଳିତ କଳା (Fine Arts) କଥିତ୍ ଏଠାରେ ଦେଖାଯାଉ । କାବ୍ୟ ବା କବିତା (Poesy) ନିଜେ ଗୋଟିଏ ଲଳିତ କଳା । ସତ୍-ଚିତ୍-ଆନନ୍ଦ ମଧ୍ୟରୁ କଳାରେ ଆନନ୍ଦର ବିଶେଷ ବିଳାସ; ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦର ମଧ୍ୟରୁ କଳାରେ ସୁନ୍ଦରର ବିଶେଷ ପ୍ରକାଶ । କଳା ପୁଣି ସ୍ଥୂଳ ଓ ସୂକ୍ଷ୍ମ ବିଭେଦରେ ଗ୍ରହଣୀୟ । କଳାର ସୂକ୍ଷ୍ମତାରେ, ଲାଳିତ୍ୟରେହିଁ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଦିବ୍ୟରୂପ ପ୍ରତିଭାତ ହୋଇଥାଏ । ଏଣୁ କାବ୍ୟ, ଚିତ୍ରବିଦ୍ୟା, ସଙ୍ଗୀତ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ

ଗୋଟିଏ ଅବିଭକ୍ତ ପୁଞ୍ଜ ବୋଲି ପରଂପରା କ୍ରମେ ବିବେଚିତ ହୋଇଅଛି । ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ବର ଉପାସକ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ଦେବତାର ସର୍ବଶ୍ରେଷ୍ଠ ପୂଜାରୀ, କାବ୍ୟକଳାର ଅନୁପମ କଳାକର ଯେ ସଂଲଗ୍ନ ଅନ୍ୟ ଲଳିତ କଳା ସଙ୍ଗୀତ, ଚିତ୍ରବିଦ୍ୟା ଇତ୍ୟାଦିର ଭୂରିଭୂରି ପ୍ରଶସ୍ତି ଗାୟନ କରିବେ—ଏଥିରେ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟ ହେବାର କିଛିନାହିଁ । ଏ ବିଷୟ ଏତେ ବିଶାଳ ଯେ ତାହାର କ୍ଷୀଣ ଆଭାସ ଦେବା ମଧ୍ୟ ଏଠାରେ ସମ୍ଭବ ନୁହେ । ବାସ୍ତବିକ ଦେଖିଲେ ତାଙ୍କ ଗ୍ରନ୍ଥର ଆଦ୍ୟୋପାନ୍ତ ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବୋଧ କରା ଯାଇପାରେ । ଯାହାହେଉ, ଆଲୋଚ୍ୟ ବିଷୟର କେତୋଟି ଚକ୍ତିମ ଉଦାହରଣ ଦେବା ଏଠାରେ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ମନେ କରୁଛୁ । ସଙ୍ଗୀତ ଲଳିତ କଳାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅଙ୍ଗ ବୋଲି କହନ୍ତି । କାବ୍ୟ ବା ଚିତ୍ର ବା ସ୍ଥାପତ୍ୟରେ ଉପାଦାନ ସଂଗ୍ରହ ଓ ଛନ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗର ଯେଉଁ ବାଧା, ନିବନ୍ଧନ, ଲକ୍ଷଣର ପ୍ରତିବନ୍ଧକତା ଅଛି, ସଙ୍ଗୀତରେ ତାହା ରହେ ନାହିଁ । ସଙ୍ଗୀତରେ ଆନନ୍ଦ ଶାଶ୍ୱତ ସହଜ ସରଳ ଭାବରେ ଫୁଟି ଉଠେ । ସେଥିପାଇଁ ସୃଷ୍ଟିର ଆଦ୍ୟକାଳରୁ ମନୁଷ୍ୟକଣ୍ଠରୁ ସଙ୍ଗୀତର ଢେଉ ଖେଳୁଛି; ପ୍ରଥମ ବୈଦିକ ଛନ୍ଦ ସଙ୍ଗୀତମୟ ହୋଇ ଉଠିଛି । ଏହି ସଙ୍ଗୀତ-ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଭାରତୀୟ ପରଂପରା କ୍ରମେ ବୀଣା-ବାଦନ ପ୍ରଥମ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି । ଭଞ୍ଜ-ସାହିତ୍ୟରେ ଏହାର ଅସଂଖ୍ୟ ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । ସେଥିସଙ୍ଗେ ସ୍ୱର ଓ ଯନ୍ତ୍ର ଉଦ୍ଭବ ସଙ୍ଗୀତର ବୈଜ୍ଞାନିକ ପ୍ରଣାଳୀ [Technique]ସମ୍ବନ୍ଧରେ ମଧ୍ୟ କବିଙ୍କର ଶ୍ରଦ୍ଧାପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାନୁଭୂତ ପ୍ରକାଶ ପାଉଛି ।

ରାବଣ ତପସ୍ୟା କଲାବେଳେ ତାହାର ଭୁଜକୁ ବୀଣାଦଣ୍ଡ, ମୁଣ୍ଡକୁ ତୁମ୍ବୀ, ନାଡକୁ ଗୁଣ କରି ବିଧାତାର ବନସ୍ତ ଗୀତ ଗାଉଗାଉ ବ୍ରହ୍ମା ପ୍ରସନ୍ନ ହେଲେ । ଅନ୍ୟତ୍ର—

ବଲ୍ଲକୀ ଅନ୍ତରେ ଯାଇ ଆରମ୍ଭିଲେ ଗୀତ
ବଲ୍ଲକୀ ବଜାଇ ସପ୍ତସ୍ୱର କଲେ ଜାତ--

ଜଳକ୍ରୀଡ଼ା ପୂର୍ବରୁ ସୀତାଙ୍କ ସହଚରୀ ମାନେ ପ୍ରମୋଦ ଉଦ୍ୟାନରେ ଭ୍ରମଣ କଲାବେଳେ ଲତାନ୍ତରାଳରୁ ଗୀତ ଗାଇଲେ, ବୀଣା ବଜାଇ ସପ୍ତସ୍ୱର ଜାତ କଲେ । ପୁନରପି—

ବସନ୍ତଦୂତ ଧ୍ୱନି କଲାବେଳେ କେତେ ଇଙ୍ଗିତ
ବସନ୍ତ ରାଗରେ ଆଳାପ କରଇ ଗୀତ—

ପ୍ରଣୟ-ପର୍ବର ଅନୁକୂଳ କାଳ ବସନ୍ତ ଋତୁ ଆଗମରେ ବସନ୍ତ-ଦୂତ କୋକିଳ କେତେ ଇଙ୍ଗିତ କରି ବସନ୍ତରାଗରେ ଆଳାପନ କରି ଗୀତ ଗାଇଲା । ସଙ୍ଗୀତ ଶାସ୍ତ୍ରର ରାଗ-ରାଗିଣୀରେ କବିଙ୍କର ପ୍ରବେଶ ଏଠାରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ।

ପୁନର୍ବାର—

ରାମଲକ୍ଷ୍ମଣ ମିଥିଲାରେ ପ୍ରବେଶ କରନ୍ତେ—
ବୟସୀଏ ଗୀତଗାଇ କେ ରାମା ବୀଣା ବଜାଇ
ଥୋଇ ଅଛି ଭାବ ତହିଁ କୁଚ ରୋମାଳି
ବାଜତ କଙ୍କିଣୀ ସ୍ୱର ମଣିତ ଧାଇଁ ପ୍ରସ୍ଥର
ଆମ୍ଭଠାରେ ଦେଲାଭଳି ଗମିଲା ଆଳି
ବିଚାର ସେ ରାଗରେ ରାଗି
ବୋଲୁଥିଲେ ରାମକେରୀ ରଳ ସଂଯୋଗ—

କେଉଁ ତରୁଣୀ ଗୀତ ଗାଉଥିଲା । ସେ ଗୀତକୁ ଅନୁସରଣ କରି ତାର ସଖୀ ବୀଣା ବଜାଉଥିଲା । ରାମ ଲକ୍ଷ୍ମଣ ଆସିବା ଶୁଣି ସଖୀ ବୀଣାଟାକୁ ଫିଙ୍ଗିଦେଇ ଧାଇଁଲା । ସେ ଧାଇଁବାରେ ତାର କଟି କଙ୍କିଣୀ ନାଦ କରିବାରୁ, ତରୁଣୀ ବାସ୍ତବ ପରିସ୍ଥିତି ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ଦେଇ କୁଚ-ରୋମାଳିକୁ ଦେଖି ଭାବିଲା "ସଖୀ

ମୋଠାରେ ବୀଣାକୁ ଦେଇ ପଳାଇଲାକି ?" ସେ ସ୍ନେହରେ ଗାୟିକା ନିଜ ଗୀତର ରାଗ ପାଶୋରି ପକାଇଲା; ରାମକେରୀ ରାଗ ବୋଲୁଥିଲା, ରାମକେଳି ହୋଇଗଲା; ଅର୍ଥାତ୍ ରାମଦର୍ଶନ ପିପାସା ଚିତ୍ତ ବିଭ୍ରମ-ଜାତକଲା । ସ୍ୱର ଶାସ୍ତ୍ରର ଜ୍ଞାନ, ଶ୍ଳେଷ, ପ୍ରଣୟାନୁରାଗ, ଗାର୍ହସ୍ଥ୍ୟ ସଙ୍ଗୀତ ଚର୍ଚ୍ଚା, ସଖୀମେଳ, ରୂପ-ସମ୍ଭୋଗ, ପ୍ରେମ ଉତ୍କଣ୍ଠା, ସ୍ନେହାତିଶଯ୍ୟରେ ସଜ୍ଞାଲୋପ ଇତ୍ୟାଦିର ଗୋଟିକ ପଂକ୍ତିରେ କି ମଧୁର ସମାବେଶ ! ଏହା ସ୍ୱାଦ୍ୟ । ଏହାଉପରେ ଆଲୋଚନା ଆଖୁ ଖାଇ ପାଣି ପିଇଲା ଭଳି ହେବ ।

ଚିତ୍ରବିଦ୍ୟା ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

ବନ୍ଧନ କରେ ନାନାଛନ୍ଦେ ଏସ ନବ ପୁନଃପୁନଃ
ବନ୍ଧଚିତ୍ର ପଟ ଏକାନ୍ତେ ଶୁଙ୍ଘିବାରେ ସୁମନ—

ସୀତା ଯୌବନ ପ୍ରାପ୍ତି ଉତ୍ତାରୁ ନବ ଥରକୁ ଥର ବାନ୍ଧୁଥାନ୍ତି, ବନ୍ଧ ଚିତ୍ରପଟକୁ ଏକାନ୍ତରେ ଶୁଙ୍ଘିବାରେ ଆନନ୍ଦ ଅନୁଭବ କରୁଥାନ୍ତି । ଘରେ ଚିତ୍ରବିଦ୍ୟାର ପ୍ରସାର, ତରୁଣୀର ଚିତ୍ରସମ୍ଭାରରେ ଆଦର, ପ୍ରଣୟ ଔତ୍ସୁକ୍ୟରେ ଏକାନ୍ତ ବିହାରର ନିଦର୍ଶନ ଏଠାରେ ସନ୍ନିହିତ । ସ୍ଥାପତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧେ ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

ବନାଇବାରେ ପୁଣି ଯେ ପ୍ରତିମାଏ
ବପୁବନ୍ତ ହେଲା ଘୁଣାକ୍ଷର ପ୍ରାୟେ
ବିଶ୍ୱକର୍ମାକୁ ଯେହ୍ନେ ଗଢ଼ିଲେ ଦୁଇ
ବିଜ୍ଞାଣିତ୍ୱ ବିବାଦକୁ ସେ ଦେଖାଇ—

ବିଧାତା ଓ ବିଶ୍ୱକର୍ମା ଦୁହେଁ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କରି ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିମା ତିଆରି କଲେ । କିନ୍ତୁ ତାଙ୍କର ପାରିବାର ପଣିଆ କିଛି ଦିଶିଲା ନାହିଁ । ଘୋକ କାଟୁ କାଟୁ ଅକ୍ଷର ହେଲାପରି ସେ ପ୍ରତିମା ବପୁବନ୍ତ ହେଲା । ସୃଜନ-କଳାର ବିଚିତ୍ର ପରିପାଟୀର

କ ସରଳ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ! ବୟନ କଳା [Weaving]ର ଗୋଟିଏ ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ—

ବଂଶ ନଳୀରେ ଥିବାରଯେ
ବାଛି ପିନ୍ଧି ଦୂର୍ବାଦଳ ନୀଳଚେଳ
କୋଳଇଚ୍ଛି ଶ୍ରୀରାମର ଯେ—

ସୀତା ଶ୍ରୀରାମଙ୍କର କୋଳରେ ବସିବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରି ବାଉଁଶ ନଳୀରେ ଥିବାର ଘାସ ବର୍ଣ୍ଣ ଶାଢ଼ି ବାଛି ପିନ୍ଧିଲେ । ସରୁ ଝିନ୍ନ ବସ୍ତ୍ର ବୟନରେ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତର ଉତ୍କର୍ଷ ସଙ୍ଗେ କ୍ରମେ ପରାଧୀନତା ବଶରୁ ତାହା କପରି ଲୋପ ହୋଇଛି, ସେ ଐତହାସିକ ସଙ୍କେତ କବି ଏଠାରେ ଦେଇଛନ୍ତି । ଉପେନ୍ଦ୍ରଙ୍କ ଏ ବହୁମୁଖୀ ପ୍ରତଭା ଦୃଷ୍ଟିରେ ସେ ଖାଲି ବଭତ୍ସ ଯୌନକ୍ରିୟା ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ନଜକୁ ଶେଷ କରିଛନ୍ତି, ଏହା ଯେଉଁମାନେ କହୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କର ଆଖି ଏବେ ହେଲେ ଫିଟିବକ ?

ଇତିହାସ ଓ ଦର୍ଶନ
ବିଭାଗ

ଅତୀତ ଭାରତ

ଅତୀତ ପ୍ରତି ସତୃଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇବା ମନୁଷ୍ୟର ସ୍ୱଭାବଗତ । ଅତୀତ ମୃତ, ନୀରସ, ଜଡ—ଏପରି ଭାବିବା ଗୋଟାଏ ମାନସିକ ବିକୃତି । ବାସ୍ତବିକ୍ ଦେଖିବାକୁ ଗଲେ ନିୟତ-ପ୍ରଧାବିତ ତରଙ୍ଗାୟିତ ଜୀବନ-ପ୍ରବାହରେ ବର୍ତ୍ତମାନର ଅସ୍ତିତ୍ୱ ମାନିବାହିଁ ଦୁରୂହ । ଯାହା ଏହି ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ନିରାଟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୋଗ୍ୟ ବସ୍ତୁତଃ ବିଦ୍ୟମାନ, ପର ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ତାହା ଅତୀତର ଅନନ୍ତ ଆବର୍ତ୍ତନରେ ଲୁକ୍କାୟିତ । ଜୀବନର ଉଭୟ ପାର୍ଶ୍ୱରେ ଦୁଇଟି ବିପରୀତ ଅନନ୍ତ ପଥ ଦୃଶ୍ୟ-ମାନ—ଅତୀତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ୍ । ଶତ ଆଶା-ଆକାଂକ୍ଷା-କଳ୍ପନା-ରଞ୍ଜିତ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ପ୍ରତି ଉତ୍ସୁକ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇଲାବେଳେ ଅତୀତହିଁ ଆମର ଉପବେଶନର ସ୍ଥାନ । ଅଃକିସୃଷ୍ଟି ଯାହା, ଧର୍ମ ଯାହା, ସଭ୍ୟତା-ସଂସ୍କୃତି ଯାହା, ଜୀବନ ଯାହା, ତାହା କେବଳ ଅତୀତର ଭାବ, ଚିନ୍ତା ଓ ଘଟଣାବଳୀ ସଂଘର୍ଷର ପ୍ରତିଫଳ । ସୃଷ୍ଟିର ମହାପ୍ଲାନ ବୈଚିତ୍ର୍ୟରେ ବିଭୋର ହୋଇ ଆମ୍ଭେମାନେ ଅତୀତକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଉ, ଭବିଷ୍ୟତକୁ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଉ—କ୍ଷଣିକ ବର୍ତ୍ତମାନର ଅଭାବ ଓ ଉତ୍କଣ୍ଠାରେ ଆକୁଳ ହୋଇ ଦୀର୍ଘ ଶ୍ୱାସ ନିକ୍ଷେପ କରୁ । ଏହି ଚିର ଉତ୍କଣ୍ଠାହିଁ ଆମର ରୁକ୍ଷ ବାସ୍ତବ—ତାକୁ ସରସ ସୁନ୍ଦର ମଧୁର କରି

ବିଏ ଅତୀତର ପ୍ରେରଣା ଓ ଭବିଷ୍ୟତର ଆକାଂକ୍ଷା । କିନ୍ତୁ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ଅନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ, ସନ୍ଦେହଘୂର୍ଣ୍ଣାବିଜଡ଼ିତ, ପରିବର୍ତ୍ତନଶୀଳ-ତେଣୁ ଆଜ ଅତୀତହିଁ ଆମର ସମ୍ବଳ ।

ଭାରତ ! ପୁଣ୍ୟଭୂମି ଧର୍ମପ୍ରାଣ ପୌରାଣିକ ଭାରତ ! ଉତ୍ତର ରେ ଯାହାର ଅଭ୍ରଚୁମ୍ବି ତୁଷାରାବୃତ ଦେବାଧିଷ୍ଠିତ ହିମାଳୟ; ଅନ୍ୟ ତିନିପାର୍ଶ୍ୱରେ ଯାହାର ସୁନୀଳ ବୀଚି-ବିକ୍ଷୋଭିତ ବିକମ୍ପିତ ସାଗର; ବକ୍ଷରେ ଯାହାର ସୁଜଳା ସୁଫଳା ଶସ୍ୟଶ୍ୟାମଳା ପ୍ରାଣ-ଦାୟିନୀ ସିନ୍ଧୁ-ଗଙ୍ଗା-ଗୋଦାବରୀ-କୃଷ୍ଣା, ଶ୍ୟାମଳ ସ୍ୱର୍ଣ୍ଣପ୍ରସୂ ବିଗନ୍ତବିସ୍ତାରିତ କ୍ଷେତ୍ରରାଜି, ଉପତ୍ୟକାଶୋଭୀ ମଣିମାଣିକ୍ୟଭରା ନିବିଡ ଅରଣ୍ୟାନୀ । ଭାରତର ଜଳବାୟୁରେ ଆମର କଳେବର ପୁଷ୍ଟ, ଭାରତର ସଭ୍ୟତା-ଆଲୋକରେ ଆମର ଜୀବନ ପ୍ରତିଭାତ, ଭାରତ ସଂସ୍କୃତିରେ ଆମର ଜ୍ଞାନ ସଞ୍ଚିତ, ଭାରତର ମଞ୍ଜୁଳ ନୈସର୍ଗିକ କଳା-ସାହିତ୍ୟରେ ଆମର ପ୍ରାଣ ସ୍ନିଗ୍ଧ ଓ ସରସ, ଭାରତର ସୁଖ-ଦୁଃଖହିଁ ଆମର କାମ୍ୟ ବସ୍ତୁ-ଭାରତହିଁ ଆମର ସମ୍ବଳ । ଭାରତର ଅତୀତହିଁ ଆମ ଭଗ୍ନ ଜୀବନ ବୀଣାତାରରେ ପ୍ରୀତିସ୍ପନ୍ଦନସ୍ୟନ୍ଦୀ ଅମର ଝଙ୍କାର !

କିନ୍ତୁ ହାୟ, ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତ କି କ୍ଷୀଣ କରୁଣ ବିଷାଦଘନ-ଆଚ୍ଛାଦିତ ! ନିଦାରୁଣ ଗଭୀର ବ୍ୟଥା ଆଜି ଭାରତୀୟ ପ୍ରାଣକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରିଅଛି । ଦୁର୍ବଳତାର ଉତ୍କଟ ଅନ୍ଧକାର ଆଜ ଭାରତରେ ଅମା ନିଶାର ସୃଷ୍ଟି କରିଅଛି । ଦାସତ୍ୱର ଲୌହ ଶୃଙ୍ଖଳ ଆଜ ଭାରତୀୟର ଭବିଷ୍ୟତ୍ ସ୍ୱାଧୀନ ସ୍ପନ୍ଦନକୁ କ୍ଷୀଣତର କରୁଅଛି । ଦାରିଦ୍ର୍ୟର ଘୋର ଘନଘଟା ଆଜ ଭାରତ-ଭାଗ୍ୟ-ଆକାଶକୁ ନିରନ୍ତର ଭାବରେ ଘୋଟି ରଖିଅଛି । ଆଜ ଭାରତରେ ବର୍ଦ୍ଧିତ ଶତ ଅନୁଭୂତ ଦୈନ୍ୟ ସମାଜରେ ଜ୍ଞାନର ଦିବ୍ୟ ଆଲୋକ ପ୍ରସାରିତ

ନାହାଁନ୍ତି; ତରୁଣ ନର୍ଭୟ ଚିତ୍ତରେ କେଣେ ସମ ଜୀବନର ଅନନ୍ତ ଲକ୍ଷ୍ୟ ସାଧନରେ ବ୍ରତୀ ନାହାଁନ୍ତି; କୁଳକାମିନୀ ପ୍ରେମ ଓ ସତ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ପଥ ଅନୁସରଣ କରି ଜୀବନ-ମରୁରେ ଶାନ୍ତିର ଅନାବିଳ ମନ୍ଦାକିନୀ-ଧାରା ବୁହାଇ ନାହାନ୍ତି; ଶିଶୁ ଅମର ବିଭବରେ ମଧୁ ସ୍ତୁପରେ ଭାସି ଭାସି ସ୍ମିତ ଅଧରରେ ହାସ୍ୟର ଅପୂର୍ବ ଛଟା ଖେଳାଉ ନାହାଁନ୍ତି । ଭାରତ ଲକ୍ଷ୍ମୀ ଆଜି ଶ୍ରୀହୀନ; କଳହ, ମନୋମାଳିନ୍ୟ, ମୂର୍ଖତା ଓ ଆଳସ୍ୟର ପୈଶାଚିକ କେନ୍ଦ୍ର । ଭାରତର ଶିକ୍ଷାର ମଧୁର ମୋହନ ବଂଶୀ ଆଜି ଖେଳି ଉଠୁ ନାହିଁ । ଭାରତୀୟ ବାଣିଜ୍ୟ ତରୀ ଆଜି ସୁଦୂର ସ୍ୱେନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ କୂଳରେ ଲାଗିବାର ଦେଖା ଯାଉ ନାହିଁ । ଭାରତର ସଭ୍ୟତା, ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକ ଚିନ୍ତା, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାଧନା ଆଜି ପୁସ୍ତକ ଓ ପରମ୍ପରାଗତ; କିନ୍ତୁ ଭାରତ କି ଚିର ଦିନ ଏହିପରି ଥିଲା ? ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ଅତୀତର ବର୍ଣ୍ଣନାତ୍ମକ ପୃଷ୍ଠା ଇତିହାସହିଁ ଆମର ବର୍ତ୍ତମାନ ଆଲୋଚ୍ୟ

ବହୁଯୁଗ ପୂର୍ବରେ ଯେତେବେଳେ ଅସଭ୍ୟତାର ଘନ ଅନ୍ଧକାର ସମଗ୍ର ଜଗତକୁ ଆବୃତ୍ତ କରି ରଖି ଥିଲା, ଭାରତ ସେତେବେଳେ ଚିନ୍ତା ଓ ସାଧନା ପଥରେ ଉତ୍କର୍ଷ ଲାଭ କରିଥିଲା, ଏହା କହିବା ଚର୍ବିତ ଚର୍ବଣ ମାତ୍ର । ହିନ୍ଦୁସ୍ଥାନର ନୈସର୍ଗିକ ସୁଷମା ଓ ପ୍ରକୃତ ବୈଭବରେ ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇ 'ଭାରତପୁ' ଆର୍ଯ୍ୟ ସେତେବେଳେ ସୃଷ୍ଟିର ନିଗୂଢ଼ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଥିଲେ; କିନ୍ତୁ ସେଇ ପ୍ରୟାସ ତାହାଙ୍କୁ କେବଳ ଇନ୍ଦ୍ରିୟାନୁଭୋଗ୍ୟ ପରିଦୃଶ୍ୟମାନ ବହିର୍ଜଗତରେ ଆବଦ୍ଧ ନ କରି ମନୋରାଜ୍ୟର ସୁବିସ୍ତୃତ ପଥରେ ପଥିକ କରାଇଥିଲା । ମାତ୍ର ଅସାଧାରଣ ଧର୍ମ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ଦୃଷ୍ଟିରେ ମନୋରାଜ୍ୟର ଅସୀମ ପଥ ସୁଦ୍ଧା ତାହାଙ୍କୁ ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥଳରେ ପହଞ୍ଚାଇ ପାରିଲା ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଆର୍ଯ୍ୟ

ଜୀବନ ଅଶାନ୍ତିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାକୁ ଉଠି, ଦେଶକାଳ-କାର୍ଯ୍ୟକାରଣ-ନିୟନ୍ତ୍ରଣର ବହୁ ଊର୍ଦ୍ଧ୍ବକୁ ଉଠି ଆତ୍ମାର ଏକତ୍ୱ ଓ ଅମରତ୍ୱ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ କରିଅଛି । ଏହି ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପ୍ରାଚ୍ୟଧର୍ମ, ସାହିତ୍ୟ ଓ ଦର୍ଶନର ମୂଳଭିତ୍ତି ହୋଇଅଛି । ବେଦବେଦାଙ୍ଗ ଓ ଷଡ୍ ଦର୍ଶନ ଏହାର ପ୍ରମାଣ । ଅତଏବ, ବଶିଷ୍ଠ,ଯମଦଗ୍ନି, ଯାଜ୍ଞବଲ୍କ୍ୟ, ପାତଞ୍ଜଳ, କପିଳ,ଶ୍ରୀକୃଷ୍ଣ ପ୍ରମୁଖ ଦିବ୍ୟଜ୍ଞାନପ୍ରାପ୍ତ ବିଶ୍ୱବିଜୟ-ସାଧକ ଭାରତୀୟ ଅଧ୍ୟାତ୍ମ-ପ୍ରାସାଦର ଗୋଟିଏ ମୂଳସ୍ତମ୍ଭ । ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ ଆବିଷ୍କାର ଓ ପ୍ରାକୃତିକ ଶକ୍ତି ନିୟୋଗର ବାହ୍ୟିକ କ୍ରିୟା ଦେଖି ଅନେକଙ୍କର ଧାରଣା ଯେ, ବେଦ-ବେଦାଙ୍ଗ ଓ ଷଡ୍‌ଦର୍ଶନ କେବଳ ଗୋଟାଏ ମାନସିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ; କିନ୍ତୁ ତାହା ସତ୍ୟ ନୁହେଁ । ଉପନିଷଦ ଓ ଷଡ୍ ଦର୍ଶନ ପ୍ରତିଭାର ଉଚ୍ଚତମ ବିକାଶ, ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦର ଅନ୍ୱେଷଣର ଶ୍ରେଷ୍ଠତମ ପରିସ୍ଥିତି,ଆଦର୍ଶର ପରିଣତ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ସେଥିପାଇଁ ଆଜି ବିଚକ୍ଷଣ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଅନୁସନ୍ଧିତ୍ସୁ ଅତୀତ ଭାରତର ଅଧ୍ୟାତ୍ମ ପ୍ରତି ଦୃଷ୍ଟି ପକାଇଛନ୍ତି । ଗେଟେ (Gothe), ହୋରେସ୍ ଉଇଲସନ (H. H. Wilson),ରୋମେଁରୋଲାଁ [Romain Rolland] ଏହିଭଳି ମନୀଷୀମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଜଣେ ଜଣେ । ଆଜି ବିଜ୍ଞାନର ଗୂଢ଼ ଆବିଷ୍କାର ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଧର୍ମକୁ ଆସନଚ୍ୟୁତ କରି ସେ ଦେଶବାସୀଙ୍କ ମନରେ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ଗୋଟାଏ ସାଧାରଣ ଅବିଶ୍ୱାସ ଓ ବିତୃଷ୍ଣା ଜାତ କରିଅଛି । ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ଧର୍ମର ପାପ ଓ ଅନନ୍ତକାଳର ଦୁଃଖୋପଭୋଗ ମତ [Theory of sin & enternal damnaiton]ଦୃଶ୍ୟମାନ ଜଗତର ସୀମାବଦ୍ଧ ଚିନ୍ତା । ଜଗତ୍‌ପିତାଙ୍କ ସଂସାର ରୂପକ ଖେଳଘର ସୃଷ୍ଟି, ଅଜନ୍ମାନ୍ତର ବାଦ, ଏହି ସବୁ ତଥ୍ୟକୁ ଆଜି ବିଜ୍ଞାନ-ଆଲୋକ-ଉଦ୍ଭାସିତ ମସ୍ତିଷ୍କ

ଭ୍ରମାତ୍ମକ ବୋଲି ଧରି ନେଇଅଛି । ସେଥି ସଙ୍ଗେ ହିନ୍ଦୁ ଧର୍ମର ମାନବତ୍ୱର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଦେବତ୍ୱ ମତ, ଜନ୍ମାନ୍ତର-ବାଦ, କର୍ମଫଳବାଦ, ସୃଷ୍ଟିର କ୍ରମ-ବିକାଶ ମତର ସତ୍ୟତା ଆଜ ସେହି ମସ୍ତିଷ୍କ ଉପଲବ୍ଧ କରିଅଛି ।

କିନ୍ତୁ ଅତୀତ ଭାରତର ଗୌରବମୟ କାହାଣୀ ଯେ ଏହି ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ କ୍ଷେତ୍ରରେହିଁ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ, ତାହା ନୁହେଁ । କି ଧର୍ମ, କି ରାଜନୀତି, କି ସମାଜ-ନୀତି, କି ସାହିତ୍ୟ, କି କଳା, ସବୁଦିଗରେ ଅତୀତ ଭାରତର କୀର୍ତ୍ତିମୟ ଇତିହାସ ବକ୍ଷରେ ବିରାଜିତ । କେତେ ସମ୍ରାଟଙ୍କ ଜାଜ୍ୱଲ୍ୟ ମାନ ଶାସନ, କେତେ ମନୀଷୀଙ୍କର ପ୍ରତିଭାର ବିକାଶ, କେତେ ସାଧକଙ୍କ ଅଦମ୍ୟ ଆତ୍ମବଳ, କେତେ ସାହିତ୍ୟକଙ୍କ ନିସର୍ଗ ସୁଷମା, କେତେ ବୀରଙ୍କ ଅତୁଳନୀୟ ବିକ୍ରମ, କେତେ ସନ୍ତଙ୍କ ଅମର ବିଶ୍ୱାସ, କେତେ ଶିଳ୍ପୀଙ୍କ ଅଲୌକିକ ଚିତ୍ରକାଷ୍ଠା ଭାରତର ପରମ୍ପରାକୁ ଚିର ସୁନ୍ଦର ଓ ମହତ୍ କରି ରଖିଅଛି—ଆଜ ସେହି ପରମ୍ପରାର କ୍ଷୀଣ ଆଭାସହିଁ ହୃଦୟରେ ପ୍ରଶାନ୍ତ ଆନନ୍ଦ ଆଣିଦିଏ !

ବର୍ତ୍ତମାନ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ସହିତ ଜଗତ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ-ରୂପେ ପରିଚିତ । ପାଶବିକ ବଳରେ ବଳୀୟାନ ହୋଇ,ଅସଂଖ୍ୟ ଜାତିର ସ୍ୱାଧୀନତା କାମନା ଖର୍ବକରି, ପାର୍ଥକ୍ୟ ଓ ଶାସନ (Divide & Rule) ନୀତି ଚଳାଇ, ଭୋଗ ବିଳାସର ଚରମ ସାର୍ଥକତାରେ ଉପନୀତ ହୋଇ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟନୀତି ଯେପରି ଭାବରେ ଜଗତରେ ପ୍ରସାରିତ ହୋଇଅଛି, ତାହା କାହାରିକି ଅବିଦିତ ନାହିଁ । ଅତୀତ ଭାରତରେ ମଧ୍ୟ କେତେ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଉତ୍‌ଥାନ ଓ ପତନ ହୋଇ ଯାଇଅଛି; କିନ୍ତୁ ସେହି ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ-ନୀତି ଏବଂ ବର୍ତ୍ତମାନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦ ନୀତି ମଧ୍ୟରେ ବହୁତ ପ୍ରଭେଦ ।

ବର୍ତ୍ତମାନ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ-ଭିତରେ ଆମ୍ଭେମାନେ କେବଳ କଳହ, ମନୋମାଳିନ୍ୟ, ହତାଶା ଓ ବ୍ୟଥାର ଚିତ୍କାର ଶୁଣିବାକୁ ପାଉ । ରାଜା ପ୍ରଜା ମଧ୍ୟରେ କଳହ, ମଧ୍ୟବିତ୍ତ ଉଚ୍ଚଦେଶୀ ମଧ୍ୟରେ କଳହ, ଧନୀ ନିର୍ଧନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳହ, ବ୍ୟବସାୟୀ ଶ୍ରମିକଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳହ, ଶାସକ ଶାସିତଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳହ, ପଣ୍ଡିତ ମୂର୍ଖଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳହ,ଧର୍ମୀ ବିଧର୍ମୀଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳହ, କଳା ଗୋରାଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ କଳହ,—ଏହିପରି ଅସଂଖ୍ୟ କଳହର ଅଶାନ୍ତି, ହୃଦୟଭଙ୍ଗ ଓ ହାହାକାରରେ ଆଜି ଜଗତ କଳୁଷିତ ନରକର ପ୍ରତିକୃତି ହୋଇ ଯାଇଅଛି । ଏଥିର ମୂଳକାରଣ ସ୍ୱାର୍ଥ—ନୀଚ କ୍ରୂର ସ୍ୱାର୍ଥର ବିଷମ ସଂଘର୍ଷ । କିନ୍ତୁ ଅତୀତ ଭାରତୀୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ମୂଳଭିତ୍ତି ଏଇ ସ୍ୱାର୍ଥବୃକ୍ଷମୂଳରେ କୁଠାରାଘାତ । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାହିଁ ସେହି ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ମୂଳଭିତ୍ତି । ଧର୍ମ ତାହାର ପ୍ରାଣ; ଏକତା, ଶାନ୍ତି, ପ୍ରେମ ଓ ମୈତ୍ରୀର ପ୍ରତିଷ୍ଠାହିଁ ତାହାର ଲକ୍ଷ୍ୟ । ଲୋକସେବା ଓ ସମାଜର ମଙ୍ଗଳବିଧାନହିଁ ତାହାର ନିୟନ୍ତ୍ରଣ । ଅତୀତ ଭାରତରେ ଏହିଭଳି ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ବିଶାଳ ଆକାରରେ ଦେଦୀପ୍ୟମାନ ରବି ଅଶୋକ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟ । ଭାରତର ଚନ୍ଦ୍ରଗୁପ୍ତଙ୍କର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ, ମେଧାବୀ ରାଜନୀତିଧୁରନ୍ଧର ବହୁଦର୍ଶୀ ଚାଣକ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରବୁଦ୍ଧ, ହିମାଳୟଠାରୁ ଆସାମ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟାପ୍ତ ଅଶୋକ-ସାମ୍ରାଜ୍ୟର ଧର୍ମପ୍ରାଣତା, ଅହିଂସା ଓ ସତ୍ୟ ପ୍ରତିଷ୍ଠାର ଅଦ୍ୟାପି ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାନେ ସ୍ଥାପିତ ପ୍ରସ୍ତର, ସ୍ତମ୍ଭ, ଖୋଦିତ ଲିପି ମୂକ ପରିଚୟ ଦିଏ ।

ସେତେବେଳେ ପାଟଳୀପୁତ୍ର ଧର୍ମ ଓ ଶାସ୍ତ୍ରଚର୍ଚ୍ଚାର ପ୍ରଧାନ କେନ୍ଦ୍ର ଥିଲା । ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତାର ଆଲୋକ ସୁଦୂର ଚୀନ, ଜାପାନ, ସିଂହଳ, ମାଳୟ, ଆଫ୍ରିକା ଓ ଗାନ୍ଧାରରେ ପ୍ରସାରିତ

ହୋଇଥିଲା । ସେଥିପାଇଁ ଆଜ ବୌଦ୍ଧଧର୍ମ ଜଗତର ପ୍ରଧାନ ଧର୍ମମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଅନ୍ୟତମ । ଅଶୋକଙ୍କ ନିର୍ମିତ ସଡ଼କ, ପାନ୍ଥଶାଳା, ଚିକିତ୍ସାଳୟ ଇତ୍ୟାଦି ଲୋକସେବା ଓ ସମାଜ-ମଙ୍ଗଳ-ବିଧାନର ସାକ୍ଷୀ । ନିର୍ଲୋଭ, ସାଧାରଣ-ପରି-ଛଦ-ଧାରୀ, ସହିଷ୍ଣୁ, ନିରଳସ ବୌଦ୍ଧଭିକ୍ଷୁ ଯେତେବେଳେ ପଦବ୍ରଜରେ ଯେପରି ଦେଶ ବିଦେଶରେ "ଅହିଂସା ପରମଧର୍ମ" ର ମୃଦୁ ତରଙ୍ଗ ଖେଳାଇ ଦେଇଥିଲେ, ନାଳନ୍ଦ ଓ ତକ୍ଷଶିଳା ବିଶ୍ୱ-ବିଦ୍ୟାଳୟ ମାନଙ୍କରେ ଯେପରି ଶିକ୍ଷାର ଦିବ୍ୟ ଆଲୋକ ପ୍ରସରାଇ ଦେଇଥିଲେ, ତ୍ୟାଗ ଓ ସେବାର ମହାପ୍ରାଣ ଆଦର୍ଶରେ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କୁ ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରିଥିଲେ, ତାହା ଆଜ କୁଟିଳ, ସ୍ୱାର୍ଥପର, ଅତ୍ୟାଚାରୀ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ମାନଙ୍କୁ ପରିହାସ କରୁ ନାହିଁ କି ?

ମୌର୍ଯ୍ୟ ସାମ୍ରାଜ୍ୟର କାଳକ୍ରମେ ଅବସାନ ହୋଇଗଲା ସତ୍ୟ, କିନ୍ତୁ ତାର ପରବର୍ତ୍ତୀ କନିଷ୍କ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଏବଂ ଗୁପ୍ତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ମଧ୍ୟ ସେହି ମୂଳନୀତି ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୋଇଥିଲା । ବସ୍ତୁତଃ ଭାରତର ଯେ କୌଣସି ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ଯେତେ ପରିମାଣରେ ମହତ୍, କାର୍ଯ୍ୟକାରୀ ଓ ଇତିହାସ ନାମାଙ୍କିତ ହୋଇଅଛି । ମୋଗଲ ଯୁଗର ଆକବରଙ୍କ ବିଶାଳ ସାମ୍ରାଜ୍ୟ ସୁଦ୍ଧା ଏହି ମୂଳନୀତି ଅବଲମ୍ବନ କରି ନ ଥାଇ ନାହିଁ । ମହତ୍ପ୍ରାଣ ଆକବର ସଂକୀର୍ଣ୍ଣ ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ନୀତିର ବହୁଊର୍ଦ୍ଧ୍ୱକୁ ଉଠି ମନୀଷୀ ଆବୁଲ ଫେଜଲଙ୍କ ହିତପୂର୍ଣ୍ଣ ପରାମର୍ଶାନୁଯାୟୀ ଜିଜିୟା ଓ ଯାତ୍ରୀକର ଉଠାଇଦେଇ, ରାଜପୁତ୍ମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ବିବାହ ସମ୍ବନ୍ଧ ସ୍ଥାପନ କରି, ଧର୍ମାଚରଣରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସ୍ୱାଧୀନତା ପ୍ରଦାନ ପୂର୍ବକ ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମର ମୂଳନୀତି ମିଳାଇ ଗୋଟାଏ ମହତ୍ ସାଧାରଣ

ସର୍ବବ୍ୟାପକ ଧର୍ମରାଜ୍ୟ (Din Illahi) ର ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ଯେପରି ପ୍ରୟାସ କରିଥିଲେ, ତାହା ଅତୀତ ଭାରତର ଗୋଟିଏ କୀର୍ତ୍ତିସ୍ତମ୍ଭ । ତାପରେ ମରହଟ୍ଟା ଓ ଶିଖ୍ ଜାତିର ଅଭ୍ୟୁତ୍ଥାନ ମୂଳରେ ସୁଦ୍ଧା ଧର୍ମନୀତି ନ ଥାଇ ନାହିଁ । ଭବାନୀ-ଉପାସନା-ପ୍ରଦୀପ୍ତ ଶିବାଜୀ ଭାରତରେ ଧର୍ମରାଜ୍ୟର ଆଦର୍ଶ ଦେଖାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରିଥିଲେ । ଗୁରୁ ନାନକଙ୍କ ତେଜୋମୟ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ପରିକାଷ୍ଠାରେ ଶିଖ୍ ଜାତୀୟତା ଫୁଟି ଉଠିଥିଲା । କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ, ଯେଉଁ ମୁହୂର୍ତ୍ତରେ ମରହଟ୍ଟା ଜାତି ଭାରତ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦର ମୂଳମନ୍ତ୍ର ପ୍ରତି ଅବହେଳା ଦେଖାଇ ଦସ୍ୟୁବୃତ୍ତି, ଅତ୍ୟାଚାର ଓ ରକ୍ତପାତର ସୂତ୍ରପାତ କରିଥିଲା ଏବଂ ଶିଖ୍ ଜାତି ସର୍ବବ୍ୟାପକତା ପାଶୋରି ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣତା ଓ ସମର ପ୍ରତିଦ୍ୱନ୍ଦ୍ୱିତାର ଆଶ୍ରୟ ନେଲେ, ସେତେବେଳେ ଭାରତର ଭାଗ୍ୟଆକାଶରୁ ଦୁଇଟି ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ନକ୍ଷତ୍ର ଖସିପଡିଲା । ଧୂମକେତୁ ତୁଲ୍ୟ ସ୍ୱାର୍ଥ-ଲୋଲୁପ ବଣିକଦଳ ସେହି ଆକାଶରେ ଦେଖା ଦେଇ ତାହାର ଅନ୍ଧକାରକୁ ଆହୁରି ଗଭୀର, ଭୟଙ୍କର ଭ୍ରମସଙ୍କୁଳ କରିଦେଲେ ।

ଅତୀତ ଭାରତ ବୈଦେଶିକମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଚିର ପରିଚିତ । ଅତୀତ ଯୁଗରୁ ବୈଦେଶିକଗଣ ଦଳ ଦଳ ହୋଇ ଭାରତବର୍ଷ ପ୍ରତି ଅଭିଯାନ ଚଳାଇ ତା'ର ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାକୁ ସଜୀବିତ କରି ରଖି ଅଛନ୍ତି । ଭାରତ-ଜୀବନ ବିଭିନ୍ନ ସୂତ୍ରରେ ଗଠିତ ହୋଇଅଛି; ବିବିଧ ଭାବ, ଚିନ୍ତା, ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ, ଜାତୀୟତା, ସଭ୍ୟତା ଓ ସଂସ୍କୃତିର ସମନ୍ୱୟରେ ଭାରତ-ଜୀବନ-ସ୍ରୋତ କ୍ଷିପ୍ର ଓ ବିଶାଳକାୟ ହୋଇଅଛି । ଗ୍ରୀକ୍, ପାରଶ୍ୟ, ତୁରସ୍କ, ମାଙ୍ଗୋଲ୍, ସିଦୟାନ୍, ଶକ, କୁଷାନ୍, ହୁନ—ଏହିପରି ଅସଂଖ୍ୟ ବୈଦେଶିକ ଆକ୍ରମଣର ଭୀମବନ୍ୟା ଭାରତ-ଶୈଳ ଉପରେ ଘନ ଘନ ବାଜି

ଭଙ୍ଗି ଯାଇଅଛି । ବୈଦେଶିକ ଗଣ ଭାରତ ଇତିହାସ ପୃଷ୍ଠାରେ କେତେ ଅତ୍ୟାଚାରର କାହାଣୀ ଲିପିବଦ୍ଧ କରିଯାଇ ଅଛନ୍ତି । ଖଣ୍ଡା-ଘାତରେ ଭାରତୀୟଙ୍କୁ ଧର୍ମ ପରିବର୍ତ୍ତନ କରିବା ସକାଶେ ଭୟ ଦେଖାଇ ଅଛନ୍ତି; ଗ୍ରାମେ ଗ୍ରାମେ ଲୁଣ୍ଠନ, ଦହନ ହତ୍ୟା ଓ ପୈଶାଚିକ ଅତ୍ୟାଚାର କରିଅଛନ୍ତି; ବାଳକର ଆର୍ତ୍ତନାଦରେ, ସ୍ତ୍ରୀର କରୁଣ ସ୍ୱରରେ, ବୃଦ୍ଧଙ୍କର ଗଭୀର ମନୋବ୍ୟଥାରେ, ସ୍ଥବିରର କ୍ଷୀଣ ମୁମୂର୍ଷୁ ଚିତ୍କାରରେ ପୁଣ୍ୟଭୂମିକୁ ହାହାକାର-ମୟ କରିଅଛନ୍ତି । ଚଙ୍ଗିଜ୍‌ଖାନ୍, ତୈମୁର୍, ନାଦର୍‌ଶା ଭଳି କେତେ ଆକ୍ରମଣକାରୀ ଭାରତ ବକ୍ଷରେ ରକ୍ତନଦୀ ବୁହାଇ ଦେଇଅଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ ଧର୍ମ-ପ୍ରବଣ ଉଦାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଭାରତ ସେବେ ଘୃଣା ଅଭିଯୋଗ ବା ଅଭିଶାପ ପ୍ରକାଶ କରି ନାହିଁ— ସ୍ଥିର ଗମ୍ଭୀର ପ୍ରଶାନ୍ତ ଚିତ୍ତରେ ବୈଦେଶିକଙ୍କ ପ୍ରତି ସ୍ନେହ-ପ୍ରବଣ ହୋଇ କୋଳକୁ ଟାଣି ଆଣିଅଛି । ଭାରତ "ରକ୍ତପାଇଁ ରକ୍ତ, ହତ୍ୟାପାଇଁ ହତ୍ୟା, ଅତ୍ୟାଚାର ପାଇଁ ଅତ୍ୟାଚାର" ନୀତି କେବେ ଧରି ନାହିଁ । ଭାରତ ହତ୍ୟାର ପ୍ରତିଦାନରେ ଦେଖାଇଛି— ସହନଶୀଳତା, ଗୁରୁ-ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ, ସୌଜନ୍ୟ, ସାର୍ବଜନୀନ ମୈତ୍ରୀ । ସେଥିପାଇଁ ଆଜି ଚଙ୍ଗିଜ୍ ବା ତୈମୁର୍ ବା ନାଦର୍ ଇତିହାସ ଦୂଷିତ ହୋଇ କାଳର ଅନନ୍ତ ଗର୍ଭରେ ବିଲୀନ ହୋଇ ଯାଇଅଛି—କିନ୍ତୁ ଭାରତୀୟ ଜୀବନ-ସ୍ରୋତ ଚିରପ୍ରବ-ହମାନ । ଫଳରେ ଏତିକି ହୋଇଛି ଯେ, ବୈଦେଶିକଙ୍କ ଚିନ୍ତା, ସଭ୍ୟତା ଓ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ରର ସଙ୍ଘର୍ଷରେ ଭାରତୀୟ ସଭ୍ୟତା ଓ ଆଦର୍ଶ ଅଧିକ ପରିପୁଷ୍ଟ, ସମୃଦ୍ଧିମନ୍ତ ହୋଇଛି; ସୁଦୂର ଫିଲିପାଇନସ୍, ଚୀନ, ଜାପାନ, ପାରସ୍ୟ, ଆରବ, ରୋମ୍ ଇତ୍ୟାଦି ଦେଶ ବିଦେଶରେ ବ୍ୟାପ୍ତ ହୋଇଅଛି ।

ବୈଦେଶିକ ସଂଘର୍ଷର ଅନ୍ୟତମ ଫଳ ହୋଇଥିଲା ରାଜପୁତ-ଜାତୀୟତାର ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ । ସେତେବେଳେ ଭାରତୀୟ ଜୀବନର ଗୋଟିଏ ବିଶିଷ୍ଟ ସ୍ପନ୍ଦନ; ରାଜପୁତ-କାହାଣୀ ସେହି ସ୍ପନ୍ଦନର ବିଶିଷ୍ଟ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି । ବାସ୍ତବିକ୍ ରାଜପୁତ-କାହାଣୀରେ କି ଔଦାର୍ଯ୍ୟ, କି ଗାମ୍ଭୀର୍ଯ୍ୟ, କି ଦେଶପ୍ରୀତି, କି ମାତୃପୂଜା, କି ଅତିଥି ସତ୍କାର, କି ରହସ୍ୟର ନିଦର୍ଶନ ରହିଛି—ତାହା ଭାବିଲେ ହୃଦୟରେ କି ଆନନ୍ଦ ଓ ବିସ୍ମୟ ସଞ୍ଚରିତ ହୁଏ ! ରାଜପୁତ୍ର ଜାତିର ଗଠନହିଁ ଆରମ୍ଭରୁ ଅତି ବିସ୍ମୟକର, ବୀରତ୍ୱ-ବ୍ୟଞ୍ଜନ, ସମର-ପିପାସା-ଉନ୍ମାଦକ । ଚୌହାନ୍, ରାଠୋର୍, ବୁନ୍ଦେଲ୍, ପଟ୍ଟିହଲ୍, ଇତ୍ୟାଦି ପ୍ରତିଭାଶାଳୀ ବିକ୍ରମୀ ବଂଶର ଯେଉଁ ଜାତୀୟ ଇତିହାସରେ ବିକାଶ; ପୃଥ୍ୱୀରାଜ, ସଗ୍ରାମସିଂହ, ପ୍ରତାପସିଂହଙ୍କ ଭଳି ବୀରମାନଙ୍କର ଯେଉଁ ଜାତିରେ ଜନ୍ମ; ସଂଯୁକ୍ତା, ପଦ୍ମିନୀଙ୍କ ଭଳି ବୀରାଙ୍ଗନାମାନଙ୍କ ଅଦମ୍ୟ ତ୍ୟାଗ ଓ ଜ୍ୱଳନ୍ତ ଆଦର୍ଶ ଯେଉଁ ଜାତିକୁ ଉଦ୍ଭାସିତ, ଜାଗ୍ରତ କରିଥିଲା; ଚାରାଇନ୍, ହଲଦିଘାଟ ସମରକ୍ଷେତ୍ର ଯେଉଁ ଜାତିର ଗୌରବ-ମୟ ପୂତ କାହାଣୀର ମୂକ ସାକ୍ଷୀ; ଭୀମ-ସୁନ୍ଦର "ଜହର ବ୍ରତ" ଯେଉଁ ଜାତିର ନିଯୁକ୍ତଣ; ସେହି ଜାତି ଭାରତ-ସମୃଦ୍ଧ ଜୀବନକୁ କି ମହୋଚ୍ଚ ସୋପାନରେ ଆରୂଢ଼ କରାଇଅଛି, ତାହା କହିବା ବାହୁଲ୍ୟ ମାତ୍ର !

ଭାରତର ସାହିତ୍ୟ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିଶେଷ କହିବା ନିଷ୍ପ୍ରୟୋଜନ । ପ୍ରାଚ୍ୟ ପୌରାଣିକ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଭାବପ୍ରବଣତା ଆଜି ପ୍ରାଚ୍ୟ-ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସମସ୍ତଙ୍କ ମନରେ ଗଭୀର ପ୍ରେରଣାର ସଞ୍ଚାର କରିଅଛି । କି ଚରିତ୍ର-ଚିତ୍ରଣରେ କି ପ୍ରକୃତି-ବୈଚିତ୍ର୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନରେ, କି ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକ-ଚିନ୍ତା ବିଶ୍ଳେଷଣରେ, କି ପଦ-

ଲିଳତାରେ, କି ଆଦର୍ଶବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠାରେ, କି ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦର ଅନୁସନ୍ଧାନରେ, ସ୍ଥୂଳତଃ ଜୀବନର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ପ୍ରତିକର୍ତ୍ତବ୍ୟ-ବିଧାନରେ ସଂସ୍କୃତ ସାହିତ୍ୟର ଚମତ୍କାରିତା ଓ ଉଚ୍ଚସ୍ଥାନ ଆଜି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନୀଷୀଗଣ ମୁକ୍ତକଣ୍ଠରେ ସ୍ୱୀକାର କରୁଅଛନ୍ତି । ଭର୍ତ୍ତୃହରି, ଶ୍ରୀହର୍ଷ, ବାଣ, କାଳିଦାସ, ଭବଭୂତି ଆଜି ଜଗତରେ ବଶିଷ୍ଟ ଶିକ୍ଷାନୁରକ୍ତ ମାନଙ୍କରେ ଗୋଟିଏ ଗୋଟିଏ ଅମୂଲ୍ୟ ରତ୍ନସ୍ୱରୂପ ପୂଜା ପାଉଅଛନ୍ତି । ଭାରତ ମାତା ଅସଂଖ୍ୟ ମନୀଷୀ ଓ କଳା-ବିଶାରଦଙ୍କୁ ଜନ୍ମ ଦେଇ ଆଜି ଧନ୍ୟା ହୋଇଅଛି । ଶଙ୍କରଙ୍କ ଅଦ୍ୱୈତ-ଭାବ-ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ଚୈତନ୍ୟଙ୍କ ପ୍ରାଣପୂର୍ଣ୍ଣ-ଭକ୍ତି-ସମ୍ବଳିତ ପ୍ରେମ, ମିଆଁ ତାନ୍‌ସେନ୍‌ଙ୍କ ଚମତ୍କାର ଜୀବନ୍ତ ସଙ୍ଗୀତ, ନୂରଜାହାନ୍‌ଙ୍କ ବିଳାସ-ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ରୁଚି, ଔରଙ୍ଗଜେବ୍‌ଙ୍କର ପୂତ ସରଳ ଦାମ୍ପତ୍ୟ-ଜୀବନ ଆଜି ଭାରତ ଇତିହାସର ବଡ଼ ଉପାଦେୟ ସାମଗ୍ରୀ । ବିଚିତ୍ର କାରୁକାର୍ଯ୍ୟ-ଶୋଭିତ ଅସଂଖ୍ୟ ପୌରାଣିକ ଦେବାଳୟ, ଗହ୍ୱର, ସ୍ତମ୍ଭ, କୁତୁବ୍‌ମିନାର, ତାଜ୍‌ମହଲ୍, ମୟୂର ସିଂହାସନ, ଶାହାଜାନବାଦ୍, ମୋତିମସ୍‌ଜୀଦ୍, କୋଣାର୍କ, ଭୁବନେଶ୍ୱର ଦେବ ମନ୍ଦିର ଇତ୍ୟାଦି ଅତୀତର ନିଦର୍ଶନ ଭାରତ ସମୃଦ୍ଧିଶାଳିତାର ମୂକସାକ୍ଷୀରୂପେ ଦର୍ଶକ ଆଗରେ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ।

ଏହିଭଳି ଅଧ୍ୟାତ୍ମ-ଗାରିତ୍ୱ-ସଭ୍ୟତା-କଳା-ସଙ୍ଗଠିତ ଭାରତ କି କୁକ୍ଷଣରେ କାଳପୁରୁଷର କି କୁଟିଳ ବିଷାକ୍ତ କଟାକ୍ଷର ଇଙ୍ଗିତରେ ଅଧଃପତନର ନିମ୍ନତମ ସୋପାନକୁ ଖସି ଆସିଲା, ତାହା ବିଶ୍ୱନିୟନ୍ତାଙ୍କ ଗୋଚର । ବାସ୍ତବିକ୍ ଏହି ଶେଷ ଦୁଇ-ଶତ ବର୍ଷମଧ୍ୟରେ ଭାରତର ସମୁଜ୍ଜ୍ୱଳ ଚିତ୍ର ଯେପରି ଭାବରେ କର୍ଦ୍ଦମାକ୍ତ, କଳୁଷିତ ଓ ବିନଷ୍ଟ ହୋଇଅଛି, ତାହା ବିଶ୍ୱାସ

କରି ହୁଏ ନାହିଁ । ପ୍ରତିଭାର ସେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପରିକଳ୍ପନା, ହୃଦୟର ସେ ଅନନ୍ତ ପ୍ରସାରଣ, ମନର ସେ ସ୍ୱାଧୀନ ଅବାଧ ଉଚ୍ଛ୍ୱାଭିଳାଷ, ଶରୀରର ସେ କମନୀୟ କାନ୍ତି, ଜୀବନର ସେ ଅପୂର୍ବ ବିଶ୍ୱ-ବିଜୟୀ ଶକ୍ତି ସମସ୍ତର ଗୋଟାଏ ସାମାନ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନରେ କାହିଁ ଲୁଚିଗଲା ! ବାସ୍ତବିକ୍ ମରହଟ୍ଟା ଯୁଦ୍ଧରେ, ଆଫଗାନ୍-ଯୁଦ୍ଧରେ, ଶିଖ୍‌ଯୁଦ୍ଧରେ, ବର୍ମାଯୁଦ୍ଧରେ, ପଲାଶୀ-ସମରକ୍ଷେତ୍ରରେ ଭାରତୀୟ ଯେପରି ଭାବରେ ପଦଦଳିତ ହୋଇ ସ୍ୱାଧୀନତା-ମଣି ବୈଦେଶିକ ହସ୍ତରେ କମ୍ପିତ ଲାଞ୍ଛିତ ଅଭିଶପ୍ତ ହସ୍ତରେ, ସମର୍ପଣ କଲା—ହାୟ, ସେ କି ଘୋର ଅପମାନ ଓ ବିଷାଦର କାହାଣୀ ! ସାଧାରଣ ବାଣିଜ୍ୟଛଳରେ ଆସି, ଅନ୍ତର୍ବିବାଦର ସୁବିଧା ନେଇ, ସରଳ ବିଶ୍ୱାସର ଘୋର ଅବମାନନା କରି ଧନଲୋଲୁପତାର ପ୍ରବଳ ପିପାସାରେ ଅନ୍ଧୀଭୂତ ହୋଇ, ପରର ଦୁଃଖ, କାତରତା ଓ ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ପ୍ରତି ଟିକିଏ ଦୃଷ୍ଟି ନ ଦେଇ, ଅର୍ଥଶୋଷଣ ନୀତି ଅବଲମ୍ବନ କରି ଗୋଟାଏ ଅତୀତ ଇତିହାସ-ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜାତିକୁ ବାହ୍ୟାଡମ୍ବର ଓ କ୍ଷଣିକ ଆତ୍ମପ୍ରସାଦରେ ଭୁଲାଇ ଦେଇ ବୈଦେଶିକ ଶାସନର ବଜ୍ର ମୁଷ୍ଟି ଭାରତକୁ ଯେପରି ଚିପି ରଖିଅଛି, ତାହା ଭାବିଲେ ଚକ୍ଷୁରେ ଲୁହ ଆସେ—ବିଶ୍ୱନିୟନ୍ତାଙ୍କ ନ୍ୟାୟ ଓ ସମଦର୍ଶିତାରେ ସନ୍ଦେହ ମଧ୍ୟ ଆସେ । କିନ୍ତୁ ବୃଥା କ୍ଷୋଭ—ବୃଥା ସନ୍ଦେହ । ଆଜି ଭାରତ ଅତୀତକୁ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇଛି; ସେହି ଅତୀତର ପ୍ରେରଣାରେ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ହୋଇ ଉଠିଛି । ପ୍ରବୁଦ୍ଧ ଭାରତର ଜୟ ହେଉ ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରାଜନୀତି ଓ ଆଧୁନିକ ଭାରତ

—୧—

ମାନବଜାତି ଏକ । ଅବଚ୍ଛିନ୍ନ କାଳ ଓ ଦେଶର ଗତି ଓ ବ୍ୟାପ୍ତିରେ ମନୁଷ୍ୟର ଐତିହାସିକ ଭୂମିକାରେ ପ୍ରାଚୀନ ଓ ଅର୍ବାଚୀନ, ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଇତ୍ୟାଦି ଭେଦ ଏକପ୍ରକାର ଅପ୍ରାକୃତ । ସାହିତ୍ୟ, କଳା ବା ଦର୍ଶନ ରାଜ୍ୟର ସୀମାକୁ ଜୀବନ କେତେକ ନିର୍ଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସମୟ ଓ ଅଂଶରେ ମାତ୍ର ସ୍ପର୍ଶକରେ । କିନ୍ତୁ ତାହାର ସାଧାରଣ ଦୈନନ୍ଦିନ ପ୍ରବାହ ରାଜନୀତିକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ବହେ । ରାଜ୍ୟ ଓ ରାଜନୀତିକ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବାସ୍ତବ ଜୀବନକୁ ଯେପରି ଆଘାତ, ଆଲୋଡ଼ନ, ସଂଗଠନ କରେ, ତାହା ସହଜରେ ଜଣାଯାଏ । ଦୁଃଖ- ଦୈନ୍ୟର ଦୀର୍ଘ ସୁଷୁପ୍ତି ପରେ ପୌରାଣିକ ସ୍ୱପ୍ନ ତମସ୍ତ ଭାରତ ଆଜି ଉତ୍‌ଥିତ ଓ ଜାଗ୍ରତ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟର ସମ୍ପର୍କ ଓ ସଂଘର୍ଷ ତାକୁ ଆଜି ନବ ଉନ୍ମାଦନା ଓ ଚଞ୍ଚଳତା ଆଣିଦେଇଛି । ଲୋକ-ଶାସନ, ଗଣ-ତନ୍ତ୍ର ଆଜି ଭାରତର ବଳିଷ୍ଠ ଦାବୀ । ଏ ଦାବୀ ମୂଳରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରାଜନୀତିର ପ୍ରେରଣା ଓ ପ୍ରବର୍ତ୍ତନା କମ୍ ନାହିଁ । ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ଭାରତୀୟ ପରିସ୍ଥିତି ସଙ୍ଗେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରାଜନୀତିର ମୌଳିକ ସ୍ଥିତି ଠାରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ତାର କ୍ରମବିକାଶ ଓ ତୁଳନାତ୍ମକ ମୂଲ୍ୟର ଆଲୋଚନା ଶିକ୍ଷଣୀୟ ବିଷୟ ହେବ, ସେଥିରେ ସନ୍ଦେହ ନାହିଁ ।

—୨—

ସକଳ ଦିଗରୁ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ସଭ୍ୟତାର ଭିତ୍ତି ଗ୍ରୀକ ଚିନ୍ତା, ଏ କଥା ଜଣାପଡ଼ୁଛି । ହେଲେନିକ୍ ରାଜ୍ୟପୁଞ୍ଜର ପ୍ରାଥମିକ ରାଜନୀତିର ଧାରା କପଟରି ସ୍ୱେଚ୍ଛାତନ୍ତ୍ର ଅଥଚ ପୋଷକ ରାଜଶାସନରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ଅଭିଜାତ-ତନ୍ତ୍ର [Aristocracy], କେତେକ ବ୍ୟକ୍ତିଙ୍କ ଦ୍ୱାରା ନିର୍ବାଚିତ ଶାସନତନ୍ତ୍ର[Oligarchy] ମଧ୍ୟ ଦେଇ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ଶାସନ ଆଡ଼କୁ ଗତି କରିଥିଲା, ତାର ନିପୁଣ ଚିତ୍ର ଆମେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ଆଦ୍ୟ ଗ୍ରୀକ୍ କବି ହୋମର୍‌ଙ୍କ ମହାକାବ୍ୟ-ପୃଷ୍ଠାରେ ଦେଖିବାକୁ ପାଉଁ । କ୍ରମେ ସୋଫିଷ୍ଟ୍‌ବାଦ (Sophism) ର ପ୍ରସାର ଯୋଗୁ ଅବିଶ୍ୱାସ-ଢେଉ ଜୀବନର ସକଳ ସ୍ତରରେ ମାଡ଼ି ଚାଲିଲା । ରାଜ୍ୟ ଓ ମାନବୀୟ ସକଳ ଅନୁଷ୍ଠାନ କେବଳ ଭଣ୍ଡାମି, ପ୍ରବଳର ଦୁର୍ବଳ ଉପରେ ସ୍ୱାର୍ଥ ବଜାୟ ରଖିବାର ଚିହ୍ନ ବୋଲି ପ୍ରଚୁର ହେଲା । ଏଣୁ ସେସବୁ ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକର ଠିକ୍ ମୂଲ୍ୟ,ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ଓ ବ୍ୟବହାର ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିବାର ଆବଶ୍ୟକତା ପଡ଼ିଲା । ବିଖ୍ୟାତ ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ଲେଟୋ ଓ ଏରିଷ୍ଟଟଲ୍ ସୋଫିଷ୍ଟ୍‌ବାଦର ଏ ସମର-ଡାକ (Challenge) ର ଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଦେଇଥିଲେ । ମନୁଷ୍ୟ ବିଜନତାରେ ପ୍ରକୃତ ମନୁଷ୍ୟତା ବା ମଙ୍ଗଳ ଲାଭ କରିପାରେ ନାହିଁ,ସମାଜ କୋଳରେହିଁ ତାହା କରିବାର ଅବକାଶ ପାଏ । ରାଜ୍ୟର ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ଓ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ସର୍ବସାଧାରଣଙ୍କ ସୁଖ,କଲ୍ୟାଣ,ସମୃଦ୍ଧିର ବ୍ୟବସ୍ଥା କରିବା । ଅଧିକାଂଶ ମନୁଷ୍ୟ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କରନ୍ତି, ତେଣୁ ରାଜ୍ୟର ଆବଶ୍ୟକତା । ରାଜ୍ୟ ନ୍ୟାୟର ଆଶ୍ରୟରେ ଚାଲିବା ଉଚିତ । ଏ ଦିଗରେ ପ୍ଲେଟୋ ସମସ୍ତ ରାଜ୍ୟବାସୀଙ୍କୁ, ବ୍ୟବସାୟ, ରାଜ୍ୟ-ରକ୍ଷା ଓ ବ୍ୟବସ୍ଥା ଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଭିନ୍ନ ଶ୍ରେଣୀରେ ବିଭକ୍ତ କରି ଦାର୍ଶନିକ ଶାସକ [Philosopher-statesmen]

ଙ୍କ ଯେପରି କଳ୍ପନା କରିଥିଲେ, ତାହା ପ୍ରାଚୀନ ହିନ୍ଦୁ ଚିନ୍ତା ପ୍ରସୂତ ବର୍ଣ୍ଣାଶ୍ରମ-ମତ ସଙ୍ଗେ ତୁଳନୀୟ। ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ ତାଙ୍କର ସାମ୍ୟବାଦ ଓ ସନ୍ତାନମାନଙ୍କ ପକାଶେ ସମ୍ପତ୍ତିର ସାଧାରଣ ସାମାନ ଅନୁଭୋଗ (Commnon Possession) ଯେ ଆଧୁନିକ ମାର୍କସ୍-ମତ [Marxian ideology] କୁ ଉଦ୍‌ବୁଦ୍ଧ ନ କରିଛି, ଏହା କିଏ କହିବ? ଅବଶ୍ୟ ମାର୍କ୍‌ସୀୟ ଆଦର୍ଶବାଦର ବର୍ତ୍ତମାନ ପରିସର ସେବର ପ୍ଲେଟୋ ରାଜ୍ୟପୁଞ୍ଜିଠୁ ଖୁବ୍ ବିଶାଳ ଓ ତହିଁରେ ଅନେକ ନୂତନ ତଥ୍ୟ ସଂଯୋଗ କରାଯାଇଛି। ଏରିଷ୍ଟଟଲ୍ ରାଜ୍ୟକୁ ଆହୁରି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଥିଲେ। ତାଙ୍କ ମତରେ ରାଜ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ-ଜୀବନବିକାଶର ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ୍ୟ। ଅପର ପକ୍ଷରୁ ଉତ୍ତମ ନାଗରିକ (Citizen) ସୃଷ୍ଟି କରିବା ରାଜ୍ୟର ଆକାଂକ୍ଷା। ଏପରି ଭାବରେ ସେ ବ୍ୟଷ୍ଟି--ମନୁଷ୍ୟ ଓ ସମଷ୍ଟି—ସମାଜକୁ ମିଳାଇଥିଲେ। ସେ ଆହୁରି କହିଛନ୍ତି—ସମସ୍ତେ ଠିକ୍ ସମାନ ଅଧିକାର ପାଇବା ଅସମ୍ଭବ। ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସାମର୍ଥ୍ୟ,ଜନ୍ମ, ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ, ସମ୍ପଦ, ଅନୁ-ଭୋଗ ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ବିଭାଗ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଲୋକ ମଧ୍ୟରେ ବହୁତ ପ୍ରଭେଦ ରହିଛି। ଏହି ପ୍ରଭେଦ ଓ ତଜ୍ଜନିତ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱ ଅନୁଯାୟୀ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଲୋକଙ୍କୁ ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ରୀତି ଓ ପଦ୍ଧତିରେ ପରିଚାଳ୍ୟା କରିବା ରାଜ୍ୟର ଧର୍ମ। ପୁଣି ସେହିପରି କୌଣସି ଶାସନତନ୍ତ୍ର ଆପେ ଆପେ ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ କୁହାଯାଇ ନ ପାରେ। ବ୍ୟବହାର ନିକଷରେ ତାର ଉପକାର ଓ ମୂଲ୍ୟ ଧରାପଡ଼େ। ଭଲ ମଧ୍ୟ ମନ୍ଦରେ ପରିଣତ ହୋଇଯାଇପାରେ—ଯେପରି ରାଜତନ୍ତ୍ର ଅତ୍ୟାଚାରରେ, ସାମନ୍ତତନ୍ତ୍ର ସ୍ୱେଚ୍ଛାଚାରିତାରେ, ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ଅନ୍ଧ-ଜନତାର କୋଳାହଳରେ। ଆଉ ଗୋଟିଏ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବାର କଥା ଯେ, ପ୍ଲେଟୋ ଓ ଏରିଷ୍ଟଟଲ୍‌ଙ୍କ ପରି ବିଚକ୍ଷଣ ବୁଦ୍ଧିମାନ୍

ରାଜ୍ୟ-ପ୍ରବର୍ତ୍ତକମାନେ ମଧ୍ୟ ଦାସପ୍ରଥାକୁ ଗୋଟିଏ ଆବଶ୍ୟକୀୟ ଅନୁଷ୍ଠାନ ବୋଲି ମତ ଦେଇଛନ୍ତି ।

କ୍ରମେ ସମାଜ ଓ ବ୍ୟକ୍ତି, ଏ ଦୁଇଟିର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଆକାଂକ୍ଷାର ପ୍ରତିବେଦନା ବଢ଼ି ବଢ଼ି ଷ୍ଟୋଇକ୍ ଓ ଏପିକ୍ୟୁରିଏନ୍ ବାଦର ବିପରୀତ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନରେ ପହଞ୍ଚିଥିଲି । ଏପିକ୍ୟୁରସ୍‌ଙ୍କ ମତରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଜୀବନର ସୁଖସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟହିଁ ଏକାନ୍ତ କାମ୍ୟ । ରାଷ୍ଟ୍ର ଜୀବନ ସଂସର୍ଗରେ ଏ ସୁଖସ୍ୱାଚ୍ଛନ୍ଦ୍ୟ ଉପରେ ବାଧା ପଡେ । ଏଣୁ ସେ ପ୍ରକାର ଜୀବନ ଯଥାସାଧ୍ୟ ଅପ୍ରତିର୍ଣୀୟ । ଏକାନ୍ତ ନ୍ୟାୟ ବୋଲି ଜଗତରେ କିଛି ନାହିଁ; ନ୍ୟାୟ ମାର୍ଗରେ ଗଲେ ଆମେ ଲାଭ ପାଉ ବୋଲି ଆମେ ନ୍ୟାୟମନ୍ତ ହେଉ । ସବୁ ଅନୁଷ୍ଠାନ, ନିୟମ, ଆଇନର ମୂଳରେ ରହିଛି ସ୍ୱାର୍ଥରକ୍ଷାର ଅପ୍ରତିହତ ଲିପ୍‌ସା । ଏ ମତ ଖଣ୍ଡନ କରି ଷ୍ଟୋଇକ୍‌ବାଦ ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ଜିନୋ କହନ୍ତି, ସ୍ୱାର୍ଥପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରୟାସରେ ସୁଖ ନାହିଁ, ଅଛି ବିଶ୍ୱଜନୀନ ମୈତ୍ରୀ, ପ୍ରୀତି, କରୁଣାରେ । ନୈତିକ ଅଭ୍ୟୁନ୍ନତି ଆମର ଏକାନ୍ତ କାମ୍ୟ । ସୃଷ୍ଟିର ସଫଳତା ଏକ ବିଶ୍ୱ-ପରିବାରର ପରସ୍ପର ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ-ଅନୁପ୍ରାଣିତ ନିୟନ୍ତ୍ରଣରେ । ସମର-ତ୍ରସ୍ତ ରକ୍ତାକ୍ତ ବର୍ତ୍ତମାନ ଜଗତରେ ଷ୍ଟୋଇକ୍ ମତବାଦର ଏ ପବିତ୍ର ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟି, ସର୍ବପ୍ରାଣ ବିଶ୍ୱପ୍ରାଣ, ଗୋଷ୍ଠୀଗତ ଭାବର ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ପରିହାର କେତେ ମୂଲ୍ୟବାନ୍, ତାର ବିଶଦ ଆଲୋଚନା ଅନାବଶ୍ୟକ ।

ଗ୍ରୀକ୍ ଯୁଗର ଅବସାନ ହେଲା । ତା ପରେ ଆସିଲା ମଧ୍ୟଯୁଗ (**Middle Ages**) ତା'ର ପ୍ରବଳ ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ମତ-ବିଶ୍ୱାସ [**Theology**] ଧେଇ । ଫଳରେ ରାଜନୀତି କାହିଁକି, ଜୀବନର ସକଳ କ୍ରିୟା-କଳାପ ଚର୍ଚ୍ଚ (**Church**) ସେବାରେ ବିନିଯୋଗ

ହେଲା । ଥମାସ୍ ଏକ୍ୟୁଇନସ୍ [Thomas Aquinas] ଖ୍ରୀଷ୍ଟିୟାନ ଶାସନତନ୍ତ୍ରକୁ ଏରିଷ୍ଟଟଲ୍ ମତ ସଙ୍ଗେ ମିଳାଇବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଏକତା, ଶାନ୍ତି ଓ ନିରାପଦତା ରକ୍ଷା କରିବା ପାଇଁ ଏକ ବଳିଷ୍ଠ କେନ୍ଦ୍ର-ଶାସନ ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି କାର୍ଯ୍ୟ ପାଇଁ ରାଜତନ୍ତ୍ର [Monarchy] ବଡ ଉପଯୋଗୀ । ଅବଶ୍ୟ ସମସ୍ତ ସମୟରେ ରାଜଶାସନ ଅତ୍ୟାଚାର, ପ୍ରପୀଡନରେ କଳୁଷିତ ହୁଏ ଏବଂ ସେଭଳି କଳୁଷ ଦୂର କରିବାକୁ ହେବ । ମାତ୍ର ତାହା ବୋଲି ରାଜବିଦ୍ରୋହ, ବିପ୍ଳବ କେବେ କ୍ଷମଣୀୟ ନୁହେ । ସେ ସବୁ ବଡ ମାରାତ୍ମକ କଥା । ରାଜା ସର୍ବଦା ଦୈବନିର୍ଦ୍ଦେଶନ ପ୍ରତି ଜାଗରୂକ ହେବେ । ମନୁଷ୍ୟ-ଜୀବନର ଅତ୍ୟୁଚ୍ଚ ସାଧନ ଚିରନ୍ତନ ମୁକ୍ତି । ଏହି ମଙ୍ଗଳର ଜାଗତିକ ପ୍ରତୀକ ଚର୍ଚ୍ଚ (Church) । ଏଣୁ ରାଜା ଚର୍ଚ୍ଚର ପ୍ରରୋଚନା ଏ ଇଙ୍ଗିତରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବେ; ତା'ର ଆଜ୍ଞା ମାନି ଚଳିବେ ।

ତତ୍ପରେ ଆସିଲା ନବଯୁଗ ମତାନ୍ଧତାର ଶୃଙ୍ଖଳା ଛିନ୍ନକରି, କୁସଂସ୍କାରର ଅନ୍ଧକାରକୁ ଆଲୋକିତ କରି । ନୂତନ ଲୋକ ସମାଗମ, ନୂତନ ତଥ୍ୟ, ନୂତନ ଭାବ ଓ ଚିନ୍ତାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ ଦିଗ୍‌ଦର୍ଶନ, ପ୍ରସାରିତ ମାନବିକତାର ସବେଗ ସ୍ଫୁର୍ତ୍ତି, ବୈଜ୍ଞାନିକ ଓ ଭୌଗୋଳିକ ଆବିଷ୍କୃତି, ପ୍ରକୃତିପ୍ରାଣତା—ସବୁ ନୂତନ । ରାଜନୀତି ଦିଗରୁ ମେକିଆଭେଲି (Machiaveli) ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ସ୍ୱାଧୀନ ଜାତୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ର ହେଲା ଆଦର୍ଶ । ରାଜନୀତି ଧର୍ମ ବନ୍ଧନରୁ ସଂପୂର୍ଣ୍ଣ ନିଷ୍କୃତି ଲାଭକଲା । ମନୁଷ୍ୟର ସହଜ ପ୍ରାକୃତ ସ୍ୱଭାବର ବିଶ୍ଳେଷଣ ଅନୁସାରେ ଶାସନ-ଅନୁଷ୍ଠାନ ଗଢ଼ାଗଲା । ଏହି ଗଠନରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକର ମତାମତକୁ ଅପେକ୍ଷା ରଖିବା ଉଚିତ ବୋଲି ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେଲା । ପ୍ରାକୃତିକ

ଅଧିକାରରେ କେବଳ ଆପଦ ଆସିଲେ ଯୁଦ୍ଧ କ୍ଷମଣୀୟ; ତଥାପି ଯୁଦ୍ଧ କରିବାରେ ଅମାନୁଷିକ ହତ୍ୟାକାଣ୍ଡ ନିନ୍ଦନୀୟ ବୋଲି ସ୍ଥିର ହେଲା । ଫ୍ୟୁଡେଲ୍[feudal] ଯୁଗର ଜମିଦାରୀ ପ୍ରଥା କ୍ରମେ ଲୋପ ହେଲା । ସମ୍ମିଳିତ ରାଷ୍ଟ୍ର, ଜାତୀୟ ରାଷ୍ଟ୍ର, କୈନ୍ଦ୍ରିକ ରାଷ୍ଟ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ରାଜ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତିତ ହେଲା । ରାଜ୍ୟ କ୍ରମେ ସର୍ବେ-ସର୍ବା ହୋଇଉଠିଲା ଓ ତା'ର ଅଧିକାର ଓ କର୍ମକ୍ଷେତ୍ର ବଢ଼ି-ଗଲା । କ୍ରମେ ଏକାନ୍ତ ରାଜାଧିକାର ଫ୍ରାନ୍ସର ବିଖ୍ୟାତ ନରପତି ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ଲୁଇ(Louis XIV) ଙ୍କ ଠାରେ ସଫଳୀକୃତ ହେଲା । ରାଜା ରାଜ୍ୟର ସବୁ, ଏ କଥା ସ୍ପଷ୍ଟ ହେଲା । ତେଣେ ଅନ୍ୟ ଦିଗରୁ ଏ ମତ ଉପରେ ପ୍ରବଳ ଧକ୍କା ଲାଗିଲା ସାମ୍ୟବାଦୀ ଓ ସମାଜ ବାଦୀମାନଙ୍କ ଆକ୍ରମଣରୁ । ଫଳରେ ତାହାଁର ଲୋକ-ପ୍ରିୟତା କ୍ରମେ ଊଣା ହେଲା ଓ ଲୋକ-ପ୍ରତିନିଧିମୂଳକ ଶାସନ-ତନ୍ତ୍ର ବା ଅବିକଳ ରାଜତନ୍ତ୍ର ବା ଅବିକଳ ପ୍ରଜାତନ୍ତ୍ର ରାଜନୀତି କ୍ଷେତ୍ରରେ ଆଦରଣୀୟ ହେଲା ।

ବିଖ୍ୟାତ ଇଂରେଜ ରାଜନୀତିଜ୍ଞ ହବ୍‌ସ୍[Thomas Hobbes] ପ୍ରଥମ ଅର୍ଥାତ୍ ପୂର୍ଣ୍ଣ ରାଜାଧିକାର ମତର ପକ୍ଷପାତୀ ଥିଲେ । ତାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରାକୃତିକ ଅଧିକାରର ଅବାଧ ପ୍ରୟୋଗ ଫଳରେ ଭୟଙ୍କର ଅବସ୍ଥା ନିଶ୍ଚୟ ଘଟିବ; କାରଣ ସମସ୍ତେ ସମସ୍ତଙ୍କ ବିପକ୍ଷରେ ଯୁଦ୍ଧ କରିବାକୁ ସେପରି ଅବସ୍ଥାରେ ବାଧ୍ୟ ହେବେ । ମନୁଷ୍ୟ ବାସ୍ତବିକ ଗୋଟିଏ ହିଂସ୍ରକ ଜନ୍ତୁ; କିନ୍ତୁ ସେହି ହିଂସା ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସ୍ୱଚ୍ଛନ୍ଦ ଚରିତାର୍ଥକୁ ଯଦି ପ୍ରଶ୍ରୟ ଦିଆଯାଏ, ତେବେ ଅଧିକାର—ଇଚ୍ଛା ଆପେ ଆପେ ବିଫଳ ହୁଏ । ଯେହେତୁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ନିଜ ପ୍ରାକୃତିକ ଅଧିକାରର କେତେକାଂଶ ଛାଡ଼ି-ଦେବାକୁ ହେବ । ସେ ଅନ୍ୟାନ୍ୟମାନଙ୍କ ଠାରୁ ନିଜକୁ ସେତିକି

ସ୍ୱାଧୀନ ରଖିବାକୁ ଇଚ୍ଛା କରିବ, ସେତିକି ପରିମାଣରେ ଅନ୍ୟ ମାନଙ୍କୁ ସ୍ୱାଧୀନତା ଦେବା ପାଇଁ ବାଧ୍ୟ । ସେତିକିରେ ସେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହେବା ଉଚିତ । ଏହି ମତରୁ ତାର କର୍ତ୍ତବ୍ୟର ଅବ-ଧାରଣା ଓ ସାମାଜିକ ନିୟମ ସବୁର ଗଠନ; କିନ୍ତୁ ସେ ଏହି କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଠିକ୍ କରୁଛି କି ନାହିଁ ଓ ଅନ୍ୟ ସମସ୍ତେ ତାଙ୍କର ନିଜ ନିଜ କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ପରସ୍ପର ଠିକ୍ କରୁଛନ୍ତି କି ନାହିଁ, ଏହା ବୁଝିବା ପାଇଁ ଓ ତହିଁରେ ଦୋଷ ହେଲେ ଉଚିତ ଦଣ୍ଡ ଦେବା-ପାଇଁ କୌଣସି ଦଣ୍ଡ ମୂଳକ ଶକ୍ତି ଆବଶ୍ୟକ । ଏହି ଶକ୍ତି ସାମୁଦାୟିକ ଭାବରେ ସମ୍ମିଳିତ ସମାଜଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପନ କରାଯାଇ-ପାରେ । ବାସ୍ତବ ପ୍ରୟୋଗରେ ଏହି ଶକ୍ତି ଜଣେ ଲୋକ ବା ଲୋକ-ପରିଷଦଦ୍ୱାରା ବ୍ୟବହାର କରାଯାଏ । ସେପରି କଲେହିଁ ଶାନ୍ତି ଶୃଙ୍ଖଳା ରହେ । ଲୋକ-ପରିଷଦ ଅପେକ୍ଷା ଜଣେ ଲୋକ ହସ୍ତରେ ସେହି ଶକ୍ତି ନ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ଆହୁରି ଭଲ । ରାଜତନ୍ତ୍ର ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ । ଏହି ଶକ୍ତି ଥରେ ନ୍ୟସ୍ତ ହେଲେ ପୁଣି ପ୍ରତିଗ୍ରହଣ କରାଯାଇ ନ ପାରେ । ଏପରି ଶକ୍ତି ଦ୍ୱାରା ମନୁଷ୍ୟର ଆଇନ ପ୍ରଣୟନ, ନ୍ୟାୟ ବିଚାର, ଯୁଦ୍ଧକରଣ, ଶାନ୍ତି ସ୍ଥାପନ, ମନ୍ତ୍ରିମଣ୍ଡଳ ଗଠନ, ମୁଦ୍ରା ପ୍ରଚଳନ ଇତ୍ୟାଦି ସକଳ ଦିଗରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ କ୍ଷମତା ରହେ । ଏପରି ନିରଙ୍କୁଶ କ୍ଷମତାରୁ ଅବଶ୍ୟ ସାମୟିକ କ୍ଷତି ଘଟେ । କିନ୍ତୁ ଅରାଜକତା-ସମ୍ଭବ ଭୀଷଣ ବିଶୃଙ୍ଖଳା ଆଗରେ ଏହା କିଛି ନୁହେ । ହବ୍‌ସ୍ ସେତେବେଳର ଷ୍ଟୁଆର୍ଟ ରାଜାମାନଙ୍କର ଅନୁଗ୍ରହପ୍ରାର୍ଥୀ ଥିଲେ ଓ ସେହି ରାଜାମାନେ ଲୋକଙ୍କ ସହିତ ଅଧିକାର ପାଇଁ କିପରି ଘୋର ସଙ୍ଘର୍ଷରେ ମାତିଥିଲେ, ତାହା ଇଂରେଜୀ ଇତିହାସରେ ସ୍ମରଣୀୟ କାହାଣୀ ହୋଇ ରହିଛି ।

ସେମାନଙ୍କ ଦାବୀକୁ ଦୃଢ଼ କରିବାର ପ୍ରବଳ ଆକାଂକ୍ଷାର ପ୍ରସ୍ପା ହବ୍‌ସ୍‌ଙ୍କ ଯୁକ୍ତିରେ କେତେ ଦୂର ପଡ଼ିଛି, ତାହା ସହଜରେ ଜଣାଯାଏ । ବାସ୍ତବିକ ସଂଜମନ୍ତ କାହିଁକି, ଯେ କୌଣସି କ୍ଷେତ୍ରରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆଶା-ଆଶଙ୍କାର ମାପ୍ସା ମମତା ଏଡାଇବା ସହଜ ନୁହେ ।

ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରାଜାଧିକାରର ଏହି ମତ ବିରୁଦ୍ଧରେ ଯୁକ୍ତି କରିଛନ୍ତି ଅନ୍ୟତମ ଲବ୍‌ଧପ୍ରତିଷ୍ଠ ଇଂରେଜ ଦାର୍ଶନିକ ଲକ୍ (John Locke । ପ୍ରାକୃତିକ ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ଓ ସମାନତା ପାଇଁ ସେ ବ୍ୟାକୁଳ ହୋଇ-ଛନ୍ତି । ସେ କହନ୍ତି, ମନୁଷ୍ୟ କଦାପି ହିଂସ୍ର ଜନ୍ତୁ ନୁହେ । ତା'ର ନୈସର୍ଗିକ ଅବସ୍ଥା ବାସ୍ତବିକ ଶାନ୍ତି, ସଦିଚ୍ଛା, ପରସ୍ପର ସାହାଯ୍ୟ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । କିନ୍ତୁ ସେମିତି ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ଅଭାବ ଅଛି । ତହିଁରେ କୌଣସି ଅନୁସୃତ ନିୟମ, ନିରପେକ୍ଷ ନ୍ୟାୟଦାତା, କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଶକ୍ତି ପ୍ରଥମେ ଦେଖାଯାଏ ନାହିଁ । ଯେତେବେଳେ କେତେକ ମନୁଷ୍ୟ ଗୋଟିଏ ସମାଜ ଗଢ଼ି ଗୋଟିଏ ଶାସନ ଅମଳରେ ରହିବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି, ସେତେବେଳେ ଏ ସବୁ ଅଭାବ ଯଥାସମ୍ଭବ ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ । ସ୍ୱାଧୀନ ସମାଜର ବିବେଚନାରେ ନିରଙ୍କୁଶ ରାଜାଧିକାର-ନୀତି ସଙ୍ଗତ ନୁହେ । କୌଣସି ଲୋକସମାଜର ପ୍ରଥମ ମୌଳିକ ନିୟମ—ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ (Legislative) ସ୍ଥାପନ । ଏହି ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ଶକ୍ତି ପବିତ୍ର ଓ ଅପରିବର୍ତ୍ତମାନ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ଏହି ଶକ୍ତିକୁ ମଧ୍ୟ କେତୋଟି ନିୟମ ମାନି ଚଳିବାକୁ ହେବ । ସମାଜର ମଙ୍ଗଳରେ ନିଜକୁ ନିଯୋଜିତ କରି, ଇଚ୍ଛାମତ କ୍ଷଣିକ ଆଦେଶଦ୍ୱାରା ଶାସନ ନ କରି; ସଂଖ୍ୟାଧିକଙ୍କ ଇଙ୍ଗିତ ମାନି ଚଳିବାକୁ ହେବ । ଶାସନ ପରିଚାଳନା ଅଧିକାର ନ୍ୟସ୍ତ ଲୋକ ବା

ଲୋକସମୂହଙ୍କ ହସ୍ତରୁ କ୍ଷମତା କାଢ଼ି ନେଇ, ସେହି କ୍ଷମତାର ଅପବ୍ୟବହାରର ସମୁଚିତ ଶାସ୍ତି ଦେବାର ବିଧାନ ମଧ୍ୟ ବ୍ୟବସ୍ଥାପକର ଅଛି । ଲୋକଙ୍କର ବ୍ୟବସ୍ଥାପକଙ୍କୁ ବଦଳାଇବାର ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ କ୍ଷମତା ମଧ୍ୟ ଅଛି । ରାଷ୍ଟ୍ରର ଆତ୍ମା ଲୋକସମୂହରେ ପ୍ରକଟିତ; ରାଜାରେ ନୁହେ; ବ୍ୟବସ୍ଥାପକ ଲୋକସମୂହର ପ୍ରତିନିଧି ।

କ୍ରମେ ମୌଳିକ ବିଜ୍ଞାନର ଉନ୍ନତି ସଙ୍ଗେ ଶାସନମୂଳକ ରାଜନୀତି ଉପରେ ଦିଆଯିବା ଜୋର ସମାଜବିଜ୍ଞାନ ଉପରେ ଆସି ପଡ଼ିଲା । ସମାଜ ସ୍ଥିତି ଓ ଉନ୍ନତିର ଶିକ୍ଷା ମନସ୍ୱୀଙ୍କ ମନକୁ ଆକର୍ଷଣ କଲା । କମ୍‌ଟେ (Comte) ଏ ଶିକ୍ଷାର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରବର୍ତ୍ତକ । ମିଲ୍‌ଙ୍କ [John Stuart Mill] ବିଚକ୍ଷଣ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସାମାଜିକ ଓ ରାଜନୈତିକ ସଂସ୍କାରର ସ୍ରୋତ ଫିଟାଇଲା । ଜ୍ଞାନାଲୋକ, ଜାଗ୍ରତି, ପୁନର୍ବିବର୍ତ୍ତନ, ଉତ୍କର୍ଷ ପାଇଁ ପ୍ରବଳ ଉତ୍ତେଜନା ସୃଷ୍ଟିଆରମ୍ଭ ହୋଇଗଲା । ଶିକ୍ଷାହିଁ ସବୁଥିର ମୂଳ-ମନ୍ତ୍ର । ଏ କଥା ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ସହିତ ମଧ୍ୟ ଗୃହୀତ ହେଲା । ସମାଜର ସ୍ଥାଣୁତ୍ୱ ଓ ଗତିଶୀଳ ବର୍ଦ୍ଧନର ପରିଶୀଳନ ପ୍ରତ୍ୟେକର ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିକୁ ଆଲୋଡ଼ିତ କଲା । ଏପରି ଭାବରେ ସାମାଜିକତା-ବୀଜ କ୍ରମେ ସୁରକ୍ଷିତ କୋମଳ ବୃକ୍ଷ-ଲତାରେ ପରିଣତ ହେଲା । ଅପର ପକ୍ଷରେ ସାମାଜିକ ରାଷ୍ଟ୍ରର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସ୍ପେନ୍‌ସର (Herbert Spencer) ଙ୍କ ଘୋଷଣା ବାଜି ଉଠିଲା । ସେ କହିଲେ; ରାଷ୍ଟ୍ର ଜୀବନର ସକଳ ବିଭାଗରେ ସାମୁଦାୟିକ ଭାବରେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ ଚଳାଇବା ଉଚ୍ଚ ସଭ୍ୟତାର ଲକ୍ଷଣ ନୁହେ । ସମାଜ ଯେତିକି ସଭ୍ୟତା ସୋପାନରେ ଉଠୁଥିବ, ରାଷ୍ଟ୍ର ସେତିକି ତାର ଅଧିକାର ଛାଡ଼ି ଦେଉଥିବ ।

ରାଷ୍ଟ୍ରର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ କେବଳ ତା'ର ସଭ୍ୟମାନଙ୍କୁ ବୈଦେଶିକ ଆକ୍ରମଣ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ବିଦ୍ରୋହରୁ ରକ୍ଷା କରି ଶାନ୍ତି ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାରେ ଶେଷ ହୁଏ । ତହିଁରୁ ଅଧିକ କଲେ ତାକୁ ବୁଝିଲେ ରାଷ୍ଟ୍ର ଅନ୍ୟାୟ କରେ । ଏଭଳି ଅନ୍ୟାୟମୂଳକ ରାଷ୍ଟ୍ର କ୍ଷମତାର ବ୍ୟବହାର ମନୁଷ୍ୟ ଚରିତ୍ରରେ ଅବନତି ଘଟାଏ । ମୁକ୍ତ ପ୍ରତିଯୋଗିତା କ୍ଷେତ୍ରରେହିଁ ବେସରକାରୀ ଅନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକ ଭଲ ଭାବରେ କାର୍ଯ୍ୟ କରିବାର ସୁଯୋଗ ପାଆନ୍ତି ।

ପ୍ରସିଦ୍ଧ ଜର୍ମାନ ଦାର୍ଶନିକ ନୀଜ୍ (**Nietzsche**) ମତକୁ ଏସବୁ କାଟି ଦେଇ, ସବୁ ପୁରୁଣା ରାସ୍ତାକୁ ଛିନ୍ନଭିନ୍ନ କରି ନିଜ ମତ ବ୍ୟକ୍ତ କରିଛନ୍ତି । ସୃଷ୍ଟିର ଲକ୍ଷ୍ୟ ଉଚ୍ଚ ଧରଣର ଅତିମାନବିକ ବୀରଜାତି (**Race of heroes**) ଗଠନ କରିବା । ଦୁର୍ବଳ ଦମନ, ସଂଘର୍ଷ, ବାଧା, କ୍ଳେଶ ବିନା ଏ ଲକ୍ଷ୍ୟ କେବେ ପୂରଣ ହୋଇ ପାରିବ ନାହିଁ । ଶାନ୍ତି ଅପେକ୍ଷା ସମର ସ୍ପୃହଣୀୟ । ଶାନ୍ତି ମରଣର ପ୍ରତୀକ । ଆମେ ବଞ୍ଚିଛୁ ନିଜର ଅଧିକାର ବଜାୟ ରଖିବାକୁ, ଯେ କୌଣସି ମତେ ଆତ୍ମ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିବାକୁ ।

—ଗ—

କୁହା ଯାଇଛି, ଐତିହାସିକ ଗତି ନିରବଚ୍ଛିନ୍ନ । ଆଧୁନିକ ଜଗତର ବିଭିନ୍ନ ଦେଶରେ, ବିଭିନ୍ନ ଜାତି-ଗୋଷ୍ଠୀ-ଶ୍ରେଣୀର ସ୍ୱଭାବ-ରୁଚି ଅବସ୍ଥାର ପ୍ରକାରଭେଦରେ, ବିଭିନ୍ନ ମାତ୍ରା ଓ ଅନୁପାତରେ ଆମେ ଏହି ବିଭିନ୍ନ ମତବାଦର ପ୍ରଚଳନ ଦେଖୁ । ଆଜି ସାମାଜିକତା ବହୁତ ପରିବର୍ତ୍ତିତ ଯେଉଁ ସାମ୍ୟବାଦ ବେଶରେ ସୋଭିଏଟ୍ ରୁଷିଆର ପରୀକ୍ଷା ହୋଇଛି । ନୀଜ୍ଙ୍କ ଅତିମାନବିକ ଶକ୍ତିବାଦ ସ୍ୱତଃ ନାଜୀ ଜର୍ମାନ ଓ ଫାସିଷ୍ଟ ଇଟାଲୀକୁ ପ୍ରଭାବିତ କରିଛି । ଆମେରିକା ଯୁକ୍ତରାଷ୍ଟ୍ର ଗଣତନ୍ତ୍ରର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ନାନା ପ୍ରଲୋ-

ଉପ ସହ୍ଯ ହୁଏ ନାହିଁ । ଅଠରଂଶତାବ୍ଦୀ ଇଂଲାଣ୍ଡ ରାଜତନ୍ତ୍ରକୁ ସ୍ଥିର ନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ଏ ରାଜତନ୍ତ୍ର ଲୋକ-ପ୍ରତିନିଧି ଦ୍ୱାରା ମାର୍ଜିତ ହୋଇଛି । ପ୍ରତିଯୋଗିତା ମାତ୍ର [Laissez faire] ନୀତିମାନ ରାଷ୍ଟ୍ର ସ୍ୱାର୍ଥପର ଭାବରେ ପ୍ରୟୋଗ କରାଯାଇ ସାମ୍ରାଜ୍ୟବାଦରେ ପରି-ଣତ ହୋଇଛି । ତାହା ଉପନିବେଶମାନ ଗଢ଼ି, ଅସଂଖ୍ୟ ଲୋକଙ୍କ ଦୁର୍ବଳ ଅବସ୍ଥାର ସୁବିଧା ନେଇ, ରାଜନୈତିକ-ନୈତିକ ଆର୍ଥନୀତିକ ଦଳନରେ ସେମାନଙ୍କର ସ୍ୱାଧୀନ କାମନାକୁ ଖର୍ବ କରୁଛି । ଅନ୍ୟଦ୍ୱାରରେ ସହଯୋଗିତା ଆନ୍ତର୍ଜାତିକ ମିଳନ ଓ ଶୃଙ୍ଖଳା ପାଇଁ ଡାକ ପକାଉଛି । କିନ୍ତୁ ସେ ଡାକ ଅତି କ୍ଷୀଣ, ଶୁଣୁଛି କିଏ ? ସମରର ଶିବ୍ର,ତୂର୍ଯ୍ୟ ନିନାଦରେ,ମୁମୂର୍ଷୁ ବନ୍ଦୀଙ୍କ ହୃଦୟର ଆର୍ତ୍ତନାଦରେ ବସୁନ୍ଧରା ଆଜି ଥରଉଠିଛି । ସମର ଉତ୍ତାରୁ ସମର, ତାର ଯେପରେ ଅନ୍ତ ନାହିଁ ! ପୂର୍ବଠାରୁ ପର ଆହୁରି ଭୀଷଣ, ନିଷ୍ଠୁର, ଧ୍ୱଂସକାରୀ । ବାସ୍ତବିକ ଆମେ ଗୋଟାଏ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ବିଶୃଙ୍ଖଳ ଧର୍ମହୀନତା ପ୍ରଳୟ ସଂସାରରେ ଥିଲା ଭଳି ଲାଗୁଛି ।

— ୪ —

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ରାଜନୀତିର ଏ ବିଭିନ୍ନ ଧାରଣା ଭାରତର ଏହିର ସଙ୍କଟ କାଳ ଓ ସଂଶୟ ସ୍ଥଳ[Crisis]ରେ କିପରି ଠିକ୍ ଅନୁ-ପାତରେ ମିଳାଯାଇ ଗୋଟିଏ ଉପଯୋଗୀ କଲ୍ୟାଣକର ରାଜ-ନୀତିକ ସୃଷ୍ଟି ତୋଳାଯିବ ? ସେ ସବୁର ଦୋଷ ଗୁଣ ବାଛି,ଦୋଷ ପରିହାର ଓ ଗୁଣ ଗ୍ରହଣ କିପରି କରାଯିବ ? ସାମାଜିକ ଉନ୍ନତି ସଙ୍ଗେ ବ୍ୟକ୍ତିର ସନ୍ତୁଷ୍ଟି, ରାଷ୍ଟ୍ରର ଅଧିକାର ସଙ୍ଗେ ନାଗରିକର ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟ, ପ୍ରତିଯୋଗିତା ସଙ୍ଗେ ସମବାୟ, ନିର୍ମଳ ପ୍ରତିନିଧି-ମୂଳକ ଶାସନ ସଙ୍ଗେ ସହନଶୀଳ କାର୍ଯ୍ୟ ନିର୍ବାହକ ଶକ୍ତିର

ପରିକାଷ୍ଠା, ବଳିଷ୍ଠ କେନ୍ଦ୍ରଶାସନ ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାଦେଶିକ ଓ ସ୍ଥାନୀୟ ସ୍ୱାୟତ୍ତଶାସନ, ଲୋକ-ଅଧିକାର ସଙ୍ଗେ ରାଜଗୌରବ ପ୍ରତିଷ୍ଠା, ଶ୍ରେଣୀ-ସଂଘର୍ଷଶୂନ୍ୟ ଭୂମ୍ୟଧିକାର ବ୍ୟବସ୍ଥା ସଙ୍ଗେ ଅନ୍ୟାୟଶୂନ୍ୟ ପୁଞ୍ଜିବାଦ,—ଏହି ଆପାତ ବିପରୀତ ମତଗୁଡ଼ିକର ସାମଞ୍ଜସ୍ୟ ରଖି, ଭାରତୀୟ ସଂସ୍କାର ଓ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱର ଅନୁକୂଳ ଶାସନତନ୍ତ୍ର ଗଢ଼ି, ତାଙ୍କୁ ସତ୍ୟ-ଶିବ-ସୁନ୍ଦରର ପ୍ରୀତିକର ସୁଖକର ଜୀବନର ଅନ୍ୱେଷଣରେ କିପରି ଅନୁପ୍ରାଣିତ କରାଯିବ? ବିଶାଳ ଭାରତର ବିଭିନ୍ନ ଧର୍ମ-ସମ୍ପ୍ରଦାୟ-ଆଚାର-ବ୍ୟବହାର-ରୁଚି-ଭାଷା-ସଂସ୍କୃତି-ପରଂପରାଗତ ସଂଖ୍ୟାଧିକ-ସଂଖ୍ୟାଳ୍ପଙ୍କ ପରସ୍ପର ବିରୋଧଜନିତ ଦାବୀଗୁଡ଼ିକର କିପରି ବିଚାର କରାଯାଇ ନ୍ୟାୟମାର୍ଗରେ ବିଭିନ୍ନ ସମସ୍ୟାଗୁଡ଼ିକର ସନ୍ତୋଷଜନକ ସମାଧାନ କରାଯିବ? ଏକଚ୍ଛତ୍ର ମିଳନାତ୍ମକ ସଂଶ୍ଳିଷ୍ଟ ସମ୍ୟକ୍ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ଫଳୋତ୍ପାଦକ ଶାସନ ତଳେ, ତାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ପ୍ରାଣର ଗଭୀର ଅନୁଭୂତି ସମ୍ପାତରେ ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତ କିପରି ବୃହତ୍ତର, ମହତ୍ତର, ଋଦ୍ଧିମନ୍ତ ହେବ ? ବର୍ତ୍ତମାନର ଯୁଦ୍ଧ ବିପଦ ସଙ୍ଗେ ଯେ ଶାସନଗତ ପ୍ରତିରୋଧ (Constitutional deadlock) ପଡ଼ିଅଛି, ତାହା କିପରି ଘୁଞ୍ଚିବ ? ଏ ସବୁ ପ୍ରଶ୍ନ ଆଜି ପ୍ରତ୍ୟେକ ଭାରତୀୟର ହୃଦୟ-ତନ୍ତ୍ରୀରେ ବାଜି ଉଠୁଛି । ଏ ସବୁର ଯୁକ୍ତି-ଯୁକ୍ତ ମୀମାଂସା ନିମନ୍ତେ ଆମ ରାଜମାତାଙ୍କଙ୍କ କେତେ ହୃଦୟ-ବତ୍ତା, ଦୂରଦୃଷ୍ଟି, ବିବେଚନା, ଦେଶ-ଧର୍ମ-ପ୍ରାଣତା, ସହାନୁଭୂତି ଲୋଡ଼ା, ତାହା ବୁଝାଇ କହିବାର ପ୍ରୟୋଜନ ନାହିଁ । ବିଧାତାଙ୍କ ମଙ୍ଗଳମୟ ବିଧାନରେ ସବୁ ଭଙ୍ଗ-ବିଚ୍ଛେଦ-ସୃଷ୍ଟି (Disruptive) କଥା ଓ କ୍ରିୟା ଲୋପ ପାଉ; ସେମାନଙ୍କର ସୁହୃତ-ସଂଘବଦ୍ଧ ସାଧୁ ଉଦ୍ୟମ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ସଫଳ ହେଉ ।

ଚାର୍ବାକ୍

ଚାର୍ବାକ୍ ନାସ୍ତିକ ବାଦର ମୁକୁଟମଣି । ଚାର୍ବାକ୍‌ଦର୍ଶନର ପ୍ରତିଷ୍ଠାତା ବୃହସ୍ପତି ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି ।

ବାସ୍ତବିକ୍ ଚାର୍ବାକ୍-ଶିକ୍ଷା କେବେହେଁ ଲୋପ ହୋଇ ନ ପାରେ । ସଂସାରରେ ଅଧିକାଂଶ ଲୋକ ସବୁ ଯୁଗରେ ସେହି ଶିକ୍ଷାର ମୂଳମନ୍ତ୍ରକୁ ଅନୁସରଣ କରି ଚଳନ୍ତି । ଲୋକଭାଷାରେ ଏସବୁ ମୂଳମନ୍ତ୍ର ହେଉଛି—

ଜୀଇଁ ଥିବାଯାକ ଭାଇ ଜୀଅଁ ହେ ସୁଖରେ
ମରଣର ଚକ୍ଷୁ ଆଗେ କିଏ ଲୁଚିପାରେ ?
ଥରେ ପୋଡି ଜଳି ଗଲେ ଶରୀର ଆମର,
ତାହା କହେ ଫେରେ କେବେ କେଉଁ ପରକାର ?

ପ୍ରକୃତରେ ଲୋକସମୂହ ସବୁବେଳେ କୌଶଳ ଓ ସୁଖ-ଭୋଗ ପନ୍ଥା ଅବଲମ୍ବନ କରନ୍ତି, କାମ ଓ ଅର୍ଥ କେବଳ ପୁରୁଷାର୍ଥ ବୋଲି ବିଚାରନ୍ତି, କଥାରେ ନ ହେଲେ ମଧ୍ୟ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରଲୋକ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ । ଏଣୁ ଉଣା-ଅଧିକରେ ପ୍ରାୟ ସମସ୍ତେ ଚାର୍ବାକ୍‌ଙ୍କର ଶିଷ୍ୟ ବୋଲି କହିଲେ ଅତ୍ୟୁକ୍ତି ହେବ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଏହି ଦର୍ଶନର ଅନ୍ୟ ନାମ ଲୋକାୟତ । ଲୋକଙ୍କ ଭିତରେ ଚଳିତ ବୋଲି ଏହାର ଏହି ନାମ । ଶଙ୍କର, ଭାସ୍କର ଓ ଅନ୍ୟ

ଭାଷ୍ୟକାରମାନେ ଲୋକାୟତିକ ଚାର୍ବାକ୍‌ବାଦୀଙ୍କର ଗୋଟିଏ ବଶିଷ୍ଟ ସମ୍ପ୍ରଦାୟ ବୋଲି ଉଲ୍ଲେଖ କରିଅଛନ୍ତି । ପାଣିନୀରେ ଲୋକାୟତିକ ପଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ।

ଚାର୍ବାକ୍ ମତରେ ସୃଷ୍ଟିର ମୂଳତତ୍ତ୍ୱ ଚାରୋଟି ମହାଭୂତ—ତେଜ, ବାୟୁ, ଅପ୍, ପୃଥ୍ୱୀ । ଏ ଚାରୋଟି ପଦାର୍ଥର ଯଥାଯଥ ସମ୍ମିଶ୍ରଣରେ ଦେହ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ, ତହିଁରୁ ଚେତନା ଜାତ ହୁଏ । ଗୁଡ଼, ଗୁଗୁଳ, ତୋରାଣି ଇତ୍ୟାଦି ପଦାର୍ଥର ସଂଯୋଗରେ ଯେପରି ମାଦକତା ଜନ୍ମେ,—ପାନପତ୍ର, ଚୂନ, ଗୁଆ, ଖଇର ଇତ୍ୟାଦି ସଂଯୋଗ କରି ଚୋବାଇଲେ ଯେପରି ରକ୍ତାଭଗୁଣ ଜାତ ହୁଏ, ସେପରି ଏହି ଚେତନା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ; ପୁଣି ଦେହର ବିନାଶରେ ତାହା ବିନଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏ କଥାର ପ୍ରମାଣସ୍ୱରୂପ ଚାର୍ବାକ୍‌ବାଦୀମାନେ ବୃହଦାରଣ୍ୟକ ଉପନିଷଦ୍‌ର ନିମ୍ନ ପଂକ୍ତି ଉଦ୍ଧାର କରନ୍ତି,—"ଏହି ଭୂତମାନଙ୍କରୁ ଜାତହୋଇ ଚେତନା ସେମାନଙ୍କ ସଙ୍ଗେ ଲୋପ ପାଏ, ଚେତନା ଜ୍ଞାନ-ରୂପ; ମୃତ୍ୟୁପରେ ତାହାର ସତ୍ତା ରହେ ନାହିଁ ।" ଅବଶ୍ୟ ଏହାର ବିଭିନ୍ନ ଦର୍ଶନରେ ବିଭିନ୍ନ ପ୍ରକାର ଅର୍ଥ କରାଯାଇଛି । ଜୈମିନୀସୂତ୍ର ଟୀକାକାର ଶବର ଲେଖିଛନ୍ତି ଯେ ଶଙ୍କର କହିଛନ୍ତି ଏଠାରେ ବିନଷ୍ଟିର ଅର୍ଥ ପରମବ୍ରହ୍ମ ଅବବୋଧରେ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ବିଲୋପ । କିନ୍ତୁ ନାସ୍ତିକବାଦୀ ଏହାର ଏହିପରି ବୁଝନ୍ତି—ଦେହ ଭିନ୍ନ ଆତ୍ମା ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ; ଦେହ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଚେତନାହିଁ ଆତ୍ମିକ ପଦାର୍ଥ ।

ଏପରି ଦୃଷ୍ଟିରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସୁଖଭୋଗହିଁ ଜୀବନର ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବ, ଏଥିରେ ସନ୍ଦେହ ରହି ନ ପାରେ । କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ଅନ୍ୟପନ୍ଥୀ ବାଦ କରିପାରେ—ସେପରି ସୁଖ ତ

ଅନାବିଳ ଗୃହରେ କେଉଁ ଠାରେ ମିଳେ ନାହିଁ, ତହିଁରେ ଦୁଃଖ ଅହରହ ଜଡିତ ରହେ, ତେବେ ତାହା କିପରି ମନୁଷ୍ୟର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ ହୋଇପାରେ ? ଏହାର ଉତ୍ତରରେ ନାସ୍ତିକ କହେ,—ସୁଖ ଦୁଃଖ ମିଶାମିଶି, ଏ କଥା ଠିକ୍। ନିର୍ମଳ, ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ, ଅଖଣ୍ଡ ସୁଖ କାହାକୁ ମିଳେନାହିଁ। ତଥାପି ଏହି ମିଶାମିଶିରୁ ଦୁଃଖ ଅଂଶକୁ ପରିହାର କରି ସୁଖ ଅଂଶ ଯେତେଦୂର ସମ୍ଭବ ଉପଭୋଗ କରିବାରେହିଁ ଆମର ବିବେଚନା, ବିଜ୍ଞତା ପ୍ରକାଶ ପାଏ। ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମାଛ ଖାଇବାକୁ ଇଚ୍ଛାକରେ, ସେ ମାଛରେ କାଣ୍ଟ-କଣ୍ଟା ଥାଏ ବୋଲି କି ତାହା ଫିଙ୍ଗି ଦିଏ ? ଯେଉଁଲୋକ ତଣ୍ଡୁଳ ଇଚ୍ଛାକରେ, ସେ ତହିଁରେ ତୁଷ କୁଣ୍ଡା, ଧୂଳି ଥାଏ ବୋଲି କଣ ତାହା ଲୋଡେ ନାହିଁ ? ମାଛକୁ ଧୂଆଁକଟା କରି, ତଣ୍ଡୁଳକୁ କୁଟାକଣ୍ଡା କରି ଭାତ, ତିଅଣ, ଭଜା, ଆମ୍ବିଳ ଇତ୍ୟାଦି ରାନ୍ଧି-ବାଢ଼ି-ଖାଇ ନିଜର ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ କଲାପରି ଜୀବନରେ ସବୁ ଅଭିଳାଷ ପୂର୍ଣ୍ଣ କରିବାକୁ ହେବ। ବାଧାଭୟରେ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ମନୋରଥ ହେବା କାପୁରୁଷର ଲକ୍ଷଣ। ଚଢେଇ ଶସ୍ୟକୁ ବନ୍ୟଜନ୍ତୁ ଖାଇଯିବା ଭୟରେ କେହି କ'ଣ ଗଜ ବୁଣେ ନାହିଁ ? ଭିକ୍ଷୁକ ମାଗିବ ବୋଲି ଆତଙ୍କିତ ହୋଇ କେହି କ'ଣ ଅନ୍ନ ରାନ୍ଧେ ନାହିଁ ? ଚୋରର ଭୟରେ କେହି କ'ଣ ସମ୍ପତ୍ତି ଅର୍ଜେ ନାହିଁ ? କୁଟୁମ୍ବ ଜଞ୍ଜାଳ ଭୟରେ କେହି କ'ଣ ବିବାହ କରେ ନାହିଁ ? ଶଙ୍କା ଯୋଗୁଁ ଦୃଷ୍ଟସୁଖ ପରିତ୍ୟାଗ କରିବା ମନୁଷ୍ୟୋଚିତ ନୁହେଁ; ଏହା ମୂର୍ଖତ୍ୱ, ପଶୁତ୍ୱ। ଏଠାରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ,—ଯଦି ପରଲୋକ ବା ସ୍ୱର୍ଗସୁଖ ନାହିଁ, ତେବେ ବୁଦ୍ଧିମନ୍ତ ଅନୁଭବୀ ଲୋକେ ଅଜସ୍ର ଅର୍ଥବ୍ୟୟ ଓ କାୟିକ ପରିଶ୍ରମ

କରି ଅଗ୍ନିହୋତ୍ର ଇତ୍ୟାଦି ଯଜ୍ଞ କରନ୍ତି କାହିଁକି ? ଚାର୍ବାକଙ୍କ ଉତ୍ତର ଦିଏ,—ଏହା ସବୁ ବଞ୍ଚିବାର ବ୍ୟବସାୟ । ମିଥ୍ୟା, ପରସ୍ପର-ବିରୋଧ, ପୁନରାବୃତ୍ତି,—ଏ ତିନୋଟି ଦୋଷରେ ବେଦ ଦୂଷିତ ; ଜ୍ଞାନକାଣ୍ଡ ଓ କର୍ମକାଣ୍ଡ ପରସ୍ପର ନିନ୍ଦାରେ ନିଯୁକ୍ତ ! ବୈଦିକ ପଣ୍ଡିତ ଠକ, ବେଦ କେବଳ ଭଣ୍ଡମାନଙ୍କର ଧର୍ଗଗତିହୀନ ଚିତ୍କାର । ସେଥିପାଇଁ ଲୋକମୁଖରେ ଗୀତ ହୁଏ—

ଅଗ୍ନିହୋତ୍ର, ତିନି ବେଦ, ଭସ୍ମ-ଆବରଣ,
ତ୍ରିବର୍ଗୀୟ ଦଣ୍ଡ-ହସ୍ତ, କୌପୀନ ଧାରଣ
ଅବୋଧ, ଦୁର୍ବଳରତ ଏ ପେଟପୋଷା ନୀତି ,
ନିଶ୍ଚୟ ଏ କଥା, କହିଛନ୍ତି ବୃହସ୍ପତି ।

ଏଣୁ ସାଂସାରିକ କ୍ଲେଶ ଛଡ଼ା ନରକ ବୋଲି କିଛି ନାହିଁ । ଏହି କ୍ଲେଶର କାରଣ କଣ୍ଟକାଦି ଜାଗତିକ ବସ୍ତୁ । ଦେହର ବିନାଶହିଁ ମୁକ୍ତି । ଆତ୍ମା ଓ ଦେହ ଅଭିନ୍ନ ହେବାରୁ, 'ମୁଁ କୃଶ' 'ମୁଁ ଶ୍ୟାମଳ' ଏ କଥା ସହଜବୋଧ; କାରଣ ଏଠାରେ କୃଶତା ବା ଶ୍ୟାମଳ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ଆତ୍ମଚେତନାର ଆଶ୍ରୟ ଏକ ଶରୀର । 'ମୋର ଶରୀର' ବୋଲି ଯାହା କୁହାଯାଏ, ତହିଁରୁ ପ୍ରକୃତରେ ଆତ୍ମା ଓ ଶରୀରର ଭିନ୍ନତା ଜଣାଯାଏ ନାହିଁ । 'ରାହୁଙ୍କ ମସ୍ତକ'ପରି ଏ ପ୍ରୟୋଗ କେବଳ ଆଲଙ୍କାରିକ,ଯେପରି ରାହୁ କେବଳ ମସ୍ତକ ମାତ୍ର ।

ଏଠାରେ ପୁଣି ଏକ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠେ,—ହଁ ହୋଇପାରେ, କିନ୍ତୁ ଚାର୍ବାକ ତ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଛଡ଼ା ଅନୁମାନ, ଆପ୍ତବଚନ, ଉପ-ମାନ ଇତ୍ୟାଦି ଜ୍ଞାନର ଅନ୍ୟ ପ୍ରମାଣ ସବୁ ମାନନ୍ତି ନାହିଁ । କିନ୍ତୁ ଏ ସବୁ ତ ନ ମାନିବାର ଉପାୟ ନାହିଁ । ଏ ସବୁ ସତ୍ୟ ନ ହେଲେ "ଧୂମ" ଶବ୍ଦ ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ମନ "ବହ୍ନି"

ଆଉକୁ କପରେ ଧାଏଁ? "ନଦୀତଟରେ ଫଳବୃକ୍ଷ ଅଛି" ଏ କଥା ଶୁଣିବା ମାତ୍ରେ ଫଳକାମୀ ଲୋକର ମନ କିପରି ତଟ ପ୍ରଦେଶକୁ କପରେ ଧାଏଁ ? ନ୍ୟାୟ ଏହାର ସନ୍ଧାନ ଦିଏ— ଏ ସବୁ କଳ୍ପନାର ବ୍ୟାପାର; ଜ୍ଞାନ ଅର୍ଜନପାଇଁ ଜ୍ଞାତ ଓ ଅଜ୍ଞାତ ମଧ୍ୟରେ ଯୋଗସୂତ୍ର ସ୍ଥାପିତ ହେବା ଆବଶ୍ୟକ ; ଏହି ଯୋଗ-ସୂତ୍ର ସବୁବେଳେ ବ୍ୟର୍ଷ୍ଟିରେହିଁ ରହିବ, ପୁଣି ସମୟେ ସମୟେ ବଦଳି ଯାଇବ; ତହିଁରେ ସନ୍ଦେହର ସ୍ଥାନ ସର୍ବଦା ରହିବ; ଅପରିବର୍ତ୍ତନୀୟ ନିଷ୍ଠାମୂଳ ତହିଁରେ ଆରୋପ କରାଯାଇ ପାରିବ ନାହିଁ, କାରଣ ଯୋଗସୂତ୍ରରେ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପ୍ତି କଦାପି ରହି-ପାରିବ ନାହିଁ । ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ ଦୁଇପ୍ରକାର—ବାହ୍ୟ ଓ ଆନ୍ତରିକ । ପ୍ରଥମଟିରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଓ ବସ୍ତୁ ସଂସର୍ଗରେ ଜ୍ଞାନ ଜନ୍ମେ; ସେପରି ଜ୍ଞାନ କେବେ ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପକ ହୋଇ ନ ପାରେ, ଯେ-ହେତୁ ତହିଁରେ ବର୍ତ୍ତମାନ ସଙ୍ଗେ ଭୂତ ଓ ଭବିଷ୍ୟତ୍ ସଂଲଗ୍ନ ହୋଇ ନ ପାରେ । ମାନସିକ କ୍ରିୟା ମଧ୍ୟ ଇନ୍ଦ୍ରିୟଗ୍ରାହ୍ୟ ବସ୍ତୁ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏଣୁ ତହିଁରେ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ କିଛି ନାହିଁ । ଗୋଟିଏ ଅନୁମାନ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଅନୁମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭରକରେ;ଦ୍ୱିତୀୟଟି ତୃତୀୟ ଉପରେ-ଏହିପରି ତାହାର ଶେଷ ନିଷ୍ପତ୍ତି ହୋଇ ନ ପାରେ । ଆପ୍ତବଚନ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ପରି-ମାଣରେ ଅନୁମାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ—ଏ କଥା କଣାଦ ତାଙ୍କର ବୈଶେଷିକ ଦର୍ଶନରେ ବୁଝାଇଛନ୍ତି । ପୁଣି ଆପ୍ତବଚନ ବସ୍ତୁସାଧକ ଲୋକ ପିଲାକୁ କଥାରେ ଭଣ୍ଡାଇଲାପରି । ଧୂମ ଓ ବହ୍ନି ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ, ଏ କଥା ଅନ୍ୟ ଜଣେ କହିଲେ ଆମ୍ଭେ ମାନିବୁ କାହିଁକି ? ଏହି ମତରେ ଆମେ ମନୁ ଆଦି କାହାକୁ ମାନୁନାହୁଁ । ଉପମାନରେ ଦୁଇଟି ବସ୍ତୁ ତୁଳନା କରାଯାଏ ।

ତହିଁରେ ବା ଚିରନ୍ତନ ସତ୍ୟ କିପରି ଆସିବ ? ତେବେ ତୁମେ କହିପାର,—ବ୍ୟଷ୍ଟିରେ ସମଷ୍ଟିର ଗୁଣ ରହେ । କିନ୍ତୁ ଜାତିର ସବୁଗୁଣ ବ୍ୟକ୍ତିଠାରେ ରହେ ନାହିଁ । ମନୁଷ୍ୟ ବୁଦ୍ଧିମାନ ଜୀବ ବୋଲି ପରିଚିତ; ତଥାପି ମୂର୍ଖଲୋକ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ଆଉ ଗୋଟିଏ କଥା । ସବୁ ବହ୍ନିରୁ ତ ଧୂମ ଜାତ ହୁଏ ନାହିଁ; ଜାଳକାଠ ଓଦା ଥିଲେ ଧୂଆଁ ବାହାରେ । କିନ୍ତୁ ବହ୍ନିକୁ ଏପରି ଭାବରେ ସଙ୍କୁଚିତ କରି-ଗଲେ, ତହିଁରେ ବ୍ୟାପ୍ତି ରହିଲା କେଉଁଠି ? ବିଶ୍ୱବ୍ୟାପ୍ତି ଉପାଧି ଜ୍ଞାନ ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ ପୁଣି ଉପାଧିଜ୍ଞାନ ବିଶ୍ୱ-ବ୍ୟାପ୍ତି ଉପରେ ନିର୍ଭର କରେ । ଏପରି ଚକ୍ର-ନ୍ୟାୟରେ ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ ରହି ନ ପାରେ । ଯେହେତୁ ଶେଷରେ ଏତିକି କୁହାଯାଇ ପାରେ, କେବଳ ପୂର୍ବରୁ ଥରେ ସେପରି ଦେଖା-ଯାଇ ଥିବାରୁ ମନ ଧୂମରୁ ବହ୍ନି ବୋଧକରେ । ତାହା ଭ୍ରମ ହୋଇପାରେ । ଯଦି ଅନେକ ସମୟରେ ସତ୍ୟ ହୁଏ,ତେବେ ତାହା ଘଟଣାବଶତଃ—ଯେପରି ଔଷଧ, ମଣି, ମନ୍ତ୍ର ଇତ୍ୟାଦିର ଫଳ ।

ଏହି ବୁଝାମଣାରେ ନାସ୍ତିକ ଭାଗ୍ୟ, ଅଦୃଷ୍ଟ, ଧର୍ମାଧର୍ମ, ପାପପୁଣ୍ୟ ମାନେ ନାହିଁ । ଏଠାରେ ପ୍ରତିବାଦୀ ପୁଣି ପଚାରିପାରେ,-ତେବେ କାରଣ ନ ଥାଇ କାର୍ଯ୍ୟ କିପରି ଘଟେ ? ସଂସାର ସୃଷ୍ଟିର କାରଣ କଅଣ ? ନାସ୍ତିକ ଜବାବ ଦିଏ,—ନିଜ ନିଜର ସହଜ ସରଳ ଗୁଣରେ ଜଗତର ସବୁ ବସ୍ତୁ ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ । ସେଥିପାଇଁ କୁହାଯାଇଛି—

ଜଳେ ସ୍ନେହ-ଶୀତଳତା, ଅଗ୍ନିରେ ତପତ ,
ଉଷା-ସମୀରରେ ମୃଦୁ-ପରଶ-ଶକତ ,

ବାର୍ଦ୍ଧକ୍ୟର ଦୁର୍ବଳତା, ଯୌବନର ରୂପ,
ଶୈଶବର ହାସ, ନର-ପ୍ରକୃତି-ପ୍ରକୋପ,
ନବ-ବିକଶିତ-ପୁଷ୍ପ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ-ସୌରଭ,
ଘନ କୋଳେ ଚଞ୍ଚଳାର ଜ୍ୟୋତି କ୍ଷଣପ୍ରଭ,—
ଏ ବିଚିତ୍ର ସର୍ଜନାର ସ୍ରଷ୍ଟା କିଏ ମିତ ?
କିଏ ନାହିଁ, ନିଜ ପଦ୍ମଜାତ ଗୁଣ ସେତ ।
ବୃହସ୍ପତି ପୁଣି ଶେଷ ମୀମାଂସା କରିଛନ୍ତି—
ସ୍ୱର୍ଗ ନାହିଁ, ମୋକ୍ଷ ନାହିଁ, ନାହିଁ ଅନ୍ୟ ଲୋକ,
ଭୂର ବର୍ଣ୍ଣ-ଆଶ୍ରମର କିଛିନାହିଁ ଠେକ ;
ଜ୍ୟୋତିଷ୍ଟୋମେ ନିହ ପଶୁ ଗଲେ ସ୍ୱରଗକୁ ,
ଦେଉ୍ ବଳି ଯଜ୍ଞ-କର୍ତ୍ତା ନିଜର ପିତାଙ୍କୁ ;
ଶ୍ରାଦ୍ଧ ଯେବେ ମୃତ ଲୋକେ ଦିଅଇ ସନ୍ତୋଷ,
ପାନ୍ଥ କିପାଁ ବାଟ ପାଇଁ ନେବେ ଦ୍ରବ୍ୟ ଜିନିଷ ?
ଋଣ କରି ଖାଅ ପିଅ ଭୋଜି ଘୃତ ରନ୍ଧ,
କିପାଁ ବୃଥା ତର୍କ-ଜାଲେ ହେଉଅଛ ବାନ୍ଧ ?
ମୃତବ୍ୟକ୍ତି ଯେବେ ଯାଏ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଲୋକକୁ,
କିପାଁ ବନ୍ଧୁ-ଦେଖା ପାଇ ନ ଆସେ ଏଠାକୁ ?
ଅଶ୍ୱମେଧ ଆଦି କ୍ରିୟା, ବ୍ରାହ୍ମଣେ ଦକ୍ଷିଣା, —
ବ୍ରାହ୍ମଣ ଭିଆଣ ସବୁ, ମାରି ତହିଁ ଠଣା ।

ବୃହସ୍ପତି ଦର୍ଶନର ସମାଲୋଚନା ଏଠାରେ ଅଭିପ୍ରେତ ନୁହେଁ । ନ୍ୟାୟ, ଅଧ୍ୟାତ୍ମ, ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ, ନୈତିକତା, ସଭ୍ୟତା ଇତ୍ୟାଦି ବିଭିନ୍ନ ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଅସଂଖ୍ୟ ବିଖ୍ୟାତ ଦାର୍ଶନିକ, ସାଧକ, କବି, ଯୋଗୀ, ଆଦର୍ଶକର୍ମୀ ତହିଁର ସମାଲୋଚନା କରି ନାସ୍ତିକ-ଭୌତିକ-ବାଦର ଅମୂଳକତା, ଅପରିପକ୍ୱତା ଦର୍ଶାଇ

ଅଛନ୍ତି । ବାସ୍ତବକ୍ ପ୍ରାଚ୍ୟ ବା ପ୍ରତୀଚ୍ୟର ଯେ କୌଣସି ଉତ୍କୃଷ୍ଟ ଚିନ୍ତାଧାରା ଆବହମାନ କାଳରୁ ଏ ବସ୍ତୁପ୍ରଧାନ ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ଓ ତଜ୍ଜନିତ ଅତି ନିମ୍ନସ୍ତରର ସଂସ୍କୃତିର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା କରିବାରେହିଁ ପ୍ରୟାସୀ ହୋଇଅଛି । ସେ ଯାହାହେଉ, ଯେଉଁଣେ ପ୍ରଥମେ କୁହାଯାଇଛି ସଂସାର ଥିବାଯାକ ଏ ଦର୍ଶନର ଆକ-ର୍ଷଣ ଯଥାଯଥ ପ୍ରତିଷ୍ଠା ରହିଥିବ । ଜୀବନ କେବଳ ଆଧ୍ୟା-ତ୍ମିକ ବା ଆଧିଦୈବିକ ନୁହେ, କେବଳ ନ୍ୟାୟର ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ରହିବା ପଦାର୍ଥ ନୁହେଁ । ପ୍ରବହମାନ ଦୈନନ୍ଦିନ ଜୀବନରେ ବସ୍ତୁବାଦର ଯଥାପ୍ରକାର ସନ୍ନିବେଶ ଓ ପ୍ରଧାନ୍ୟ ରହିବ; ନଚେତ୍ ଯେ କୌଣସି ଏକଦର୍ଶୀ, ତର୍କବହୁଳ, ଶସ୍ତା-ଦାର୍ଶ-ନିକ, ପ୍ରବଞ୍ଚନାପୂର୍ଣ୍ଣ, ବଡ଼ାଳ-ବୈରାଗ୍ୟ-ଜଡ଼ିତ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ଝରୁ-ଖରେ ଚିରକାଳ ଚାର୍ବାକ ଏପରି ନିର୍ଭୀକ ସଂଦେଶ୍ୱକ (Challenge) ଦେଉଥିବ । ଏହି ସମର ଡାକର ଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଦେବାପାଇଁ ପ୍ରସ୍ତୁତ ହେବାରେହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ସମଦର୍ଶୀ, ଗଭୀର, ଅନୁଭବସମ୍ପନ୍ନ, ନିଷ୍କପଟ ହେବାର ସମ୍ଭାବନା ଓ ଉଦ୍ଦୀପନା ରହେ । ନଚେତ୍ ସେ ଶିଥିଳ, ନିଶ୍ଚିନ୍ତ, ଅଳ୍ପ-ସନ୍ତୁଷ୍ଟ, ସଦ୍ୟ-ଲାଭ-ବ୍ୟବସାୟୀ, ଲକ୍ଷ୍ୟଭ୍ରଷ୍ଟ ହେବାର ଆଶଙ୍କା ପଦେ ପଦେ ରହିଛି । ଏଠାରେହିଁ ଚାର୍ବାକ-ଶିକ୍ଷାର ମୂଲ୍ୟ ଓ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ।

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଓ ଧର୍ମନୀତି

ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନ କ୍ଷେତ୍ରରେ ଏ ଯୁଗରେ ଯେତୋଟି ପ୍ରଧାନ ପ୍ରଧାନ ନୂଆକଥା ବାହାରିଛି, ତାହା ଭିତରେ "ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ" [Psycho-Analysis] ଅନ୍ୟତମ । ଫ୍ରଏଡ୍ [Freud] ଏହାର ଜନକ ବୋଲି ଧରାଯାଏ । ତାଙ୍କ ପୂର୍ବରୁ ତାହାର ଆଭାସ ଥିଲା । ତଥାପି ଫ୍ରଏଡ୍‌ହିଁ ପ୍ରଥମରେ ଏହାର ରୂପରେଖ, ଆକାର-ପ୍ରକାର ନିର୍ଣ୍ଣୟ କରିଛନ୍ତି । ତାଙ୍କ ମତରେ, ମନୁଷ୍ୟ ମନର କେଉଁ ଗଭୀର ଗହ୍ୱରରେ ତାହାର ବହୁ ଅପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଶା ଓ ଆକାଂକ୍ଷା ଲୁଚି ରହେ । ବହୁ ସମୟରେ ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଚେତନ-ରାଜ୍ୟ (Conscious) କୁ ଆସି ନିଜନିଜକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିବାର ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ସେ ଗୁଡ଼ିକୁ ଅସତ୍ ବୋଧ କରି ମନୁଷ୍ୟ ଦବାଇ ଦେବାକୁ ଚେଷ୍ଟା କରେ । କିନ୍ତୁ ତାହା ପାରେନାହିଁ । ସେ ଗୁଡ଼ିକ ଛପି ରହିଯାନ୍ତି । ଏପରି ଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟର ମାନସିକ ସଂଘର୍ଷ ଜାତ ହୁଏ । ଏହି ଛପି ରହିଥିବା ପ୍ରବୃତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକର ସମଷ୍ଟି ହିଁ ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ଅଚେତନ-ରାଜ୍ୟ [Unconscious] ସୃଷ୍ଟି କରେ । ମନୁଷ୍ୟ-ଜୀବନ ଉପରେ ଏହି ଅଚେତନର ପ୍ରଭାବ ଅକଳନୀୟ, ଏପରି କି ଚେତନଠାରୁ ମଧ୍ୟ ଖୁବ୍ ବେଶି । ଅଚେତନ ବୋଲି

ଏହାକୁ ଦଳିଦେଲେ ଲାଭନାହିଁ । ତଦ୍ଵାରା କେବଳ ଉଭୟଙ୍କର ଶାରୀରିକ ଓ ମାନସିକ ବ୍ୟାଧି ଜାତହୁଏ । ତେଣୁ ଅଚେତନର ଦାବୀକୁ ମାନିବାକୁ ହେବ ।

ଏଠାରେ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିପାରେ, ଅଚେତନ ଯଦି ଅସତ୍ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସମଷ୍ଟି, ତେବେ ତାହାକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରିବା କି ଆପଦ ଜନକ ନୁହେଁ ? ତଦ୍ଵାରା କି ମାନବ ଜୀବନର ନୈତିକ ଓ ଆତ୍ମିକ ଅଧୋଗତି ହେବନାହିଁ ? ବୈଜ୍ଞାନିକ କିନ୍ତୁ ଏହାର ଜବାବ୍ ଦିଏ—ଭଲ-ମନ୍ଦ, ଉଚିତ-ଅନୁଚିତ ପ୍ରସଙ୍ଗ ଆମର କିଛି ଲୋଡ଼ାନାହିଁ; ଆମେ କେବଳ ପ୍ରକୃତ କଥା କହି ରଖୁଛୁଁ; ଅଚେତନକୁ ଅମାନ୍ୟ କରିବା ଅର୍ଥ ପ୍ରକୃତିକୁ ଲଙ୍ଘିବାକୁ ଯିବା; ପ୍ରକୃତିକୁ ଲଙ୍ଘିବାକୁ ଗଲେ ମନୁଷ୍ୟର ଶାନ୍ତି ସୁଖ କାହିଁ ରହିବ ?

ଫ୍ରଏଡ଼ଙ୍କର ଚିନ୍ତାଧାରାରେ ପରେ ପରେ ତାଙ୍କର ପ୍ରଧାନ ଶିଷ୍ୟ କେତେଜଣ କିଛି କିଛି ପରିବର୍ତ୍ତନ ଆଣିଛନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ମୋଟାମୋଟି ଭାବ ସେତିକି । ଆଲ୍‌ଫ୍ରେଡ୍ ଆଲ୍‌ଡର୍ [Alfred Alder] କହନ୍ତି—ମନୁଷ୍ୟର ମୁଖ୍ୟ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଶକ୍ତି ଦେଖାଇବା, ଅନ୍ୟ ଉପରେ ଅଧିକାର କରିବା । ଯଥେଷ୍ଟ ଅଧିକାର ଚଳେଇବା ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟ ଯେତେବେଳେ ସୁଯୋଗ ପାଏନାହିଁ, ସେ କ୍ଳେଶ ଅନୁଭବ କରେ, ନିଜର ମନରୂପକ ବନ୍ୟଜନ୍ତୁ ଦ୍ଵାରା ଆଘାତ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ତେଣୁ ଉଦ୍ଭବୃଦ୍ଧି ଓ ପ୍ରକାଶ ପାଇଁ ମନୁଷ୍ୟକୁ ଉପଯୁକ୍ତ କ୍ଷେତ୍ର ଯୋଗାଇବା ଆବଶ୍ୟକ । ସେ ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଓ ସ୍ଵାଧୀନ ହେବା ଉଚିତ । ଧର୍ମ-ଭାଷାରେ କହିଲେ, ଫ୍ରଏଡ଼ ମନୁଷ୍ୟର ପଶୁସ୍ଵଭାବ ଉପରେ ଜୋର ଦେଇଥିବାବେଳେ, ଆଲ୍‌ଡର୍ ତାହାର ଅସୁର-ସ୍ଵଭାବ ଉପରେ

ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଇଛନ୍ତି । ଆଉଜଣେ ଶିଷ୍ୟ ଡକ୍‌ଟର୍ ଜଙ୍ଗ୍ [Dr. C.G. Jung] ଙ୍କ ମତରେ ଅଚେତନ କେବଳ ପ୍ରତିହତ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ସମଷ୍ଟି ନୁହେ, ତାହା ମନୁଷ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଆଦ୍ୟ ଜୀବନୀ-ଶକ୍ତିର ଅଭାବ ଜନିତ ଗଭୀର ପ୍ରତିକ୍ରିୟା । ମୁଖ୍ୟତଃ ମନୁଷ୍ୟ ଦୁଇ ପ୍ରକାରର — ବହିର୍ମୁଖୀ [Extrovert] ଓ ଅନ୍ତର୍ମୁଖୀ (Introvert) । ପ୍ରଥମ ଶ୍ରେଣୀରେ ଭାବ ପ୍ରବଣତା ବେଶି ଦେଖାଯାଏ; ଦ୍ୱିତୀୟରେ ଚିନ୍ତା-ଶକ୍ତିର ପ୍ରଖରତା ବେଶି ଦେଖାଯାଏ । ଯେତେବେଳେ ଭାବବିହ୍ୱଳ ଲୋକ ଏପରି ପରିସ୍ଥିତିରେ ପଡେ ଯହିଁରେ ତାହାର ଭାବ-ତରଙ୍ଗ ମୁକ୍ତ ଭାବରେ ଖେଳିପାରେ ନାହିଁ, କିନ୍ତୁ ଚିନ୍ତା-ଶକ୍ତି ଆବଶ୍ୟକ ହୁଏ, ଅଥବା ଯେତେବେଳେ ଚିନ୍ତାଶୀଳ ଲୋକ ଏପରି ପରିସ୍ଥିତିରେ ପଡେ ଯହିଁରେ ତାହାର ଚିନ୍ତାଶକ୍ତି ରୁଦ୍ଧହୁଏ, କିନ୍ତୁ ଭାବାତିଶଯ୍ୟ ଲୋଡାପଡେ, ସେତେବେଳେ ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ବିପ୍ଳବ ପଡେ଼; ତାହାର ସ୍ନାୟୁ ଦୁର୍ବଳ ହୁଏ; ଅଚେତନ ତାହା ଉପରେ ବାଘପରି ମାଡିବସେ ।

ସେ ଯାହାହେଉ, ଏ ଚିନ୍ତାଧାରାର ପ୍ରଭାବ ଆଧୁନିକ ଜୀବନ ଉପରେ କିପରି ପଡ଼ୁଛି ? ଦେଖାଯାଉଛି, ଏ ଯୁକ୍ତିର ଦ୍ୱାହିରେ ମନୁଷ୍ୟ ଆଜ ଅଚେତନର ଶୃଙ୍ଖଳରେ ନିଜକୁ ନିଜେ ବାନ୍ଧିହେବା ପ୍ରୀତିକର ମନେ କରୁଛି, ନିଜକୁ ଅଚେତନର କ୍ରୀତଦାସ ରୂପେ ପରିଗଣିତ କରୁଛି । ସେ ମନେ କରୁଛି—ଅଚେତନର କରାଳ କବଳରୁ ରକ୍ଷାନାହିଁ; ପାଶବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତି ଗୁଡିକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିବାକୁ ଯିବା ବିଡମ୍ବନା ମାତ୍ର; ତାଙ୍କର ଭୋଗଭିଁ ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ । ଅବଶ୍ୟ ଠାଏଁ ଠାଏଁ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣରେ ପାଶବିକ ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ମହତ୍ ମାର୍ଗରେ ଚାଳିତ

କରିବା [Sublimation], ଉଚ୍ଚକୋଟୀକୁ ବଦଳି କରିବା (Transference) ଇତ୍ୟାଦିର ଉଲ୍ଲେଖ ଅଛି । କିନ୍ତୁ ମନୋ-ବିଦ୍ମାନେ—ସମସ୍ତେ ଯଦି ପଶୁ-ପ୍ରବୃତ୍ତିକୁ ଅବାରିତ ଭାବରେ ଗତି କରାଇବାକୁ ଦେବେ, ତେବେ ସମାଜ ତ ରହିବ ନାହିଁ—ଏହି ନ୍ୟାୟରେ ଏହି କେତୋଟି ଗୁଡିଏ କଥା [Concessions] ମାତ୍ର ।

ଏଠାରେ ଏ ମତବାଦ ପୁଣି ଆମର ପ୍ରାଚୀନ ଧାର୍ମିକ ଓ ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିକୋଣ ମଧ୍ୟରେ କି ବ୍ୟବଧାନ, ତାହା ପରିଷ୍କାର ଜଣାଯାଉଛି । ନୈତିକ ଧର୍ମ ବଜ୍ର-ଗମ୍ଭୀର କଣ୍ଠରେ କହେ-ସଂଯମ ! ଅସତ୍ ପ୍ରବୃତ୍ତିର ପ୍ରତିରୋଧ ! ତାହା ନ ହେଲେ ଲକ୍ଷ୍ୟସାଧନ ଅସମ୍ଭବ । ପ୍ରେୟ ଓ ଶ୍ରେୟ ପୃଥକ୍ ! ଇନ୍ଦ୍ରିୟ କାମନାର ବଶବର୍ତ୍ତୀ ହେଲେ ପତନ କେତେଦୂର ହେବ, କଳନାତୀତ । କାମନାକୁ ଚରିତାର୍ଥ କରି ତାହାକୁ ଧ୍ୱଂସ କରିବା ପ୍ରୟାସ ବାତୁଳତା ଶିନା । ପରିତୃପ୍ତି ଆହୁତିରେ କାମନା-ଅନଳ ନିଭିବ କୁଆଡ଼ ? ବରଂ ଅଧିକ ଅଧିକ ଜଳଉଠି, ଜୀବନକୁ ପୋଡ଼ି ପକାଇବ ।

ତେବେ ଏ ବୈପରୀତ୍ୟର କି ସମାଧାନ ନାହିଁ ? ସମନ୍ୱୟ ନାହିଁ ? ଆଶାହୁଏ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ବିଜ୍ଞାନର ସସୀମ ଏକଦର୍ଶିତା ସଙ୍ଗେ ପ୍ରାଚୀନ ଆର୍ଯ୍ୟ ଚିନ୍ତାର ନିଗୂଢ଼ ତାତ୍ପର୍ଯ୍ୟ ବୁଝିଲେ ଏ ବ୍ୟବଧାନର କାରଣ ରହିବନାହିଁ ।

ପ୍ରଥମେ, ଅଚେତନ କାହିଁକି କେବଳ ଅସତ୍‌ପ୍ରବୃତ୍ତିର, ମନ୍ଦ ଦୁଷ୍ଟ ଆବର୍ଜନାର ସମଷ୍ଟି ହେବ ? ଏଠାରେହିଁ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣର ଭ୍ରାନ୍ତି । ଅସତ୍ ଯେପରି ମନୁଷ୍ୟର ପ୍ରକୃତି, ସତ୍ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି । ନ ହେଲେ ଶତଶତ ପ୍ରଲୋଭନ ସତ୍ତ୍ୱେ

ମନୁଷ୍ୟ ମନରେ ଆତ୍ମସଂଯମର ମୌଳିକ ସହଜ ଆକାଂକ୍ଷା ସୃଷ୍ଟି ହୁଏନାହିଁ କାହିଁକି ? ଅଚେତନ ପାପ ପାଇଁ ତାହାର ହୃଦୟରେ ଅନୁତାପ, ଦୁଃଖବୋଧ, ପ୍ରାୟଶ୍ଚିତ୍ତର ଉଦ୍‌ବେଗ ଦେଖାଯାଏନାହିଁ କାହିଁକି ? ଏ ସବୁ ମଧ୍ୟ ଅଚେତନର ଅନ୍ତର୍ଗତ ବୋଲି ବୁଝିବାରେ ଆପତ୍ତି କଅଣ ? ଅସଲ କଥା, ତତ୍ତ୍ୱ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଚେତନ ଓ ଅଚେତନ ମଧ୍ୟରେ ସେପରି କିଛି ଅଚ୍ଛିଦ୍ର କାନ୍ଥ ନାହିଁ । ପୁଣି, ଏ ଅଚେତନ କ'ଣ ? ତାହାର ଉତ୍ପତ୍ତି କିପରି ? ତାହାର ସଂଗଠନ, ରୂପ, କ୍ରିୟା କିପରି ସାଧିତ ହୁଏ ? ପ୍ରବୃତ୍ତି ତହିଁରେ କିପରି ସଞ୍ଚିତ ହୁଏ ? ହିନ୍ଦୁର ଜନ୍ମାନ୍ତରବାଦହିଁ ଏ ପ୍ରଶ୍ନର ଠିକ୍ ଉତ୍ତର ଦେଇପାରିବ ବୋଧହୁଏ । ବହୁ ପୂର୍ବଜନ୍ମର ବାସନା ବୀଜ ଆକାରରେ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଶରୀରରେ ସଞ୍ଚିତ ରହେ । ଜୀବର ବହୁ ପୂର୍ବଜନ୍ମ ଥିଲେ, ବହୁ ଭବିଷ୍ୟ ଜୀବନ ମଧ୍ୟ ଅଛି । କାଳପାରାବାର ଉପରେ ଜୀବନ-ଲହରୀ ଚେଉ ମାରୁଛି । ବାସନା ସତ୍ ଓ ଅସତ୍ । ଉପଯୁକ୍ତ ପାରିପାର୍ଶ୍ୱ ପାଇ ଏ ବାସନା ରୂପ ଧରେ । ଫଳରେ ମନୁଷ୍ୟ ଏକ ସମୟରେ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ୱଗାମୀ ହେଲେ, ଅନ୍ୟ ସମୟରେ ଅଧୋଗାମୀ ହୁଏ ।

ପୁଣି ଏ ସମ୍ପର୍କରେ ଆଧୁନିକ ଜୀବନରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ବୈଷମ୍ୟ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରିବା କଥା । ଆଧୁନିକ ମାନବ ସ୍ୱାଧୀନତାର, ସ୍ୱାତନ୍ତ୍ର୍ୟର ଦୁନ୍ଦୁଭି ଉଠାଏ; ସେଥିଲାଗି ଭୟଙ୍କର ରାଜନୈତିକ ଓ ଅର୍ଥନୈତିକ ବିପ୍ଳବ ସୃଷ୍ଟି କରେ; ସମର-ହୁଂକାରରେ ଧରଣୀକୁ ସ୍ତମ୍ଭିତ କରେ । କିନ୍ତୁ ଏଣେ ନିଜ ମନ-ଡଉଡରେ ନିଜକୁ କପଡ଼ ବାନ୍ଧିପକାଏ, ମନ-ପ୍ରଭୁର ନିତାନ୍ତ ଆଜ୍ଞାଧୀନ ଭୃତ୍ୟ ହୋଇପଡ଼େ, ତାହାହିଁ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟର ବିଷୟ । ଯଦି

ମନୁଷ୍ୟ ଅଚେତନର କ୍ରୀଡନକ, ହତଆର ମାତ୍ର, ତେବେ ତାହାର ଆଉ ମୂଲ୍ୟ କାହିଁ ? ତେବେ ତାହାକୁ ଯନ୍ତ୍ର-ବିଶେଷ ଛଡା ଆଉ କଅଣ ବୋଲିବାକୁ ହେବ ? କିନ୍ତୁ ମନୁଷ୍ୟ ତ ବାସ୍ତବିକ ତାହା ନୁହେ । ମନୁଷ୍ୟ ବଞ୍ଚେ । କେବଳ ବଞ୍ଚେନାହିଁ, ଆକାଙ୍କ୍ଷାରେ; ଆଦର୍ଶ ଆଡକୁ ସତୃଷ୍ଣ ଦୃଷ୍ଟି ପକାଏ; ଅନ୍ଧକାର-ରୁ ଆଲୋକକୁ, ମରରୁ ଅମରକୁ, ଅସତ୍ୟରୁ ସତ୍ୟକୁ ନେଇଁ ଯିବା ପାଇଁ ତାହାର ପ୍ରାଣ ଉତ୍କଣ୍ଠିତ ହୁଏ; ଅସୀମ, ବିରାଟ, ମହାନ୍‌ର ପରିକଳ୍ପନା କରି ତାହାର ଇଚ୍ଛା-କ୍ରିୟା ଜ୍ଞାନର ଧାରା ସେହି ଆଡକୁ ବୁହାଏ । ମନ-ଦର୍ଜ୍ଜ ଦ୍ୱାରା ଗାଣ୍ଡିବର ପେଣିକ ଟଣାଗଲେ ତେଣିକି ଯିବାରେ ତାହାର ଆତ୍ମ ମର୍ଯ୍ୟାଦା କ୍ଷୁର୍ଣ୍ଣ ହୁଏ; ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ବିନଷ୍ଟ ହୁଏ । ଏ ଅହେତୁକ ନୈରାଶ୍ୟ-ମୟ ଅନ୍ଧ ପରିସ୍ଥିତିରେ ସେ କଦାପି ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ହୁଏନାହିଁ, ହୋଇପାରେ ନାହିଁ । ବହୁମୂଲ୍ୟ ଦୁର୍ଲଭ ମାନବ ଜୀବନର ଏ ହତାଶ ବ୍ୟଥିତ ଆତଙ୍କିତ ଚିତ୍ର ଦେଖି ସେ ସ୍ଥିର ରହେନାହିଁ, ରହିପାରେ ନାହିଁ ।

ତେବେ ଏ ଅର୍ଦ୍ଧସତ୍ୟ ଦେହ ଏ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ବିଜ୍ଞାନ ଆଜି ଏତେ ଲୋକପ୍ରିୟ ହୋଇଛି କାହିଁକି ? ସମସ୍ତ-ଙ୍କର ମନକୁ ସ୍ପର୍ଶ କରୁଛି କାହିଁକି ? ଏଠାରେହିଁ ସତର୍କତା ଆବଶ୍ୟକ । ଲୋକପ୍ରିୟତା ସତ୍ୟର ମାପକାଠି ନୁହେ । ଲୋକ-ଜୀବନ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ-ସୁଖ ଲାଳସା ଦ୍ୱାରା ସଦା ଉଦ୍-ବେଳିତ । ପୁଣି ସେ ଲାଳସା ଯଦି ଗୋଟିଏ ବୈଜ୍ଞାନିକ ତତ୍ତ୍ୱର ପ୍ରଶ୍ରୟ ପାଏ, ଚଳିବାର ସୁବିଧା ପାଏ, ତେବେ ନିଜକୁ ଆହୁରି ବଡ ମନେକରି ପାରିଲେଁ ଭଳି ଗର୍ହିତ ଆଚରଣ କରି ସୁଦ୍ଧା ନିଶ୍ଚିନ୍ତ ରହେ । ପ୍ରକୃତିର ଖରସ୍ରୋତରେ କାଠି-

କୁଟୀରେ ଭରିଦେବାରେ କଷ୍ଟ କଅଣ ? ପର୍ବତ ଉପରୁ ତଳକୁ କାଠ ପଥର ପକାଇ ଗଡ଼ାଇବାରେ କଷ୍ଟ କଅଣ ? ପର୍ବତ ଚଢ଼ିବା, ପ୍ରକୃତିକୁ ଜିଣିବା ପୁରୁଷ-ସିଂହର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ । କିନ୍ତୁ ସଂସାର-ମାର୍ଗରେ ବୀର ସାଧକ କେତେଜଣ ? ସେଥିପାଇଁ ପ୍ରେୟରେ ଏତେ ଶ୍ରଦ୍ଧା, ଶ୍ରେୟରେ ନୁହେ । ଫଳରେ ଆଜି ଜଗତର ଅବସ୍ଥା କି ଆକାର ଧରିଛି ? ଆମର ସବୁ ପ୍ରଗତି-ଅଭିମାନ ସତ୍ତ୍ୱେ, ବଂଶ-ଗୋଷ୍ଠୀ-ସଭ୍ୟତାର ଆସ୍ଫାଳନ ସତ୍ତ୍ୱେ, ଆମର ଭିତର କଥା ଆଜି କଅଣ ? ବହୁପୂର୍ବ କଥା କାହିଁକି, ପଞ୍ଚାଶ ଶହେ ବର୍ଷ ପୂର୍ବେ ପୂର୍ବପୁରୁଷେ ଯେଉଁ ଅନୈତିକ ଆଚରଣ କରିବା ପାଇଁ କାହିଁକି, ମନରେ ଆଣିବା ପାଇଁ ମଧ୍ୟ ଧର୍ମ ଭୟ ବା ସଙ୍କୋଚ ବୋଧ କରୁଥିଲେ, ତାହା ଏବେ ଆମେ କେବଳ କରୁଛୁ, ତାହା ନୁହେ, ହସି ହସି କରୁଛୁ, କରିବାରେ ଗର୍ବ ଅନୁଭବ କରି ପ୍ରଗତି ବୋଲି ଦେଖାଉଛି ପିଛୁଛୁଁ; ପୂର୍ବଜଙ୍କ ମୂର୍ଖତାରେ ପରିହାସ ପ୍ରକାଶ କରୁଛୁଁ । ଠିକ୍ । କିନ୍ତୁ, ଏହା କରୁଛୁଁ ବୋଲି କି ସୁଖୀ ହୋଇଛୁଁ ? ଆମ ସମାଜ କି ଆଜି ସୁସ୍ଥ ? ହାୟ, ଆଜି ଆମର ଶାନ୍ତି କାହିଁ, ବିଶ୍ରାମ କାହିଁ, ଆନନ୍ଦ କାହିଁ ? ଆମର ଧୀରତା, ସୌମ୍ୟତା, ବିବେଚନା କାହିଁ ? ବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଘଟଣାର, ସାମୟିକ ଉତ୍ତେଜନାର, ବିଶୃଙ୍ଖଳ ଦୁରାକାଂକ୍ଷାର ଝଞ୍ଜାରେ ଆମେ ଆଜି ଉତ୍‌କ୍ଷିପ୍ତ । ଆମର ଜୀବନ ବ୍ୟତିବ୍ୟସ୍ତ, ପରତନ୍ତ୍ର, ବିକ୍ଷୁବ୍ଧ !

ତଥାପି ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣର ମୂଲ୍ୟ ନ ଥିଲା କାହିଁ । ତାହାର ବିଧିବଦ୍ଧ ଚିକିତ୍ସା-ପ୍ରଣାଳୀ ଦ୍ୱାରା ଅନେକ ବ୍ୟାଧିର ଉପଶମ ହେଉଛି । ଶରୀର ଉପରେ ମନର ପ୍ରଭାବ

ବହୁତ, ଏ କଥା ତ ନିଶ୍ଚୟ । କିନ୍ତୁ ଏହାକିବାଲି ଏ ବିଜ୍ଞାନ-କୁ ଧର୍ମତତ୍ତ୍ୱର ଗୁରୁତା ଦେବା ବାତୁଳତା । ଏକପ୍ରକାର ଚିକିତ୍ସା ସବୁ ରୋଗୀଙ୍କ ଖଟେ ନାହିଁ । ସବୁ ରୋଗର ନିଦାନ ପାଇଁ ଅଚେତନକୁ ଧରିବା ଅର୍ଥ ମନକୁ ରୋଗଗ୍ରସ୍ତ କରିବା । ଦେଖାଯାଉଛି, ଏ ବିଜ୍ଞାନ ଯେତେ ଲୋକଙ୍କୁ ରୋଗମୁକ୍ତ କରିଛି ତହିଁରୁ ଅଧିକ ଲୋକଙ୍କୁ ବିକାରଗ୍ରସ୍ତ ମନ କରିଛି, ଯେହେତୁ ସେମାନେ ଏଦ୍ୱାରା ପ୍ରସ୍ତାବାଧୀନ ହୋଇ ନାନାବିଧ କାଳ୍ପନିକ ରୋଗ ମନ ଉପରେ ଆରୋପ କରନ୍ତି ।

କଥା ହେଉଛି, ସବୁ ନୂତନ ଆବିଷ୍କାର ସତ୍ତ୍ୱେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ବିକାଶ ଆହୁରି କ୍ଷୀଣ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍‌ମାନେ ଆହୁରି ମନର ସମୁଦାୟ ରାଜ୍ୟ ଆଲୋଡ଼ନ କରିନାହାନ୍ତି, କେବଳ ଗୋଟିଏ ଅଂଶ ଦେଖିଛନ୍ତି । ମନର ଅଧୀନ ହୋଇ ବ୍ୟଷ୍ଟି-ମନ ଦ୍ୱାରା ବିଶ୍ୱ-ମନକୁ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରିବାର ଅବାଧ ଚେଷ୍ଟାକରି ସେମାନେ ପୂର୍ଣ୍ଣମନୋରଥ ହୋଇ ପାରିନାହାନ୍ତି । ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍‌ମାନେ ମନୋରାଜ୍ୟର ଉପରକୁ ଯାଇଥିଲେ; ଏଣୁ ତାଙ୍କର ବିଶ୍ଳେଷଣ ସତ୍ୟମୂଳକ ଓ ପ୍ରଣାଳୀ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମ ହୋଇଥିଲା । ବିଖ୍ୟାତ ଆର୍ଯ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ ଓ ଦ୍ରଷ୍ଟା ପାତଞ୍ଜଳି ମନର ଗତି ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରି ତାହାକୁ ଆୟତ୍ତ କରିବା ସକାଶେ ଯୋଗମାର୍ଗ ଦେଖାଇଛନ୍ତି; ଅଚେତନର ଦାସ ହେବାକୁ କହିନାହାନ୍ତି; ସାଧାରଣ ଲୋକ ଲୋଭ, କ୍ରୋଧ, ମୋହ ଇତ୍ୟାଦି ରିପୁର ବଶୀଭୂତ-ଏ କଥା ସେ ଉପଲବ୍ଧି କରିଛନ୍ତି, କିନ୍ତୁ ତାହାବୋଲି ସେ ରିପୁ ଗୁଡ଼ିକୁ ମନୁଷ୍ୟ ଉପରେ ଅନାଥ ରାଜତ୍ୱ ବିସ୍ତାର କରିବା ପାଇଁ ବାଟ ଦେଖାଇ ନାହାନ୍ତି । ପ୍ରତିପକ୍ଷ ଭାବନା ଦ୍ୱାରା, ସତ୍ ଚିନ୍ତନ ଦ୍ୱାରା

ଅସତ୍ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତି ନିରୋଧର ମାର୍ଗ ସେ ବର୍ଣ୍ଣନା କରିଛନ୍ତି । ପୁଣି ଧ୍ୟାନ, ଧାରଣା, ଲୟ, ସମାଧି ସମନ୍ୱିତ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗ ଯୋଗ ଦ୍ୱାରା ମନକୁ ଦୃଢ଼ କରିବାର ଆଦର୍ଶ ଦେଖାଇଛନ୍ତି । ଦୁର୍ବଳ ମନ, ବିକ୍ଷିପ୍ତ ମନୋବୃତ୍ତିହିଁ ସବୁ ଯାତନାର ମୂଳ କାରଣ । ଯୋଗ ଦ୍ୱାରା ମନକୁ ଶକ୍ତ, ଏକାଗ୍ର କରିବାକୁ ହେବ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱବିଦ୍ ପକ୍ଷରେତ ଏ ଅସମ୍ଭବ ବାଟ । ଏଣୁ ସେମାନେ ଏ କଥା ପଢ଼ିଲେ ଡରନ୍ତି, ବାଟ ଭୁଲି ଚାଲିଯାନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ପରୀକ୍ଷା ଦ୍ୱାରା ଦେଖାଯାଇଛି, ଦକ୍ଷ ଅଶ୍ୱଚାଳକ ଯେପରି ଅମଙ୍ଗ ଅଶ୍ୱକୁ ବଶକରି ଠିକ ବାଟରେ ଦଉଡ଼ାଏ, ସେପରି ଯୋଗୀ ମନୋବୃତ୍ତି ଗୁଡ଼ିକୁ ଆୟତ୍ତ କରି ଜୀବନର ଲକ୍ଷ୍ୟସ୍ଥାନରେ ପହଞ୍ଚିବା ଲାଗି ନିୟୋଜିତ କରେ । ଏ ଉଦାହରଣ ପ୍ଲେଟୋ, ଉପନିଷଦ୍, ଗୀତା ସବୁଥିରେ ଦେଖାଯାଏ ।

ତିନିପ୍ରକାରର ମନୁଷ୍ୟ ଦେଖାଯାନ୍ତି । ନିମ୍ନସ୍ତରରେ ମନୁଷ୍ୟ ଓ ପଶୁ ମଧ୍ୟରେ ସେପରି କିଛି ପ୍ରଭେଦ ନାହିଁ । ଶାସ୍ତ୍ରବାକ୍ୟ ଅନୁଯାୟୀ ଆହାର, ନିଦ୍ରା, ଭୟ, ମୈଥୁନ—ଏଥିରେ ପଶୁ ଓ ନର ସମାନ । ଏ ସ୍ତର ଉପରେ ଥିବା ମନୁଷ୍ୟଠାରେ ବିବେଚନା ଦେଖାଯାଏ । ଅସତ୍ ମାର୍ଗ ଛାଡ଼ି ସତ୍ ମାର୍ଗରେ ଯିବାପାଇଁ ସେମାନେ ଚେଷ୍ଟା କରନ୍ତି । ତାଙ୍କଠାରୁ ଉଚ୍ଚରେ ଅଳ୍ପଲୋକେ ଦେଖାଯାନ୍ତି—ଯେଉଁମାନେ ପ୍ରକୃତ ଯୋଗୀ, ଯେଉଁମାନେ ମନକୁ ଆୟତ୍ତ କରି ପାରିଛନ୍ତି; ସେମାନେହିଁ ପ୍ରକୃତ ଦୈବୀ ପୁରୁଷ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଏ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପ୍ରଥମ ସ୍ତରର ମନୁଷ୍ୟ ପ୍ରକୃତିରେହିଁ ପର୍ଯ୍ୟବସିତ ହୋଇଛି । ଅନ୍ୟ ସ୍ତର ଗୁଡ଼ିକୁ ଉଠି ଆସିନାହିଁ । ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ଆଉ ଗୋଟିଏ ଶାଖା— 'ଆଚରଣ ବାଦ'

(**Behaviourism**) ରେ ମଧ୍ୟ ଏହାର ଆଭାସ ଦେଖାଯାଏ। ମନସ୍ତାତ୍ତ୍ୱିକ ବିଶ୍ଳେଷଣ ଫଳ ଏହା ମଧ୍ୟ ଧର୍ମନୀତିର ମୂଳଚ୍ଛେଦ କରିବାର ଉପକ୍ରମ କରେ।

ଆଚରଣ ବାଦ କହେ—ମନ ବୋଲି ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ସତ୍ତା କିଛି ନାହିଁ। ଯାହାକୁ ଭାବନା ବୋଲି କହୁଁ, ତାହା କେବଳ ନୀରବ ବାଚନିକ କ୍ରିୟା। ଭାବନା କେବଳ ଗୋଟିଏ ଶାରୀରିକ କ୍ରିୟା; ମସ୍ତିଷ୍କ ଓ ବାଚନିକ-ଯନ୍ତ୍ର ସଂଯୋଗର ଗୋଟିଏ ପ୍ରତିକ୍ରିୟା, ବାହ୍ୟ ଭୌତିକ ପ୍ରେରଣା (**Stimulus**) ସଞ୍ଜାତ ଜବାବ (**Response**)। ବାସ୍ତବିକ ଆମେ କିଛି ଦେଖୁନାହୁଁ, ଆମର ଚକ୍ଷୁ-ଯନ୍ତ୍ରର ଭୌତିକ ବସ୍ତୁ ସଂଯୋଗକୁ ଦେଖିବାର କୁହାଯାଏ। ଏ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମଧ୍ୟ ମନୁଷ୍ୟ ଯନ୍ତ୍ର ଚାଳିତ ସ୍ୱାଭାବିକ। ମନ୍ଦ କାର୍ଯ୍ୟଲାଗି ତାହା ଉପରେ ଦାୟିତ୍ୱ ଦିଆଯାଇ ନ ପାରେ। କାୟିକ, ବାଚିକ, ମାନସିକ ସ୍ୱାଧୀନତା ତାହାର ଆଉ କିଛି ରହି ନ ପାରେ। ତାହା ପକ୍ଷରେ ପାପପୁଣ୍ୟ, ଉଚ୍ଚକୋଟୀ ଜୀବନ, ଶିକ୍ଷା-ସଂସ୍କୃତିର ମୂଲ୍ୟ ରହେନାହିଁ। ଧର୍ମ-ବିଶ୍ୱାସ, ନୈତିକ ଆଚରଣର ମୂଳପୋଛିହୁଏ। ସାଧାରଣରେ ମନୁଷ୍ୟର ଏପରି ସ୍ୱଭାବ ଯେ ପ୍ରଶଂସା ଶୁଣିଲାବେଳେ, ଭଲ ଫଳ ଲଭିଲା ବେଳେ ସେ ନିଜକୁ କର୍ତ୍ତା ମନେକରେ; କିନ୍ତୁ ନିନ୍ଦା ଶୁଣିଲା-ବେଳେ, ଦୁର୍ବିପାକବେଳେ ସେ ନିଜ ଉପରୁ ଦାୟିତ୍ୱ ଖସାଇବାକୁ ଖୋଜିବସେ। କହିବା ଅନାବଶ୍ୟକ, ଆଚରଣବାଦ ସେପରି କରିବାପାଇଁ ତାହାକୁ ଅଧିକ ଶିଖାଏ। ଧର୍ମ ଅର୍ଜନର ଅର୍ଥ ସତ୍ୟ ଓ ନ୍ୟାୟର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ଆଜୀବନ ଅଦମ୍ୟ ସାଧନା, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜୀବନର ପ୍ରତିଷ୍ଠା ପାଇଁ ପ୍ରାଣପାତ ଉଦ୍ୟମ। ଅଧ୍ୟାତ୍ମ କଥା ତେଣେ ଥାଉ, ଆଚରଣବାଦ ଯେତେବେଳେ ମାନସିକ ତତ୍ତ୍ୱ

ମାନେନାହିଁ, ଜୀବନକୁ ବସ୍ତୁତନ୍ତ୍ର (Materialism) ର ନଗ୍ନ ପ୍ରସୂତି ବୋଲି କହେ, ଈଶ୍ୱରମାନ ଚାଳନ (Physical Process) ବୋଲି କହେ, ତେବେ ଧର୍ମ ଅର୍ଜନ ପାଇଁ, ଜୀବନର ବିକାଶୋନ୍ମୁଖ ସୋପାନ ଆରୋହଣ କରିବା ପାଇଁ ତାହାର ବା କାହିଁକି ଶ୍ରଦ୍ଧା ରହିବ? କିନ୍ତୁ ସୁଖର କଥା, ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଭାବରେ ଏ ଯୁକ୍ତି ମନୁଷ୍ୟର ମନକୁ କେବେ ପାଏନାହିଁ, ଯେହେତୁ ତାହାହେଲେ ମନୁଷ୍ୟତା ଆଉ ରହିବ ନାହିଁ ।

ସେ ଯାହାହେଉ, ଏ ମଧ୍ୟରେ କିନ୍ତୁ ଗୋଟିଏ ଆଶ୍ୱସ୍ତି ଅଛି । ମନୁଷ୍ୟ ଆଜି ପାରମ୍ପରିକ ବିଶ୍ୱାସ, ସାମ୍ପ୍ରଦାୟିକ ଧର୍ମ ପ୍ରତି ବୀତସ୍ପୃହ ହୋଇଛି ସତ; ତଥାପି ମନ-ଜଗତକୁ ସୂକ୍ଷ୍ମାନୁସୂକ୍ଷ୍ମ ଭାବରେ ଆଲୋଡ଼ନ କରିବାକୁ ଆରମ୍ଭ କରିଛି; ପ୍ରକୃତ ସତ୍ୟ ସନ୍ଧାନରେ ଅଧ୍ୟବସାୟୀ ହୋଇଛି । ସ୍ୱର୍ଗର ଦେବତା ପ୍ରତି ସେ ବିତୃଷ୍ଣ ହୋଇଛି ସତ; ତଥାପି ଅନ୍ତରର ଆରାଧ୍ୟ ପ୍ରତି, ପ୍ରାଣବନ୍ତ ଅଭ୍ରାନ୍ତ ବିଶ୍ଲେଷଣାତ୍ମକ ଅନୁଭୂତି ପ୍ରତି ଆକୃଷ୍ଟ ହୋଇଛି । ଆଜି ପୁରୁଣା ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ସ୍ଥାନରେ ନୂଆ ଅନ୍ଧବିଶ୍ୱାସ ସହସ୍ର ସହସ୍ର ଦେଖାଯାଉଛି ସତ; ଅସୀମ ଅଜ୍ଞାତକୁ ସସୀମ ବୁଦ୍ଧି ବୃତ୍ତି ଦ୍ୱାରା ଅବଗତ ହେବାର ବ୍ୟର୍ଥ ଚେଷ୍ଟା କରି ମନୁଷ୍ୟ ଆଜି ବାତୁଳପ୍ରାୟ ହୋଇ ଧର୍ମମତ-ତରୁମୂଳରେ କୁଠାରାଘାତ କରିବାର ନିର୍ବୁଦ୍ଧିଆ କାମରେ ହାତ ଦେଇଛି ସତ; ତଥାପି ଏ ଚେଷ୍ଟାର ମୂଳରେ ଜାଣିବା ପାଇଁ ଯେଉଁ ଅବିଶ୍ରାନ୍ତ ନିର୍ଭୀକ ଉଦ୍ଦାମ ସ୍ଫୂର୍ତ୍ତି ଦେଖାଯାଉଛି, ତାହାହିଁ ଶିକ୍ଷା ଦେଉଛି—ଧରା ପୃଷ୍ଠରୁ ମନୁଷ୍ୟତା କେବେ ମରିବ ନାହିଁ, କେବେ ଜଡ ପାଲଟିବ ନାହିଁ । ଜିଜ୍ଞାସା ଜୀବନର ଲକ୍ଷଣ । ଜିଜ୍ଞାସା ଯଦି ଅଛି ତେବେ ପାନ୍ଥ ଗନ୍ତବ୍ୟ ପଥରେ ଚାଲି ଚାଲି ନିଶ୍ଚୟ ହବେ

ଲକ୍ଷ୍ୟ ସ୍ଥଳରେ ମହନ୍ତୁବ । ଅମାବଶା କେତେ ଅନ୍ଧକାର ହେଲେ ସୁଦ୍ଧା, ଉଷାଲୋକର କନକ ଅରୁଣିମା କ ପ୍ରାଚୀ-ଭାଲରେ ସିନ୍ଦୂର ଟୋପା ଲଗାଇବ ନାହିଁ ?

ତଥାପି,ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ ଯାହାହେଉ;ବାସ୍ତବ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଆଧୁନକ ଜୀବନ କ ଜଟିଳ,ଗ୍ରନ୍ଥି ବହୁଳ,ସମସ୍ୟା-ସଂକୁଳ, କୁଟିଳ ହୋଇ ଯାଇଛି ! ଶରୀରର ବଳାୟତାଠିଁ, ଭୌତିକର ଭୋଗ ପାଇଁ ଆଜ ବଜ୍ଞାନ ଅସଂଖ୍ୟ ବଚନ୍ତ ଦ୍ରବ୍ୟବନ ଆମ ଆଗରେ ଥୋଇଛି, ଯାହା ଶହେବର୍ଷ ତଳେ ମଧ୍ୟ ସ୍ୱପ୍ନ ହୋଇଥିଲା । କନ୍ତୁ ଏଣେ ଆମର ମାନସିକ ଯନ୍ତ୍ରଣା ସହସ୍ର ଗୁଣରେ ବଢ଼ିଛି । ଶତସହସ୍ର ବଭୀଷିକା ଆଜ ଆଖି ଆଗରେ ପ୍ରେତ ନୃତ୍ୟ କରୁଛି,ଯାହା ଶହେବର୍ଷ ତଳେ ସ୍ୱପ୍ନ ଥିଲା । ସାହିତ୍ୟ ଜୀବନର ଦର୍ପଣ । ଆଧୁନକ ଉପନ୍ୟାସ, ଆଧୁନକ ନାଟକରେ ଆଦର୍ଶ ନାହିଁ; ଅଛି ମାନସିକ ସଂଘର୍ଷର ଭୀଷଣ ପ୍ରତିକୃତି । ତହିଁରେ ସନ୍ତ୍ରସ୍ତ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ ଆଜ ମନ-ସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ଆଶ୍ରୟ ଖୋଜୁଛି;କନ୍ତୁ ଆଶ୍ରୟ ଦେବା କଥା ଦୂରେଥାଉ, ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ଏ ପରିସ୍ଥିତିକୁ ଆହୁରି ଭୀଷଣ କରୁଛି ମାତ୍ର । ଆମେ ଆଜ ପଥଭ୍ରାନ୍ତ ହୋଇ ଆକୁଳରେ ବୁଲୁଛୁ । ସାନ୍ତ୍ୱନା ପାଇବା ପାଇଁ ସିନେମାକୁ ଯାଉଛୁ, ଖେଳ କସରତ କରୁଛୁଁ, ଆକାଶରେ ଉଡୁଛୁଁ, ପାଣିରେ ବୁଡୁଛୁଁ, ଚନ୍ଦ୍ର ଲୋକ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଅଭିଯାନ ଚଳାଇଛୁଁ । କନ୍ତୁ ଆଶ୍ୱାସନା କାହିଁ ? ବ୍ୟାଧିଗ୍ରସ୍ତ ସାରଙ୍ଗ ଶୃଗପଠ କାନ୍ଥ ଭିତରେ ଥାଇ ରକ୍ଷାପାଇବା ଲାଗି କାନ୍ଥ ଦେହରେ ମୁଣ୍ଡ ପିଟି ଚୂନୁଚୂନା କଲାପରି ଆଜ ଆମର ଅବସ୍ଥା !

କନ୍ତୁ ବାଧାର, ଦୁଃଖର ତ ସୀମା ଅଛି । ଦୁଃଖ ଯେତେ ଅଧିକ ହେବ,ମନୁଷ୍ୟ ସେତେ ତହିଁରୁ ତ୍ରାହି ପାଇବା ପାଇଁ ପ୍ରତିକାର ଖୋଜିବ । ଅନେକଥର ଭୁଲିବ, ଅବାଟରେ ଯିବ ।

ତଥାପି ଧନ ଆସିବ, ତାହାର ଦୁଃଖ ଘୁଞ୍ଚିଯିବ । ଉକ୍ତ ସଦ୍ୟ ଅଭାବ ପୂରଣ କରିବାରେ ଯେପରି ବୈଜ୍ଞାନିକ ଜଗତରେ ସବୁ ଉଦ୍ଭାବନ ଘଟିଛି, ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଜଗତରେ ମଧ୍ୟ ସେହିପରି ଆପାତରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟ ନ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ ସଂସାରକୁ ଦୁଃଖମୟ ଦେଖେ, ଜିଜ୍ଞାସା କରେ ତାହା ଫଳରେ ଯେଉଁ ଆଲୋକ ଦେଖେ, ତହିଁରେ ଅନ୍ଧାର କୁହୁଡ଼ି ଅଦୃଶ୍ୟ ହୋଇଯାଏ । ସଂସାରର ବିଷାଦ-ଘନ-ଯବନିକା ଉତ୍ତୋଳନ କରି ନ ପାରି ଦିନେ ଗୌତମ ପ୍ରେୟସୀର ସ୍ନେହ-ଆକର୍ଷଣ ଛିନ୍ନ କରି, ଶିଶୁ ଆତ୍ମଜର ମମତା ଭିନ୍ନ କରି ଜିଜ୍ଞାସା-ପଥରେ ପଦକ୍ଷେପ କରିଥିଲେ । ପୁଣି ଆଉ ଦିନେ ବୋଧିଦ୍ରୁମ ତଳେ ଯେଉଁ ମହାସତ୍ୟ ସନ୍ଦର୍ଶନ କରିଥିଲେ, ତାହା ଜନତାକୁ ଚିରକାଳ କେତେ ସୁଖ ଦେଉ ନ ଥିବ ! ମନୁଷ୍ୟ କଷ୍ଟ ପାଏ କାହିଁକି? ଦୁଃଖର ମୂଳ କାରଣ କଅଣ ? ଏ ଆଜି-କାଲିର ପ୍ରଶ୍ନ ନୁହେ; ଏ ଚିରନ୍ତନ ପ୍ରଶ୍ନ । ଉପନିଷଦରେ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଛି ; ଧର୍ମକ୍ଷେତ୍ର କୁରୁକ୍ଷେତ୍ରରେ ଏ ପ୍ରଶ୍ନ ଉଠିଛି ; ଆଜି କାରଖାନାର ଧୂମସ୍ତମ୍ଭ ତଳେ , ଗହୀର ଧାନବିଲର କାଦୁଅ ପଙ୍କରେ, ନଗରର ବଜାର-ଗହଳରେ, ପଲ୍ଲୀର ନିପ୍ରଦୀପ କୁଡ଼ିଆରେ ବୁଭୁକ୍ଷୁ କୃଷକ-ଶ୍ରମିକ, ନିଷ୍ପେଷିତ ପୀଡ଼ିତ ଦଳିତ ଦରିଦ୍ର ସେହି ପ୍ରଶ୍ନ ପଚାରୁଛି । ମନୁଷ୍ୟ ବୋଧକରୁଛି, ଶତ୍ରୁ, ବାହାରେ ନୁହେ, ଘର ଭିତରେ ।

ସବୁ ମତବାଦ, ସାମୟିକ ସଙ୍ଗଠନ ଉପରକୁ ଉଠି ପ୍ରାଚୀନ ଭାରତୀୟ ଚିନ୍ତା ଘୋଷଣା କରିଛି—ସବୁର ପରିଣତି ପୂର୍ଣ୍ଣତାରେ; ଅଳ୍ପରେ ସନ୍ତୁଷ୍ଟି ନାହିଁ; ଯେ ଭୂମା, ସେ ସୁଖ । ପରିବର୍ତ୍ତନରେ ଅକ୍ଷୟର, ନଶ୍ୱରରେ ଶାଶ୍ୱତର, ମାୟାରେ ମାୟାତୀତର ସନ୍ଧାନ କରିବାକୁ ହେବ ।

ଚରମର ଏ ମହୀୟାନ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ବାସ୍ତବିକ ଆଜି ଶୈଶବରେ । କିନ୍ତୁ ଆମେ ଆଶା କରିବା— ନିକଟ ଭବିଷ୍ୟତରେ ମନର ସନ୍ଧାନ କରି ମନାତୀତ ସତ୍ୟରେ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱ ପହଞ୍ଚିବ । ସେତେବେଳେ ମନସ୍ତତ୍ତ୍ୱର ଧର୍ମନୀତି ସଙ୍ଗେ ମଧୁର ମିଳନ ହେବ ! ଧର୍ମ ବୈଜୟନ୍ତୀ ଉଡ଼ିବ ! ସତ୍ୟର ବିମଳ ଆଲୋକରେ ଧରିତ୍ରୀ ଉଦ୍ଭାସିତ ହୋଇ ଉଠିବ ! ପ୍ରାଚ୍ୟ ଓ ପାଶ୍ଚାତ୍ୟ ଦୃଷ୍ଟି- ଭଙ୍ଗୀରେ ଏକ ଅପୂର୍ବ ଯୋଗସୂତ୍ର ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେବ !

ରସେଶ୍ୱର

ସବୁ ଦର୍ଶନ ଜୀବନର ମୋକ୍ଷ ବିଷୟରେ ଶିକ୍ଷା ଦିଅନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଶରୀରର ସ୍ଥିରତା ଓ ଦୃଢ଼ତା ନ ରହିଲେ ଏ ମୋକ୍ଷ ଅନୁଭବ ହେବ କିପରି ? ରସେଶ୍ୱର ଦର୍ଶନରେ ଏହି ବିଷୟ ଆଲୋଚିତ ହୋଇଅଛି । ଶରୀରର ଏହି ସ୍ଥିରତା ଓ ଦୃଢ଼ତା ପାରଦ(**Mercury**)ର ଯଥାବିଧି ପ୍ରୟୋଗରେ ଅଣା ଯାଇପାରେ ବୋଲି ପାରଦର ଅଦ୍‌ଭୁତ ଗୁଣ ଓ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ଏହି ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ହୋଇଅଛି । ପାରଦ ଜୀବକୁ ଜନ୍ମାନ୍ତରରୁ ପାର କରେ ବୋଲି ଏହାର ନାମ ପାରଦ । ଜୀବକୁ ଜୀବନ-ସାଗର ଉପରେ ପାର କରି ଦୂରତମ ତଟରେ ପହଞ୍ଚାଏ ବୋଲି ଏହାର ନାମ ପାରଦ ।

'ରସାର୍ଣ୍ଣବ' ରେ କୁହାଯାଇଛି—ପାରଦ ତାହାର ଭକ୍ତବର୍ଗଙ୍କୁ ଅର୍ଥ୍ୟ ବର୍ଗ ଦିଏ । ମହେଶ୍ୱରଙ୍କ ଦେହ ନିର୍ଗତ ବୋଲି ଏହା ରସ ନାମରେ ଖ୍ୟାତ । ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦର୍ଶନରେ ମୋକ୍ଷ ଶରୀର ବିନାଶ ଉପରୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ ବୋଲି କୁହାଯାଇଛି । କିନ୍ତୁ ଏ ଉକ୍ତିରେ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିଶ୍ୱାସ କିପରି ରହିପାରେ ? ଏହିଭଳି ମୋକ୍ଷ ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ ଶଙ୍କାହୀନ ସନ୍ଦେହ-ବିମୁକ୍ତ କର୍ମ କିପରି କରି ହୋଇପାରେ ? ସେଥି ପାଇଁ ସେହି 'ରସାର୍ଣ୍ଣବ'

ରେ ପୁଣି ଲେଖାଅଛି—ଏହାଭଳ ମୋକ୍ଷ ମନୁଷ୍ୟ ହାତରେ କାଳ୍ପନିକ ଫଳ ଧରିଲା ପରି ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷରେ ଆସେ ନାହିଁ, ଅବାସ୍ତବ ହୁଏ । ମୋକ୍ଷକୁ ପ୍ରତ୍ୟକ୍ଷ, ବାସ୍ତବ କରିବାକୁ ହେଲେ ଶରୀରକୁ ପାରଦ ତଥା ଔଷଧୀ ଦ୍ୱାରା ରକ୍ଷା କରିବାକୁ ହେବ । ଏକଥା ବୁଝାଇ ଗୋବନ୍ଦ-ଭଗବତ୍ କହୁଛନ୍ତି—ଶାସ୍ତ୍ର କହୁଛି ଦୈହିକ ତଥା ଭୌତିକ ସୁଖ ସ୍ଥାୟୀ ନୁହେ; ତେଣୁ ମୋକ୍ଷ ପାଇଁ ଚେଷ୍ଟା କରିବା ପ୍ରତ୍ୟେକ ଲୋକର କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ; ମୋକ୍ଷ ଜ୍ଞାନଦ୍ୱାରା ସାଧିତ ହୁଏ ; ଜ୍ଞାନ ଶିକ୍ଷାରୁ ଆସେ ; କିନ୍ତୁ ଶିକ୍ଷା ସୁସ୍ଥ ଶରୀର ବିନା କପରେ ସମ୍ଭବ ?

ଏଠାରେ ଆପତ୍ତି ଉଠିପାରେ—ଶରୀରତ ବିନାଶଶୀଳ, ଅସ୍ଥାୟୀ ; ତାହାକୁ କପରି ସ୍ଥାୟୀ ଅମର କରାଯିବ ? ରସେଶ୍ୱର ଏହାର ଜବାବ ଦିଏ — ନା . ନା , ସେପରି ବିଚାର କରନାହିଁ ; ପଞ୍ଚ-କୋଷ ନିର୍ମିତ ଏହି ଶରୀର ବିନାଶଶୀଳ ସତ; କିନ୍ତୁ ହର-ଗୌରୀ ନାମାନ୍ତର ପାରଦ-ଅଭ୍ର [**Mercury-Mica**] ସୃଷ୍ଟ ଶରୀର ଅମର ହୋଇପାରେ । ସେଥିପାଇଁ ‘ରସ ହୃଦୟ’ ରେ କୁହାଯାଇଛି—ଯେଉଁମାନେ ଏହି ଶରୀର ତ୍ୟାଗ ନ କରି ହର-ଗୌରୀ ସୃଷ୍ଟ ନୂତନ କଳେବର ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି, ସେମାନେ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ; ପାରଦ ଦ୍ୱାରା ସେମାନେ ମୂର୍ତ୍ତିତା ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଅନ୍ତି । ସବୁ ଇନ୍ଦ୍ରଜାଲ ତଥା ଭୋଜବିଦ୍ୟାର ମୂଳ ଉତ୍ସ ଏହି ପାରଦ-ପ୍ରୟୋଗ ।

ସେଥିପାଇଁ ଯେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ମୋକ୍ଷକାମୀ, ପ୍ରଥମେ ସେ ଏହି ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ମହତ୍ତ୍ୱ ଶରୀର ଧାରୀ ହେବାକୁ ହେବ । ସୃଜନ-ମୂଳକ ହର-ଗୌରୀ ସଂଯୋଗରେ ପାରଦର ଉତ୍ପତ୍ତି ; ଅଭ୍ର ଗୌରୀଜ । ସେଥିପାଇଁ ଏ ଦୁଇ ହର-ଗୌରୀ ସ୍ୱରୂପ ।

ସେଥିପାଇଁ ହର କହୁଛନ୍ତି—ପାରଦ ମୋହର ବୀଜ ; ଅଭ୍ର ତୁମର । ଦେବି ! ଏ ଦୁଇର ସମ୍ମେଳନ ମୃତ୍ୟୁ ତଥା ଦାରିଦ୍ର୍ୟ ଧ୍ୱଂସ କାରକ ।

ଏଠାରେ ଆପତ୍ତି ହୋଇପାରେ—ଆଚ୍ଛା , ଏହା କହିବା କଥା , ନା ସତ୍ୟରେ, କେଉଁ ବ୍ୟକ୍ତି ଦେହର ପରିବର୍ତ୍ତନ ଏଥିପୂର୍ବେ କାହାର ଘଟିଅଛି ? ଏହାର ଉତ୍ତରରେ 'ରସେଶ୍ୱର ସିଦ୍ଧାନ୍ତ' କହେ—ହଁ , ସେପରି ଅସଂଖ୍ୟ ଉଦାହରଣ ଅଛି । ମହେଶ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦେବତା , ଶୁକ୍ର ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ଦୈତ୍ୟ , ବାଲଖିଲ୍ୟ ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ମୁନି , ସୋମେଶ୍ୱର ତଥା ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ନରପତି , ଗୋବିନ୍ଦ-ଭଗବତ୍ , ଗୋବିନ୍ଦ ନାୟକ , ଚର୍ବଟି, କପିଳ, ବ୍ୟାଳି , କାପାଳି , କଣ୍ଡଳାୟନ— ଏହିପରି ଅନେକ ପାରଦ-ଶରୀର ପ୍ରାପ୍ତ ହୋଇ ମୁକ୍ତ ତଥା ସିଦ୍ଧ ହୋଇଛନ୍ତି । ଏଥିପାଇଁ ପରମେଶ୍ୱର ପରମେଶ୍ୱରୀଙ୍କୁ ବୁଝାଇ କହନ୍ତି—ଦେବି ! ଶରୀରକୁ କର୍ମଦ୍ୱାରା ଅଜର, ଅମର କରାଯାଇପାରେ । ଏ କର୍ମ-ଯୋଜନାର ମୂଳ ଆଶ୍ରୟ ଦ୍ରବ୍ୟ —ପାରଦ ଓ ବାୟୁ । ଏ ଦୁଇଟିର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ସମୁଚିତ ପ୍ରୟୋଗରେ ରୋଗ ନାଶ ହୁଏ , ମୃତ ସଞ୍ଜୀବିତ ହୁଏ, ମନୁଷ୍ୟମାନ ଆକାଶରେ ଉଡ଼ିବାର କ୍ଷମତା ଆସେ ।

ପାରଦର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଅବସ୍ଥା ଅଛି । ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ପରିଶୋଧନରେ ତାହାର ଭିନ୍ନ ଭିନ୍ନ ଗୁଣ—ଅଦ୍ରୁତା , ଗତିଶୀଳତା, ଗୁରୁତା, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳତା , ଘନତା , ବର୍ଣ୍ଣ , ପ୍ରସାରଣ , କ୍ଷମ, ବିଶୁଦ୍ଧି , ଭେଦ ଇତ୍ୟାଦି ଗୁଣ-ଅଧିକତର ପ୍ରକାଶିତ ହୁଏ ।

ଏଠାରେ ଆପତ୍ତି ଉଠିପାରେ--ପାରଦ ହର-ଗୌରୀ ସୃଷ୍ଟ ବୋଲି ପ୍ରତିପାଦିତ ହେଲେ ତଦ୍ୱାରା ଦେହର ସ୍ଥାୟିତ୍ୱରେ

ବିଶ୍ୱାସ କରି ଯାଇ ପାରେ ସତ ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରଥମେ ତାହା ସେପରି ସୂକ୍ଷ୍ମ ବୋଲି କପରି ପ୍ରମାଣିତ ହେବ ? ସେହି ପ୍ରମାଣ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ଅଛି । ପାରଦର ବିଶୁଦ୍ଧିକରଣ ଓ ପ୍ରୟୋଗ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ଅଠର ପ୍ରକାର ବିଧି ତହିଁରେ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇଛି । ଗୋବିନ୍ଦ-ଭଗବତ୍ପାଦ, ସର୍ବଜ୍ଞ ରାମେଶ୍ୱର ଓ ଅନ୍ୟାନ୍ୟ ପ୍ରାଚୀନ ଗ୍ରନ୍ଥକାର ଏ ସବୁ ବର୍ଣ୍ଣନା କରି ଅଛନ୍ତି ।

ରସେଶ୍ୱର କେବଳ ଗୋଟିଏ ଧାତୁର ଗୁଣ ବର୍ଣ୍ଣନା ନୁହେଁ; ତାହା ଶରୀର ସଂରକ୍ଷଣ ଉପାଦାନରେ ମୁକ୍ତି-ମାର୍ଗର ସଂକେତ । ରକ୍ତ ଓ ଦେହରେ ସେହି ପ୍ରୟୋଗ ଦ୍ୱାରା ଶରୀରର ସୂକ୍ଷ୍ମତା, ଦିବ୍ୟତା ଆସେ ।

ପୁଣି ଆପତ୍ତି ଉଠିପାରେ—ମୁକ୍ତି ତ ସତ୍-ଚିତ୍-ଆନନ୍ଦର ସ୍ୱୟଂ ପ୍ରକାଶ ; ଶରୀରର ତହିଁରେ କି ସମ୍ବନ୍ଧ ଅଛି ଯେ ତାକୁ ଏପରି କରିବା ପାଇଁ ଏତେ ପ୍ରୟାସ ଆମେ କରିବୁ ? ଏତେ କ୍ଲେଶ ଆମେ ଅନୁଭବ କରିବୁ ? ରସେଶ୍ୱର ଉତ୍ତର ଦିଏ— ଏହା ଆପତ୍ତି ନୁହେ । ସୂକ୍ଷ୍ମ ସକ୍ଷମ ଶରୀର ବିନା ମୁକ୍ତି ଅସମ୍ଭବ । ଏଥିପାଇଁ 'ରସହୃଦୟ' କହୁଛି—ସବୁ ଦର୍ଶନ ସତ୍-ଚିତ୍-ଆନନ୍ଦ ବିଷୟରେ ବିଚାର କରିଛି । କିନ୍ତୁ ତାହାକୁ ପାଇବାର ମାର୍ଗ ବିଷୟରେ ସେହି ସବୁରେ ବହୁତ ସନ୍ଦେହ । ଅନିଶ୍ଚିତତା, ବାଦ-ବିବାଦ, ଗହନ ତର୍କ ରହିଛି । ସତ୍-ଚିତ୍-ଆନନ୍ଦ ସ୍ୱୟଂପ୍ରକାଶ ସତ; ତଥାପି ଯେଉଁ ଜୀବର ଶରୀର ଦିବ୍ୟ ହୋଇନାହିଁ, ତାହାର କେଉଁ ଆଧାରରେ ସେହି ସତ୍-ଚିତ୍-ଆନନ୍ଦ ପ୍ରକାଶ ପାଇବ ? ଯେଉଁ ଲୋକ ଦୁର୍ବଳ, ରୁଗ୍ଣ, କ୍ଷୀଣ, ସେ ତହିଁର ଗଭୀର ଏକାନ୍ତ ଧ୍ୟାନରେ କପରି ସମର୍ଥ ହେବ ? ତାହାର ଅବରୁଦ୍ଧ, ଆଚ୍ଛାଦିତ ବୁଦ୍ଧି-ବୃତ୍ତି କପରି ପରିଷ୍କୃତ, ସମ୍ମାର୍ଜିତ, ବିକଶିତ

ହେବ? ମୁମୁର୍ଷୁ ସ୍ଥବର, ଅତିରକ୍ତ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ସୁଖାନୁରକ୍ତ ଷୋହଳ ବର୍ଷର ତରୁଣ ହେଲେ ମଧ୍ୟ, ମୋକ୍ଷ କପରି ପ୍ରାପ୍ତ ହେବ ?

ଏଠାରେ ଆଉ ଗୋଟିଏ ଆପତ୍ତି ଉଠିପାରେ—ଜୀବାତ୍ମାର ଜନ୍ମାନ୍ତର ତ ସ୍ୱାଭାବିକ କଥା ; ମୁକ୍ତି ତ ସେହି ଜନ୍ମାନ୍ତରର ନିବାରଣ କଥା ; ତେବେ ଏହି ଗୋଟିଏ ଶରୀରରେ ଏ ବିପରୀତ ଦୁଇଟି କଥା କପରି ସମ୍ଭବ ହେବ ? ଏ ଆପତ୍ତି ଅମୂଳକ । ସବୁ ଦର୍ଶନର ଶେଷ ମୀମାଂସା—ମୋକ୍ଷ । ତେବେ ସେହି ମୋକ୍ଷ ବୋଧଗମ୍ୟ ନା ବୋଧଗମ୍ୟ ନୁହେଁ? ଯେବେ ବୋଧଗମ୍ୟ ନୁହେଁ, ତେବେ ତାହା କାଳ୍ପନିକ, ସତ୍ତାହୀନ ବୋଲିବାକୁ ହେବ ନାହିଁକି? ଯଦି ତାହା ବୋଧଗମ୍ୟ, ତେବେ ଜୀବନ ନ ଥାଇ ତାହା କପରି ବୋଧ କରି ଯାଇପାରେ ? ନିଷ୍ପ୍ରାଣ ବସ୍ତୁ କୌଣସି କଥା ବୋଧ କରିବା ତ ଅସମ୍ଭବ । ଯେବେ ଏ ଦେହରେ ସେ କଥା ନ ହେଲେ, ମରଣ ଉତ୍ତାରୁ ତାହା କପରି ସମ୍ଭବ, ସେଥିପାଇଁ 'ରସ ସିଦ୍ଧାନ୍ତ' କହୁଛି—ସବୁ ଶାସ୍ତ୍ର ଜ୍ଞାତା ଓ ଜ୍ଞେୟ ମାନିଛନ୍ତି; କିନ୍ତୁ କୌଣସି ମୃତ ବସ୍ତୁ ଜ୍ଞାତା ହୋଇ ନ ପାରେ, ଜ୍ଞେୟକୁ ଅବଧାରଣ କରି ନ ପାରେ । ସେଥିପାଇଁ ସ୍ୱଦେହରେ ମୋକ୍ଷପ୍ରାପ୍ତି ରସେଶ୍ୱରର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ। ଅନ୍ୟ ସବୁ ଦର୍ଶନ ବିବାଦ ମୂଳକ । ଜୀବନହିଁ ଶ୍ରେଷ୍ଠ, ଜୀବନହିଁ କାମ୍ୟ, ଜୀବନହିଁ ଶ୍ରେୟ, ଉପାସ୍ୟ ।

ପୁଣି ଆପତ୍ତି ଉଠିପାରେ—ଏହାକି ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଆଶ୍ଚର୍ଯ୍ୟଜନକ କଥା ନୁହେଁ ? ଏହାର କି କୌଣସି ପୂର୍ବାଗ୍ରହ ଅଛନ୍ତି ? ପରଂପରା ଅଛି ? ରସେଶ୍ୱର କହେ—ହଁ, ଅଛି;ନରସିଂହ ରୂପରେ ଈଶ୍ୱରର ଅମରତ୍ୱ, ଚିରତ୍ୱ ପ୍ରତିପାଦିତ ହୋଇଅଛି । ସେଥିପାଇଁ 'ସାକାର ସିଦ୍ଧି'ରେ ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ପ୍ରତିପାଦିତ ଏହି ନର-ସିଂହ ରୂପ ସତ୍ୟ,ନିତ୍ୟ, ତଥା ଶାଶ୍ୱତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଚିନ୍ତ୍ୟମୟ

ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ବୋଲି ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଅଛି ।

ଏଠାରେ ପୁଣି ଆପତ୍ତି ହୋଇପାରେ—ନର-ସିଂହ ରୂପ କବି-କଳ୍ପନା ବିନା, ସେପରି ମିଶ୍ରିତ, ଚତିତ ରୂପ କି ବାସ୍ତବ ଜଗତରେ ଦେଖାଯାଏ ? ରସେଶ୍ୱର କହେ—ନା ତାହା କବି-କଳ୍ପନା ନୁହେ; ଆମର ସ୍ଥୂଳ, କପଟ ଭୌତିକ ଆଖିରେ ତାହା ଦେଖା ନଗଲେ ସୁଦ୍ଧା ତହିଁର ସ୍ଥିତ ସମ୍ବନ୍ଧରେ ବିବଧ ପ୍ରମାଣ ରହିଛି । ଶନକ ଇତ୍ୟାଦି ତାହା ଦେଖିଛନ୍ତି ; 'ସହସ୍ର ଶୀର୍ଷ ପୁରୁଷ' ଉକ୍ତି ଛଳରେ ବେଦରେ ତାହା ପ୍ରମାଣିତ ହୋଇଛି ; 'ନଳୀନାକ୍ଷ, ଶଙ୍ଖ-ଚକ୍ର-ଗଦା-ପଦ୍ମ ଶୋଭିତ ଚତୁ-ର୍ଭୁଜ' ଇତ୍ୟାଦି ଉକ୍ତିରେ ପୁରାଣ ତାହା ପ୍ରତିପାଦନ କରିଛି । ବିଷ୍ଣୁସ୍ୱାମୀ ଶିଷ୍ୟ ଶ୍ରୀକାନ୍ତ ମିଶ୍ର ପ୍ରମୁଖ ତାହାର ବାସ୍ତବତା ବ୍ୟାଖ୍ୟାନ କରିଛନ୍ତି । ସେହେତୁ ଶରୀରର ଶାଶ୍ୱତାବସ୍ଥା ଗୋଟାଏ ନୂଆ ମନଗଢ଼ା କଥା ବୋଲି ବିଚାର ନାହିଁ । ଅମର ଅଜର, ସକଳ ବିଜ୍ଞାନ-ପୂର୍ତ୍ତିତା-ସମ୍ପଦ-ମୁକ୍ତିର ଆଧାର ଶରୀର ଏହାଠାରୁ ବଳି କି ମହତ୍ ଓ ସୁନ୍ଦର କଳ୍ପନା କରି ଯାଇପାରେ? ଶରୀରକୁ ଏପରି କରିବାର ମାର୍ଗ ଓ ଉପାଦାନ କେବଳ ପାରଦ ପ୍ରୟୋଗ । ଏହି ପରମ ଔଷଧୀହିଁ ଶରୀରକୁ ଅବିନଶ୍ୱର କରିପାରେ । ପ୍ରୟୋଗ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କାହିଁକି, କେବଳ ଦର୍ଶନ ସ୍ପର୍ଶରେ ଏହାର ଗୁଣ ଅଶେଷ । 'ରସାର୍ଣ୍ଣବ'ରେ ବର୍ଣ୍ଣିତ ଅଛି–ତାହାକୁ ଦେଖିବାରେ, ଛୁଇଁବାରେ, ଖାଇବାରେ, ମନେ ପକା-ଇବାରେ, ପୂଜା କରିବାରେ, ଭକ୍ଷିବାରେ, ବାଣ୍ଟିବାରେ ଛଅ ପ୍ରକାର ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ । କେଦାର, କାଶୀ-ବିଶ୍ୱେଶ୍ୱର ଇତ୍ୟାଦି ସକଳ ଲିଙ୍ଗ ଦର୍ଶନ ଓ ପୂଜନରେ ଯେଉଁ ପୁଣ୍ୟ ହୁଏ, ଏଥିରୁ ମଧ୍ୟ ତାହା ହୁଏ; ସକଳ ପବିତ୍ରତା ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ମିଳେ;

ପୂର୍ଣ୍ଣସ୍ୱାସ୍ଥ୍ୟ, ଅଜରତା, ଅମରତା ମିଳେ । ପାରଦର ନିନ୍ଦା ଶୁଣିଲେ ରସେଶ୍ୱର-ପଥଗାମୀ ପାରଦକୁ ସ୍ମରଣ କରିବ, ସେ ସ୍ଥାନ ତଥା ନିନ୍ଦୁକକୁ ତ୍ୟାଗ କରିବ; ନିନ୍ଦୁକ ତତ୍କ୍ଷଣେ ଘୋର ପାପୀ ହେବ ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ଏହି ଦର୍ଶନ-ଅନୁଗମନରେ ଜୀବାତ୍ମାର ଶ୍ରେଷ୍ଠ ଅପବର୍ଗ ସାଧିତ ହୁଏ, ଅନ୍ତିମ ତତ୍ତ୍ୱ ଅବଧାରିତ ହୁଏ, ଦିବ୍ୟ ଶରୀର ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ, ଅପୂର୍ବ ସଂଯୋଜନା ସଙ୍ଘଟିତ ହୁଏ । ସେହି ଦିବ୍ୟଦୃଷ୍ଟି ସମ୍ପନ୍ନ ଲୋକର ଭ୍ରୂଯୁଗଳ ମଧ୍ୟରୁ ବିଶୁଦ୍ଧ ପ୍ରଜ୍ଞାର ବିମଳ ଆଲୋକ ଉତ୍ସାରିତ ହୋଇ ଅଗ୍ନି ବା ସୂର୍ଯ୍ୟ ବା ବିଦ୍ୟୁତ୍ ପରି ବିଶ୍ୱକୁ ଉଦ୍‌ଭାସିତ କରେ । ସେହି ଲୋକ ତାହାର ଅନ୍ତଃକରଣକୁ ଅମିଶ୍ରିତ, ଅଖଣ୍ଡ, ଜ୍ୟୋତିଃସାର ଅବିଭକ୍ତ ପୂର୍ଣ୍ଣ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଉପରେ ନିବଦ୍ଧ ରଖେ । ତାହାର ସବୁ ଯାତନା, ଦୁଃଖକଷ୍ଟ ଦୂରିଭୂତ ହୁଏ । ଶାନ୍ତ, ସ୍ୱୟଂପ୍ରକାଶ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ଧ୍ୟାନରେ ନିର୍ମଳ ଚେତନା ସମାହିତ ସମଗ୍ର ବିଶ୍ୱ-ବିକାଶ ଅନୁଭବ କରି ସେହି ଲୋକ ପରମକୁ ପ୍ରାପ୍ତ ହୁଏ । ତାହାର କର୍ମ-ବନ୍ଧନୀ ଆପେ ଆପେ ଫିଟିଯାଏ ।

ବେଦ କହୁଛି—ପାରଦହିଁ ରସ; ତାହାର ପ୍ଲାବନରେ, ଅବଗାହନରେ ଜୀବନ ରସାପ୍ଳୁତ, ସୁନ୍ଦର, ମହୀୟାନ, ଗରି-ୟାନ ହୁଏ; ଜନ୍ମାନ୍ତରର ଦୁର୍ଦଶା-ବୋଝ ଓହ୍ଲାଇଯାଏ । ଏ ଦୃଷ୍ଟିରେ ପାରଦ ଓ ପରମାତ୍ମା ଏକସ୍ୱରୂପ । ସେଥିପାଇଁ ଶାସ୍ତ୍ରରେ ବନ୍ଦନା କରାଯାଇଛି—ଆତ୍ମରୂପୀ ପାରଦ ମତେ ସକଳ ଅବସାଦରୁ, ଆପଦରୁ, ଭୟରୁ ଉଦ୍ଧାର କରୁ । ମାୟାର ଆବ-ର୍ତ୍ତକ ପ୍ରହେଳିକାରୁ ମୁକ୍ତିକାମୀ ଲୋକ ପକ୍ଷରେ ପାରଦ ପୁନଃ ପୁନଃ ପ୍ରଯୁଜ୍ୟ । ତାହା ଅନ୍ୟକୁ ବାଧାଦିଏ ନାହିଁ, ପ୍ରବଞ୍ଚନା

କରେ ନାହିଁ ।

—୨—

ସ୍ବାକ-ନାସ୍ତିକତା ପରି ରସେଶ୍ବରର ପାର୍ଥିବ ଶରୀର ଭିତରେ ଏପରି ମୋକ୍ଷ ଦୃଷ୍ଟି ବିଲକ୍ଷଣ ଦର୍ଶନ ଦିଗରୁ ସମା-ଲୋଚ୍ୟ । ତାହା ମଧ୍ୟ ଏକଦେଶ, ସଙ୍କୀର୍ଣ୍ଣ, ଅଧୋଗତ ବୋଲି ବୋଧ ହୋଇପାରେ । ଶରୀର ଉପରେ ଇନ୍ଦ୍ରିୟ,ତା' ଉପରେ ମନ, ବୁଦ୍ଧି, ଚିତ୍ତ, ଅହଙ୍କାର, ତା' ଉପରେ ମହତ୍ତ୍ୱ, ପ୍ରକୃତି, ସର୍ବୋପରି ଆତ୍ମାର ବିଶ୍ବବ୍ୟାପୀ ପ୍ରଭୁତ୍ୱ ଥାଉ ଥାଉ, କେବଳ ଶରୀର ଉପରେ ଏତେ କର୍ତ୍ତୃତ୍ୱ, ଅଧିକାର ଦେବା ଅସମୀଚୀନ ଜଣା ଯାଇପାରେ, ଆଧୁନିକ ବସ୍ତୁବାଦ ବା ଭୌତିକବାଦର ରୂପାନ୍ତର ଦିଶିପାରେ । ତଥାପି ଚାର୍ବାକ-ଦର୍ଶନ ଯେପରି ଅପମଦର୍ଶୀ ପ୍ରଭୁର ବିରୁଦ୍ଧରେ ସର୍ବଦା ସମର-ଡାକ ଦେଉଥିବ, ଏ ଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ସେପରି ଦେଉଥିବ । ପୁଣି ମନେ ରଖିବାର ଅଛି ସ୍ବାକ-ଦର୍ଶନ ପରି ଏ ଦର୍ଶନ ଆମର ଯେପରି ଅଛି ସେପରି ଶରୀର ଉପରେ ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଉନାହିଁ । ଶରୀରକୁ ଦିବ୍ୟକଲେ ହିଁ ତାହାର ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟ କଳନା କରୁଛି । କହିବା ଅନାବଶ୍ୟକ ଯେ କୌଣସି ଆଦର୍ଶବୋଧରେ ଶରୀରର ସ୍ଥାନ ନ ଥାଇ ରହିବ ନାହିଁ । ସେଥିପାଇଁ ଶାସ୍ତ୍ର କହୁଛି-ଧର୍ମ ସାଧନରେ ଶରୀର ଆଦ୍ୟ । ଭଗବନ୍ତ-ବାଣୀ ସେଥିପାଇଁ ଘୋଷିତ ହେଉଛି—

ଅନ୍ନ ଛାଡ଼ିଲେ ଆୟୁ ହାନି ,
ଯୋଗ ସାଧିବୁ କାହା ଘେନି ?

ଏ ପ୍ରାଥମିକ ସତ୍ୟକୁ ଅବଧାରଣ କରି ରସେଶ୍ବର ତାହାକୁ ମାର୍ଜିତ କରିବାର ପ୍ରୟାସ କରିଛି । ଦେହ ତଥା ଜୀବନର ମହତ୍ତ୍ୱ ଉପଲବ୍ଧି କରି ରସେଶ୍ବର ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିନ୍ତାର

ନକ୍ଟତମ ସ୍ତରକୁ ଆସିଅଛୁ । ବର୍ତ୍ତମାନ ଆମ ଶିକ୍ଷା-ପ୍ରଣାଳୀରେ ଶାରୀରିକ ଶିକ୍ଷାର ଉପାଦେୟତା ଉପରେ ଯେଉଁ ଦୃଷ୍ଟି ପଡୁଛି, ତାହା ଏ ଦର୍ଶନର ଅନୁକୂଳ । ବେଦାନ୍ତ ତଥା ତନ୍ତ୍ରର ଅବୁଝା-ମଣା ବା ଅର୍ଦ୍ଧବୁଝାମଣା ଜନିତ ଦେହ ତଥା ଜୀବନର ଅସ୍ୱା-ଭାବିକ ଅବମାନନା—ଦାର୍ଶନିକ ଛଳରେ ପ୍ରାକୃତିକ ବିଭୂତିର ଅବମାନନା ନ କରିବା ପାଇଁ ଏହି ଦର୍ଶନ ସର୍ବଦା ସତର୍କ-ବାଣୀ ଶୁଣାଉଥିବ । କିନ୍ତୁ କେବଳ ସେତିକି ଯଥେଷ୍ଟ ନୁହେଁ । ଅନ୍ୟପ୍ର-କାରେ ପାରଦ-ପ୍ରୟୋଗ-ବିଧିର ଏତେ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟ ବର୍ଣ୍ଣନ କରିଥିକ ନୋଇନପାରେ । ଆମର ଆୟୁର୍ବେଦରେ ମଧ୍ୟ ତାହା ଚର୍ଚ୍ଚା କରାଯାଇଛି । ତଥାପି ଏହାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ତଥା ରହସ୍ୟ-ଭେଦ ଆଧୁନିକ ବୈଜ୍ଞାନିକ ଚିକିତ୍ସା—ପ୍ରଣାଳୀର ଗଭୀର ଗବେଷଣା ସାପେକ୍ଷ । ଭେଷଜ-ଗବେଷଣାର ଗୋଟିଏ ମୌଳିକ ବିଭାଗ ଏଥିଦ୍ୱାରା ଫିଟିଯିବ ।

